

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет

**НАУКОВІ ПРАЦІ
СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

**Випуск 21
Частина 1**

**Кам'янець-Подільський
2024**

УДК 378.4(477.43)(082):94
ББК 63.3(4Укр)
Н 34

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Ідентифікатор медіа R30-02174 (рішення №132 Національної ради України з питань телебачення і
радіомовлення від 18.01.2024 р.)

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 4 від 25 квітня 2024 р.)*

Рецензенти:

Куций І.П., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичної науки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Решетченко Д.В., кандидат історичних наук, заступник Виконавчого директора з проєктної роботи, член Дирекції Українського культурного фонду (м. Київ)

Редакційна колегія:

О.М. Федьков, доктор історичних наук, професор (голова);
О.Б. Комарніцький, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор);
О.В. Віннічук, кандидат політичних наук, доцент; **А.Л. Глушковецький**, кандидат історичних наук, доцент; **В.А. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент;
О.М. Завальнюк, доктор історичних наук, професор; **С.А. Копилов**, доктор історичних наук, професор; **В.В. Свідницька**, студентка 4 курсу (відповідальний секретар); **В.С. Степанков**, доктор історичних наук, професор; **А.Г. Філінюк**, доктор історичних наук, професор

Н 34 Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарніцький (відп. ред.), О.В. Віннічук та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2024. Вип. 21. Ч. 1. 239 с.

До випуску 21 збірника увійшли матеріали доповідей студентів та магістрантів історичного факультету, виголошених на науковій конференції студентів і магістрантів К-ПНУ імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2023-2024 навчальному році (9-10 квітня 2024 р.).

УДК 378.4(477.43)(082):94
ББК 63.3(4Укр)

© Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка, 2024

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Ангеліна АВГУСТИНОВА. ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ АННИ ЯРОСЛАВНИ.....	7
Марина АНДРУХОВА. ПЕРШИЙ ВІДЕНСЬКИЙ АРБИТРАЖ І ДОЛЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ.....	10
Максим БАЖЕНОВ. АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КАМ'ЯНЕЧЧИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ (90-ті рр. ХХ – 2021 рр.)..	13
Анастасія БЛІК. ПРИЧИНИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТОЛІТТЯ.....	17
Оксана ВАВШКО. ОБРАЗ СЕЛЯНСТВА ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХ ст.....	19
Олена ВОНСОВИЧ. ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ.....	23
Юлія ГРИЩЕНКО. СИМОН ПЕТЛЮРА ЯК ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ.....	28
Владислав ГЕДЗЬ. ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ ЄВРЕЇВ НА ПОДІЛЛІ В СЕРЕДИНІ XVIII ст.....	33
Анатолій ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ. РАДА СТУДЕНТСЬКИХ СТАРОСТ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ПЕРШИЙ ДОСВІД МОЛОДІЖНОГО САМОВРЯДУВАННЯ (1918-1919 рр.).....	35
Юрій ЄВСЄЄВ. ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ПРАВЛІННЯ П. СКОРОПАДСЬКОГО.....	38
Максим ЄРЕМЕЄК. ЕКСПАНСІЯ МОСКОВСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНУ (1654-1686 рр.): ПЕРЕДУМОВИ, ЗНАЧЕННЯ ТА НАСЛІДКИ.....	44
Мар'яна ЖЕМЖУРОВА. ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД ДО ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТУ ВОЛОДИМИРА СВЯТОСЛАВОВИЧА.....	49
Олександр КАСІЯНИК. ВИТОКИ Й ПОЧАТОК МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – XVIII ст.).....	52
Максим КРИЖАНІВСЬКИЙ. ВНЕСОК ВОЛОДИМИРА КРИЖАНІВСЬКОГО У РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	55
Ліна ЛЕВИЦЬКА. УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІСТЬ.....	58
Марія ЛОФЕРДЮК. ПРИЧИНИ РОЗВИТКУ РУСОФІЛЬСТВА НА ЗАКАРПАТТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	61
Тарас МАХОВСЬКИЙ. ПИТАННЯ МЕТОДІВ БОРОТЬБИ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ТЕРОР ЧИ ПРОПАГАНДА?.....	64

Дмитро ОЛІЙНИК. БОРОТЬБА МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА ЛИТВОЮ ЗА ВОЛИНСЬКІ ЗЕМЛІ У СЕРЕДИНІ ХІV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХV ст.	67
Юрій ПАВЛИНСЬКИЙ. ІВАН ОГІЄНКО І ОПОЗИЦІЙНА НАЦІОНАЛЬНА РАДА У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ НАПРИКІНЦІ 1919 – НА ПОЧАТКУ 1920 рр.	70
Вероніка РАЧОК. ПЕРЕДУМОВИ Й ВИТОКИ ВИНИКНЕННЯ ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ	74
Юлія РОЩЕВАЯ. РАННЯ ІСТОРІЯ МІСТА БЕРДИЧЕВА	77
Валерія СВДНІЦЬКА. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА «ПРОСВІТА» У 1917-1919 РОКАХ: ПОШИРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА	80
Анастасія СОРОЧИНСЬКА. ІСТОРІЯ КНЯЗІВСЬКОГО РОДУ САНГУШКІВ У ХV–ХVІІІ ст.	84
Степан СТРИХАРЧУК. НАРОД І ВЛАДА В УМОВАХ ГОЛОДУ 1946-1947 рр.	87
Марина СТУЛЬСЬКА. ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ВИШИВАНОВОГО У РОКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917-1921 рр.)	90
Вікторія ТКАЧЕНКО. НАУКОВА ДИСКУСІЯ ЩОДО РОЛІ ВАРЯГІВ ТА ПОХОДЖЕННЯ ДИНАСТІЇ РЮРИКОВИЧІВ	95

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Іван БОБРИК. АМЕРИКАНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ У СТАНОВЛЕННІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ Д. ТРАМПА (2017-2021 рр.)	99
Марина БОДНАРЮК. ПРАВЛІННЯ ШАГІН-ГІРЕЯ: СПРОБА «ВЕСТЕРНІЗАЦІЇ» ТА ПРИЧИНИ ЇЇ НЕВДАЧІ	106
Юрій БОНДАР. ПОШИРЕННЯ ПОВІТРОПЛАВАННЯ В ЄВРОПІ ТА ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.	110
Наталія ВАВРИНЮК. ВПЛИВ БУДДИЗМУ ТА СИНТОЇЗМУ НА ШЛЮБ І СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ЯПОНЦІВ	113
Вероніка ДВОРЯНОВА. ТОКІЙСЬКИЙ ТРИБУНАЛ	118
Катерина ДЯЧИНА. РЕФОРМИ МАРІЇ-ТЕРЕЗІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	121
Олександр КОМАРОВ. ІСТОРІЯ ЕМБЛЕМАТИКИ РОДУ ТОКУГАВИ 1603-1867 рр.	124
Марія ЛОФЕРДЮК. НАЙБІЛЬШИЙ СКАНСЕН НА ТЕРЕНАХ ЄВРОПИ	127
Сергій МАЙДАНЮК. МІЖПАРТІЙНІ УГОДИ КАДЕТІВ ПІД ЧАС ВИБОРІВ ДО ІІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «РАДА»	130
Тарас МАХОВСЬКИЙ. РОЛЬ МІДХАТ-ПАШІ У ПРИЙНЯТТІ ТУРЕЦЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ 1876 р.	134

Віталіна ФУРКАЛ. РЕФОРМИ ІМПЕРАТОРА КАНСІ ТА ЇХ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ.....	137
Діана ЮРЧАК. ЗЕМЕЛЬНО-ПОДАТКОВА РЕФОРМА 1873 РОКУ В ЯПОНІЇ: СУТЬ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ.....	141

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ

Тарас ГРИНЧУК. ЗНАХІДКИ РУСЬКИХ ШОЛОМІВ – СВІДЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КОНТАКТІВ І ВЗАЄМОВПЛИВІВ У X–XIII ст.....	145
Максим ЄРЕМЕЄК. ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ФОРТИФІКАЦІЙНУ ПРОГРАМУ ПРАВИТЕЛЯ МОЛДОВИ ШТЕФАНА ВЕЛИКОГО.....	148
Анна ОЛІЙНИК. ЗБІРКА «УКРАЇНСЬКИЙ ЗДВИГ: ПОДІЛЛЯ. 1939-1955» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН – УПА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	151
Дмитро ОЛІЙНИК. ОБОРОНА БЕЛЗА 1352 РОКУ.....	153
Давид РЕМШЕВСЬКИЙ. ОДЕСЬКИЙ ГУМОР В БОЮ, АБО ПРО ВАЖЛИВІСТЬ ІМІТАЦІЇ В ХОДІ БОЙОВИХ ДІЙ.....	155
Богдан ФІЛІПЧУК. ОПЕРАЦІЯ «ШНІГЛ» 1944 РОКУ.....	158
Діана ХРАПКО. РОЛЬ США У СПРОБАХ ПОСЕРЕДНИЦТВА МІЖ ВОРОГУЮЧИМИ СТОРОНАМИ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ...	163
Денис ЯЦЮК. УТВОРЕННЯ ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ.....	166

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

Катерина ГРИЩУК. МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ВИКОРИСТАННЯ КОМІКСІВ НА УРОЦІ З ІСТОРІЇ.....	170
Богдан ДЕМОТ. ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ У СУЧАСНОМУ ШКІЛЬНОМУ КУРСІ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА».....	173

ПРАВОНАВЧІ АСПЕКТИ

Ангеліна АВГУСТІНОВА. ФІЗИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	178
Алла БЕЛЬСЬКА. ПОНЯТТЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ: ВИДИ ТА СУБ'ЄКТИ ЗДІЙСНЕННЯ.....	181
Ангеліна БЕРЕГЕЧ. ДЕЯКІ ЗМІНИ В СІМЕЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	185
Юлія БУТУРЛІМ. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ: УМОВИ ТА ПОРЯДОК ЗВЕРНЕННЯ.....	189
Максим ЄРЕМЕЄК. КЛЮЧОВІ ЗМІНИ В ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ У СФЕРІ ОСВІТИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ...	192

Юлія МОРОЗ. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ.....	195
Іван ОЛІЙНИК. ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ТА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ.....	198
Вероніка РАЧОК. ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	201
Юлія РИНДА, Олена ВОНСОВИЧ. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ БІЖЕНЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ.....	211
Юлія РУЧИНСЬКА. ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЗАВДАНИХ ВІЙНОЮ.....	216
Нікіта САВЄНКОВ. ВПЛИВ COVID-19 НА ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ЗАКОНОДАВСТВА.....	219
Олег САЇК. ДЕРЖАВНИЙ СЕНАТ ЯК СКЛАДОВА СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	222
Дарина СТОЦЬКА. ПРАЦЯ ЖІНОК В УКРАЇНІ: АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	225
Анастасія ФАРІОН. ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ.....	228

ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Владислава КОВТОНЮК, Дар'я КОСТИШИНА. ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОГО АКТОРА В ОБРАЗІ ДМИТРА КУЛЕБИ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ.....	232
Станіслав МУРГАЄВ. ЕТИМОЛОГІЯ ЛІДЕРСТВА У ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ США В ХХІ ст.....	235

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

*Ангеліна АВГУСТИНОВА, студентка 1 курсу
Науковий керівник – Сергій ТРУБЧАНІНОВ,
кандидат історичних наук, доцент*

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ АННИ ЯРОСЛАВНИ

Анна Ярославна – єдина королева Франції, яка походила із теренів сучасної України. Образ цієї, безперечно, надзвичайно цікавої особистості увічнений в численних історичних працях, творах літератури і мистецтва. Опублікований у 2022 р. бібліографічний покажчик «Анна Київська – Анна Ярославна – князівна, королева Франції» налічує 135 позицій: монографій, енциклопедичних, наукових і популярних статей, творів красного письменства [1, с. 17-31]. Насправді ж, кількість присвячених Анні Ярославні робіт значно більша, до того ж в цьому покажчику вказано лише кілька праць французькою мовою.

Найбільш плідним дослідником із даної проблематики в сучасній українській історіографії є доктор історичних наук з Ніжина Євген Луняк. Зокрема, його книга «Анна Руська – королева Франції» (2012) у 2013 р. була визнана «Книжкою року» [5]. На жаль, подальші творчі плани вченого обірвала російська агресія, зі зброєю в руках проти якої поважний історик вперше виступив ще в 2014 р. В одній із своїх праць Є. Луняк наголошував, що Анна Ярославна залишила по собі багато таємниць, над розв'язанням яких билися десятки дослідників. Протягом багатьох століть вона привертала та продовжує привертати зараз увагу істориків і літераторів. У той же час, незважаючи на досить великий масив праць, присвячених Анні Ярославні, наша вітчизняна історіографія має відчутний брак монографічних досліджень стосовно цієї особистості, які ґрунтувалися б на широкій джерельній базі, а не лише на історіографічній традиції. Протягом багатьох років в історіографії закріпилося доволі багато історичних міфологем про Анну, які можуть бути зруйновані лише прискіпливим вивченням історичних джерел [6, с. 4].

Багато праць присвячено постаті королеви Анни у французькій історіографії. Одна із найбільш ґрунтовних праць – робота Філіпа Делорме «Анна Київська: дружина Генріха I, мати Філіпа I: королева Франції з України» (2015) [7]. Переклад цієї книги українською, опублікований київським видавництвом «Laugus» у 2016 р., був презентований під час другого міжнародного фестивалю культури та мистецтв «Anne de Kiev Fest» [1, с. 48].

Як відомо, за правління Ярослава Мудрого Київська Русь досягла вершини своєї могутності і розквіту. Вона стала в один ряд із найбільш потужними європейськими державами. Князь Ярослав розширював кордони Русі, активно займався будівництвом, засновував нові міста. Київський князь

у 1019 р. узяв шлюб з Інгігердою – донькою норвезького конунга Олава Ейріксона. Він поріднився з представниками правлячих домів багатьох європейських країн. Зокрема, чотири доньки Ярослава (Єлизавета, Анастасія, Анна і Агата) стали королевами чотирьох країн: Норвегії, Угорщини, Франції та Англії [3, с. 33-35].

Місце, час народження та вінчання майбутньої французької королеви достеменно невідомі. Так, Ілько Борщак вважає, що вона народилася близько 1032 р., а одружилася у Реймсі 14 травня 1049 р. в день першої Пречистої [2, с. 101]. Сучасна англійська дослідниця Емілі Уорд з Кембриджського університету твердить, що князівна з'явилася на світ між 1024 і 1032 рр. У 1049 р. король Генріх I Капет, якому на той час було 40 років, відправив спеціальне посольство до Києва, завданням якого було посватати доньку Ярослава Анну. За кілька років перед тим померла перша дружина Генріха Матильда, яка не подарувала королеві спадкоємця. Найбільш вірогідною причиною цього сватання, вважає англійська дослідниця, була спроба Генріха I утворити потрійний альянс між Францією, Польщею та Руссю, спрямований проти зростаючої могутності Священної Римської імперії [10, р. 437]. Цю ж точку зору поділяє авторка найновішої праці про роль жінок в державному управлінні за Середньовіччя Ребекка Голдорф [8, р. 69].

Після заручин у Києві, подолавши за два місяці майже дві тисячі кілометрів, посольство привезло князівну Анну до Франції. Канадська історикня Талія Заяц наголошує, що Анна Ярославна стала першою королевою з династії Капетингів, яка вінчалася і коронувалася в Реймському соборі, що був резиденцією примаса Франції. Ця церемонія відбулася або на Великдень (31 березня), або на П'ятидесятницю (19 травня) 1051 року [11, р. 31].

На шлюбному контракті Анна написала своє ім'я, а її чоловік замість підпису поставив «хрестик». Вважається, що київська князівна привезла до Франції святе Євангеліє, написане кирилицею та глаголицею (т. зв. Реймське Євангеліє), на якому присягали королі Франції аж до XVIII ст. Нині ця безцінна книга зберігається в Національній бібліотеці у Парижі [9, р. 11]. Нічого дивного, адже загальновідомо, що майбутня королева отримала гарну освіту, говорила на кількох мовах, можливо навіть сама переписувала книги. Але слід зазначити, що у наш час приналежність Реймського Євангелія Анні багатьма істориками вважається дискусійною.

Анна Ярославна відіграла важливу роль в історії Франції, і практично жоден нарис про минуле цієї держави не оминає увагою її постать. З французьких джерел другої половини XI ст. дізнаємося, що в 1058 р. Анна мала вже трьох синів і що її первістку Філіпу, майбутньому королю Франції, було тоді п'ять років. Королева брала активну участь у духовному житті французького суспільства, виступаючи в ролі фундаторки та меценатки для багатьох монастирів і церков [3, с. 4].

Після смерті короля Генріха I, Анна мешкала в місті Санліс, розташованому за 45 км на північ від Парижа. Звідси вона, як дружина

покійного короля і мати неповнолітнього сина, правила Францією. Тут прожила життя, виховала трьох синів: Філіпа, Робера та Гуго, тут творила історію, плекала релігію, збудувала монастир Св. Вікентія [4, с. 206-207; 9, р. 13; 10, р. 441].

У 1062 р. вона вдруге вийшла заміж за графа Рауля де Крепі-і-Валуа, який раніше очолював феодальну опозицію до її чоловіка. Оскільки Рауль офіційно вважався одруженим, церква не визнала його новий шлюб, і Папа Олександр II навіть відлучив його від церкви [10, р. 447-449].

У 1066 р. у віці чотирнадцяти років був коронований Філіп I. Анна всіляко допомагала синові і грала певну роль у вирішенні державних справ. Граф Рауль підтримував її сина-короля та брав участь у війнах і конфліктах на його боці. Згодом король одружився і в 1072 р. Франція отримала нову королеву. Коли у 1074 р. помер коханий граф Рауль, королева-мати знову приєдналася до двору Філіпа I у Парижі. Вірогідно вона померла у Франції між 1075 і 1079 рр. [11, р. 52, 56].

У 1682 р. вчений абат Менестрієр повідомив на засіданні французької Академії, що він виявив могилу королеви Анни в церкві Вільєрського абатства. Незважаючи на те, що пізніше це повідомлення піддавалося сумнівам через різне прочитання напису на могилі, І. Борщак відкидав подібні звинувачення [2, с. 102-103].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анна Київська – Анна Ярославна – князівна, королева Франції : бібліограф. покаж. / Публічна бібліотека імені Лесі Українки м. Києва; [упоряд. Н. Грищенко; авт. літ. нарису Н. Пирогова; літ. ред.: В. Білозір, О. Трубайчук, В. Цветкова; відповід. за випуск О. Дудок]. Київ, 2022. 58 с. (Видатні жінки Києва; вип. 3).
2. Борщак І. Анна Ярославна, королева Франції // Стара Україна. Львів. 1925. Т. 6. С. 99-104. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012928> (дата звернення: 10.12.2023).
3. Висоцький С. О. Княгиня Ольга і Анна Ярославна – славні жінки Київської Русі. Київ : Наук. думка, 1991. 104 с.
4. Горбенко С. Королівський некрополь в церкві аббатства Сен-Дені та королева Франції Анна Ярославна // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. Кн. 1. Львів : Логос, 2004. С. 202-212.
5. Луняк Є. Анна Руська – королева Франції. Київ : Книга, 2012. 208 с.
6. Луняк Є. Еволюція образу Анни Ярославни у французькій та вітчизняній історіографіях // Київська старовина. 2011. № 1. С. 3-12.
7. Delorme Philippe. Anne de Kiev : Épouse d'Henri Ier, mère de Philippe Ier : Une reine de France venue d'Ukraine. Paris : Pygmalion, 2015. 288 p.
8. Holdorff Rebecca. Women in the Medieval Court: Consorts and Concubines. Barnsley, South Yorkshire; Philadelphia : Pen & Sword Books Ltd, 2022. XIV, 265 p.
9. Laiou Angeliki. Introduction: Why Anna Komnene // Anna Komnene and

her Times / ed. by Thalia Gouma-Peterson. New York : Routledge, 2000. P. 1-14.

10. Ward Emily Joan. Anne of Kiev (c.1024–c.1075) and a reassessment of maternal power in the minority kingship of Philip I of France // Historical Research / Institute of Historical Research, University of London. 2016. Vol. 89, № 245. P. 435-453. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1468-2281.12139> (дата звернення: 20.01.2024).

11. Zajac Talia. Gloriosa Regina or ‘Alien Queen’?: Some Reconsiderations on Anna Yaroslavna’s Queenship (r. 1050-1075) // Royal Studies Journal. 2016. № 1 (3). P. 28-70. URL : https://www.academia.edu/26896306/Gloriosa_Regina_or_Alien_Queen_Some_Reconsiderations_on_Anna_Yaroslavna_s_Queenship_r_1050_1075 (дата звернення: 21.01.2024).

Марина АНДРУХОВА, студентка 4 курсу
Науковий керівник – **Сергій ОЛІЙНИК**,
кандидат історичних наук, доцент

ПЕРШИЙ ВІДЕНСЬКИЙ АРБІТРАЖ І ДОЛЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Однією і складових українського державотворення є історія Карпатської України. Їй присвячено чимало публікацій [1-6]. Варто зазначити, що як і раніше, так і в цьому випадку незалежні прагнення українців, навіть такої невеликої території, викликали протидію сусідів. Прикладом цьому є перший Віденський арбітраж, рішення якого вплинули на подальший хід подій, що й стало предметом нашого зацікавлення.

Наприкінці 30-х років ХХ ст. у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Німеччина та Італія готувалися до нового поділу світу. Під один із перших ударів потрапила Чехословаччина, до складу якої входила Закарпатська Україна. Окрім того агресивні наміри до свого сусіда пред’явили Польща та Угорщина.

У результаті Мюнхенської угоди 29-30 вересня 1938 року Чехословаччина була позбавлена частини території. Від неї вимагали також задовільнити територіальні претензії зі сторони Польщі та Угорщини. Наміри останньої підтримувала Німеччина. Відчуваючи це Будапешт поставив Празі ультиматум та висловив ідею провести плебісцит на «етнічних» угорських територій (в Ужгороді, Мукачеві і Севлюші (Виноградові)). Однак від останнього прийшлося відмовитися, так як не було впевненості у необхідному результаті. Водночас Чехословаччина не могла прийняти угорські умови, бо під час перепису 1910 року «комісари мадярської влади вписували до рубрики мадярської народності усіх, що вміли говорити по мадярськи. Після цього Угорщина, звинувативши Чехословаччину у

небажанні йти на поступки, звернулася до Італії та Німеччини, щоб ці країни виступили арбітрами [2, с. 38-40; 4, с.132-133].

У цих умовах 10 жовтня 1938 року Чехословаччина була проголошена федерацією трьох народів: чехів, словаків та українців. 11 жовтня Закарпаття отримало автономію. Адміністрацію краю очолив А. Бродій.

Засідання арбітражної комісії було призначено на 2 листопада 1938 року. Напередодні арбітражу Угорщина поклала великі надії на свого агента А. Бродія, який, очолюючи уряд Підкарпатської Русі, повинен був запросити угорські війська з метою окупації всього Закарпаття [4, с.133]. Аналогічної точки зору притримувався польський уряд. Однак, чехословацька контррозвідка уважно стежила за кожним кроком прем'єр-міністра. 27 жовтня 1938 р. А. Бродій був заарештований, а А. Волошин, який очолив новий кабінет, чітко притримувався антиугорської орієнтації. Нове призначення Праги переконало Угорщину, що від А. Волошина годі чекати жодних територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття. А. Волошин прибув 2 листопада 1938 року до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не приймав [2, с. 40-41; 4, с. 132-134].

Текст першого Віденського арбітражного рішення підписаного міністрами закордонних справ Німеччини та Італії, передбачав: «1. Області, які відходять від Чехословаччини до Угорщини, вказані на карті, яка додається. Встановлення кордону на місці повинна зробити угорсько-чехословацька комісія. 2. Евакуація відходящих областей Чехословаччини і їх передача починається з 5 листопада 1938 р. і повинна бути закінчена до 10 листопада 1938 р. Окремі етапи евакуації і передачі, як і інші формальності, повинні бути негайно визначені угорсько-чехословацькою комісією. 3. Чехословацький уряд повинен потурбуватися про те, щоб евакуйовані області були передані в повному порядку. 4. Окремі питання, які виникатимуть із територіального відступлення, особливо питання громадянства і оптації, повинні вирішуватися угорсько-чехословацькою комісією. 5. Угорсько-чехословацька комісія повинна також прийняти більш конкретні рішення про захист як осіб угорської національності, що залишаються на території Чехословаччини, так і осіб неугорського походження у відступлених областях. 6. Оскільки при передачі Угорщині може бути вчинена шкода і виникнуть труднощі економічного характеру і техніки зв'язку в областях, які залишилися за Чехословаччиною, угорський королівський уряд, зі свого боку, у домовленості з чехословацьким урядом зробить все можливе для усунення подібних труднощів. 7. При умові, якщо угорсько-чехословацька комісія не зможе вирішити спірні питання, то вони стануть предметом обговоренням Німеччини та Італії [7]. Віденський арбітраж торкнувся п'яти закарпатських округів – ужгородського, мукачівського, берегівського, севлюшського та іршавського. Підкарпатська Русь втратила міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами [2, с. 42]. До 10 листопада з усіх територій які передавалися

Угорщині мали бути евакуйовані державні установи. Уряд А. Волошина змушений був перебраться з Ужгорода до Хуста [6, с. 23].

Віденський арбітраж свідчив про поглиблення політичної кризи Чехословаччини, яка, фактично, опинилася перед державною катастрофою. Яким буде подальший розвиток політичних подій в Європі, вирішальною мірою залежало від Німеччини. Це добре розуміли всі керівники європейських держав. Усвідомлював це і уряд Карпатської України. Уже з перших днів свого прем'єрства А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє покровительство. Німецький уряд, заграючи з кабінетом А. Волошина, заявив про відкриття найближчим часом в Хусті свого консульства. Це робилося для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій у краї. Отже проба Угорщини окупувати Закарпаття у листопаді 1938 року закінчилася для неї повним крахом. Позиція Німеччини щодо Карпатської України змусила уряд Угорщини дещо призупинити свої агресивні плани. Однак, це не означало, що вона відмовилася від свого наміру організувати вторгнення в Закарпаття. Угорські приготування до вторгнення на територію Карпатської України не припинялися ні на мить [2, с.43-46]. На Закарпаття почали відправляти диверсійні загони для підривної роботи в регіоні. Такі ж загони направляли і поляки. Оборonoю краю від терористів займалася Українська Національна Оборона та створена в листопаді 1938 року Карпатська Січ [6, с. 19, 27].

Лише коли угорський уряд заявив про намір вступити до антикомінтернівського пакту і вийти з Ліги Націй Берлін дав згоду на ліквідацію Карпатської України.

У ніч на 14 березня 1939 року Угорщина розпочала окупацію залишків Карпатської України. Однак, попри свою чисельну перевагу угорці наштовхнулися на опір закарпатців. І в той же день А. Волошин проголосив незалежність Карпатської України, яку затвердив наступного дня Сейм Карпатською Україною. Боротьба тривала до 18 березня 1938 року [2, с. 125-132; 6, с. 139]. Далася взнаки нерівність сил та міжнародна ізоляція.

Таким чином, у результаті першого Віденського арбітражу Карпатська Україна втратила тоді два своїх головних міста – Ужгород і Мукачево. Це була важка втрата для автономного краю. Однак рішення першого Віденського арбітражу не задовольнили Угорщину. Вона хотіла взяти під контроль все Закарпаття, що й після отриманої підтримки з боку Німеччини й зробила в березні 1939 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адам М. Загарбання Закарпаття хортиською Угорщиною в 1938-1939 рр. Українсько-угорські історичні зв'язки. Київ: Наукова думка, 1964. С. 78-109.
2. Вегеш М., Вегеш І., Палінчак М., Голонич Я. Карпатська Україна в центрально-європейській політичній кризі напередодні Другої світової війни. Фермонт, США, 2020, 272 с.

3. Вегеш М., Федака С. Державотворчі процеси в Карпатській Україні (1938–1939). Хронологія подій. Бібліографія. До 83-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України; передмова С. Віднянського і В. Міщанина; біографічні нариси про авторів книги М. Олашина і М. Зимомрі / Видання друге, доповнене і виправлене. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2022. 642 с.
4. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.
5. Віднянський С. В., Вегеш М. М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2021. 372 с.
6. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2010. 152 с.
7. Стерчо П. Карпато-Українська держава: з історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919 – 1939 рр. Торонто, 1965. 228 с.
8. Текст першого Віденського арбітражного рішення <https://1939.in.ua/dokumenty/tekst-pershoho-videnskoho-arbitrazhnoho-rishennja/> (Дата останнього звернення 06.04. 2024).

Максим БАЖЕНОВ, студент 1 курсу
Науковий керівник – Віталій ГУЦАЛ,
кандидат історичних наук, доцент

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КАМ'ЯНЕЧЧИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ (90-ті рр. ХХ – 2021 рр.)

Історія археологічного вивчення Кам'янецьчини нараховує вже понад 150 років і триває до сьогодні. В ретроспективному плані можна виокремити наступні періоди: 1) початковий, який охоплює період з другої половини ХІХ – перша половина ХХ ст. Характеризується першими археологічними розвідками і розкопками знакових для регіону пам'яток, як-от Бакоти. Також, варто згадати про складання Ю. Сіцінським першої археологічної карти. 2) 50-ті – кінець 80-х рр. ХХ ст. – час цілеспрямованого археологічного вивчення регіону та формування місцевих археологічних осередків (Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, Кам'янець-Подільський НІАЗ та Кам'янець-Подільський державний історико-архітектурний заповідник). 3) сучасний етап, що охоплює 1991–2023 рр.

Археологічні дослідження Кам'янецьчини на сучасному етапі впродовж 1991–2023 рр., характеризуються різною спрямованістю археологічних досліджень, які проводилися у нашому регіоні. Це пояснюється, діяльністю провідних інституцій до яких слід віднести – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський

державний історичний музей-заповідник, НІАЗ «Кам'янець» та ДП науково-дослідного центру «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України та сферою наукових пошуків їх працівників.

У цьому контексті варто наголосити, що археологи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (І. Винокур, А. Гуцал, В. Гуцал, В. Якубовський) головну увагу приділяли дослідженню пам'яток раннього залізного віку та давньоруського часу, здебільшого оминаючи при цьому увагою археологічну спадщину м. Кам'янця-Подільського. Активна діяльність цього археологічного центру припадає на 1991–2018 рр. Головними давньоруськими пам'ятками, які досліджувалися науковцями цього закладу на теренах Кам'яниччини є окремі поховання Бакотського печерного монастиря у 1999, 2008 рр. (І. Винокур, А. Гуцал, В. Гуцал, В. Мегей, О. Баженов), Рудковецьке городище чорноліської культури [4; 5;6] та курганні поховання скіфського часу біля сс. Колодіївка [11], Шутнівці [7; 8], Тарасівка [10], Малинівці [9] тощо (А. Гуцал, В. Гуцал, В. Мегей, О. Могилов), результати яких відбито у низці наукових публікацій. Натомість, підсумки археологічних досліджень літописної Бакоти знайшли своє відображення у монографії І. Винокура та П. Горішнього «Бакота. Столиця давньоруського Пониззя» (1994) [3]. Дослідження давньоруського поховання, виявленого експедицією Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2007 р. біля Бакотського печерного монастиря висвітлено у публікації «Про перспективи дослідження Бакотського печерного монастиря» (О. Баженов, В. Мегей) [2].

Варто зазначити, що з початку 2000 р. розпочинається активне археологічне вивчення міста Кам'янця-Подільського. Так, впродовж 2001–2021 рр. археологічні експедиції на чолі з А. Задорожнюком досліджували Міські ворота; на чолі з Л. Виногородською – Старий замок; на чолі з В. Мегеєм – Вірменський бастион; на чолі з П. Болтанюком – житлову забудову, Вірменський бастион; на чолі з І. Стареньким – житлову забудову та Старе місто; на чолі з Д. Черноволом – житло та мідну ливарню Польського ринку; на чолі з П. Нечитайлом – Руську браму, Польську браму, Турецький бастион, Людвисарню, житлову забудову; на чолі з О. Дяченком і І. Собков'як-Табакією – трипільське поселення на Татариськах [14, с.223]. Окрім вищезгаданих старожитностей, варто звернути увагу на задокументовані залишки давньоруських укріплень, поховання жінок давньоруського походження, культурний шар чорноліської культури, давньоруську церкву та кладовище, а також середньовічну чинбарню [1, с.1368].

За результатами роботи цих експедицій було здійснено чимало наукових відкриттів, серед яких – єдина в межах України ливарна майстерня трипільського часу, що була виявлена в розкопі №2 на Польському ринку в 2016 р. [15, с.330] та датується часом 3800–3600 р. до н. е. Також, цікавий науковий матеріал було отримано в 2018 р. за результатами дослідження Руської брами в старому Кам'янці-Подільському. Зокрема, ця територія використовувалася в золотоординський час (друга половина XIII – середина

XIV ст.), що вказує на безперервне існування міста починаючи від давньоруського часу до литовської доби, що раніше відкидалося [13].

Серед пам'яток давньоруського часу, що досліджувалися на території Кам'янець-Подільського району варто згадати дослідження П. Нечитайлом який очолює регіональне відділення Державного підприємства, науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАНУ поховання давньоруського часу виявленого поблизу Бакотського печерного монастиря у 2017 р. В історіографічному плані це є перше поховання де було проведено антропологічні дослідження, за результатами якого, похована жінка була віднесена до «київських полянок» [12, с. 271-272]. Це є цікавим маркером демографічних процесів, що відбувалися в регіоні у другій половині XII – першій половині XIII ст., згідно датування цього поховання. давньоруського часу

Ще однією цікавою, в історичному плані пам'яткою, дослідження якої тривали з 2018–2021 рр. є багатошарове городище на Кармалюковій горі біля с. Привороття-2. Його археологічне вивчення було започатковане експедицією Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника під керівництвом І. Старенького спільно з історичним факультетом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Це є доволі велике городище як за площею та планувальною структурою. Воно може бути віднесено або до боярської резиденції або ж до міста. Тим паче, за складною системою фортифікацій з трьома лініями укріплень та площею майже в 5 га городище може вважатися найбільшим на той час укріпленням в регіоні [16, с.71]. Зважаючи на те, дослідження цієї пам'ятки знаходиться лише на початковому етапі, воно вже поставило більше запитань історичного плану ніж дало відповідей (час існування, причина загибелі, її місце в системі давньоруських поселень регіону тощо).

Таким чином, Кам'янецьчина або Кам'янець-Подільський регіон є доволі насиченим на археологічні пам'ятки. Їх вивчення на сучасному етапі проводиться не планомірно, що пояснюється низкою факторів, серед яких, головним виступає брак фінансування, карантинні обмеження зумовлені епідемією Covid-19 та російське вторгнення в Україну в лютому 2022 р. З-поміж найбільш активних, в плані археологічного вивчення регіону, установ на сучасному етапі варто виділити Державне підприємство, науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАНУ, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник та Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баженов О.Л. Археологічні дослідження у соціогуманітарному просторі Кам'янця-Подільського. *Вісник науки та освіти. Серія історична.* 2024. № 2(20). URL:

<http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/9657/9710>

(дата

звернення: 30.03.2024).

2. Баженов О., Мегей В. Про перспективи дослідження Бакотського печерного монастиря. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський, 2007. Т. 1. С. 210–214.

3. Винокур І.С., Горішній П. А. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. Кам'янець-Подільський : Центр Поділлєзнавства. 1994. 362 с.

4. Гуцал А. Ф. Рудковецьке городище і перший похід скіфів у Придністровський лісостеп. *Давня і середньовічна історія України. Історико-Археологічний збірник на пошану І. Винокура з нагоди його 70-річчя*. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 67-79.

5. Гуцал А. Ф. Черпаки Рудковецького городища і деякі питання хронології чорнолісся на Дністрі. *Археологія і давня історія України. Старожитності раннього залізного віку*. Київ. 2017. Вип 2 (23). С.107-117.

6. Гуцал А.Ф. Дослідження Рудковецького городища в 2016 р. *Наукові праці Кам'янець-Поділ. національного університету ім. І. Огієнка. Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторів і аспірантів у 3 томах*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Вип.16. Т.1. С.18-19.

7. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А. Курганний комплекс з бронзовим дзеркалом із Шутновець. *Археологія и древняя история Украины. Эпоха раннего железа: Сб. науч. тр. к 60-летию С.А. Скорого*. Киев : ИА НАН Украины, 2009. С. 125-134.

8. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В. П., Могилов О.Д. Курган ранньоскіфського часу біля с. Шутнівці у середньому Подністров'ї. *Археологія*. 2022. № 4. С. 83-104.

9. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В. П., Могилов О.Д. Розкопки курганів епохи раннього заліза в с. Малинівці на Середньому Дністрі. *Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр*. Київ, 2004. С. 114-116.

10. Гуцал А.Ф., Мегей В. П. Дослідження курганів скіфського часу біля с. Тарасівка. *Кам'яничина в контексті історії Поділля: Наук. зб.* Кам'янець-Подільський, 1997. Т. I. С. 85-88.

11. Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А., Мегей, В. П., Могилов, О. Д. Кургани ранньоскіфської доби біля села Колодіївка на Середньому Дністрі. *Археологічні відкриття в Україні 2003–2004 рр*. Запоріжжя: Дике Поле, 2005. С.118–119.

12. Нечитайло П., Долженко Ю., Старенький І., Болтанюк П., Горбняк Т. Поховання другої половини XII -першої половини XIII століття поблизу Бакотського печерного монастиря. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2018. Вип. 22. С. 256–277.

13. Нечитайло П., Омельченко О., Тимчук Д., Хіміч К. Дослідження Руської брами у 2018 році (попереднє повідомлення). *Археологія &*

Фортифікація України : зб. матеріалів XI Всеукраїнської наук. практи. конференції / редкол.: О. О. Заремба (голова) та ін. Кам'янець-Подільський : ФОП Панькова А. С., 2022. С. 117-121.

14. Смірнова С. Археологічні дослідження м. Кам'янця-Подільського від 2001 до 2021 років. *Археологія & Фортифікація України : зб. матеріалів XI Всеукраїнської наук. практи. конференції. Кам'янець-Подільський : ФОП Панькова А. С. 2022. С. 217-229.*

15. Старенький І. До питання створення археологічної карти Кам'янця-Подільського. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А. 2017. Т. 1. С. 326-344.*

16. Старенький І., Болтанюк П., Долженко Ю., Гуцал А., Гуцал В. Багатошарове городище Кармалюкова гора (за матеріалами археологічних досліджень 2019 року). *«Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів X Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції / [редкол.: О. О. Заремба (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О. А., 2021. С. 61-90.*

Анастасія БІЛИК, студентка 2 курсу
Науковий керівник – Віталій СТЕПАНКОВ,
кандидат історичних наук, старший викладач

ПРИЧИНИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТОЛІТТЯ

Національна революція 1648-1676 років була складним політичним процесом, породженим реаліями сучасної України, під гаслами захисту православ'я, прав і свобод Війська Запорозького, а також прав і свобод українського народу, що поєднував боротьбу за національне визволення, форми масових соціальних протестів і збройної громадянської війни. Протистояння, що стало кардинальним для всіх сфер і рівнів суспільства. Це супроводжувалося певними змінами. Це була масштабна операція в багатьох країнах Центральної і Західної Європи, що вступила в епоху створення державного устрою і розвитку системи суспільних відносин, якісно відмінною від середньовіччя [1].

На різних етапах еволюції історичного мислення в Україні та за її межами науковими концепціями для ідентифікації подій кінця XVII століття були «Хмельниччина», «Козацьке повстання», «національне повстання», «Козацька війна», «громадянська (домашня) війна», «велика війна 1648-1654 років», «польсько-Козацька війна», «Селянська війна», «він використовував такі терміни, як «визвольна війна» та «Національно-визвольна війна»; «Козацька революція», «національна революція», «Національно-визвольна революція», «Українська революція», «Велика українська революція» і т.д.

але більшість запропонованих концепцій відображають лише певні сегменти цього багатомірного явища, не проникаючи в його глибинну суть [2].

Питання про його верхні хронологічні межі, які коливаються в діапазоні 1654-1678 років, продовжує залишатися спірним. У той же час в історіографії традиційно розрізняти два етапи, відокремлених один від одного смертю Богдана Хмельницького. Перший з них характеризується зростанням національно-визвольної боротьби та її найвищою ефективністю, а другий пов'язаний із залученням козацька Україна в часи Великої громадянської війни та руйнування («руїн») економічного життя, соціальних відносин та нових форм державно-політичного устрою [3].

Національна революція була викликана комплексом протиріч політичного, соціального, економічного, духовного і культурного характеру, що накопичилися в середині 1569 року після Люблінської унії в 17 столітті в суспільному житті Речі Посполитої, до якої входила більшість етнічних земель України. Еліта Речі Посполитої намагалася перешкодити відродженню державного життя в Україні. У 1632-1633 роках Виборний і коронаційний сейми і польський король Владислав IV Ваза виробили і затвердили « Статті для заспокоєння руського народу», який узаконив і виправдав існування Православної церкви та її ієрархії, але православні продовжували піддаватися обмеженням і заборонам на ремесла, промисли, торгівлю і статус міського самоврядування. Церкви та монастирі були закриті. Зневага до релігійних почуттів віруючих набула масового характеру. Були вжиті дискримінаційні заходи щодо української мови, що перешкоджало розвитку освіти [4, с. 384].

Нехтування правами більшості українців викликало серед них спротив, і саме завдяки такому процесу, як лавиноподібний розвиток їхньої національної самосвідомості в 1620-х і 1630-х роках, свідомість українців як окремих від сусідніх етнічних спільнот більш чітко позначилася в суспільно-політичній думці. У той же час національна суть релігійних конфліктів і національні мотиви козачого повстання стали проявлятися більш чітко, з'явилося розуміння піднесення національних інтересів, індивідуальної та соціальної ситуації, їх значущості в житті суспільства в цілому. На півдні України інтенсивно формувалася якісно інший психологічний тип особистості, для якого свобода стала основою способу життя, мислення і поведінки. Відбулося формування нової соціальної держави-українського козацтва, готового захищати свої «права і свободи» зі зброєю в руках. У його оточенні народилася ідея перетворити запорізьке військо на територіально-політичний організм у складі Речі Посполитої [2].

Загострилися суперечності і в соціально-економічній сфері. Польська еліта відмовлялася визнавати права і привілеї козаків – «лицарів» і намагалася ліквідувати їх як клас з 1638 року. Інтенсивний розвиток фільварської економіки призвело до неухильного зростання в Західних, Центральних і північних регіонах України кріпосного права (3-6 днів на тиждень), митних зборів і податків, безземельних селян, їх закріпачення,

зловживання орендарями досягли крайніх меж (серед останніх дуже виразним був неетнічний елемент). У 1630-х і 1640-х роках. Спроби поширити кріпацтво та фільваркове землеробство на південні та східні регіони ставали дедалі частішими, і значна частина його населення все ще залишалася відносно вільними селянами та козаками, готовими померти, захищаючи свої права та свободи [5, с. 122].

У підсумку, загальний перебіг початку революції відображає складний та багатогранний характер тогочасних подій. Виявлені різноманітні аспекти влади, соціальні трансформації та активність громадянства свідчать про глибокий вплив революційних процесів на суспільство. Нестабільність політичної ситуації, соціальні зміни та виникнення нових парадигм управління стали ключовими рисами періоду революції.

На тлі історичних змін виникають нові підходи до влади, розподілу ресурсів та формування соціальних структур. Перехід від старих установлень до нових реалій породжує виклики і можливості, що визначають подальший розвиток суспільства. Важливим аспектом є взаємодія різних соціальних груп, їхні взаємовідносини та вплив на формування нового соціокультурного ландшафту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апанович О. Розповіді про українських козаків. Київ, 1995. 333 с.
2. Батюк В.С. Українська державність напередодні та в роки Визвольної війни 1648 – 1654 рр. у працях дослідників із західної діаспори. *Укр. іст. журн.* 1993. № 1. 50 с.
3. Бойко О. Д. Українська національна революція: причини, характер, періодизація. Історія України. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002.
4. В. А. Смолій., Степанков В. С. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2019. 374 с.
5. Гвоздик-Пріцак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке. Київ: Обереги, 1999. 216 с.

Оксана ВАВШКО, студентка 3 курсу
Науковий керівник – Олександр ФЕДЬКОВ,
доктор історичних наук, професор

ОБРАЗ СЕЛЯНСТВА ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ПОЧАТКУ XX ст.

У сучасному світі газети поступово втрачають свою популярність, оскільки з'явилися більш ефективні канали масової інформації. В історичній

ретроспективі періодичні друковані видання відігравали важливу роль в суспільно-політичному житті Наддніпрянщини. Попри це, матеріали преси залишаються фрагментарно дослідженим історичним джерелом, хоча у них міститься значний масив неприхованої та латентної інформації. Саме тому, актуально розглянути як висвітлено образ селянства на сторінках української преси ХХ ст.

Проблематика українського села, його мешканців є об'єктом вивчення у сучасній історичній науці. Суспільне життя хліборобів скрізь призму соціокультурного підходу розглядає О. Михайлюк у праці «Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.» [8]. Соціоментальну історію сільських жителів у своєму доробку висвітлює Ю. Присяжнюк [12]. Образ селянства досліджується також у зарубіжній історіографії, зокрема американській – варто відзначити роботу О. Большакової [1].

Вище згаданий сучасний історик О. Михайлюк вважає, що «неможливо відтворити адекватний образ селянства початку ХХ ст. оперуючи наявними письмовими джерелами, адже вони були створені, головним чином, бюрократією та інтелігенцією і відображають уявлення про селян саме цих верств і мало відповідають уявленню селян про самих себе» [9, ст. 366]. Проте така позиція, на нашу думку, є помилковою – і у статті на основі матеріалів преси ми спробуємо це довести.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу українських періодичних друкованих видань відтворити образ селянства початку ХХ ст.

Важливим аспектом при розгляді образу хліборобів є земельне питання, адже у повсякденному житті селянства наділи мали особливу вагу. На сторінках першої громадсько-політичної газети «Громадська думка» І. Тарасенко зазначає, що «селяни мають найбільшу нужду, яку треба конче задовольнити. Ця нужда – недостача землі» [14, ст. 2]. На тому що дана проблема у ті часи постала надзвичайно гостро наголошує і В. Доманицький у дописі «Що діється на селі (Листи з Звенигородщини)»: «що найбільше селянське лихо – безземелля та темнота, і що для кращої долі селянської треба селянам землі, освіти» [3, ст. 2].

Одним з теоретично можливих варіантів вирішення даного питання був викуп наділу. Дописувач газети «Вісті» у публікації «По справедливій ціні» священник А. Гриневіч описує даний аспект – зокрема закликає представників інтелігенції «стати йому до помочі своєю освіченістю, або принаймні довести до широкої свідомості народні міркування про се питання» [11, ст. 2].

Можна помітити тенденцію, що автори публікацій при висвітленні земельного аспекту додатково акцентують увагу на рівні освіченості жителів сіл. Часто селян метафорично називали «темними», щоб наголосити на низькому рівні освіченості та неписьменності хліборобів. Проте слід підкреслити, що саме владні кола робили все, щоб унеможливити поширення освіти – про це зазначає М. Хотовицький на сторінках газети «Громадська думка»: «урядники та стражники палко почнуть змагатись з лихим ворогом

своїм – книгою, виженуть і геть з села, сховають у скринях поліцейських участків, винищать усякий клаптик паперу з друкованим словом» [15, ст. 1].

Попри те, що уряд Російської імперії не допускав розповсюдження грамоти серед хліборобів та багато століть нищив будь-які згадки про славетні часи козаччини – селянство, передаючи інформацію з покоління в покоління, закарбувало це у фольклорі. Про це свідчить промова полтавського депутата Ю. Сайка з публікації газети «Рідна справа – Вісті з Думи», де він зазначає, що народ у своїх піснях співає про історичні події XVIII ст.:

«Гей, царице Катерино, що ти наробила?
Степ широкий, край веселий, панам роздарила!
Гей, царице Катерино, змилюся над нами.

Верни волю, віддай землю з темними гаями!» [13, ст. 2].

Майже ідентичні мотиви трапляються і у третьому номері цієї ж газети з промові посла Чигирини з Київщини [4, ст. 2]. Це дає змогу засвідчити, що у середовищі хліборобів існувала сукупність знань та уявлень про своє минуле.

Помітною рисою першого десятиліття XX ст. українського села було підвищення рівня національної свідомості серед його жителів. У публікації часопису «Рада» невідомий дописувач акцентує увагу, що «за останні часи народ на селі ніби виріс... Це зазначили у своїх промовах і члени першої Думи» [10, ст. 4]. Подібні факти також зауважували автори публікацій «З українського села» [5, ст. 3] та «Дещо про золотоношські вибори» [2, ст. 2] на сторінках газети «Громадська думка».

Слід враховувати те, що дописувачами на сторінках преси здебільшого були представники інтелектуальної сфери діяльності, які скрізь призму свого світогляду, сприйняття описували селян – тому можуть трапитись дещо відмінні характеристики, слід критично та об'єктивно ставитись до даного історичного джерела. Наведемо приклад.

С. Копровський у дописі «В обороні нашого селянина», який опубліковано у першому щоденному громадсько-політичному часописі зображує його так: «нашого сільського хлібороба, з праці рук якого ми усі сільські інтелігенти живемо, заставляє поважати звичайне почуття вдячності, - його не можна не любити за привітну, добру натуру, за не згіджене світовою облудою чисте, чуйне серце. Під простим поверхнім виглядом наш селянин добре відчуває правдиво сердешні відносини і щиро виплачує прихильністю та вдячністю» [6, ст. 2].

Дописувач Д. Маркович у публікації «Листи з Волині», дещо по іншому висвітлює образ сільського мешканця: «як тільки приїдеш до села, сядеш на землі і щоденно маєш стосунки з селянами, – тоді спада з очей полуда і бачиш, що то люди – як люди. Тільки люди страшенно неосвічені, темні, залякані. І їх усіх немає за що любити, немає за що ненавидіти. Зостається тільки душевний обов'язок йти і допомогати їм, без ідеалізації, а правдиво з одвертим серцем. Але як це трудно!» [7, ст. 2].

Виконавши дослідження образу селянства за матеріалами українського преси ХХ ст., ми прийшли до наступних висновків:

На сторінках ліберально-демократичного часописів «Громадська думка», «Рада», а також періодичних видань «Вісті» та «Рідна справа-Вісті з Думи» люди інтелектуальної праці публікували дописи, в яких описували різні аспекти суспільного життя селянства – зокрема проблему малоземелля та безземелля, перепони на шляху поширення освіти, факт існування історичної пам'яті, зростання національної свідомості. Акцентуємо, що автори висловлювали власні міркування щодо образу хліборобів – тому важливо критично ставитись до матеріалів преси, ні в якому разі не нівелюючи газетами, адже вони є фрагментарно дослідженим важливим історичним джерелом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Большакова О. В. Влада та політика в Росії ХІХ – початку ХІХ ст.: американська історіографія: монографія. Москва: Наука, 2008. 263 с.
2. Вертій Г. Дещо про золотоношські вибори. *Громадська думка*. 20 квітня 1906 р. №89. С. 1 – 2
3. Доманицький В. Що діється на селі (Листи з Звенигородщини). *Громадська думка*. 4 січня 1906 р. № 4. С. 1 – 2
4. З промови посла Чигирин з Київщини. *Рідна справа – Вісті з Думи*. 19 квітня 1907 р. №3. С. 2
5. З українського життя. *Громадська думка*. 11 лютого 1906 р. №30. С. 3
6. Копровський С. В обороні нашого селянина. *Громадська думка*. 7 лютого 1906 р. № 26. С. 2
7. Маркович Д. Листи з Волині. *Громадська думка*. 12 січня 1906 р. № 10. С. 2
8. Михайлюк О. В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси: монографія. Дніпропетровськ: Інновація, 2007. 456 с.
9. Морозов А.Г. Глиш Г.М. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси. *Український селянин*, № 11, 2008. С. 366 – 368
10. На селі у Сквирщині. *Рада*. 15 жовтня 1906 р. №27. С. 4
11. По справедливій ціні. *Вісті*. 5 лютого 1906 р. №1. С. 1 – 4
12. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : монографія. Черкаси : Вертикаль, 2007. 640 с.
13. Промова Полтавського депутата Сайка. *Рідна справа – Вісті з Думи*. 12 квітня 1907 р. №1. С. 2
14. Тарасенко І. На зібранню послів-селян. *Громадська думка*. 20 квітня 1906 р. №96. С. 2

15. Хотовицький М. Заходи проти книги. *Громадська думка*. 3 березня 1906 р. №50 С. 1

Олена ВОНСОВИЧ, студентка 2 курсу
Науковий керівник – Анатолій ГЛУШКОВЕЦЬКИЙ,
кандидат історичних наук, доцент

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

У наш час цифрова трансформація має важливе значення для вирішення актуальних проблем людства. Цифровізація охоплює всі сфери життя та галузі діяльності, при цьому сучасні практики можуть значно відрізнятися від традиційних [6, с. 69]. Музеї, які традиційно служать засобами збереження спадщини людства, також проходять трансформацію. Передусім, спостерігається експоненційний ріст обсягу та різноманітності інформації, яку генерує людська цивілізація. Наразі в Україні відбувається повсюдного застосування ІТ-технологій у різноманітних сферах суспільного життя, проте повноцінне застосування цифрових технологій у пам'яткоохоронній галуззі й культурою лише розпочинається. [5, с. 60]. Натомість, цифровізація культурної спадщини, ретельний аналіз і збереження цифрового образу у вигляді 3D-моделі може допомогти реставраторам у їх роботі.

Нагальним є оцифрування усієї наявної матеріальної спадщини світової цивілізації, що відноситься в першу чергу до архівних і музейних фондів, оскільки ці експонати та документи є найбільш вразливими і можуть легко зазнавати пошкоджень чи знищення [3, с. 61]. Їх переведення в електронну форму вирішує одразу декілька проблем. По-перше, у разі пошкодження за наявною цифровою моделлю такий експонат/документ можна легко відновити. По-друге, у разі якщо якийсь предмет недоступний відвідувачам, вони можуть ознайомитись із його цифровою копією і 3D-моделлю. Це є найбільш актуальним для архівних джерел, які є корисними у роботі історика [3, с.61]. Варто зазначити, що культурна сфера сильно постраждала через початок пандемії COVID-19, деякий час музеї, виставки та інші заклади культури були закриті для відвідувачів. Тому, цілком логічним рішенням є створення віртуальних екскурсій, 3D-турів, анімацій, електронних енциклопедій, в яких люди за певну плату можуть отримати доступ до об'єктів культурної спадщини [8, с. 150].

Технології розширеної реальності (AR) переформатовують сприйняття традиційної реальності, надаючи можливість розширити оточення через впровадження комп'ютерних систем з додатковим інформаційним шаром, що містить елементи візуалізації та звуку. Привертаюча увага в цьому процесі полягає в тактильній взаємодії користувачів із засобами візуалізації інформації. На відміну від віртуальної реальності, яка в основному потребує

дорогих гарнітур для повного занурення, AR ефективно використовує можливості мобільних пристроїв [5, с. 63]. Це робить AR економічно доступною для широкого кола користувачів, розробників, маркетологів і фахівців у галузі музейно-архівного сектора [5, с. 63].

AR-технологія може бути корисною для відтворення віртуального простору музею, у разі недоступності його відвідування офлайн, зокрема через бойові дії, карантинні обмеження, реставрацію чи ремонт, таким чином люди отримують альтернативний доступ до музею/виставки/заповідника та інших культурних чи природних об'єктів. Перевагами розширеної реальності є те, що на відміну від звичайної віртуальної екскурсії, ця технологія дозволяє повністю зануритись у простір музею [8, с. 151]. Важливими елементами такого занурення є візуальний та аудіосупровід, створення 3D-моделей окремих пам'яток, аудіогід, котрий розповідатиме про історію та особливості кожного предмету, історію музею, його розвиток [4, с. 64].

Сучасні технології дозволяють оцифрувати і змодельовати будь-який об'єкт культурної спадщини, що розширює можливості віртуальної симуляції. Її можна використовувати не лише задля простого відвідування музеїв, але й в освітній і наукових сферах: науковці отримують постійний досвід до матеріальної спадщини, яка може стати об'єктом дослідження; музейні предмети чи окремі пам'ятки можуть використовуватись вчителями та учнями при проведенні окремих уроків або в позашкільній освіті [3, с. 63]. Таким чином, на прикладі AR-технології бачимо один із варіантів використання цифрового простору у збереженні культурної спадщини.

Однак можна говорити не лише про теоретичні напрямки такої роботи, але навіть про практичні результати уже в даний момент. Досить відомим є приклад, що стався у Франції, коли після пожежі у Соборі Паризької Богоматері (Нотр-Дам-де-Парі) реставратори використовували оцифровані матеріали студії Ubisoft, яка займалась оцифруванням Собору під час роботи над комп'ютерною грою «Assassin's Creed Unity» [3, с. 64]. Розробники провели значну роботу, фотографуючи екстер'єр та інтер'єр храму, проте розробники все ж допускали умовності при створенні цифрової версії Собору, тому реставратори змогли використати лише окремі елементи ігрових матеріалів [1]. Але цей випадок нам демонструє, що навіть матеріали відеоігор можуть бути корисними при цифровому збереженні культурної спадщини.

Деякі із цифрових проєктів щодо збереження культурної спадщини працюють в Україні вже сьогодні. До таких можемо віднести проєкт «Дуже цифрові резиденції», який спрямований на оцифрування і створення віртуальних копій і моделей об'єктів культурної спадщини в Україні. ГО «Pixelated Realities» котра і реалізує цей проєкт займається фото і відеозйомками культурних об'єктів, в першу чергу архітектурних споруд, з метою їх подальшого оцифрування і створення реальної копії у віртуальному та реальному (зменшеному) вигляді [9]. Прикладом їх діяльності є створення цифрової копії Дачі Дерібаса, яка була зруйнована у 2019 р. з подання міської

влади. Проте активісти із «Pixelated Realities» провели масштабні фотозйомки об'єкту і згодом змогли створити його віртуальну 3D-модель, а на її основі зробили реальну мініатюру пам'ятки [9].

Рух «Pixelated Realities» також активно займається впровадженням AR-технологій у культурний простір України. Так, завдяки їх діяльності був створений цілий інтерактивний тур «Молодий Репін», який розказує про рідне місто художника – Чугуїв, його молоді роки та значні культурні об'єкти міста. Після початку пандемії коронавірусу в Україні з'явилися перші інтерактивні віртуальні тури по музеях. Зокрема, завдяки діяльності «Pixelated Realities» було створено 3D-тур Муніципальному музею ім. О.В. Блещунова в Одесі – один із перших подібних проєктів в Україні. Інший приклад роботи цього колективу – створення AR-турів у Харкові, із створенням віртуальних муралів на будівлях, 3D моделями зниклих об'єктів і споруд [9]. Також AR-технології були використані при створенні віртуальних турів у Ялті, Трахтемирові, Ужгороді, Каневі та інших містах. Цей проєкт був названий «Кишенькова країна» і почав реалізовуватись у 2020 році [8, с. 151-152]

Одним із найбільш амбітних проєктів руху «Піксельні Реальності» стала ідея створення цифрових паспортів усіх культурних об'єктів в Україні. Такий проєкт бу названий ARCH F6, він передбачав створення цифрових копій багатьох культурних об'єктів і додавання їх в окрему цифрову базу даних. В першу чергу, цей проєкт повинен був бути реалізованим в Одесі. Напередодні повномасштабної війни, подібні проєкти також частково були реалізовані у Харкові і Києві [9]. Але команда волонтерів мала на меті створити цифрову базу даних і окремі цифрові паспорти для кожної культурної пам'ятки в Україні.

Так, за їх даними протягом 2007-2010 р. із переліку культурної спадщини в одній лише Одесі було виключено 130 будівель, більшість із яких уже зруйновані [9]. Але волонтери змогли створити їх цифрові копії і додати у свою базу даних. Таким чином, цілком можливим у майбутньому є створення віртуального простору Одеси зі старими будівлями. Проєкт реалізовувався протягом кількох років і багато в чому нагадував роботу GPS-карт: кожен одесит чи гість міста міг сфотографувати історичні будівлі, які потім отримували свої цифрові паспорти і 3D-моделі і додавались в окрему базу даних. Але для реалізації такого проєкту у волонтерів просто не вистачало ресурсів, тому він був зупинений. Інший подібний проєкт – Kharkiv Heritage [9]. Але й він на сьогодні призупинений, хоча його автори обіцяли створити окреме ПЗ і андроїд-версію застосунку. Напередодні війни «Піксельні Реальності» планували проводити подібні заходи у кожному місті, а потім вести перемовини із міською владою щодо реконструкції цих будівель.

До відбудови споруд волонтери «Піксельних Реальностей» також підійшли креативно і залучили іноземний досвід: перед початок реставраційних робіт планувалось створення мініатюрної моделі за

допомогою 3D-принтера [9]. Такі технології часто застосовують у кінематографі та ігровій сфері перед початком створення віртуального простору чи декорацій. Волонтери планували використовувати лазерне сканування об'єкту для його точнішого відтворення, вони посилались на досвід палеонтологів, які за допомогою лазерного сканування відтворюють зовнішній вигляд динозаврів та інших вимерлих видів тварин і рослин [9].

Одним із найбільш інноваційних та оригінальних є проекти щодо створення цифрового сторітелінгу та гейміфікації культурного простору. Суть їх полягає у використанні AR-технологій для створення інтерактивних віртуальних турів із супроводом віртуального оповідача (гіда), або відтворення певних історичних сцен за допомогою ігрових технологій [8, с. 150-151].

Таким чином, культурний простір перетворюється на своєрідний віртуальний театр, в якому відвідувач може бути спостерігачем або актором. Подібні технології уже досить давно застосовуються в ігровій індустрії. Одним із найвідоміших проєктів і уже згадана ігрова серія *Assassin's Creed*, в останніх іграх серії використовуються інтерактивні історичні тури: ігровий персонаж може відвідати певні історичні місця, познайомитись із різними постатями, прослухати лекцію та пройти окремий музейний тур щодо історії певних країн, міст, цивілізацій [7].

Вище згадана організація «Піксельні Реальності» також працювала над подібними проєктами. Одним із найбільш амбітних і потенційно успішних стало створення мобільного додатку *Tourist1* – першої подібної інновації в Україні [9]. Розробники прагнули створити віртуальний простір у реальних місцях. У наявності є віртуальний гід (один із історичних українських персонажів, наприклад Микола Гоголь) який буде оповідати про минуле культурних об'єктів. Технології доповненої реальності, 3D-моделювання, елементи ігрового простору дозволили відтворити культурний ландшафт минулого, який дозволяє людині ознайомитись з уже втраченою спадщиною. Іншим додатком є застосунок *WalQlike*, котрий в онлайн-режимі створює індивідуальну екскурсію у формі гри-квесту для кожного користувача. Таким чином, вони не повторюються і є унікальними для кожної людини [9]. Отже, у довоєнний період в Україні активно застосовувались цифрові технології для збереження і відтворення культурного простору.

Із початком повномасштабного російського вторгнення, українська культурна спадщина опинилась під загрозою знищення. Російські окупанти прямо заявляють про те, що знищення української ідентичності, історії України є однією із головних цілей. Сотні музеїв стали жертвами обстрілів і пограбувань, особливо на окупованих територіях [2]. Найбільш відомими стали Херсонський історичний музей, Маріупольський театр, Маріупольський краєзнавчий музей, з якого були вивезені цінні експонати: картини Куїнджі, Шишкіна, Айвазовського, скіфські експонати та інші артефакти. На жаль, Мінкультури не змогло належним чином підготувати та провести евакуацію не лише музейних експонатів, але навіть співробітників

різних закладів, що призвело до значних матеріальних і людських втрат. До того ж, війська РФ не дотримуються жодних звичаїв війни і часто бомбардують цивільні об'єкти, знищуючи культурну спадщину [1].

І знову на порятунок української культурної спадщини стали українські волонтери, котрі започаткували декілька масштабних проєктів. Вони активно застосовують усі ті технології, про які говорилося вище. Зокрема, рух Polіcam за підтримки ЮНЕСКО започаткував проєкт «Backup Ukraine», який передбачає збереження культурних об'єктів шляхом їх оцифрування задля майбутньої реставрації. В цьому застосунку, кожен може сфотографувати культурні об'єкти, з яких буде зроблено цифрову копію, а із неї мініатюру для майбутньої реконструкції [1]. До кінця 2023 р. уже було зроблено понад 35 тис. знімків. Іншим проєктом є акція львівської студії «Skeiron» під назвою «SaveMariupolHeritage», студія змогла створити 3D-модель Маріупольського театру, знищеного у березні 2022 р. Ця модель може бути застосована при відбудові пам'ятки після деокупації міста [1].

Інший відомий проєкт – «Поранена Україна». У ньому окрім волонтерів і міжнародних організацій активно беруть участь працівники музеїв, галерей, виставок. Вони займаються діджиталізацією (оцифруванням) різних споруд, а також застосовуються технології сторітейлінгу для створення віртуальних екскурсій та турів [2].

Отже, цифрові технології дозволяють нам зберегти велику частку культурної спадщини. В Україні подібні проєкти почали реалізовуватись відносно недавно, велику роль у цьому зіграла пандемія COVID-19, через яку зросла потреба у створенні віртуальної реальності, 3D-моделей культурних пам'яток і віртуальних екскурсій. Початок повномасштабної війни Росії проти України завдав непоправної шкоди для нашої культурної спадщини. Однак застосування цифрових технологій стане в нагоді під час відбудови і реставрації багатьох пам'яток, а уже втрачені об'єкти можна перенести у віртуальну реальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Діджитал-рішення для культурної спадщини: як інновації зберігають традиції. URL: <https://speka.media/didzital-risennya-dlya-kulturnoyi-spadshhini-yak-innovaciyi-zberigayut-tradicii-pk5j1p>
2. Збереження української культурної спадщини в цифровому форматі. URL: <https://knukim.edu.ua/zberezhennya-ukrayinskoyi-kulturnoyi-spadshhyny-v-cyfrovomu-formati/>
3. Коцюбівська К, Баранський С. 3D-моделювання при відновленні історико-культурних цінностей. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. 2020. Т. 3. №. 1. С. 59-68.
4. Крамар Т. Цифрова трансформація музейних експозицій. Матеріали VI Міжнародної студентської науково-технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання». Тернопіль, 2023. С. 158-158.

5. Менська О. А. Оцифрування об'єктів культурної спадщини як спосіб формування нового цифрового культурного простору України. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXXV Міжнародної науково-практичної конференції. 2023. Т. 7. С. 59-67.

6. Приходько Л. Збереження цифрової культурної спадщини–імператив XXI століття (за документами ЮНЕСКО і Європейського Союзу). Архіви України. 2019. Т. 2. №. 319. С. 67-92.

7. Сучасні цифрові технології у збереженні об'єктів культури та мистецтва: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-presshall/3789570-sucasni-cifrovi-tehnologii-u-zberezenni-obektiv-kulturi-ta-mistectva.html>

8. Трач Ю. Український досвід VR-реконструкції об'єктів історико-культурної спадщини. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. 2020. Т. 3. №. 2. С. 148-160.

9. Цифрові способи збереження культурної спадщини: досвід дуже цифрових резиденцій та не тільки. URL: <https://info.gwaramedia.com/dosvid-duzhe-cifrovih-rezidenczij-i-ne-tilki.html>

Юлія ГРИЩЕНКО, студентка I курсу магістратури
Науковий керівник – **Олександр ФЕДЬКОВ**,
доктор історичних наук, професор

СИМОН ПЕТЛЮРА ЯК ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ

Станом на сьогодні історична постать Симона Петлюри уособлює портрет відомого національного лідера епохи визвольних змагань українського народу першої третини ХХ ст., талановитого політика, військового діяча, повного антипода хитромудрим інсинуаціям з боку більшовицького режиму. Проте, крім амплуа політика та військовика, С. Петлюра був знаним редактором, літературним критиком, а також великим поціновувачем і популяризатором української культури та мистецтва.

Встановлення радянської влади в Україні негативно позначилось на українській історіографії, в тому числі й на тематиці політико-культурної діяльності С. Петлюри. Висвітлення біографії видатного українського державника тривалий час перебувало під суворою забороною радянської цензури, якого фрагментарно описували як одного із «поборників українського буржуазного націоналізму» [14; 20, с. 293]. Зовсім інакше діяча оцінювали вільні українські дослідники діаспори, описуючи його як організатора збройного опору українців російському поневоленню [7], прихильника ліберально-демократичних поглядів та політика-новатора в галузі українського культурного життя [5; 6; 19; 21].

Нині про С. Петлюру можна знайти в колосальній низці новітніх та сучасних історичних досліджень, серед яких особливу увагу привертають

напрацювання О. Реєнта [15], В. Сергійчука [16], О. Ополумисної [11], В. Харченка [22], І. Срібняка [18], С. Литвина [10], а також Т. Пересунько [12], А. Ткачука [7] й ін.

Тяглисть до народної культури супроводжувала С. Петлюру ще з дитинства. Він зростав у родині, яка мала давнє козацьке коріння та шанувала давні звичаї й традиції українського народу. Як результат, юнак обожнював музичне мистецтво, а також добре орієнтувався у тогочасних філософських та літературних течіях, грав на скрипці, був великим поціновувачем української народної пісні [8, С. 4-5].

Любов до народної культури особливо яскраво проявилася в роки навчання С. Петлюри у Полтавській духовній семінарії, коли майбутній революціонер свідомо пішов проти обмежень існуючого державного ладу, який пригноблював його народ. То були досить бурхливі часи – діяли Валуєвський циркуляр (1863 р.) та Емський акт (1876 р.), які суттєво обмежували вживання української мови у всіх сферах народного життя. Так, без дозволу адміністрації, семінарист Петлюра запрошує до її стін відомого українського композитора М. Лисенка, який мандрував тоді Україною зі своїм хором і давав виступи. На честь прийому такого шанованого гостя учні семінарії організували невеличкий концерт, на якому зіграли не лише відомі музичні композиції того часу, а й заборонені російською владою твори, як от кантата «Б'ють пороги» на слова Т. Шевченка. Результатом цього стало вигнання опального семінариса Петлюри з семінарії за «потурання мазепинству», якому вручили «вовчий білет». Останнє означало, що відтепер він був неблагонадійною особою та не мав права займати державні посади й продовжувати нормальне студентське життя [2, с. 128].

Як результат, це стало поштовхом до політичної діяльності для С. Петлюри, а вже згодом – і дослідницько-видавничої. Першою партією, яка стала плацдармом для просування політичних ідей С. Петлюри, стала Революційна українська партія (РУП) [7]. Будучи її членом, бувший семінарист пише свої перші критичні статті, які стосувалися становища української освіти. У них автор наполягає на впровадженні української мови в освітній процес та лібералізації освітньо-культурного середовища [3, С. 112–126]. Але, зважаючи на прискіпливу політику імперської влади до інакодумців, побоюючись арешту, молодий журналіст під патронатом члена Російської Академії Наук Ф. Щербини на Кубані провадить архівознавчі та джерелознавчі дослідження запорозького козацтва. Там же С. Петлюра утворює революційний гурток РУП – «Чорноморську вільну громаду», від імені якої друкує антиурядові агітаційні листи, за що вперше потрапляє до в'язниці [16, С. 5-20].

1905 р. після політичної амністії С. Петлюра повертається до видавничої діяльності, яка відзначалася своїми плідними напрацюваннями. Він стає секретарем, кореспондентом, і редактором численних українських видань в Україні й за кордоном, до яких ввійшли такі як: «Вільна Україна»

(Петербург), «Праця», «Селянин», «Воля», «Літературно-науковий вісник» (Львів), «Слово» (Київ) тощо.

У 1906 р. разом з М. Поршем та П. Понятенком С. Петлюра приїздить до Петербурга, де редагує партійний орган «Вільна Україна». Після закриття останнього, молодий журналіст стає секретарем київської газети «Рада», дітища провідного українського діяча та мецената Є. Чикаленка, де проявляє себе як талановитий мистецький критик і публіцист, що вміло розкриває сторінки життя українського театрального мистецтва [12, с. 14]. Серед його напрацювань виділяється есей «Ювілей М. К. Заньковецької» (1907 р.), в якому він наголошує на тому, що в епоху революційних змін в державі український народ має вирішувати не лише гострі соціальні проблеми, а й бути «*оборонцем... національного театру*» [8, с. 2], що характеризує автора як прибічника розвою української драматургії.

Незабаром С. Петлюра полишає «Раду» та переходить до роботи в друкованому органі Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) – тижневику «Слово», де публікуються його статті соціал-демократичного та літературно-мистецького спрямування. Серед останніх варто зважити на такі дотепні та майстерно виконані статті, як «Пам'яті Івана Тобілевича (Карпенка-Карого)», «До ювілею М. К. Заньковецької», «Уваги про завдання українського театру» [8, с. 2], які високо оцінював інший відомий український політичний діяч та історіограф, приятель С. Петлюри – Д. Дорошенко. Як театральний публіцист, С. Петлюра всіляко намагався поєднати національне відродження минулих і прийдешніх поколінь, чудовим доказом чого слугує зазначена стаття «До ювілею М. К. Заньковецької». В ній автор порівнює талановиту українську акторку з канонічним борцем за Україну на культурному поприщі Т. Шевченком [4, с. 341].

Та найвизначнішою подією у видавничій роботі С. Петлюри стало його редагування журналу «Украинская жизнь», який видавався ним у Москві спільно з майбутнім міністром МВС Директорії Української Народної Республіки (УНР) О. Саліковським. Це видання репрезентувало прогресивну українську діяльність у самому центрі імперії [1, С. 1-104].

Слід зазначити, що зважаючи на особисті симпатії до українського національного відродження початку ХХ ст., що яскраво пронизують тогочасні петлюрівські публікації, можна також простежити, що сам автор не лише намагався теоретично просвітити національну інтелігенцію, а й прагнув практично довести важливість та ефективність пробудження української нації.

Відповідно, розуміючи важливість впровадження української мови в середовище освіти та культури, про що С. Петлюра зазначав у своїй вагомій публікації «Українські катедри і український пролетаріат» [13], він прагнув публічно популяризувати україноцентричні ідеї в сфері української освіти та культури, залучивши до цієї справи масового українського глядача. Для цього він вдало скористався повноваженнями керівника літературного відділу у театрі М. Садовського в період 1907–1908 рр. та проводить низку

публічних лекційних виступів, які стосувалися проблем тогочасної драматургії. Дійства відбувалися в стінах нинішнього Театру оперетти в Києві, причому всі вони проводилися саме українською мовою [12, с. 14]. Такі заходи справляли велике враження на глядачів, чому, вочевидь, допомагала вроджена акторська майстерність С. Петлюри. Так кожен небайдужий міг почути про нагальні потреби національної культури та мистецтва та відзначити гостру необхідність її популяризації. Особливої уваги на таких лекціях оратор надавав театру та актору. На його погляд, вони виступали як виразник духовного світу нації кожного окремого історичного періоду, підкреслюючи цим державне значення театрального мистецтва [11, с. 290]. Отож, з появою «петлюрівських вечорів» українська інтелігенція отримала чудову нагоду відкрити для себе новітнього українського політика й театального критика, а також зважити на поширюваний ним широкий спектр актуальних подій і проблем національної культури, які висвітлювалися доступною рідною мовою [9, с. 45].

Подібні ідеї націоналістичного характеру в сфері української освіти та культури, що пропагував С. Петлюра, лягли в основу його подальших публіцистичних робіт. Згодом він був одним із плідних членів товариства «Кобзар» та української секції Товариства слов'янської культури в імперській Москві [17]. Все це засвідчувало появу унікального в своєму проукраїнського політика, публіциста та поборника українського національного відродження в усіх сферах українського суспільства, який яскраво виділявся на фоні інших передових українських соціал-демократів, які діяли на теренах Російської імперії наприкінці свого існування.

Таким чином, незважаючи на тривале перебування особистості С. Петлюри під пресом радянської ідеології, наявний опублікований історико-документальний багаж його особистих напрацювань, реакції на них його сучасників, а також сучасна історична наукова література висвітлює постать даного політичного діяча як талановитого критика та публіциста, що був небайдужим до культурно-освітнього життя українців початку ХХ ст., рупором та поборником нового етапу українського національного відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. [Без названня]. *Украинская жизнь*. Февраль 1912 г. № 2. С. 1-104.
2. Андрієвський В. З минулого. Від Гетьмана до Директорії. Берлін, 1923. Т. II Частина друга: Директорія. 308 с.
3. Верстюк В. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження). *Український історичний журнал*. 2004. № 3. С. 112–126.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1917 роки). Київ: Темпора, 2007. 632 с.
5. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Т. 6. / В. Кубійович та ін. Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1996. С. 2029–2030.

6. Зленко П. Симон Петлюра. Матеріали до бібліографічного покажчика. Париж, 1939. 72 с.
7. Іванис В. Симон Петлюра – президент України (1879-1926 рр.). Торонто-Канада: 5-а станиця Союзу бувших українських вояків, 1952. 254 с.
8. Климчук О. Я повернуся... // Петлюра С. В. Статті. Київ: Дніпро, 1993. 6 с.
9. Лемещенко Г. Вечір, присвячений Симону Петлюрі. *Слово і час*. 1994. № 4-5. С. 45–46.
10. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра та петлюріана. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2001. 640 с.
11. Ополумисна С. Петлюра: літературний критик, публіцист, редактор. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. Львів: ЛНУ, 2014. Вип. 39. С. 289-295.
12. Пересунько Т. Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «русского мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924). Київ: «АртЕк», 2019. 312 с.
13. Петлюра С. Народе Український: Вибрані статті, листи, документи. Харків: Лівий берег, 1992. 148 с.
14. Радянська енциклопедія історії України / За ред. А. Скаб.. Київ, 1971. Т. 3. 371 с.
15. Реєнт О. Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань // *Збірник наукових праць. Історичні науки*. Фастів: Поліфест, 1999. С. 80-84.
16. Сергійчук В. Великий державник України // Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. С. 5-20.
17. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Монографія. Київ : Наук. думка, 2001. 912 с.
18. Срібняк І. Симон Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років. *Збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України*. Київ, 1995. С. 137–164.
19. Ткачук А. Симон Петлюра (політичний портрет). *Київська старовина*. 1993. № 1. С. 39-53.
20. Українська радянська енциклопедія / М. П. Бажан та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1985. С. 293.
21. Феденко П. Повстання Нації. *Збірник пам'яти Симона Петлюри (1879 – 1926)*. Київ: МП Фенікс, 1992. С. 76-108.
22. Харченко В. Міф про Симона Петлюру на тлі українсько-єврейських стосунків доби революції. *Симон Петлюра та українська національна революція: Збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України*. Київ, 1995. С. 218-256.

Владислав ГЕДЗЬ, студент 3 курсу
Науковий керівник – **Сергій ТРУБЧАНИНОВ**,
кандидат історичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ ЄВРЕЇВ НА ПОДІЛЛІ В СЕРЕДИНІ XVIII ст.

Як відомо, месіанські рухи серед єврейського населення Речі Посполитої в XVII-XVIII ст. особливо сильними були на Поділлі. Зокрема, містечко Лянцкорунь зіграло важливу роль у становленні франкізму. Так званий «Лянцкорунський інцидент» в січні 1756 р. призвів до розриву між сабатіанами-франкістами та рабинатом. Дане питання, яке вже багато десятиліть є предметом бурхливої дискусії учених (релігієзнавців, істориків, політологів) нещодавно актуалізувалося з появою нових наукових праць [1].

Для того, щоб краще зрозуміти значення Лянцкоруні та тієї частини Поділля, де вона знаходилася, варто проаналізувати становище єврейського населення краю. По-перше, необхідно з'ясувати правовий статус єврейського населення Поділля. Відомий дослідник історії євреїв Речі Посполитої Маєр Балабан (1877-1942) вказує, що на початку XVIII ст. центром єврейського самоврядування на Поділлі став Сатанів, де перебував «земський рабин» (головний рабин краю). Відомо, що під час диспуту з франкістами у 1757 р. подільським земським рабином був Ісак Бер Маргулієс, який після смерті батька став рабином в Язлівці та Заліщиках у західній частині Подільського воєводства [3, s. 44-45, 59].

Сучасний польський дослідник Богуміл Шади теж вказує, що до середини XVII ст. єврейське самоврядування Поділля було відносилось до т. зв. Руської землі разом з Руським і Брацлавським воєводствами. Після Карловицького миру і повернення Поділля до Речі Посполитої було створено окрему одиницю єврейського самоврядування. Найбільші єврейські громади проживали в таких містах, як: Шаргород (2219 євреїв в кагалі) та Меджибіж (2039 євреїв в кагалі). До громад, які лічили понад 1 тис., у 1765 р. належали також: Сатанів (1645), Дунаївці (1598), Жванець (1568), Бар (1477), Гусятин (1435), Хмільник (1417) і Миколаїв (1087) [5, s. 87].

Отож, скористаємося переписом єврейського населення на території Поділля у 1765 р. Проте беремо до уваги тільки ті села і містечка, які знаходилися поблизу Лянцкоруні. Були проаналізовані дані по таких населених пунктах як: Жабинці, Красноставці, Жердя, Залуччя, Черче, Цикова, Карачківці, Чорна, Біла, Зарічанка (Лянцкорунь), Летава, Бережанка, Вишнівчик, Гусятин, Оринін, Скала-Подільська та Балин та ін.

Зокрема, згідно перепису, у місті Балин проживало 177 євреїв (у т. ч. одружених чоловіків – 53, їхніх жінок – 53), з яких 7 були слугами (3 з них неодружені), комірник з дружиною, 5 винокурів з дружинами, один банщик. Ще кілька євреїв, які мешкали в сусідніх селах, теж відносилися до балинської громади, загальна чисельність якої склала 211 осіб [2, с. 114].

У містечку Черче проживало 96 євреїв, з яких 19 були господарями, 2 вдови, 34 дитини, 2 слуги та ін. [2, с. 116]

Як вже зазначалося, великим центром єврейського розселення було місто Гусятин. Тут було зафіксовано 1144 євреїв, з яких було 219 господарів та їхніх одружених синів, 53 вдів та вдівців, 346 дітей, 63 комірника та стільки ж їхніх дружини, 86 дітей комірників, 35 служниць, 26 слуг, 11 винокурів та стільки ж їхніх дружин, 11 їхніх дітей [2, с. 128]. Проте до громади міста також відносилися євреї, які мешкали в Кутківцях, Закупній, Теремківцях та ін. селах. Але, наприклад, у Чемерівцях проживало всього 8 євреїв – сім'я орендаря та його родичі, а також служниця. У Бережанці також проживала сім'я орендаря, але там ще мешкали сім'ї різника та шинкаря – всього 15 осіб. [2, с. 129].

У Лянцкоруні було зафіксовано 609 євреїв, з яких 128 сімей господарів і їхніх синів (разом з дружинами – 256 людей), 4 вдівця, та 28 вдів, 215 малолітніх дітей, 20 комірників та стільки ж їхніх дружин, 27 дітей комірників, 25 слуг, 8 винокурів із жінками, 6 їхніх дітей [2, с. 144].

Стосовно інших населених пунктів подаємо лише загальну чисельність єврейського населення. Так, в Оринині в трьох частинах міста разом зафіксовано 356 євреїв [2, с. 147-148], у Вишнівчику – 38 [2, с. 152], у Смотричі – 272 [2, с. 154], у Скалі – 248 [2, с. 155].

Аналізуючи вище зазначений опис, ми можемо зробити висновки, що на території Поділля дійсно проживала значна кількість євреїв, які відносилися до різних прошарків населення та різних професій. Найчисельнішою групою були «господарі», але було чимало комірників, орендарів, слуг. Також не лишнім буде відмітити, що в містечку Лянцкорунь був базар та декілька разів на рік проводилися ярмарки, куди з'їжджалися люди із найближчих сіл та містечок, які приходили сюди, щоб зустрітися із знайомими, та взнати свіжі новини. У той же час євреї ремісники та землероби виготовляли товари на продаж та обмін.

Рекомендуючи краєзнавцям як важливе джерело перепис євреїв Поділля 1765 року, все ж слід зазначити, що серед учених існують сумніви, щодо його абсолютної точності. Проте перепис євреїв 1765 року визнається набагато точнішим за попередні переписи. Дослідник демографії польського єврейства Рафаель Малер припускав, що для того, щоб отримати точні дані на цей час, необхідно додати немовлят (6,35% від загального єврейського населення) і 20% тих, хто ухилявся від сплати податків [4, с. 520]. Тобто, необхідно перемножити відоме з перепису число на 1,2635. Таким чином, наприклад у Лянцкоруні насправді мало б мешкати у 1765 р. близько 769 осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гедзь В. Новітня історіографія щодо Лянцкоронського інциденту – знакової події в історії франкізму. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка,

2023. Вип. 20. Ч. 1. С. 19-23.

2. Перепись евреев в Каменецком и Червоногородском поветах Подольского воеводства. 2 яеваря 1765 года. *Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов*. Ч. 5. Т. II. Вып. 1: Переписи еврейского населения в Юго-Западном крае в 1765–1791 гг. Киев : Типогр. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. С. 111-176.

3. Bałaban M. Z zagadnień ustrojowych żydostwa polskiego. Lwów : Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa, 1932. [3], 25 s.

4. Guldon Z., Kowalski W. The Jewish population and family in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the second half of the 18th century. *The History of the Family*. 2003. Vol. 8, Iss. 4. P. 517-530. DOI:10.1016/j.hisfam.2001.01.001

5. Szady B. Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w koronie w II połowie XVIII wieku. Lublin : Wydawn. KUL, 2010. 748 s.

Анатолій ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ, студент I курсу магістратури
Науковий керівник – Олександр ЗАВАЛЬНЮК,
доктор історичних наук, професор

РАДА СТУДЕНТСЬКИХ СТАРОСТ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ПЕРШИЙ ДОСВІД МОЛОДІЖНОГО САМОВРЯДУВАННЯ (1918-1919 рр.)

На сучасному етапі розбудови Української держави прослідковується нагальна потреба у формуванні молодішої генерації ерудованих спеціалістів, здатних з часом зайняти місце в управлінні як місцевої, так і державної ланки. Основним фундаментальним «струменем» для набуття відповідних умінь і навичок громадсько-політичної діяльності є студентське самоврядування, основні права і завдання якого закріплені в законі України «Про вищу освіту».

З-поміж минулого досвіду студентського самоврядування привертає увагу той, який було напрацьовано у 1918-1920 рр. в одній із найбільш авторитетних національних вищих шкіл – Кам'янець-Подільському державному українському університеті (К-ПДУУ). Про це йдеться у низці праць сучасних вітчизняних вчених О. М. Завальнюка, Б. О. Комарніцького, В. Р. Адамського та ін. Щоправда, не всі аспекти піднятої проблеми до кінця з'ясовано, що актуалізує відповідні зусилля дослідників.

Для розуміння процесу становлення студентського самоврядування в зазначеному виші, передусім з'ясуємо якість студентського середовища, яке було його соціальною базою. Цей аспект дозволить висвітлити певні еволюційні зрушення та сутнісні риси молодіжної спільноти, її організаційних структур.

На навчання зарахували юнаків та дівчат з різних куточків поглинутої революцією Української держави, незалежно від їх національності,

соціального походження, віку, за наявності атестата про завершення середньої освіти. Основу студентського контингенту формували вихідці переважно із малозабезпечених соціальних прошарків. Здебільшого із селянських низів та середняків, котрі найбільше відчували соціально-економічні негаразди, були вимушені боротися зі злиденністю життя [8, С. 137]. Такий стан речей породив суперечність, яка впливала не тільки на академічне життя студентів, а й на його громадсько-політичну активність, змушувала балансувати між прагненням здобути вищу освіту з метою забезпечення більш якісного життя та неможливістю себе матеріально забезпечити під час навчання. Попри це, студентське співтовариство вдалося до створення ряду органів самоврядування, провідне місце серед яких займала Рада студентських старост (РСС), покликана не лише представляти, а й захищати інтереси студентства.

Власне з неї у грудні 1918 р. і розпочинається структуризація університетської системи молодіжних організацій. До її функцій входило розв'язання питань академічного, освітнього, політичного та гуманітарного характеру. РСС репрезентувала та декларувала інтереси молоді в стосунках з офіційними органами – правлінням (колегіальний орган – займався майновими, фінансовими, студентськими та іншими питаннями), професорською та факультетськими радами [9, с. 141]. Вона налагоджувала контакти й зв'язки з різними структурами міста, була моральною силою, з якою рахувалися. Вибори до цього органу мали демократичний характер й проходили на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за принципом «чотирьоххвостки» [12]. Парадоксальна ситуація трапилася на виборах 16 грудня 1918 р.: тут голосували лише українські студенти, нацменшини самоусунулись, пояснюючи це тим, що на загальних зборах студентства не зрозуміли тлумачення вищезазначеного вислову [3]. Однак сучасник тих подій, студент історико-філологічного факультету М. Карачківський дотримувався іншої точки зору, стверджуючи, що нацменшини усунулись від виборів до Ради через те, що у них нібито прокинувся небачений апетит (прагнули мати половину місць у новоствореному органі) [11, С. 34].

Зазвичай подавалися три списки кандидатів: український, єврейський та російський, які підписувалися, як мінімум, самим подавцями. Голосування відбувалося за 5-членною формулою (голосували не всі студенти – кожних п'ять направляли для голосування одного представника) із передвиборчою агітацією на зібраннях молоді, в місцевій пресі, при цьому вона суворо заборонялась в залі, де йшло голосування [10, с. 319; 7, с. 530; 6]. Після оголошення результатів виборів, проводилися збори новообраного органу, на яких обирали президію ради, голову, заступника, писаря та скарбника [5]. Відомо про двох очільників Ради студентських старост у різний період її існування - В. Зав'ялова та С. Козицького (за хронологічною послідовністю) [10, с. 319; 5].

З доступних нам архівних джерел та матеріалів періодики відомо, що окремі кроки РСС набули чималого резонансу в середині молодіжного колективу. Так, 31 грудня 1918 р. Рада студентських старост прийняла резолюцію, спрямовану на видання лекцій в їхньому виші виключно рідною мовою, про що і було донесено факультетським радам [2]. Таке рішення було не спонтанне, а викликане зухвалою поведінкою студента-росіянина В. Таранухіна. Наприкінці грудня він прийшов на прийом до ректора. Зайшовши в шапці й знявши її лише згодом в кабінеті, він подав своє прохання, й заклавши руки в кишені, «зачіпним» тоном сказав: «Я ухожу от вас в настоящий університет». На здивоване запитання ректора І. І. Огієнка про те, чому він ображає український університет, Таранухін відповів: «Потому что в Харьковском Университете, куда я ухожу, лекции читают по-русски, а не по-украински...» [1, с. 331; 4]. Про цей зухвалий вчинок довели до всіх вищих шкіл в Україні. Позицію РСС підтримала рада професорів і на своєму засіданні ухвалила відповідне рішення: друкувати лекції професорів і приват-доцентів КПДУУ тільки українською мовою [2]. Разом з тим, сильно відчувався брак можливостей для масового тиражування україномовних посібників, через що виконати зазначені ухвали було дуже непросто.

Президія РСС виступила на захист професорсько-викладацького складу університету, який був для спудеїв взірцем гуманності та благонадійності, вчасно звернула увагу громадськості на російські часописи, які регулярно розміщували неправдиві відомості про студентське життя в Кам'янець-Подільському виші [1, с. 330].

З утвердженням радянської влади у Кам'янці-Подільському в середині квітня 1919 р. РСС зазнала істотних пертурбацій, трансформувавшись в Раду студентських представників (РСП), найповажнішу, самодіяльну, самодостатню, демократичну, багатонаціональну інституцію, яка намагалася захищати різнопланові інтереси трудового студентства [7, с. 529]. Тим самим започаткувалася нова яскрава віха студентського самоврядування, яка заслуговує на окрему увагу науковців.

Отож, з відкриттям Кам'янець-Подільського державного українського університету студенти організували свій самоврядний орган – Раду студентських старост, про який відомо загалом небагато. РСС належало, з одного боку, якісно організувати тих, хто прибув здобувати вищу освіту, а з іншого – дотримуватися демократичних принципів діяльності і спрямовувати громадське життя багатонаціональної молоді на захист інтересів у різних сферах, що стосувалася її. Проіснувавши короткий час, цей орган залишив по собі загалом позитивний слід, спростувавши випадки з боку представника студентів-«великоросів» та взявши під захист честь і гідність своїх наставників. До конструктивних міркувань членів РСС дослухалася рада професорів, яка взяла курс на друк курсів лекцій лише українською мовою. Перший досвід студентської самоорганізації в КПДУУ було примножено згодом, коли з'явилася РСП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галатир В. В., Коцюк В. Д. Університетське життя у м. Кам'янці-Подільському в 1918 р. на сторінках часопису «Життя Поділля» (до 100-річчя відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету). *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2017. Т. 24. С.326-335.*
2. Життя Поділля, 1918, 31 грудня, с. 4.
3. Життя Поділля, 1918, 19 грудня, с. 4.
4. Життя Поділля, 1918, 26 грудня, с. 4.
5. Життя Поділля, 1918, 27 грудня, с. 3.
6. Життя Поділля, 1919, 29 березня, с. 4.
7. Завальнюк О. М Журнал «Нова думка» як джерело до вивчення діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету (1920 р.). *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 18. С.525-535.*
8. Завальнюк О. М Студентська молодь українських державних університетів: проблема виживання (1918–1920 рр.). *Красзнавство. 2010. №4. С. 137-149.*
9. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1920 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 664 с.
10. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / уклад.: С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. 848 с.
11. Карачківський М. Ф. Боротьба за раду студентських представників. *Нова думка: літературно-науковий журнал. Кам'янець-Подільський, 1920. Ч.ІІІ. С.33-36.*
12. Четырѣххвостка [Електронний ресурс] : Материал из Викисловаря. URL: <https://ru.wiktionary.org/w/index.php?title=%D1%87%D0%B5%D1%82%D1%8B%D1%80%D1%91%D1%85%D1%85%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B0&oldid=10910363> (дата звернення: 27.12.2023)

Юрій ЄВСЄВ, студент 4 курсу
Науковий керівник – **Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ**,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ПРАВЛІННЯ П. СКОРОПАДСЬКОГО

У статті проаналізовано основні напрями політики української держави періоду правління П.Скоропадського. Вона висвітлює плюси та мінуси цієї політики для прогресу України. Виявлено, що внутрішні та зовнішні політичні курси держави визначаються тим, хто володіє владою. Так,

особливу увагу привертає одна з видатних постатей української держави - Павло Скоропадський.

Серед дослідників постаті П.Скоропадського як людини та політичного діяча можна назвати таких авторів, як Нагаєвський І., Копиленко О.Л., Копиленко М.Л., Солдатенко В.Ф., Яневський Д. та ін.

У своїй статті мені би хотілося проаналізувати дослідження основних напрямів політики української держави періоду правління П. Скоропадського, з'ясування переваг та недоліків цієї політики для розвитку України.

Виклад основного матеріалу. 29 квітня 1918 р. в Україні відбувся державний переворот наслідком якого була усунута Центральна Рада та до влади став гетьман П. Скоропадський. Соціальною базою для зміни влади стали землевласники, підприємці та заможні селяни, які були проти аграрної політики Центральної Ради. Саме ці соціальні прошарки віднеслись позитивно до нового режиму, адже вважали гетьмана репрезентантом своїх приватновласницьких інтересів.

Гетьманський переворот призвів до зміни розстановки політичних сил у країні – партії соціалістичного спрямування втратили владу, натомість на перше місце вийшли праві консервативні сили, які об'єднувалися у Союзі земельних власників, Партії народної свободи та ін. Ці політичні сили й стали опорою гетьманату П. Скоропадського, з їхніх представників формувалися всі уряди Української Держави.

Вирішальну роль в організації державного перевороту та приході П. Скоропадського до влади відіграли Українська народна громада та Союз земельних власників. Перша оформилася наприкінці березня 1918 р. у Києві з ініціативи П. Скоропадського. На думку її організатора, вона мала стати осередком і центром опозиції, об'єднавши всіх незадоволених політикою Центральної Ради. Із самого початку своєю метою громада поставила підготовку повалення Центральної Ради та запровадження у країні сильної влади. Можна зробити припущення, що П. Скоропадський на її базі прагнув створити партію, яка б стала політичною опорою його режиму після переобрання влади. Однак цього не сталося. Із його приходом до влади Українська народна громада припиняє своє існування. Підготувавши та здійснивши державний переворот, вона водночас заклала ідейно-теоретичні підвалини внутрішньо-політичного курсу майбутньої Української Держави, а найбільш активні члени її брали участь у гетьманських урядах, формуючи основні напрями їх діяльності [1, с. 11].

Щодо внутрішньополітичного курсу П. Скоропадського, то він був спрямований на формування нового уряду – Ради міністрів, у який входили помірно - консервативні чиновники, військові та суспільні діячі. Був налагоджений дієздатний адміністративний апарат (почали діяти старости, земські урядники, професійні чиновники, поліція тощо).

Одним із основних пріоритетів у Скоропадського було земельне питання, і в липні 1918 року був розроблений «Проект загальних основ

земельної реформи», тобто можна сказати, що відновилося поміщицьке землеволодіння у державі. Гетьманом була здійснена спроба створити національну армію, чисельність якої повинна була бути більшою 300 тис. осіб. Він прагнув також відродити козацтво в Україні. За його часів ще відбулося реформування банківської мережі, прийнято збалансований державний бюджет та вжиті заходи для становлення української грошової системи.

Але в той же час у промисловості було: ліквідовано робочий контроль на виробництві, заборонялися страйки, скасовувався 8-годинний робочий день і встановлювався 12-годинний; відновився залізничний рух завдяки відновленню залізничних колій і мостів, ремонту локомотивів.

При гетьманаті були обмежені демократичні права і свободи. Проводилася політика переслідувань більшовиків, представників інших лівих партій, і також анархістів. Під жорстку цензуру потрапили газети, заборонялося проведення зборів, мітингів, маніфестацій [2, с. 26].

Щодо зовнішньої політики, то вона також відіграла вагомую роль. Так, було укладено дипломатичні стосунки більш ніж з 20 державами світу, зокрема з країнами Четвертного союзу, скандинавськими країнами, своїми безпосередніми сусідами: Польщею, Румунією, Військом Донським, рядом нейтральних країн. Звичайно, на зовнішню політику Української Держави наклали відбиток тогочасні міжнародні реалії – Перша світова війна, що тривала. Саме вона завадила встановленню повноцінних стосунків із більшістю країн Антанти.

Потрібно зазначити, що від самого свого виникнення Гетьманат перебував у сильній залежності від кайзерівської Німеччини та Австро-Угорської імперії, війська яких перебували на території України. Саме це й визначило основний вектор зовнішньої політики. Як зазначає Д. Дорошенко, відносини з Німеччиною були не лише основним питанням зовнішньої політики, а й питанням існування держави як такої [3, с. 6].

Наявність такої залежності від відносин з Німеччиною дає змогу деяким опонентам Гетьманату взагалі заперечувати існування дипломатичних відносин із цією країною, вважаючи при цьому саму Українську Державу німецькою колонією. Однак, таке твердження є досить поверховим, і представники прогетьманських сил засвідчують існування повноцінних дипломатичних відносин між країнами. Саме перебування в Україні кайзерівського уповноваженого посла Мумма і в Берліні українського посла Штейнгеля підтверджують цей факт. Тож, принаймні офіційно, Німеччина розглядала Українську Державу як суверенний суб'єкт міжнародних відносин. Здійснювалися й державні візити перших осіб. У цілому ж за період Гетьманату відбулося три офіційні візити до Німеччини: у серпні Берлін відвідав прем'єр-міністр Ф. Лизогуб, у вересні – сам гетьман П. Скоропадський зустрівся з кайзером Вільгельмом II, а в жовтні 1918 р. відбувся візит міністра закордонних справ Д. Дорошенка. Особливе значення, зрозуміло, мав візит гетьмана, котрий він детально описує у своїх

“Спогадах” [4, с. 272] і найбільшим результатом якого, на думку Д. Дорошенка, було отримання дозволу на формування власної української армії [5, с. 51]. Позитивно оцінюють цей візит навіть опоненти Гетьманату, зокрема М. Шкільник [6, с. 56]. Значущим для України був і візит Д. Дорошенка, під час якого Німеччина підтримала право України на Холмщину, однак падіння Гетьманату й поразка Німеччини у війні знівелювала ці результати.

Про залежність Гетьманату від Німеччини свідчать, на думку різних науковців, й офіційні візити до Німеччини, про які говорилося вище. При цьому критикували не лише опоненти з боку більшовиків, білогвардійців та соціалістів, котрі вважали цей візит поїздкою “лакея” до “справжнього господаря України”, а й деякі прихильники. Так, В. Зеньківський уважав, що від візиту можна було відмовитися, адже залежність від німців на вересень 1918 р. значно зменшилася, і до того ж візит остаточно зруйнував можливість майбутнього порозуміння з Антантою [7, с. 164].

У схожому руслі розвивалися відносини з Австро-Угорщиною. Однак, критикуючи репресії німців у селах, П. Скоропадський зазначав, що австрійці діяли ще жорстокіше й безцеремонніше. До того ж у сфері торгівлі Австрія могла запропонувати Україні навіть менше, аніж Німеччина, лише тютюн та сірники, яких і в Україні було вдосталь. Особливого значення у відносинах з Австро-Угорщиною набував згаданий П. Скоропадським факт, що австрійці прагнули замінити його як німецького ставленика на власного гетьмана – Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного).

Інакше розвивалися відносини Української держави з країнами Антанти. Причиною цього стало те, що Україна по суті стала союзником Центрального блоку й розглядалася Антантою як ворог. Потрібно також зауважити, що на встановлення повноцінних відносин з країнами Антанти в гетьманській адміністрації практично не було часу: сама можливість таких контактів виникла тільки восени 1918 р., коли Німеччина й Австро-Угорщина напередодні поразки зменшили контроль над зовнішньою та внутрішньою політикою України. Ще із самого початку існування гетьманського уряду деякі його представники намагалися зберегти хоча б можливість подальшого розвитку відносин з Антантою, і ці тенденції лише посилювалися. Про бажання встановити стосунки з Антантою ще влітку 1918 р. писав і Д. Дорошенко. Але реальна можливість цього виникла лише в жовтні 1918 р.

Першою спробою налагодження контактів стала зустріч українського дипломата І. Коростовця з представниками Англії та Франції в Яссах, проте її результати були невтішними – англійці оголосили Гетьманат утіленням “німецьких планів”, а французи взагалі вказали на безперспективність Гетьманського уряду, який має поступитися об’єднаному російському уряду. І хоча І. Коростівцю вдалося розпочати переговори та досягнути погодження країн Антанти надати Гетьману допомогу після відходу німців, однак вимоги з боку Антанти були досить значними, та й самі обіцянки – умовними. Тільки дипломати США позитивно поставилися до української делегації й були

готові надати підтримку гетьманській Україні. Потрібно сказати, що сам П. Скоропадський недооцінював можливі труднощі при встановленні відносин із Антантою, а тому висловлює подив з того приводу, що країни Антанти негайно не встановили дипломатичні відносини із Києвом і не направили своїх офіційних представників [8, с. 448].

Отже, у зовнішньо-політичній діяльності Гетьман та його урядовці не змогли встановити сталих союзницьких стосунків з тими силами, що могли сприяти існуванню Української Держави.

Однак про діяльність П. Скоропадського і донині точаться дискусії. Дослідження феномену Гетьманату триває достатню кількість десятиріч і має полемічний характер. Існує також розмаїття поглядів і на саму особистість гетьмана. Діапазон характеристик П. Скоропадського дуже широкий – від зрадника до видатної постаті в українській історії. Зокрема, його в різний час називали: зрадником; сепаратистом; класовим ворогом; німецькою маріонеткою; чесним і відданим другом Німеччини; білогвардійським підлабuzником; своїм серед чужих, чужим серед своїх; Залізним гетьманом; українським Бонапартом; другим Мазепою; ясновельможним паном гетьманом; оперетковим повторенням свого славетного пращура; диктатором; авторитарним керівником; лиходієм, праведником; фундатором українізації та створення української церкви; патріотом; людиною двох культур – української та російської; громадським і військовим діячем; державотворцем; зразковим державним і політичним діячем; тимчасовим президентом України; видатною постаттю в українській історії.

Д. Донцов у свій час писав: “На тлі сірої стандартності й безбарвності демосоціалістичного провідництва П. Скоропадський був індивідуальністю... Мав у собі живчик владолюбства і звичку командування. Мав фах, що найбільше був тоді потрібний для правителя України, – був військовим. Нарешті мав політичну відвагу...” [9, с. 50].

Потрібно надати належне П. Скоропадському, оскільки він ставив на перше місце не власні амбіції, а інтереси держави. На відміну від попередників та послідовників він запрошував усіх до співпраці, навіть соціалістів часів Центральної Ради, щоби разом відбудувувати державу. Але натомість соціалісти перейшли в опозицію і будували плани усунення П. Скоропадського з посади і відновлення УНР [10, с.132].

П. Скоропадський – останній гетьман “всієї України та військ козацьких”, який прийшов до влади у критичніший час існування української державності й за сім з половиною місяців зробив дуже багато кроків на шляху українського державотворення, однак чи не найбільше з усіх діячів піддавався й піддається критиці.

Попри критику одних і схвалення інших дослідники констатують факт економічного піднесення України за часів Гетьманату. Цьому сприяли відновлення приватної власності, підтримка гетьманом вільного підприємництва та можливість промислових і торговельних кіл суттєво впливати на економічну політику влади, широкий збут товарів до Австро -

Угорщини та Німеччини. Поступово було відновлено залізничний рух, реорганізовано і зміцнено державний флот тощо. Як засвідчує один із жителів столиці України, “відносний добробут Києва за гетьманських часів різко контрастував зі швидким зубожінням Петрограда та Москви. На півночі вже починався голод, який був нам ще зовсім незнайомий... Після “московського пекла” Київ здавався людям своєрідним Ельдорадо”. Проте, проводячи на той час досить результативну державну політику, П. Скоропадський не зміг стати національним лідером, який би зумів консолідувати всю Україну. Нажаль Гетьман не мав належної підтримки українських політичних партій [10].

Безумовно, П. Скоропадський припускався помилок під час свого правління, є низка прорахунків в його діяльності, але зважаючи тільки на успіхи у проведенні політики в галузях освіти, науки, культури можна говорити про україноцентричний підхід до побудови держави. Саме в цьому великою мірою розкривається державотворча роль П. Скоропадського. Без жодних перебільшень можна стверджувати: з огляду на українське державотворення значення цих успіхів величезне.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що з позицій україноцентризму державотворча роль та значущість діяльності П. Скоропадського в добу Гетьманату 1918 р. є очевидними, попри недоліки й прорахунки та незважаючи на дуже складний час і конче короткий термін правління П. Скоропадського.

До головних здобутків уряду П. Скоропадського з точки зору державотворення можна віднести: становлення та розвиток освіти, науки, культури; розвиток законотворчості Української держави; формування інституту державної служби; розбудову мережі дипломатичних представництв; створення судової системи; розбудову державних фінансових інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Солдатенко В.Ф. Прихід П.Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму. *Український історичний журнал*. 2008. №4. С. 5–19.
2. Верстюк В. Гетьманська держава 1918 р. в контексті української революції. *Український історик*. 1999. № 2–4. С. 26.
3. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914 – 1920). Ч. 2. Львів, 1930. С. 56.
4. Скоропадський П. Спомини. Київ: Україна, 1992. С. 477.
5. Дорошенко Д. Закордонна політика Української Держави 1918 р. Відень, 1931. С. 530.
6. Шкільник М. Україна в боротьбі за державність (1917 – 1921). Спомини та роздуми. Торонто, 1971. С. 366.
7. Верстюк В. Революція 1917–1920 рр. і українсько-російські відносини. В кн.: Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т. 1. Українські проекти в

Російській імперії. Київ, 2004. 470 с

8. Яневський Д. Проект “Україна”, або Спроба Павла Скоропадського. Харків: Фоліо, 2010. С. 284.

9. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Укр. Письменник, 1993. С. 413.

10. Козій О. Уроки української національної революції. *Вітчизна*. 2008. № 9–10. URL: http://vitchyzna.ukrlife.org/9_10_08koziy.html (дата останнього звернення 07.03.2024).

Максим ЄРЕМЕЄК, студент 2 курсу
Науковий керівник – Ігор ОПРЯ,
кандидат історичних наук, доцент

ЕКСПАНСІЯ МОСКОВСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНУ (1654-1686 РР.): ПЕРЕДУМОВИ, ЗНАЧЕННЯ ТА НАСЛІДКИ

Сьогодні, у добу інформаційного суспільства, традиційні методи війни доповнюються складовими, які відповідають розвитку людства. Зокрема, російська федерація з 2014 року використовує не тільки зброю, а й активно залучає методи ведення інформаційної війни: ЗМІ, ІПСО та навіть РПЦ. Здавалось, що в більшості держав церква та релігія відокремлені від держави, але росія використовує московську патріархію та її митрополії, включаючи УПЦ МП, як інструмент впливу на свідомість людей. Такий вплив забезпечується спеціально. літературою, яка друкується в рф, проповідями священнослужителів та кінематографом. Насправді, використання УПЦ МП росією як засобу впливу на суспільство зумовлено історичним процесом експансії московського православ'я в Україну, який логічно завершився приєднанням Київської митрополії до Московського патріархату в 1686 році.

Історіографія питання представлена наступними працями: І. Власовський «Нарис історії української православної церкви», С. Плохій «Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні», однойменною статтею М. Шкрібляка «Церковний Переяслав 1686 року як політико-ідеологічна стратегія розширення московського патріархату», посібником Н. Діанової «Історія релігії та церкви в Україні в національному та європейському контекстах» та О. Крижанівського, С. Плохія «Історія церкви та релігійної думки в Україні». Цікавою є позиція М. Шкрібляка, який заперечує тезу І. Власовського про Берестейську унію та наслідки, до яких вона призвела, як основну причину інкорпорації Київської митрополії [1, с. 220]. Також у 1997 році було видано колективну працю підготовлену авторським колективом відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України «Історія православної церкви в Україні», де було охарактеризовано розвиток православної церкви від 988 року і до кінця ХХ століття.

Зважаючи на актуальність питання, метою роботи є дослідження процесу експансії московського православ'я в Україну у 1654 – 1686 рр.).

Московські зазіхання на «Київську спадщину», які були відомі ще задовго до 1654 року, підтвердилася вже в ході Переяславської ради, адже в Москві наступним кроком після оголошення протекторату над Гетьманщиною вважали підпорядкування Київської митрополії, яка з 988 року перебувала під омофором Константинопольського патріарха, Московському патріархату. Звичайно, що духовенство розуміло такі відверто агресивні мотиви московських чинів та духовенства, а тому на чолі з митрополитом Сильвестром Косовим виступили проти присяги царю. Однак московське суспільство жило концепцією «Москва – третій Рим», а тому не могло допустити існування в межах «царської вотчини» будь-якої церковної одиниці, яка підпорядковувалась б іншому осередку християнства. Таким чином, не зважаючи на позиції духовенства та С. Косова, у 1654 році Москва встановлює церковний і політичний режим у Смоленській, Могилівській та Полоцькій єпархіях, що були захоплені Московією внаслідок війни з Річчю Посполитою, але залишалися в юрисдикції Вселенського патріарха [1, с. 221].

Разючими стають розбіжності під час переговорів між київською делегацією на чолі з ігуменом Інокентієм Гізелем та царськими боярами. Делегація просила в царя підтвердження майнових прав церкви, а головне завдання ігумена Гізеля полягало в тому, аби цар визнав підпорядкування Київської митрополії Вселенському патріарху. Зокрема, голова делегації зазначав, що з Константинополем Київ пов'язує «право Божие чрез святого апостола Андрея Первозванного и канони святих отец прилучили и совокупили» [2, с. 418]. Хоч делегація отримала позитивну відповідь царя про підтвердження майнових прав, але питання юрисдикції залишалось не закритим, що вже свідчило про певні претензії з боку Москви на Київську митрополію.

Однак такі московські замах на Київську митрополію та яскраві прояви «вседозволеності» з боку Московського патріархату зумовлювалися не тільки ідеологічними концепціями, але й низкою передумов. Зокрема, на фоні занепаду світових центрів православ'я та релігійного тиску з боку католицької церкви спостерігається посилення позицій Москви, у якій цар та патріарх проголосили себе захисниками й опікунами православ'я [3, с. 66]. Дійсно, на тлі наступу католицизму, проголошення Берестейської унії та релігійних утисків Речі Посполитої Москва виглядала в очах українців єдиною альтернативою для збереження віри. Саме тому ієрархи час від часу, надсилаючи листи із нагадуванням «про благовірних князів та одну віру», намагалися знайти в постаті московського государя фінансову підтримку, адже польські утиски давали про себе знати, зокрема підтримував із царем зв'язок митрополит Петро Могила.

Таким чином, після сумнозвісної Переяславської ради склалася низка причин, які сприяли підпорядкуванню Київської митрополії Москві. Зокрема,

«Переяславські статті» 1659 року прямо вказують, що духовна влада патріарха мала поширитись на Київську митрополію, що і було відображено на практиці: царський намісник Трубецькой, не маючи на те канонічних церковних повноважень, призначив місцеблюстителем київського митрополичого престолу Чернігівського єпископа Лазаря Барановича, хоча існував діючий митрополит Діонісій, який за збігом обставин перебував за межами Києва. Також не тільки політики боролися за владу та вплив у суспільстві, такі речі були характерні для вищого духовенства. Релігійне й політичне напруження набрало обертів після 1663 року, коли українські землі було поділено на дві частини по берегам Дніпра, до того ж суттєво вплинула на ситуацію смерть Діонісія Балабана. Митрополича кафедра не могла бути довгий час без очільника, але і тут не обійшлося без втручання світської влади. Іван Брюховецький спочатку підтримував Филімоновича, але після того як у них виник конфлікт, гетьман звертається до Москви із проханням прислати звідти митрополита, а його опонент рішуче виступає за збереження традицій обрання митрополита в Києві [3, с. 67]. Актом своєрідного зближення Київської митрополії з Московським православ'ям стала участь українських ієрархів Филімоновича і Барановича в Московському соборі, що дало Москві поштовх для експансії українського православ'я.

Переломним моментом у справі підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату можна вважати укладення Андрусівського перимир'я, яке наочно показало українським ієрархам, що існує неабияка можливість знов потрапити під утиски Речі Посполитої. Зокрема, й у свідомості більшої частини білого духовенства існувала думка, що під захистом православного монарха, московського царя, їм нічого не загрожуватиме і в контексті релігійного життя нічого не зміниться.

Досить цікавим для розуміння позиції та планів Москви є висловлення Ордіна-Нащокіна, який керував посольським приказом. Московський урядовець пропонував почати політичне об'єднання Гетьманщини з Москвою саме з поглинання Московською патріархією Київської митрополії, і наполягав зробити ставку на Йосифа Нелюбович-Тукальського [4, с. 96]. Однак позиція митрополита Йосифа виявилася незручною для Москви, адже ні він, ні архімандрит Києво-Печерської лаври не мали наміру виходити з-під юрисдикції Константинопольського патріархату.

Однак, не зважаючи на позицію митрополита Тукальського, знов велику роль зіграла «позиція підлабузництва» і прагнення до влади духовних осіб, яким було байдуже чи підпорядковуватися Москві, чи Константинополю. Зокрема, після смерті Йосифа Нелюбовича, українські ієрархи починають активно комунікувати через посередників із Москвою з метою отримати вакантне місце. У такому випадку представникам вищого духовенства вже було байдуже щодо думки Вселенського патріарха або ж щодо дотримання канонів, які були встановлені Вселенськими соборами. До прикладу, Лазар Баранович випросив собі місцеблюстителя митрополичої кафедри в царя [5, с. 324]. Таким чином, зауважимо, що опозиція московському православ'ю із

часом слабшає, що, звичайно, було на руку московській світській та духовній владі.

На руку це й було Івану Самойловичу, який хотів послабити політичний вплив духовенства, але розумів, що сама світська влада не зможе вирішити це питання, тому намагався схилити на свій бік митрополита Антонія Винницького, однак той був рішуче проти, хоча сам, перебуваючи в складних відносинах із польською владою та Й. Шумлянським, шукав підтримки в Москві. Однак після смерті митрополита Антонія, польський король, знаючи про наміри Івана Самойловича, видав універсал, яким призначив адміністратором Київської митрополії Й. Шумлянського. Призначення зумовило ріст авторитету Йосифа Шумлянського, що, звичайно, було не на руку І. Самойловичу, тому гетьман іде на рішучі кроки.

Скориставшись смертю І. Гізеля, Самойлович звертається до Московського патріарха, аби той благословив Варлама Ясинського на посаду киево-печерського архімандрита [6, с. 147]. Така подія фактично скасувала лаврську ставропігію та пришвидшила приєднання Київської митрополії до Московської патріархії. Наступні кроки гетьмана були ще рішучішими: він розпочинає переговори з московським патріархом про зміну підпорядкування Київської митрополії, у ході чого було надіслано лист до Константинопольського патріарха Якова, у якому повідомлялось про відсутність митрополита в Києві (хоча після смерті митрополита Йосифа це питання не піднімалося цілих 8 років), загрозу з боку уніата Й. Шумлянського (авторитету якого так побоювався Самойлович) і висловлювалося бажання, аби київських митрополитів висвячували в Москві.

Московські світські та духовні кола не дуже зважали на думку Вселенського патріарха, тому, не дочекавшись офіційної відповіді на надісланого листа, царський уряд у лютому 1685 року видає розпорядження, у якому йдеться про початок проведення виборів митрополита [3, с. 68]. Тепер постало логічне питання про кандидата, який би підтримував як Самойловича, так і царський уряд. Таким кандидатом став Гедеон Святополк-Четвертинський, який зарекомендував себе як «мученик за святу православну віру» та славився своєю лояльністю до Московії, до всіх цих «плюсів» додавалося ще й те, що він був родичем Івана Самойловича, що збільшувало рівень довіри.

На елекційному соборі, де єдиним кандидатом був єпископ Гедеон, більша частина духовенства зайняла очікувану позицію, а в листах до гетьмана запевняла, що даний собор не має права згідно з канонічним правом вирішувати питання зміни юрисдикції, а зраду та перехід під зверхність Московського патріарха вони вважали поганим прикладом для правобережного православ'я, яких польська влада могла змусити підкоритися папі римському. Також йшлося про потребу зберегти обрядовість та традиції українського православ'я [6, с. 149].

Однак рішення було прийнято. Улітку 1685 року І. Самойлович направляє до Москви делегацію із підтвердженням елекції Гедеона та

стародавніх прав Київської митрополії, а в гетьманських грамотах порушувалося питання про узгодження царським урядом перепідпорядкування Київської митрополії із Константинополем [4, с. 99]. Також цар і патріарх мали підтвердити владу митрополита, визнати Київську митрополію вищою серед усіх інших митрополій Московського патріархату та затвердити низку інших прав та привілеїв.

Слова Гедеона про те, що він хоче прийняти архіпастирський жезл не від кого іншого, як від московського патріарха, збулися. Гедеон став іменуватися «першим митрополитом Київським, Галицьким і Маля Русі», що підкреслювало релігійну експансію московського православ'я та фактичне розширення його меж.

У визнанні Константинополем рішення про перепідпорядкування Київської митрополії зіграв політичний чинник: під впливом та тиском турецького візира патріарха Діонісій та Досифей визнали факт входження Київської митрополії до складу московської патріархії. А після остаточного рішення собору в Константинополі московський цар подарував Діонісію «200 золотих і три сорока соболів». Не залишився без щедрих обдарувань гетьман І. Самойлович, який отримав жалувану грамоту, золотий ланцюг із двома діамантовими клейнодами.

Отже, незаконний акт підпорядкування Київської митрополії започаткував процес втрати нею автономії, національної самобутності, зміни церковних традицій та обрядів (запровадження замість київського ізводу в літургійну практику московського тощо). Наслідки вищезазначеного процесу відчуються потужно й сьогодні, під час російсько-української війни, коли суспільство як ніколи потребує консолідації. Такому об'єднанню своєю відверто пропагандистською риторикою заважає УПЦ (МП), яка після повномасштабного вторгнення почала заявляти, що розірвала всі канонічно-церковні зв'язки із РПЦ, однак і досі духовенство православної церкви, залежної від Московської патріархії, вважає своїм «отцом и господином» московського патріарха Кирила та розповсюджує наративи релігійної нетерпимості, називаючи представників ПЦУ «розкольниками», «сектантами, які моляться сатані» тощо. Звичайно, такі вислови розділяють суспільство, що в умовах війни є неймовірно небезпечним, адже тільки консолідована країна може протистояти агресору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шкрібляк М. Церковний Переяслав 1686 року як політико-ідеологічна стратегія розширення Московського патріархату. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. 2014. № 706-707. С. 218-226.
2. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 2006. 494 с.
3. Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні в національному та європейському контекстах: навчальний посібник. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 252 с.

4. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник: у 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
5. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: в 4-х т. / І. Власовський. Нью-Йорк, 1995. Репринтне видання. Київ: Видавництво УПЦ КП, 1998. Т. 2. 396 с.
6. Історія православної церкви в Україні: зб. наук. пр. Київ, 1997. 296 с.

Мар'яна ЖЕМЖУРОВА, студентка 1 курсу
Науковий керівник – Сергій ТРУБЧАНИНОВ,
кандидат історичних наук, доцент

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД ДО ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТУ ВОЛОДИМИРА СВЯТОСЛАВОВИЧА

«Був він ненаситним в блуді, приводячи до себе заміжніх жінок та розбещуючи дівиць» напише про князя Володимира Великого через 150 років «Повість временних літ», а ще через століття церква визнає князя святим [1]. Життя, роль і внесок у суспільно-політичний розвиток представників еліти за часів правління династій Рюриковичів та Гедиміновичів в українських землях висвітлюється в цілій низці праць. Однак варто зазначити, що жінки у часи Київської держави були обмежені у правовій сфері, тому існує мала кількість згадок про них у тодішніх джерелах [2].

Володимир Великий до і після прийняття християнства утримував численні гареми. От тільки про офіційних дружин залишилося мало інформації. На думку відомого українського історика Л. Войтовича, офіційно Володимир Святославович їх мав вісім. «Повість минулих літ» називає імена лише трьох із них – Малфріду, Рогніду Рогволодівну й Анну, а решту називає лише за етнічним походженням.

Першою дружиною князя стала донька одного із вождів шведських вікінгів – Олова. Цей шлюб датується зимою 978-979 рр. У шлюбі з Оловою у Володимира народився син Вишеслав. Більше про дочку вікінгів невідомо нічого, а в літописах навіть не згадується дата її смерті.

Узимку 980 р. Володимир одружився вдруге. Його обраницею стала Рогніда – донька полоцького князя Рогволода. Дівчина народилася в Полоцьку приблизно у 960 р. та мала походження. Батько Рогнеди – це Рогволод, із яким вона разом жила у Полоцьку [3]. Рогнеда була нареченою Ярополка Святославича. Володимир зробив їй пропозицію, але вона не лише була безрезультатною, а ще й зустріла насмішку з боку Рогнеди, яка вважала своє походження шляхетнішим, ніж походження сина ключниці Малуші. Розгнівавшись, Володимир уцент знищив Полоцьк і викрав Рогніду. Він згвалтував дівчину на очах її батьків і братів, а згодом привселюдно вбив усю

її сім'ю. Рогніду ж він узяв собі за дружину і дав їй нове ім'я – Горислава, можливо для того, щоб хоч якось підкреслити гірку долю княгині, його значення: «гори (палай) славна». Ярополк, за якого дівчина хотіла вийти заміж, помер у боротьбі за княже місце. Після одруження Рогніда зрозуміла, що Володимира цікавить лише влада і жінки.

Цікаво, що дослідники вважають, що Володимир любив і ненавидів свою жінку одночасно, а вона жила протягом довгих років з бажанням помститися [2]. Одного разу така нагода трапилася. Існує цікава легенда про Рогніду і її сина Ізяслава: «Від Володимира мала Рогніда сина Ізяслава. Але маючи ж сотні наложниць, Володимир нехтував дружиною, змушуючи її ще більше страждати. Тоді ще й зависть прилучилася до всяких гірких почувань, які Рогніда мала на Володимира, і бажання помсти стало опановувати нею. Якось в ночі Володимир спав у неї і вона порішила його вбити – підняла вже ніж на нього, але в ту мить Володимир прокинувся і вхопив її за руку. Призналася Рогніда, що хотіла помститися за батька, коли Володимир перестав любити її з дитиною, і Володимир порішив смертю покарати її за цей замисел. Звелів їй прибратися «у всі убори цісарські», як була вбрана при шлюбі, сісти на ліжку й чекати його. Княгиня збагнула, що Володимир хоче стратити її. Рогніда дала голий меч своєму малолітньому синові, і як Володимир ввійшов до покою, малий виступив і сказав так як мати його навчила: «батьку, чи думаєш, що ти сам тут?» Побачивши малого сина, що став оборонцем і местником за матір – Володимир кинув меч, наготований на Рогніду, і відказав: «А хтож би тебе тут сподівався?». Спитавши поради у своїх бояр, ті порадили йому задля сина помилувати матір та дати їм їх батьківщину – Полоцьку землю. Володимир так і зробив, і від того Ізяслава пішов рід полоцьких князів, що не раз потім завзято воювали з київськими князями, що пішли від іншого Володимирового сина Ярослава. «З того часу здійсмають меч Рогволожі внуки на Ярославових внуків» [1].

Очевидно, що Володимир любив її більше за інших дружин. Після прийняття християнства Рогнеда відмовилась скористатися своїм правом заміжжя. Вона жила під Києвом з дочкою Предслагою у с. Предславині на Либеді, а потім виїхала з старшим сином Ізяславом у Полоцьку землю, яку йому було надано, і стала там черницею під іменем Анастасія. Померла Рогніда в 1000 р. Відомо, що у шлюбі з нею у Володимира народилося шість дітей: Ізяслав, Ярослав, Предслава, Всеволод, Прямислава, і, можливо, Мстислава. Жодна жінка князя Володимира не народила йому стількох. І саме Рогнідин наймолодший син Ярослав згодом сів на київському престолі.

Третьою дружиною князя стала вагітна вдова його брата Ярополка – Кунігунда, дочка графа Орламюнде і Веймара Оттона I і Аделі Брабантської, щодо якої бракує інформації. Потрібно взяти до уваги, що події навколо одруження відбувалися під час міжусобної війни за владу між усіма нащадками київського князя [4]. Навіщо Володимир узяв собі за дружину вдову брата, невідомо. Деякі дослідники кажуть, що спокусила його приваблива зовнішність жінки, інші ж стверджують, що таким способом

Володимир хотів продемонструвати свою владу і права на престол. Пізніше в подружжя народився син Святополк, проте дотепер достеменно невідомо чий саме сином він був (Ярополка чи Володимира). Літописи свідчать, що Володимир Великий не відрікся від Святополка, а прийняв як рідного [4]. А його мати після народження, ймовірно, відселив до селища Берестове. Достовірної інформації щодо цього немає. Остання згадка про Кунігунду припадає на 1017 р., ймовірно, вона померла незабаром після цієї дати.

Далі в житті Володимира були дочка турівського князя Малфріда, перемиського князя Аделя і болгарська княжна. Інформації про ці шлюби немає, відомо лише, що синами Аделі були Мстислав, Станіслав і Судислав [3].

У 989 р. Володимир Святославович одружився з Анною Порфірогенетою. Вона народилася 13 березня 963 р. і вважалася царівною від народження. Цей шлюб Володимир уклав після взяття Херсонеса в Криму, і для закріплення угоди візантійські імператори-співправителі погодилися на шлюб своєї сестри Анни і Володимира. Вбачаючи в цьому єдиний шлях до порятунку своїх земель, Анна, хоч і без бажання, таки вийшла за Володимира [3]. У цьому шлюбі народилося двоє синів – Борис і Гліб. Ймовірно, були ще й дві доньки – Марія-Доброніга й Феофана. Володимир і Анна разом правили Руссю протягом 22 років.

Саме цій жінці ми завдячуємо тим, що князь прийняв християнську віру і охрестив Русь. Анна привезла з собою на Русь митрополита і єпископів, які охрестили царя і всіх, кого обіймали його землі, а після прибуття до Києва княгиня збудувала багато церков [2]. Відомо, що жінка була не просто фоном для Володимира, а його справжнім другом і порадицею, бо саме вона була співавторкою Володимира в укладанні церковного Уставу– суддебника, давала зі своєї скарбниці багаті пожертви на Десятинну церкву, приймала в Києві іноземних послів. Вона ж привезла з Візантії архітекторів і іконописців, поширювала християнство у той час, коли Володимир був у походах. Анна була знаковою фігурою в культурному й політичному житті Русі, вона високо піднесла престиж київської династії. Навіть Ярослав Мудрий потім назвав своїх старших дітей на честь батька і Анни.

Анна померла в 1011 р. і була похована в мармуровому саркофазі в Десятинній церкві, а в 1015 р. поруч із нею також у мармуровому саркофазі був похований її чоловік Володимир. На жаль, Анна Порфірогенета так і не була канонізована і її фактично забули як історичну діячку, хоча все, що вона робила, може бути порівняне з діяльністю самого Володимира Великого. Не лише князь охрестив Русь, а й княгиня. Сьогодні питання канонізації Анни є білою плямою в історії України.

Отже, становище жінок Володимира Великого мало спільні риси, характерні й для інших знатних жінок доби Середньовіччя: їхній шлюб був пов'язаний зі ставленням до них як до товару у сфері дипломатії, що обумовило досвід фізичного і морального насилля, невзаємного кохання, поламаних попередніх планів щодо майбутнього претендента на шлюб та

вивезення з рідного дому до інших земель. Незважаючи на такі життєві перепони, кожна із жінок зробила певний, більший або менший, внесок у суспільно-політичне життя Київської держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Володимир і Рогніда: кривава історія кохання та ненависті. URL: <https://booknet.ua/reader/volodimir-rognnda-krivava-storya-kohannya-ta-nenavist-b205680> (дата звернення: 28.02.2024)
2. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2006. 782 с.
3. Martin J. The era of Vladimir I // Martin Janet. Medieval Russia, 980–1584. 2nd ed. Cambridge, Eng. : Cambridge University Press, 2007. 170 p.
4. Family life and children of Vladimir I. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Family_life_and_children_of_Vladimir_I (дата звернення: 03.03.2024).

Олександр КАСІЯНИК, студент 2 курсу
Науковий керівник – Сергій ТРУБЧАНИНОВ,
кандидат історичних наук, доцент

ВИТОКИ Й ПОЧАТОК МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – XVIII ст.)

На початку XVII ст. в Україні система медичної освіти, як і раніше, в основному базувалася на церковних і народних традиціях. З часом почав поширюватися вплив західноєвропейської медицини [1, с. 250; 3, с. 200]. Церковні школи відігравали ключову роль у підготовці медичних фахівців. Багато лікарів мали духовну освіту та отримували знання про лікування в монастирях. У народній медицині традиційні методи лікування передавалися в усній формі від покоління до покоління. З розвитком торгівлі та контактами з іншими культурами в Україні з'явилися іноземні впливи. Зокрема, ще в XVI ст. на старослов'янську мову були перекладені з латини, німецької та польської мов набули розповсюдження відомі медичні трактати «Галеоново на Іппократа», «Вертоград здоров'я», «Сказання про пропущення вод» та ін. [2, с. 26].

Фахову медичну освіту можна було здобути в університетах та академіях Європи. Перші українські доктори медицини одержали спеціальну освіту за межами України. Найкращим прикладом цьому може служити біографія Юрія (Георгія-Михайла) Котермака-Дрогобича, який народився близько 1450 року в Дрогобичі (чому і взяв собі псевдонім Дрогобича, або Дрогобицького) в родині Доната Котермака. Він став першим не лише українським, а й східнослов'янським доктором та професором медицини,

взагалі першим відомим нам медиком європейського масштабу. Професором Краківського університету в середині XVI ст. став українець Й. Струсь, поет, перекладач низки грецьких праць, автор відомої дисертації про пульс, попередник великого Вільяма Гарвея [6, № 2, с. 135-136].

Перша на українських етнічних землях вища медична школа – медичний клас Замойської академії в Замості, заснованої у 1593 р. великим гетьманом Яном Замойським, який сам здобув вищу освіту в Падуанському університеті в Італії. Статут академії, за яким їй надавалося право присуджувати дипломи доктора філософії, права і медицини, затверджено Римським Папою Климентом VIII, але король С.Баторій, щоб не створювати конкурента для Краківського університету, відмовився підтвердити папський привілей. Лише в 1669 р. король М.Корибут-Вишневецький надав Замойській академії всі привілеї університетів, а її професорам – шляхетські права. За його указом її вважали єдиним університетом у Русі, тобто Україні. Перших студентів прийняли в академію у 1595 р. Згідно з буллою Папи Римського Климента VIII Замойська академія повинна була мати три факультети – юридичний, філософський і медичний, але спочатку поділу на факультети не існувало. Медичний факультет Замойської академії відіграв певну роль у підготовці лікарів української національності. Той факт, що Кшиштофа Запальського називали «світочем великої руської землі», а про інших професорів писали, що вони своєю ученістю перевищують інших руських, а не польських, учених, свідчить, що певна частина професури була не лише за походженням, але і за свідомістю українцями [6, № 2, с. 136].

У 1661 р. була заснована Медична школа у Львівському університеті. У 1773 р. Медичну школу реформували в Львівську Академію хірургії. Академія отримала статус вищого медичного навчального закладу у 1784 р. Тут готували акушерок, аптекарів, хірургів. Термін навчання становив два роки [2, с. 57; 5, с. 120].

Урочисте відкриття Львівського акушерського колегіуму відбулося 1 жовтня 1773 р. Цей день ознаменував зародження середньої медичної освіти на західноукраїнських землях. Навчання в колегіумі було безкоштовним. Більше того, слухачі перебували на повному утриманні землевласників, які скерували їх на навчання. Слухачами колегіуму могли стати фізично здорові, морально стійкі особи обох статей віком від 21 до 30 років. За статутом, навчання в колегіумі тривало від 1-го до 3-х років. При колегіумі діяли курси прискореної підготовки акушерок. Це сприяло значному поліпшенню акушерської допомоги в Галичині [2, с. 55; 5, с. 120].

Відсталість імперії Романових змушувало залучати іноземних спеціалістів для розвитку освіти. Зокрема, іноземні доктори медицини очолили так звані госпітальні школи. В Україні першу таку школу відкрито у 1788 р. при Єлисаветградській військовій лікарні. Спершу сталого терміну навчання не було: він коливався від 5 до 10 років. Оскільки медична освіта потребувала певної підготовки, то до госпітальних шкіл з найбільшою охотою приймали випускників Києво-Могилянської академії, Чернігівського,

Переяславського та Харківського колегіумів, які найкраще забезпечували таку підготовку, а також українських та інших семінарій. У 1754 р. виїхали до Москви для одержання медичної освіти випускники Київської академії А. Вежицький і Г. Макар'ївський. Того ж року з Академії в Московську госпітальну школу направили ще 7 осіб. У 1761 р. вийшов спеціальний указ Синоду «Про відбір 30 вихованців із Київської академії та південноросійських семінарій за навчанням, за їхнім бажанням медико-хірургії та фармації»; від 1777 р. – про запрошення з Київської академії «бажаючих визначитись до навчання медико-хірургічній науці в Московський генеральний шпиталь до 29 осіб, знаючих достатньо латинську мову»; від 1778 р. – про прийняття таких «на службу до визначення за відомством своїм для медико-хірургічної науки в Московський, Санкт-Петербурзький і Кронштадтський шпиталі лікарськими учнями» [6, № 2, с. 138].

Особливу увагу приділяли підготовці викладачів госпітальних шкіл, щоб замінити іноземців. Для цього найбільш здібних випускників госпітальних шкіл для вдосконалення в науках посиляли до зарубіжних університетів. Так, у 1761 р. дев'ятьох молодих лікарів із Санкт-Петербурга відрядили до Лейдена, а трьох – до Страсбурга. Серед них більшість склали українці, які через два-три роки стали докторами медицини і викладали у госпітальних школах. Це П. Погорецький (1740-1780), К. Ягельський (1736-1774), Х. Тихорський (1733-1814), Г. Соболевський (1741-1807), С. Леонтович та ін. [6, № 2, с. 138].

У госпітальній школі Петербурзького сухопутного шпиталю з успіхом викладав професор Іван Андрійович Полетика (1726-1783), який народився у м. Ромні в сім'ї бунчукового товариша. Після навчання у Києво-Могилянській академії вивчав медицину у Кільському університеті (Німеччина). З 1751 р. продовжував навчання у госпітальній школі при Петербурзькому сухопутному шпиталі. Невдовзі вступив на медичний факультет Лейденського університету, де в 1754 р. першим з вихованців Києво-Могилянської академії захистив докторську дисертацію – «Про спадкові хвороби», і того ж року його обрали професором Кільської медичної академії, тобто після Ю. Дрогобича він став другим українським ученим, який очолив кафедру зарубіжного університету, а після повернення до Росії – старшим лікарем Петербурзького сухопутного шпиталю і очолив госпітальну школу при ньому. У 1761 р. він приїздив в Україну набирати учнів до госпітальних шкіл. Серед відібраних був і майбутній засновник вітчизняної епідеміології – Д. Самойлович-Сущинський (1744-1805) [2, с. 169-174; 6, № 2, с. 138].

Єлисаветградська медико-хірургічна школа проіснувала 10 років (1787-1797). За цей час у ній навчалось 247 учнів і 10 волонтерів, що свідчило про бажання молоді одержувати медичну освіту. У XVIII ст. кожен восьмий лікар Російської імперії був вихованцем Єлисаветградської медико-хірургічної школи [6, № 2, с. 141].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Посохова Л. Ю. Історія медицини України. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 200 с.
2. Плющ В. Нариси з історії української медичної науки та освіти. Книга 1. Мюнхен : Українська Вільна Академія у Німеччині, 1970. 342 с.
3. Рибченко М. О. Історія медицини України та всесвітня історія медицини. Київ : КІМ, 2018. 303 с.
4. Рудницька О. П. Нариси з історії української медицини періоду феодалізму та капіталізму (X – початок XX ст.). Тернопіль : ТДМУ, 2015. 284 с.
5. Саварин Т. В. Організація медичної освіти на західноукраїнських землях у другій половині XVIII – XIX ст. *Медична освіта*. 2017. № 4. С. 119-126.
6. Ціборовський О. Українські лікарі XVIII – початку XIX ст. як організатори медичної освіти і науки, медичної справи та предтечі соціальної медицини в Російській імперії. *Українознавство*. 2009. № 2. С. 133-142; № 3. С. 154-164.

Максим КРИЖАНІВСЬКИЙ, студент 1 курсу
Науковий керівник – Сергій ТРУБЧАНИНОВ,
кандидат історичних наук, доцент

ВНЕСОК ВОЛОДИМИРА КРИЖАНІВСЬКОГО У РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Чимало представників давнього українського роду Крижанівських внесли вагомий внесок у розбудову Української держави, освіти й науки. Варто назвати хоча б деяких із них: один із засновників Української Центральної Ради, лідер Української трудової партії Федір Крижанівський (1878–1938), Заслужений працівник освіти України, відомий український історик Олег Крижанівський (1944–2010), Заслужений діяч науки і техніки України, академік НАН України, багаторічний ректор Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу Євстахій Крижанівський (нар. 1948 р.). Особливе місце серед цих поважних особистостей займає Володимир Крижанівський (нар. 1940 р.) – український політик та дипломат, народний депутат України 1-го скликання (1990–1992), перший Надзвичайний і Повноважний Посол України у Російській Федерації (1992–1994).

Усе коріння державного діяча було з Поділля. Батько Петро Михайлович народився Дунаївцях в сім'ї робітників місцевої суконної фабрики. Дід Михайло помер рано, важка робота в красильні забрала життєві сили в голови родини. Мати, залишившись з купою дітей, змушена була йти

працювати прачкою до багатой родини. У 1912 р. Петро Крижанівський їде на заробітки у Кам'янець-Подільський. Жив із сестрами й тіткою, яка була економкою у директора гімназії. Разом із братом через деякий час влаштувались телеграфістами на залізницю. Із початком революційних подій Петро починає відвідувати гурток більшовиків, який тоді збирався біля вокзалу. Наприкінці 1919 р. отримав рекомендацію на вступ до партії більшовиків. У 1920-х рр. служив у Харкові, керував охороною голови ВУЦВК Григорія Петровського. У 1930-х був репресований. Відсидівши в ув'язненні (пізніше про цю пляму своєї біографії він мовчав і своїм дітям не розповідав), повернувся в Україну та влаштувався учителем однієї із початкових шкіл на околиці Вінниці. Одружився на подрузі колишньої дружини, яка працювала медсестрою в санаторії у колишньому палаці Щербатових в Немирові. 24 січня 1940 р. у подружжя на світ з'являється син Володимир [2, с. 30-36].

Із початком війни батько просився на фронт, але через «неблагонадійність» його відправили тільки на охорону військових ешелонів. Мати з дітьми виїхала в евакуацію в місто Абдуліно у Челябінській області. У серпні 1945 р. сім'я на деякий час влаштувалася у родичів в Кам'янці-Подільському. Туди прибуває і Петро, який під час військової «метушні» знищив документи, з наміром поновитися в партії [2, с. 37-40].

У 1946 р. сім'я повертається в рідну Вінницю. Володимир пішов до школи. Через рік батько переводить його у російську школу, «вчитись панської мови», як казав він сам. Хлопець добре розумівся в математиці, але і гуманітарні предмети йому також давалися легко. Після закінчення школи спробував вступити у військове училище, але через проблему з документами не встиг на набір. Разом із приятелями зібрався по «комсомольській путівці» до Бурят-Монголії. Повернувся додому через два роки та у 1958 р. вступив до Київського інженерно-будівельного інституту. Потім працював прорабом у Казахстані. Згодом знайшов роботу в Києві. Двадцять років проробив відділі «Проектстальконструкція» Центрального науково-дослідного інституту, пройшовши шлях від інженера до завідувача [2, с. 41-84].

У 1985 р. Володимир починає жваво цікавитися політикою, ходити на зібрання політичної платформи «Народна спілка сприяння перебудові», з якої згодом вирости інші демократичні організації. Вирішив балотуватися на виборах до першого демократичного парламенту УРСР від трудового колективу «УкрНДІ проектстальконструкція», будучи єдиним безпартійним кандидатом у окрузі. У 2-му турі здобув депутатський мандат, отримавши 48,8% голосів. Коли парламентські кола організували товариство «Україна-Ізраїль», «Народна Рада» запропонувала на голову Володимира Крижанівського, який переміг ставленика ЦК КПУ. Зміщувати посаду народного депутата і лідера товариства було складно, тому через деякий час посаду голови зайняла Ляля Скорик [2, с. 85-108].

Ще більше роботи у пана Крижанівського з'явилося після призначення на посаду повноважного представника України в Москві. Як посол він

організував власну «агентуру», яка постачала важливу інформацію всіх аспектів – від економічних і політичних до воєнних, яку Володимир фільтрував і передавав прем'єр-міністру України. Усіма силами підтримував українську діаспору, проводив зустрічі з різними об'єднаннями українців. Так, після зустрічі із випускниками академій і військових училищ кілька сотень із них вирішили повернутися на батьківщину [3].

Коли Володимир Петрович був послом, інструмент українського дипломата був надзвичайно бідний. Проте українська делегація на нараді в Біловезькій Пущі, представником якою був і Крижанівський, зіграла важливу роль в розвалі Радянського Союзу та створення ОНД. Головним залишалось питання ядерної зброї, тільки після перемовин в Алма-Аті в грудні 1991 р., коли було підписано декларацію про передачу всієї ядерної зброї на користь РФ, Україну визнали США, Франція і Великобританія.

Згадуючи питання Криму, Володимир Петрович розповідав що в 1993 р. у турецькому посольстві у нього відбулася розмова з Володимиром Жиріновським, який пропонував розділити Україну на десять губерній, по 5 мільйонів на кожну. Посол поправив «трубадура», сказавши що українців 52 мільйони, у відповідь почувши, що решта піде разом з Кримом до складу Росії. Чимало діячів у Москві, з якими посол мав контактувати під час своєї роботи, були українофобами. Як посол, він відчував постійний тиск. Проте, як він підкреслював у своїх спогадах, саме цей тиск російської влади робив із наших керівників патріотів України. Вони зробили патріотом Леоніда Кучму, вони зробили патріотом Юхима Звягільського. Із Звягільським взагалі був цікавий випадок. Коли до нього якимось підбіг російський журналіст і запитав: «Ну так что, вы нам отдадите флот, или нет?», Звягільський у відповідь показав йому дулю [3].

Серед справ, якими активно займався посол Крижанівський, стояло питання Чорноморського флоту. У нього виникла ідея щодо створення об'єднаного флоту, для того щоб зберегти під українським прапором хоча би його частину. У результаті всіх попередніх обговорень в серпні 1992 р. було ухвалено рішення про створення об'єднаного флоту двох країн. Якби не цей задум, Україна не мала би флоту взагалі. Пізніше Україна змогла забрати частину військових кораблів ЧФ [2, с. 175-192].

Після початку повномасштабної збройної агресії у 2022 р. В. Крижанівський зазначав: «Якби у Єльцина був барель нафти 100 доларів, то він пішов би війною набагато раніше і куди більш нахабно, чим оцей жевжик». Тоді ж він зголосився записатися добровольцем на фронт, у чому через його похилий вік було відмовлено [1].

Володимир Крижанівський відіграв важливу роль у становленні українсько-російських дипломатичних відносин після розпаду СРСР. Він був сміливим і принциповим дипломатом, який рішуче відстоював інтереси України, навіть коли це було небезпечно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамова Ю. Перший посол України в РФ назвав причину, за якої війна в Україні могла би розпочатися ще раніше. *ТСН*. 26.08.23. URL: <https://tsn.ua/svit/pershiy-posol-ukrayini-v-rf-nazvav-prichinu-za-yakoyi-viyna-v-ukrayini-mogla-bi-rozprochatisya-sche-ranishe-2398165.html> (дата звернення: 10.01.2024).
2. Крижанівський В. Ми знову здобули державність Спогади першого посла незалежної України в Росії / літ. запис і упоряд. І. Стамбол. Київ : Темпора, 2021. 316 с.
3. Посол Крижанівський: ставлення Росії до України за 20 років не змінилося /із Володимиром Крижанівським розмовляла Світлана Дорош. *BBC News Україна*. 10 лютого 2012. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/02/120210_kryzhanivskiy_rusiia-ukraine_interview_sd (дата звернення: 10.01.2024).

Ліна ЛЕВИЦЬКА, студентка 2 курсу
Науковий керівник – **Олександр ЮГА**
кандидат історичних наук, старший викладач

УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІСТЬ

Ця тема не лише відображає багатовіковий шлях нашого народу, але й вказує на напрямки, якими ми крокуємо сьогодні.

Історія України – це багата книга подій, в якій вплетені боротьба за незалежність, культурний розквіт, трагедії та торжества. Протягом століть українці відстоювали свою ідентичність, зберігали свою мову та традиції. Справжня сутність нації виявляється у вмінні передавати ці цінності від покоління до покоління.

Сучасна Україна несе у собі спадок минулого, і, розглядаючи історію, ми бачимо ключові елементи наших національних цінностей. Воля, гідність, свобода, гостинність – це ті основи, на яких ґрунтується наша нація. Звідки ці цінності взялися? Вони витікають із нашої історії, відбиваючи героїзм та силу українського народу в умовах випробувань.

Однак, розглядаючи сучасність, ми також бачимо, що наші цінності піддаються випробуванням. Глобалізація, технологічні зрушення, політичні турбуленції – все це створює нові виклики для збереження нашої національної ідентичності та держави вцілому. Національні інтереси та цінності як основа існування і розвитку національної держави, виявлення закономірностей та їх взаємозв'язку. Під поняттям національної держави розуміємо державу, утворену нацією, що проживає на її території та становить переважну більшість населення країни. Така держава повинна гарантувати та ефективно захищати права та свободи громадян всіх

національностей, які становлять її народ. Одним з головних механізмів реалізації даної концепції державності є закріплення принципу національного суверенітету як юридичної її ознаки [5].

Українські національні цінності сьогодні вимагають від нас не лише погляду в минуле, але й активної участі в сучасному житті. Важливо не лише зберігати, а й акцентувати увагу на тих цінностях, які формують нашу націю.

Національні цінності – це матеріальні й духовні цінності, які нація отримала у спадщину від своїх пращурів. Цінність у найширшому розумінні – належне суще, котре має позитивне значення для суб'єкта сприйняття і протистоїть таким чином негативній онтології. Таким началам надається значення бажаного, життєво важливого, омріяного, з виразним тяжінням до надання статусу ідеального. А тому цінність не є властивістю якоїсь речі, безвідносної до її існування, але вона набуває осібногo самодостатнього значення в людському світовідношенні під час її включення у життєсвіт людини [4]. Важливо підкреслити, що корені українських національних цінностей сягають Київської Русі. Відомо, що князь Роман Мстиславович, по суті, об'єднав усі українські землі від Карпат і Дунаю до Дніпра, і став сюзереном всієї Русі, на підставі чого в українській історіографії його називають “творцем першої національної Української держави” [2, с. 88].

Актуальні завдання, пов'язані з будівництвом та захистом України від загарбників, визначаються тим, наскільки всі громадяни розуміють та усвідомлюють сутність національних цінностей, національних інтересів та національних цілей. Це безпосередньо пов'язано із здатністю наповнювати їх сенсом життя та проводити добротину суспільно-політичну діяльність.

Безумовно, утвердження української ідентичності має базуватися виключно на національних цінностях. Журналісти, у свою чергу, повинні використовувати усне і письмове мовлення, а також відеозображення для сприяння відродженню в кожного українця історичної національної пам'яті та формування державницького та патріотичного мислення. Їх завдання включає сприяння об'єднанню національно-духовних сенсів життя, морально-громадянських та соборних українських ціннісних орієнтирів у кожному громадянині України. До того ж, під час звичайних буднів і під час проведення офіційних урочистих заходів важливо відчувати єдність цінностей між минулим, сучасним і уявленням про майбутнє України.

Частина громадян України народилися ще за часів СРСР, отримавши відповідну радянську освіту. І навіть із здобуттям незалежності структура освіти, підходи до освіти ще залишалися характерними для недемократичного суспільства.

Концепція нової української школи і новий законопроект «Про освіту» – відкривають освіті нові можливості в контексті розвитку демократичного суспільства, переходячи до педагогіки партнерства і компетентнісного підходу. І хоча самих документів недостатньо для зміни цінностей, які транслює освіта, вони все ж відкривають дорогу до неї.

Цінності – це не розділ в підручнику, їх неможливо вивчити і розказати напам'ять. Цінності – це наші глибинні переконання, наші уявлення про те, що є правильним, а що – ні, наші уявлення про те, як має бути [1].

Цінності формуються протягом усього життя, але найактивніше – в молодшому віці. Перебуваючи у взаємодії з батьками, дитина починає розуміти рамки нормальності, а взаємодії в суспільстві та спільнотах ці рамки закріплюють. Із щасливого, схвального, спокійного виразу обличчя батьків дитина вчиться розуміти, що допустимо, а з переляканого, суворого чи скривленого в огиді обличчя стає зрозуміло, що недопустимо.

Взаємодіючи з іншими, споживаючи інформаційні продукти, отримуючи освіту, людина формує своє уявлення про те, що вважається нормою, а що відхиленням. Ставить під питання свої межі, формує власні переконання.

Події протягом усіх років незалежності України однозначно увиразнили загальну проблему відсутності в суспільстві загально визнаних цінностей, які б рівною мірою поділялися як на Сході, так і на Заході України. Результат невирішення зазначеної проблеми нам відомий. Регіональні й соціальні відмінності українського населення протягом усього періоду незалежності постійно демонстрували розбіжність життєвих пріоритетів, а отже, й різне розуміння національного інтересу [3, с.156].

Зараз ми не будемо говорити про матеріальні цінності, такі як одяг, житло, машини. Так, це важливо для комфортного життя людей, але духовні цінності більш важливі. Чесність, справедливість, щирість, гідність, відданість, патріотизм – ось які цінності варто прищеплювати нащадкам.

Отже, можна із впевненістю сказати, що важливо оглядатись в минуле, вчитись на помилках наших пращурів для того, щоб будувати успішне майбутнє нашої держави. Розглядаючи історію та сучасність, ми бачимо, що українські національні цінності – це не просто минуле, але й сучасний рушій сил, що визначає наше спільне майбутнє. Важливо разом високо шанувати наші цінності і передавати їх нащадкам, щоб Україна залишалася країною, де цінують свободу і гідність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бринза В. Чи ми приречені? Що потрібно знати про цінності українців та їх зміну. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/23/227073/> (дата звернення 08.02.2024 р.)
2. Томашівський С. (1919). Українська історія: Нарис I: Старинні і середні віки. Львів, 154 с. 88 URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Tomashivskiy_Stepan/Ukrainska_istoria_Staryna_i_seredni_viky/
3. Редькіна А. (2023). Українські національні інтереси й цінності: суспільне усвідомлення та переоцінка. *Політична культура і ідеологія, № 1 (5), 144–162*. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Anna-Redkina.pdf> (дата звернення 06.02.2024 р.)

4. Крисаченко В. (2022). Національні цінності України: сутність, розмаїття, консолідаційний потенціал. *Актуальне українознавство №1 (82)*, 28-50. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=3519992> (дата звернення: 26.02.2024 р.)

5. Ткаля О. (2022). Національні інтереси та цінності як основа існування і розвитку національної держави. *Юридичний науковий електронний журнал № 4*, 58-61. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/12.pdf (дата звернення 23.02.2024 р.).

Марія ЛОФЕРДЮК, студентка 3 курсу
Науковий керівник – Сергій ТРУБЧАНИНОВ,
кандидат історичних наук, доцент

ПРИЧИНИ РОЗВИТКУ РУСОФІЛЬСТВА НА ЗАКАРПАТТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Кожна ідейна течія є наслідком взаємодії багатьох чинників, які дослідник повинен аналізувати в рамках визначеної епохи, керуючись принципами історизму, без політизації та ідеологізації, характерної для історіографії догматичного марксизму [3, с. 16].

Питання «русинства», яке набуло поширення серед інтелігенції та духовенства Закарпаття у ХІХ ст., цікавить багатьох дослідників. Дана проблематика висвітлювалася у працях В. Гнатюка, М. Кашки, С. Папа, Ю. Бача, Г. Стрипського. На жаль, карпаторусинство і русини загалом часто ототожнюються зі зрадниками України та прихильниками всього «московського», але аналізуючи політичну програму та основні їх вимоги, картина вимальовується не настільки однозначною.

Ю. Бача спробував виділити різновиди русофільства серед українства Закарпаття. Він виділив «народне русофільство», прихильники якого щиро вірили, що на допомогу їм прийде «руський» народ (перш за все українці), який і сам творить могутню державу, тож осторонь цього питання точно не залишиться. Другий напрямок – «політичне русинство» – отримав прихильність з боку значної частини закарпатської та галицької української інтелігенції.

Один із напрямків, ідеологами якого були А. Добрянський, О. Духнович, І. Сільвай та Є. Фенцик, вже у ХІХ ст. тяжів до буковинського та галицького «москвофільства» [5, с. 37]. Причиною цього стали антиугорські настрої та думка, що Російська імперія проводитиме набагато кращу політику стосовно русинів Закарпаття, натомість Угорщина починаючи з 1867 р. все активніше піддавала їх асиміляції. Саме в цей час «карпаторусинство» стало ледь не єдиним засобом збереження національної ідентичності.

В одному із документів, підписаному політичними та культурно-громадськими діячами Галичини зазначалося: «...нищити русинів зробилося немов патріотичним обов'язком мадярським, дарма, що сповнювання сего ніби патріотичного обов'язку вело за собою економічну руїну, духовну темноту і безпомічність півмільйонної маси народу...» [2]. І доказів відвертого ігнорування потреб звичайних людей було безліч. З 1907 р. угорською мовою проводили навчання навіть у початкових школах, намагалися на її користь змінити мову ведення богослужіння, нею мали володіти всі державні службовці-русини.

Для поширення тези про окремішність закарпатських русинів від русинів Галичини та малоросіян (східних українців) влада залучала вже змадяризованих професорів А. Годинку, Ш. Бонкала, доктора Г. Стрипського та ін. Вони продукували міф про належність населення Закарпаття до західної культури та одвічну відданість Угорській короні.

Мадяри переконували, що русини не мають нічого спільного з Галичиною та Східною Україною, називаючи їх «gens fi dellissima» («найвірніший народ»), намагалися створити з них окремих народ – рутенів, греко-католицьких мадярів чи угорських русинів.

З початком Першої світової війни стало зрозуміло, що Австро-Угорська та Російська імперії розвалюються. З 1916 р. у Будапешті виходить двотижневик «Україна» («Україна»), головним редактором якого став Г. Стрипський. Гострі проблеми закарпатських русинів там, звичайно ж, не висвітлювалися, бо уряд майже до кінця був впевнений, що вийти зі складу Угорщини карпатським українцям не вдасться. Але у 1918 р. влада вже погоджувалася на надання автономії для Закарпаття. Угорським парламентом 21 грудня 1918 р. був виданий закон, який визначав автономію «Руської Країни», але до його реалізації не дійшло. Закарпатці рішуче відмовилися від цієї пропозиції і 21 січня 1919 р. на Хустському конгресі висловили бажання приєднатися до Соборної України. На жаль, обставини знову склалися не на користь русинів.

У 1919 р. почався новий період в історії Закарпаття, яке вийшло зі складу Угорщини та увійшло до новоствореної Чехословацької Республіки під назвою «Підкарпатська Русь». Лідери Чехословацької Республіки пообіцяли автономію, та пізніше почали поширювати тезу про те, що потрібно формувати чехословацьку орієнтацію краю [5, с. 13, 37].

Прага нав'язувала закарпатцям «слов'янське братерство», намагаючись продемонструвати свою щирію приязнь та любов, хоча насправді свідомо переформатовувала їх у новий малий народ. Попри все, національне питання не було розв'язане. У Закарпатті сформувались три культурно-національні орієнтації: російська, українська та карпаторуська.

Русофіли об'єдналися в Товаристві ім. О. Духновича, прийняли російську літературну мову, «триколон» Російської імперії та взяли курс на переконання місцевого корінного населення, що «...русский и русин значит то самое...» [5, с. 18]. Такі настрої підтримувалися офіційною чеською

владою. Та користь від перебування Закарпаття під контролем Чехословацької Республіки все ж була. Підкарпатські русини вже почали усвідомлювати себе закарпатськими українцями, а свою «безіменну землю» називати Карпатоукраїнською державою з українською мовою, українською символікою та гімном «Ще не вмерла Україна».

Дехто із тогочасних діячів все ж перейшов від підтримки української національної ідентичності до русофільства. Серед яскравих представників – А. Добрянський. У ним написаних і розміщених на сторінках львівської газети «Патріотичних листах» зазначалося: «... Зізнаюся відверто і щирсердно щодо моїх юнацьких фантазій і помилок... Якимось ідеальним дихали ми повітрям, якимись захоплюючими одушевлялись ми піснями так щиро і радо, одушевлялись так довго і гаряче, і захотіли оспівати нарешті українських степів і вдалих запорожців славу в самостійній державі малоруській... Як охоче одушевлялись ми ідеальною самостійністю тої землі священної, батьківщини істинної свободи і золотої долі для всього малоруського слов'янського племені...». Кількома рядками нижче автор сам зізнається, що його «українські тенденції» виявились «нечесними і нікчемними» [6].

Від бажання самостійності для української нації відбувся перехід до ідеї існування «єдиного русского народу». Тому в пізніших своїх висловлюваннях Добрянський вже висловлював свою позицію зовсім по-іншому: «Тримільйонний народ наш рускій, який живе під австрійським скіпетром, є частиною одного і того ж народу русского, мало-, біло- і великорусского, має одну з ним історію, одні перекази, одну літературу і звичаї народні; звідси випливають причини і умови повної національної єдності з цілим народом русским...» [7, с. 9-10]. Але необхідно зробити важливе зауваження. Дехто трактує бажання з'єднатися із «народом русским» як ідею возз'єднання з Росією і ця теза правдивою не буде. Для Добрянського, як і для багатьох представників тогочасної активної спільноти не тільки Закарпаття, але й Галичини, термін «русский» зовсім не ототожнювався із так схожим для декого терміном «російський». Зазвичай, термін «русский» поєднував у собі сукупність малоруської (української), білоруської та власне великоруської (російської) спільнот. В основу цієї концепції покладали державно-історичну та культурну традицію, пов'язану із державою Русь.

Через доволі розмите розуміння русофільської концепції та місця в ній для українців відбувся поступовий перехід русофільства до москвофільства. Яскравим прикладом цього є лист до В. Гнатюка одного закарпатського інтелігента, чие ім'я не збереглося. Адресат пише про те, що москвофільська інтелігенція Закарпаття розповідає русинам про їхню належність не до українсько-руської народності, а до «чистих росіян» [1, с. 57]. Та все ж, такої думки дотримувалася значною мірою тільки тогочасна закарпатська еліта. Сільське населення в міру своєї освіченості відмінностей між поняттями «руський» та «русский» не знаходило. Оскільки слова доволі схожі, то

простолюдом доволі часто ототожнювалися. Проте, коли їм пояснювали, що друге слово значить «москаль», то вони одразу ж зазначали, що ніякими «москалями» не є [4, с. 48].

Проросійські погляди не були особливістю Закарпатського регіону. Це явище було поширеним і серед чехів, словаків, словенців, хорватів. Але була чітка відмінність – жодному із перерахованих народів, крім українців, звичайно, процес заперечення національної ідентичності не загрожував.

Отже, політичне русинство з'явилося в той час, коли угорські, чехословацькі, польські, румунські уряди всіма можливими способами намагалися відгородити закарпатців від Великої України. Разом із тим, ця проблема й сьогодні актуальна для всіх місць, де проживає українсько-русинське населення (Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина, Румунія, Сербія, США, Канада).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гнатюк В. М. Угроруська мізерія. *Житє і слово*. Львів, 1897. Т. 6. Кн. 1. С. 46-62.
2. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття. *Житє і Слово*. Львів, 1896. Кн. I. С. 4.
3. Кашка М. Ю. Слов'янські ідеї й русофільство та їх поширення на Закарпатті у ХІХ столітті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2010. Вип. 24. С. 16-21.
4. Клочурак С. С. До волі: Спомини. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1978. 189 с.
5. Мишанич О. В. Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму. Київ: Вид-во «Обереги», 1999. 47 с.
6. Патріотическіи письма. Серія II. Малорусское движеніе въ Украинѣ. Изъ Вѣдня. 1873. *Слово*. Львовъ, 1873. Ч. 8.
7. Проектъ политической програмы для Руси австрійской. Львов: Ставропигійській институт, 1871. 44 с.

Тарас МАХОВСЬКИЙ, студент 3 курсу
Науковий керівник – **Олександр ФЕДЬКОВ**,
доктор історичних наук, професор

ПИТАННЯ МЕТОДІВ БОРОТЬБИ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ТЕРОР ЧИ ПРОПАГАНДА?

Останнє десятиліття ХІХ – поч. ХХ ст. пов'язані з процесом формування політичних партій у Російській імперії й Наддніпрянській Україні. Тоді ж на теренах імперії поширюються ідеї соціалізму, що, разом із народницькими та націоналістичними тенденціями, чинять вплив на

формування ідейних програм революційних організацій, сприяють пошуку ефективних методів боротьби з царським самодержавством.

Революціонери обирали активну боротьбу (демонстрації, страйки, терористичні акти) та її пасивні форми (агітація, пропаганда). Однак «уніфікованих» форм спротиву не існувало, тому та чи та політична сила, аналізуючи досвід боротьби ряду таємних організацій, брала собі за приклад чи то терор, чи то пропаганду, або й симбіоз першого і другого.

Аналіз методів боротьби політичних організацій революційної спрямованості дозволяє простежити видозміну форм спротиву авторитарному режимові від минувшини до сьогодення, проаналізувати особливості політичної думки початку ХХ ст. та охарактеризувати ефективність терору й пропаганди у боротьбі з самодержавством.

Питання діяльності політичних партій Російської імперії та Наддніпрянської України, їх характеристикою та аналізом методів боротьби вивчало чимало істориків, зокрема О. Будніцький, О. Висоцький В. Головченко, О. Квасов, М. Леонов, С. Наумов А. Павко, О. Федьков та ін. Однак проблема використання пропаганди й терору політичною елітою початку ХХ ст. потребує ретельнішого дослідження.

Внаслідок марксистських, народницьких та націоналістичних впливів на теренах Російської імперії і Наддніпрянщини починає формуватись ряд політичних партій: Російська соціал-демократична робітничка партія (1898 р.), Революційна українська партія (1900 р.), Українська соціалістична партія (1900 р.), Українська соціал-демократична спілка (1904 р.) [6]. Більшість із них були надто «пасивними», адже на початку схилилися до пропаганди задля якомога широкого залучення населення до боротьби, в подальшому – революційної. Водночас існували й радикальні політичні організації, що надавали перевагу активній боротьбі, як-от, створена 1902 р. Партія соціалістів-революціонерів (есерів). За спостереженням М. Леонова, для боротьби з самодержавством есери вперше запровадили симбіоз таких методів, як обман і терор [4, с. 29]. Зауважимо, що нові політичні організації формувались шляхом спроб і помилок. Була очевидна неефективність окремих методів у протистоянні російському абсолютизму.

Зокрема, обман, як один із інструментів революційної боротьби початку ХХ ст., утвердився у новій формі – пропаганді. Безперечно, вона, як інструмент маніпуляцій, часто використовувалась політичними партіями в корисливих цілях. Однак поодинокі факти засвідчують протилежне: йдеться про дискусії в середовищі революціонерів щодо доцільності та моральності використання обману в політичних цілях. Зокрема, в кількох номерах газети Партії соціалістів-революціонерів «Революционная Россия» опубліковані відомості про важливість засобу «підлої агітації» в інтересах антимонархічних рухів. Есери переконували: аби залучити селянство до революційних рухів, варто використати ключове та «болоче питання» землі та її розподілу. Тому для досягнення основної мети, а саме, повалення існуючого режиму в імперії та встановлення оновленого «соціалістичного

щастя», пропонувалася «програма мінімум»: «соціалізація земель для всіх трудящих мас, створення громадських економічних кооперацій» як першочерговий чинник для отримання підтримки серед населення [2, с. 11]. Аналізуючи діяльність своїх «попередників», а саме «Народної Волі» та її засобів боротьби, есери зрозуміли, що терор, котрий не мав би підтримки народу, лише «дражнив ілюзією перемоги, яку насправді не міг завоювати» [2, с. 12].

Протилежним, радикальним методом боротьби з авторитарним режимом був терор, застосування якого передбачало застосування таких форм агресивного спротиву населення царському режимові, як бунти, збройні виступи й демонстрації та, навіть, політичні вбивства. На відміну від пропаганди ефективність терору, на думку революціонерів, була більшою. Зокрема, пише О. Будніцький, революціонери-есери виправдовували використання терору як способу «самозахисту» суспільства від дій влади вважали терор необхідним і доцільним методом боротьби з царизмом, ефективним методом агітації, що «пробуджував усі суспільні маси та змушував замислитись над багатьма речами (політичними аспектами)» [3, с. 136].

Крім того, вважали есери, значною перевагою чи то «позитивною» характеристикою терору був його деструктивний потенціал у сфері «дезорганізації» влади. Проте, попри такі важливі для успішної боротьби з царизмом риси, революціонери не вважали терор єдиним засобом боротьби. Він, радше, був своєрідною зброєю, що виявляє свою ефективність у взаємодії з іншими методами боротьби [5, с. 138].

Варто зауважити, що терор використовувався не тільки задля досягнення «благих» ідей політичних партій, а й у їхніх корисливих цілях. Цікавим свідченням є справа І. Кирієнка – члена ГК УСДС, згодом – меншовика РСДРП й депутата Державної думи [5, с. 582]. Після призначення терміну покарання І. Кирієнка мали перевозити потягом до місця відбування. Спільники-революціонери спробували звільнити політичного в'язня шляхом нападу на потяг, однак зазнали невдачі, оскільки влада своєчасно посилила заходи безпеки [1, арк. 290 зв.]. Не заперечуємо й можливості застосування зброї з боку революціонерів задля досягнення поставленого завдання та звільнення Кирієнка.

Таким чином, на початку ХХ ст. на території Російської імперії та Наддніпрянської України виникає ряд політичних організацій, що ставили за мету повалення російського самодержавства. Для досягнення поставленої цілі революціонери не цурались вибору різних методів боротьби, як-от, терору чи пропаганди. Остання, в свою чергу, була ефективним засобом залучення населення до антимоноархічних виступів, бунтів. Терор, як форма спротиву царизмові, також був у полі зору революційних організацій. Та революціонери, враховуючи попередній досвід терористичних таємних гуртків, не вважали його єдиним способом боротьби із самодержавством, а, радше, доповненням до пропагандистської роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ЦДІАК України Ф. 301. Жандармські установи Подільської губернії. Об'єднаний архівний фонд. Оп. 1, Т. 1, Спр. 1272. Переписка с Департаментом полиции, прокурором Каменец-Подольского окружного суда, Киевским ГЖУ, помощниками начальника Подольского ГЖУ в уездах, унтер-офицерами дополнительного штата и другими учреждениями об аресте бежавшего политического ссыльного Фогельмана А.А., осужденного за принадлежность к Петербургскому «Союзу борьбы за освобождение рабочего класса», о волнении крестьян м. Куна, Гайсинского у. 28-29 декабря 1907 г., об открытии в м. Жмеринке отдела «Союза русских рабочих», о вооруженном ограблении и по другим вопросам. 5 января 1908 г. – 15 января 1909 г. 512 арк.
2. Революционная Россия. № 8. 1902.
3. Будницкий О. В. Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX – начало XX в.). Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. 399 с.
4. Леонов М. И. Партия социалистов-революционеров в 1905 – 1907 гг. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. 512 с.
5. Политические партии России. Конец XIX - первая треть XX века. Энциклопедия. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. 872 с.
6. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Київ: Генеза, 2002-2003. Т. 1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. 2002. 424 с.

*Дмитро ОЛІЙНИК, студент 4 курсу
Науковий керівник – Іван БОРОВЕЦЬ
кандидат історичних наук, доцент*

БОРОТЬБА МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА ЛИТВОЮ ЗА ВОЛИНСЬКІ ЗЕМЛІ У СЕРЕДИНІ XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XV СТ.

У силу геополітичних обставин українські землі неодноразово ставали об'єктом зазіхань з боку сусідніх держав. Подібна ситуація склалася по смерті останнього галицько-волинського князя, правителя королівства Руського Юрія II БолеславаТройденевича, коли під удар потрапила Волинь.

Через брак писемних джерел, питання боротьби Польщі та Литви за волинські землі в середині XIV – першій половині XV ст. спеціально не досліджувалися, але його головні моменти можна простежити в низці

наукових публікацій М. Грушевського, Л. Войтовича, Б. Черкаса, О. Русіної та ін. [1-7].

Зі смертю у 1340 році останнього володаря королівства Руського Юрія II Болеслава Тройденовича розпочалася боротьба за спадщину Романовичів. Претендентів було багато. Але всі вони мали право «за кужелем». Головними претендентами, які мали родинні зв'язки з цією династією були польський і угорський королі та Любарт-Дмитро Гедемінович з боку Великого князівства Литовського (ВКЛ). Одразу в 1340 р. зіткнення інтересів усіх сторін призвело до збройного конфлікту.

Претензії на Галичину висунули усі три сторони. Щодо Волині, то угорці не означували свої претензії на цю територію, тому боротьба тут розгорнулася між польським королем Казимиром III та литовським князем Любартом-Дмитром. Останнього волинська еліта визнала своїм правителем. Незабаром галицькі бояри, очолювані Дмитром Детьком, теж підтримали литовського претендента. З таким розвитком подій не погоджувався польський правитель, який розпочав з Любартом-Дмитром боротьбу за Галич. Завдячуючи політичним інтригам та скориставшись смертю Дмитра Детька Казимир III у 1349 р. вирушив на Галичину, захопив Львів, Галич, Володимир і Берестя. Якщо на Галичині йому вдалося закріпитися, то у випадку з Волинню польський король зіштовхнувся з опором місцевих бояр та литовського князя. Захоплені волинські землі довелося залишити.

У 1350 р. польський король визнав право Угорщини на спадщину Романовичів і уклав з її правителем Людовіком Анжуйським угоду. Угорщина передавала право на Руське королівство у довічне володіння Казимира III, після смерті якого, за відсутності нащадків по чоловічій лінії, ці права поверталися угорцям. А у разі появи такого, угорці могли викупити ці території за 1000 флоринів [4, с. 36; 6, с. 31].

Отримавши в союзники угорців, польський король розпочав у 1352 р. похід на Волинь. До нього приєднався з військом угорський король. Але через хворобу польського правителя, який змушений був повернутися до Польщі, союзне військо очолив Людовик. Однак облога Белза закінчилася поразкою. Військо безславно відступило [1, с. 338; 2, с. 377; 3, с. 7; 4, с. 36-38; 6, с. 31-32]. У наступні роки війна не припинялася і відбувалася зі змінним успіхом.

Після смерті у 1370 р. Казимира III угорський король Людовик направив проти Любарта-Дмитра свого родича – онімеченого сілезького князя Владислава Опольського. Останній, як васал угорського короля, прийняв титул «господаря Руської землі, вічного дідича і самодержця». Любарту-Дмитру вдалося завдати противнику низки поразок, не лише вибити його з Волині, а й зайняти частину Галичини. Після цього Владислав Опольський попросив допомоги у свого сюзерена [7, с. 16-17].

У 1377 р. розпочався великий похід проти литовського князя. Угорсько-польське військо витіснило Любарта-Дмитра з Галичини, але закріпитися на

Волині вони не змогли, хоча Холмщина і Белзщина залишилися за ними [6, с. 33; 7, с.17].

Дізнавшись про смерть Людовика Анжуйського, Любарт-Дмитро вирішив скористатися обставинами і в 1382 р. знову розпочав бойові дії. Проте необхідних сил, як раніше, у нього вже не було, так як у ВКЛ розпочалися усобиці по смерті князя Ольгерда Гедиміновича. Дався взнаки і поважний вік. У 1383 р. Любарт-Дмитро помер [7, с. 17-18]. Боротьба за Волинь на певний час призупинилася.

До смерті Любарта-Дмитра, який титулувався великим князем, Волинь залишалася незалежною державою. Уже наступний волинський князь Федір Любартович (1384 – 1490) став литовським васалом.

Тривалий час поляки не висловлювали своїх претензій на Волинь. По смерті Вітовта і з встановленням великим князем Литовським Свидригайла бойові дії відновилися. Приводом стала образа Свидригайлом Ягайлового посла [5, с. 54]. Ягайло тоді правив Польщею як Владислав II.

Влітку 1431 р. Ягайло вирушив в похід на Свидригайла. Наприкінці липня в битві під Луцьком поляки отримали перемогу. Литовці змушені були відступити, а поляки взяли місто в облогу. Стояння під Луцьком тривало кілька тижнів. За цей час підійшли Свидригайлові союзники: тевтонці, волохи і татари, які почали нападати на польські володіння. Це змусило Владислава II зняти облогу ц укласти з Свидригайлом перемир'я на умовах збереження статус-кво [5, с. 54; 6, с. 36-39].

У 1436 р. Свидригайло, ведучи боротьбу за владу в Литві зі своїм братом Сигизмундом, впустив поляків на Волинь і передав Луцьк галицьким старостам. У 1440 р. він відновив свою владу на Волині, отримавши її в пожиттєве володіння від Казимира Ягелончика [5, с. 55]. Волинські землі перейшли в підпорядкування Польщі у 1569 р. в результаті Люблінської унії між Польщею і ВКЛ.

Таким чином, по смерті останнього правителя королівства Руського з династії Романовичів Волинь стала об'єктом боротьби між Польщею, Угорщиною та ВКЛ, яке тривало впродовж багатьох десятиліть. Усі спроби Польщі встановити в регіоні своє панування закінчувалися невдачею. Лише за рішенням Люблінської унії Волинь увійшла до складу Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Велика історія України / Видав Іван Тиктор. Львів-Вінніпег, 1948. 967 с.
2. Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2011. 480 с.
3. Грушевський М. С. З облоги Белза 1352 р. Твори: у 50 т. /Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. Ред. П. Сохань. Т.8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». Львів: Світ, 2007. С. 7.

4. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. /Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Т.4: XIV – XVI – відносини політичні. Київ: Наукова думка, 1993. 544 с.
5. Україна: литовська доба 1320-1569 / О. Русіна, І. Сварник, Л. Войтович [та ін.]. НАН України. Інститут історії України. Київ: Балтія-Друк, 2008. 117 с.
6. Черкас Б. Степовий щит Литви. Українське військо Гедиміновичів (XIV-XVI ст.): науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2011. 144 с.
7. Черкас Б., Берковський В., Ващук Д., Федорук А. Золота доба українського лицарства. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 208 с.

Юрій ПАВЛИНСЬКИЙ, студент 4 курсу
Науковий керівник – Олександр ЗАВАЛЬНЮК,
доктор історичних наук, професор

ІВАН ОГІЄНКО І ОПОЗИЦІЙНА НАЦІОНАЛЬНА РАДА У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ НАПРИКІНЦІ 1919 – НА ПОЧАТКУ 1920 рр.

З часу здобуття незалежності України набули актуальності питання організації і функціонування державних інститутів для становлення суверенності та утвердження національної ідентичності. У 1919-1920 рр. Українська держава опинилась в надзвичайно складній ситуації, в оточенні ворогів, що прагнули поглинути нашу країну та право на незалежність. Кам'янець-Подільський став важливим територіально-державним осередком, який час від часу впливав на розвиток цих подій. Місто, що певний час мало статус столиці, стало важливим організаційним і політичним центром УНР, відіграло значну роль у боротьбі за українську державність. Одним із ключових аспектів цього процесу було створення різних політичних структур, які підтримували чи не підтримували існуючу владу.

Наприкінці 1919 р. УНР переживала серйозні економічні, військові та політичні труднощі, які ускладнювали державне існування республіки. У той час різко зросла роль українського діяча І. Огієнка. Евакуація Директорії та уряду УНР з Кам'янця-Подільського 15 листопада 1919 р. призвела до того, що у місті для зносин з органами польської цивільної влади, які мали появитися тут з дня на день, керівництво держави утворило посаду головно уповноваженого (ГУ) уряду УНР. На неї і був призначений міністр ісповідань І. Огієнко. Його автобіографічні праці «Мое життя» та «Рятування України» є одним з цінних джерел для дослідження його тодішньої діяльності [7; 6].

З прибуттям до адміністративного центру Поділля більш як 3 тисячного польського військового контингенту, адміністративна влада над містом та

його околицями практично перейшла під контроль поляків [2]. Виконуючи настанови уряду, І.Огієнко утворив Комітет головноуповноваженого і референтури, які були виконавчими органами, підпорядкованими йому і склалися з представників міністерств, інших виконавчих органів. Крім того, наприкінці листопада було утворено Раду головноуповноваженого уряду УНР, до якої увійшли представники усіх політичних партій [8, с. 120]. Цьому передувала така історія.

З самого початку в І.Огієнка визрів план створити так званий «місцевий парламент» як постійну інституцію, яка б захищала національні інтереси і виробляла відповідну політику. Зібравши представників різних політичних сил у себе в кабінеті, він виклав їм свою пропозицію. Президія цього органу мала б отримати частину владних функцій, якими був наділений сам ГУ. Однак обговорення пропозицій не дало чітких результатів – політики «не були готові відразу проголосувати її, пояснивши це потребою порадитись зі своїми партійцями. Взявши своєрідний «тайм-аут», вони згодом прибули на ще одну нараду, де повідомили ухвалені у партосередках рішення – надалі співпрацювати з головноуповноваженим, але не брати на себе відповідальності за становище, спричинене польським фактором». Тоді І.Огієнко спробував увести в дію «план Б» – роль парламенту мала відігравати Рада ГУ, названа політичним органом, що і було зrealізовано. До ради увійшли 9 членів (більшість були представниками соцпартій). Огієнко їх назвав «видатними» постатями, хоча частина з них майже відразу зайняли обструктивну позицію щодо існуючої державної влади та самого головноуповноваженого. На одному із засідань, яке відбулося у листопаді 1919 р., ГУ поскаржився на тих членів ради, які, представляючи соцпартії, проводять підривну агітаційну роботу у засобах масової інформації проти Директорії і уряду УНР, що «сильно шкодить українській справі й осмішує головноуповноваженого в очах чужинців» [3, с.6,7].

В період діяльності ГУ з'явилася таємна Українська Національна рада (є версія, що цю назву запозичили із ЗУНР), до складу якої увійшло чимало діячів, які працювали в раді ГУ. Хронологію її створення подає О. Назарук у праці «До історії революційного часу на Україні». Автор вказує, що фактичною датою утворення УНРади є друга половина листопада 1919 р. [5]. Щоправда, є й інші свідчення. Так, П.Гай-Нижник називає 16 листопада 1919 р., І.Мазепа – грудень того ж року, С.Баран і І.Огієнко – першу половину січня 1920 р. [3, с.8]. Попри таємність УНРади, про неї було добре відомо і керівництву країни, і польській адміністрації у Кам'янці-Подільському. На чолі цієї організації стояла президія, яку очолював голова М.Корчинський. За О.Назаруком, сюди входили представники трьох основних суспільно-політичних груп з різних регіонів та груп: 1)Наддніпрянщини: самостійники, соціалістів-революціонери, соціалісти-федералісти, самостійників, трудовиків, демократів, хліборобів-демократів; 2)Наддністрянщини: радикали, соціал-демократи, трудовики (націонал-демократи); 3)відомі члени економічних культурно-національних, професійних та наукових

організацій [5]. Вони вважали, що після 16 листопада 1919 р. Директорія є тільки тимчасовим державним органом, а тому наполягали, щоб не пізніше 1 травня 1920 р. було скликане народне представництво, яке має вирішити питання про верховну владу в УНР і кабінет міністрів.

Дослідник О. Павлишин, проаналізувавши матеріали газети «Голос», встановив, що Кам'янецька Національна Рада прагнула до об'єднання всіх складових частин політикуму на основі ідеї єдиної та незалежної України, з орієнтацією на демократично-парламентську форму державного устрою. Разом з тим, засідання цієї Ради, наприклад, в період з 8 по 11 лютого 1920 р., була спрямована на пошук виходу із кризової ситуації, однак, конструктивного рішення вироблено не було. Своєю основною метою вона вважала сприяння українському уряду у будівництві незалежної та суверенної УНР на основі принципів широкого демократизму та парламентаризму, а також об'єднання всіх українських етнографічних територій в одну суверенну державну цілісність з урахуванням прав націй на самовизначення [8, с. 123, 125-126].

Поява УНРади, члени якої вважали себе «майже парламентаріями» і прагнули займатися державною політикою, свідчила, на думку О.Завальнюка, що «І.Огієнку не вдалося консолідувати в очолюваному ним «розширеному парламенті» тих діячів, які грали цілком за «своїми правилами» і не бажали припиняти опозиційної діяльності. На думку лідерів цієї організації, поляки ось-ось мали ліквідувати Кабінет Міністрів УНР і тоді настане їх черга керувати країною. Тож ГУ співпрацювати з такими політиками було вкрай складно [3, с.9].

Іншими словами, радикальний польський вплив на українську політику був бажаний УНРаді, яка прагнула державної влади. Хоча, як свідчать факти, вона не підтримала варшавську декларацію Української дипломатичної місії від 2 грудня 1919 р., за якою державний кордон між УНР і Річчю Посполитою мав проходити по р. Збруч взамін визнання поляками українського суверенітету, допомоги УНР у збройній боротьбі проти радянської Росії і налагодження двосторонніх взаємовигідних торговельно-економічних стосунків. Через це вищі чини польської адміністрації у Кам'янці-Подільському були незадоволені фактом існування опозиційної ради. Контррозвідка отримувала документи, що походили з цієї самої структури, іноді вдавалася до арештів її членів [3, с.9]. Однак в цілому польська влада намагалася не втручатися у внутрішні суперечності українських політичних сил [1, с. 169].

Коли ж було підготовлено проєкт польсько-української угоди, до Кам'янця-Подільського з Варшави прибув голова Української дипломатичної місії А.Лівицький. Його мета – отримати схвалення документа міністрами та політиками. 15 квітня 1920 р. він зустрівся з УНРадою і зробив доповідь про договір між двома країнами. Спочатку, як стверджує І.Огієнко, вони не досягли домовленостей. Однак після виступу заступника голови ради С.Барана частина урядівців підтримали проєкт. Не

підтримав проєкту ГУ. [6, с.227-228]. Цікаво, що А.Лівицький, повернувшись до Варшави, повідомив, що під час зустрічі з членами Національної Ради почув від них, що вони не будуть виступати проти угоди [3, с.10].

І. Мазепа, порівнявши УНРаду з хмільницькою «Радою Республіки», побачив у них відмінності: у Кам'янці-Подільському опозицію склали переважно есери, у Хмільнику - праві українські групи. Крім того, він наголошує, що склад УНРади був досить різноманітним, включаючи колишні опозиційні групи, які були більшістю в Українському Національно-Державному Союзі. Інші політичні сили, такі як соціал-демократи, брали участь у засіданнях ради, але зовсім не схвалювали її політику [4, с. 190-191].

Як свідчать джерела, між І. Огієнком і Українською Національною Радою періодично виникали непорозуміння і навіть конфлікти, які продовжувалися до повного відновлення у Кам'янці-Подільському української державної влади. Одним із нез'ясованих питань, пов'язаних з періодом головноуповноваженого уряду УНР, є свідчення І. Огієнка про те, що М.Корчинський, як очільник опозиційної Національної Ради, одночасно був членом провладної Ради ГУ і виконував доручення її голови, зокрема, щодо доставки С. Петлюри у Варшаву своїх таємних листів (добратися до місця призначення йому не судилося, оскільки польська поліція у Борщові затримала його і перлюструвала кореспонденції) [6, с.145-146].

Отже, про Українську Національну Раду у Кам'янці-Подільському відомо небагато. Встановлено, що, як опозиційна до керівництва УНР політична структура, вона намагалася згуртувати своїх однодумців, з одного боку, для протистояння політиці С.Петлюри, а з іншого, для реформування політичного ладу УНР через введення до нього парламентаризму, що само по собі мало прогресивне значення. Ці вимоги не підтримував головноуповноважений уряду УНР І.Огієнко, який, в умовах відсутності української влади на більшій частині території держави та польського адміністрування на Поділлі, дотримувався політики Директорії і уряду, які перенесли проведення політичної реформи на мирний час. Загалом УНРада не перешкожала роботі ГУ, хоча деякі її члени виставляли її у небажаному світлі перед польською адміністрацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії української революції. Т. 2: Кн. 5 (1917-1923). Варшава, 1923. 400 с.
2. Завадський В. Як ми мандрували. Кам'янецький період. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/103602> (дата звернення: 27.03.2024).
3. Завальнюк О.Іван Огієнко і проблема консолідації українських політичних сил у Кам'янці-Подільському (листопад 1919 – травень 1920 рр.). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: Наук. збірник. Серія історична.

Кам'янець -Подільський: Кам'янець-Поділ. нац ун-т ім І. Огієнка, 2018. Вип. XIV. С.5-13.

4. Мазепа І. Україна в огні та бурі революції 1917-1921. Кам'янецька доба - Зимовий Похід. Т. 2, Прага : “Пробоем”, 1942. 232 с.

5. Назарук О. Українські політичні партії і їх союзи. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/96479> (дата звернення: 27.03.2024).

6. Огієнко І. (Іларіон; митрополит). Рятування України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. Тимошик. Київ. : Наук.-вид. центр «Наша культура і наука», 2005. 463 с.

7. Огієнко І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва // *Наша Культура*. Варшава, 1935. Кн. 7 (16). С. 554-557; кн .8-9 (17). С. 628-636.

8. Павлишин О. Українська Національна Рада у Кам'янці на Поділлі (1920). *Проблеми вивченні історії української революції 1917-1921 років / Національна академія наук України; Інститут історії України*. Київ, 2015. Вип. 11. С. 118–137.

Вероніка РАЧОК, студентка 4 курсу
Науковий керівник – Сергій ТРУБЧАНИНОВ,
кандидат історичних наук, доцент

ПЕРЕДУМОВИ Й ВИТОКИ ВИНИКНЕННЯ ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ

Через деякий час після смерті Сталіна у 1953 р. та проведення XX з'їзду КПРС (1956 р.) у Центрально-Східній Європі розпочався широкий рух у напрямку демократії, учасники якого вимагали громадянських і політичних прав, а також відмови від безперервного наслідування радянського досвіду. В СРСР та Україні також відбувалася «десталінізація» радянського суспільства: 1956-1965 роками датується «хрущовська відлига» [6, с. 153].

Наприкінці 1950-х років з'явився рух «шістдесятників», який складався переважно з молодих людей – поетів, художників, музикантів, істориків та публіцистів. Основним пафосом цього руху була боротьба з русифікацією та відродження національної культури. Рух пройшов складний еволюційний шлях від культурологічного нонконформізму до відвертого громадянського протистояння владі. В результаті жорстоких репресій та посилення русифікації шістдесятники зрозуміли, що їхні надії на розв'язання національного питання в складі СРСР були марними. Цей рух визначив подальший розвиток руху опору в Україні. Рух шістдесятників тривав з кінця 1950-х до початку 1970-х років і завершився тотальним розгромом у 1972 р. Після 1972 р. він продовжувався лише в неволі [5, с. 60-61].

Україна стала полігоном для випробування нових методів боротьби КДБ з інакодумством. В ті часи були скоєні перші таємничі (ймовірно, політичні) вбивства таких дисидентів як Алла Горська, Володимир Івасюк та Микола

Зварич. Також тоді розпочалася практика фабрикування кримінальних справ за хуліганство, за опір представникам влади, за зберігання наркотиків та ін.

З радянських республік репресії в Україні були найжорстокішими. Країні належить сумна першість у багатьох аспектах: перший табірний термін для жінки за участь у Гельсінському русі (Ользі Гейко), перше застосування статті 187 КК УРСР до жінки пенсійного віку 75-річної Оксани Мешко, перше засудження жінки за те, що вона домагалася визволення свого чоловіка-політв'язня (Раїса Руденко) [5, с. 61].

В українському дисидентському русі можна виділити чотири основні течії: самостійницьку, національно-культурну, правозахисну та релігійну. Серед них самостійницький напрям визначався як найрадикальніший та, відповідно, найбільш переслідуваний. Прихильники цього напрямку активно підтримували ідею державної незалежності України і прагнули до її досягнення шляхом мирних засобів. Його видатними представниками були правник Л. Лук'яненко, історик В. Мороз, В. Чорновіл, О. Мешко, В. Горинь, поет В. Стус та ін. [2, с. 156]. Всі течії дисидентського руху спільно характеризувало бажання боротьби за національні інтереси українського народу, що включало органічне залучення національного елемента до сфери їхньої діяльності. Ідеологічний спектр дисидентського руху в Україні був надзвичайно різноманітним, охоплюючи від марксистської платформи до націонал-комуністичної (як відображено в поглядах І. Дзюби) і від неї аж до платформи, що близька до інтегрального націоналізму Д. Донцова та ідеології ОУН (представленої В. Морозом).

Під час першої міжнародної конференції з історії дисидентського руху в СРСР, що відбулася 30-31 серпня 1992 р., були оприлюднені деякі дані щодо політичних репресій. Після серпневого путчу 1991 р. Конституційний Суд Росії доручив експертам Комітету з прав людини Верховної Ради РФ, яким керував Сергій Ковальов, вивчити взаємовідносини між Президією ЦК КПРС і КДБ та їх участь у репресіях проти дисидентів. Експерти А. Рогінський, М. Охотін та М. Петров проаналізували документи Президентського архіву та зазначили, що з 1958 по 1986 р. було засуджено за «політичними» статтями (статті 58, а пізніше 70 та 190 КК Російської Федерації та їх аналогів у КК інших республік) приблизно 6000 осіб [4, с. 27].

На думку істориків, підтримкою для репресій в Україні виступала позиція республіканського партійного керівництва. Воно намагалось отримати політичні вигоди для зміцнення власної влади та відокремлення від Москви. Під впливом цензури та тотального контролю державою суспільства в УРСР, дисидентський рух функціонував через альтернативні канали та джерела комунікації. Владні структури намагались ізолювати та поширювати негативну інформацію про дисидентів серед інтелігенції, використовуючи такі методи, як публічні зречення антирадянських ідей та написання резонансних текстів від імені дисидентів. Репресії включали в себе фізичні методи, такі як арешти, заслання та звільнення з роботи. Під зростанням контролю та цензури в Україні дисидентський рух набирав обертів,

удосконалювалися конспіративні методи передачі та поширення інформації. Незважаючи на те, що рух Опору не був масовим, його вплив визнають сучасні історики, філософи та соціологи як потужне явище, що сприяло розвалу СРСР у численних інформаційних та психологічних війнах [2, с. 156].

Головною течією української дисидентської думки був самвидавчий журнал «Український вісник», який випускався у 8 випусках між 1970 і 1974 роками, а також Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод, відома як Українська Гельсінська група, що була заснована у 1976 р. Різниця між цими двома виразниками української опозиції полягала у формі діяльності: «Український вісник» був підпільним виданням із анонімними або прихованими за псевдонімами видавцями й авторами, тоді як Українська Гельсінська група діяла відкрито. Однак є підстави припускати, що «Український вісник» зародився у тих самих колах, до яких належали засновники та члени Української Гельсінської групи. Існує очевидна ідейна спільність між «Вісником» і пізнішими документами Гельсінської групи [8, с. 397].

Отже, дисидентський рух, який виник у 1960-х роках у Радянському Союзі, визначався як форма вираження незгоди і протесту проти існуючого політичного та державного ладу. Його поява була частково обумовлена десталінізацією та новим політичним курсом Хрущова. Рух розвивався в трьох напрямках, але всі вони об'єднувалися спільною метою – боротьбою за національні інтереси українського народу. З початком брежнєвської ери національні амбіції стикалися з хвилею репресій, з численними арештами та переслідуваннями політичних активістів. Протести відбувалися, проте нові арешти і політичні процеси продовжувалися. У 1970-х роках репресії набули нового розмаху, з арештами видатних дисидентів, таких як І. Світличний, В. Стус, І. Дзюба. На початку 80-х років дисидентський рух був фактично розгромлений [1, с. 523]. Попри активну протидію керівництва та репресивного апарату СРСР, ідеї та принципи дисидентів перейшли в історію як важливий етап в боротьбі за гідність, свободу висловлювання та внутрішню свободу. Згодом, у контексті Революції Гідності, ці принципи знову стали актуальними, нагадуючи про важливість стояти за свої переконання та гідність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бажан О. Г. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2001. № 2. С. 520-529. URL: <http://surl.li/rmyul> (дата звернення: 10.03.2024).

2. Бажан О. Г. Форми інтелектуального опору в дисидентському русі в Україні : (кінець 50-х – 80-ті роки ХХ ст.). *Наукові записки НаУКМА*. 1999. Т. 9, № 1. С. 155-161. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10419> (дата звернення: 11.03.2024).

3. Бажан О. Традиції ОУН-УПА в дисидентському русі в Україні у другій половині 1950-х – на початку 1980-х рр. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. Вип. 11. С. 399-407.

4. Даниленко В. Український національно-демократичний рух і влада: нерівне протистояння. *Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990)*: Документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко. Київ : Смолоскип, 2013. С. 5-48.

5. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Харківська правозахисна група. Харків : Фоліо, 2003. 144 с.

6. Касьянов Г. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с. URL: <http://surl.li/mhqc> (дата звернення: 12.03.2024).

7. Краснянська Н. Український дисидентський рух у контексті світових національно-визвольних процесів (друга половина 50-х – початок 80-х років ХХ століття). *Інтелігенція і влада*. Громадсько-політичний науковий збірник. 2007. № 9. С. 152-159. URL: <http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/3062/> (дата звернення: 09.03.2024).

8. Лисяк-Рудницький І. Політична думка українських підрадянських дисидентів // Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе : [у 2 т.]. Т. 2. Київ : Основи, 1994. С. 477-488.

9. Мельникова-Курганова О. С. Особливості дисидентських комунікацій в Україні 1960 – початку 1990 рр. : монографія. Маріуполь : ТОВ «ППНС», 2020. 228 с. URL: <http://surl.li/efofy> (дата звернення: 10.03.2024).

Юлія РОЩЕВАЯ, студентка 1 курсу
Науковий керівник – **Сергій ТРУБЧАНИНОВ**,
кандидат історичних наук, доцент

РАННЯ ІСТОРІЯ МІСТА БЕРДИЧЕВА

Історія Бердичева налічує багато цікавих сторінок, які засвідчують його славне минуле в економічному, політичному, культурному відношенні. Заснування міста історики пов'язують з іменем відомого українського магнатського роду графів Тишкевичів-Логойських гербу Леліва [3, с. 364].

Основна ділична (спадкова) власність Тишкевичів, так звана Слободищенська волость, розміщувалася на берегах ріки Гнилоп'ять. З часом вона поділилася на дві – Бердичівську та Махнівську [5, с. 365].

Тишкевичі-Каленики-Логойські відносяться до давніх литовсько-руських родів. Пізніше вони осіли на Київщині, у Житомирському та Овруцькому повітах. Достовірних відомостей про заснування Бердичева та походження його назви немає. За легендами, в маєтностях нащадків Каленика Тишкевича з'явився хутір, який заснував його підданий на прізвисько Бердич, від імені якого це поселення й отримало назву Бердичів.

Власниками його були нащадки згаданого Каленика Тишкевича. Вважають, що прізвище Тишкевичів пішло від імені одного з представників роду Каленика – Тимотеуша, або Тишка [5, с. 366].

Остання чверть XV ст. – важкий період в історії краю. У 1471 р. великий князь Литовський, побоюючись зміцнення самостійності українських земель, ліквідував Київське удільне князівство, перетворивши його на воєводство, у межах якого існували Овруцький та Житомирський повіти. До останнього і входили землі нинішньої Бердичівщини. Катастрофічним став 1483 р.: не зустрічаючи опору, кримський хан Менглі I Герай спустошив всю Правобережну Україну. У Житомирському повіті вистояв лише Житомирський замок. Набіги повторювалися і в наступні роки. Ускладнювало ситуацію те, що через Бердичівщину проходило відгалуження горезвісного Чорного шляху – старовинного торговельного шляху, яким також користувалися кримські татари для нападів на Правобережну і Західну Україну, та навіть на Польщу. Саме тому більшість населених пунктів знову перетворилися на пустку, і життя в краї ледь жевріло лише в небагатьох укріплених містечках [3].

Унаслідок Люблінської унії (1569 р.) Бердичів увійшов до складу Польського королівства. У другій половині XVI – першій половині XVII ст. відбувалося подальше піднесення ремесел і торгівлі. Хоч ремесло й відділялося від сільського господарства, багато ремісників працювали й на землі. З часом феодальні повинності селян зростають. Якщо наприкінці XVI ст. землероби мали деякі пільги, то вже через 15-20 років їхнє становище суттєво погіршилося [1, с. 33].

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. місто належало Федорові Тишкевичу, внукові Василя Тишкевича, першого власника міста. Разом з братами Федір Тишкевич володів також значною частиною земель сучасного Бердичівського району. З часом повинності збільшувалися. З тарифу подимної податі за 1631 р. дізнаємося, що у володіннях Тишкевича з «димув» платили від 1 до 3 золотих. Посилюється тиск на життя та діяльність українців, які сповідували православ'я. Більшість місцевих феодалів, щоб зберегти владу та володіння, перейшло в католицьку віру [1, с. 34].

Федір Тишкевич прийняв уніатську віру, а його син Януш став ревним католиком. За сприяння останнього будуються на догоду королю Сигізмундові III монастирі ордену бернардинів у Махнівці та Чуднові, кляштор домініканців у Любарі. В Житомирі Тишкевич будує костел, у Києві й Вінниці підтримує єзуїтів [2, с. 14-15].

В маєткових актах наприкінці XVI – початку XVII ст. часто згадується власник Бердичева Фридерик (Теодор) Тишкевич та його дружина княжна Софія Заславська. Вони активно розбудовували нові населені пункти – посади, села. Одним із засобів їх заселення було переманювання селян з поселень інших шляхтичів. Не гребував такими засобами й Фридерик. Зокрема, у актах трибунальського суду зафіксовано скарги на втікачів із

маєтків інших шляхтичів до Бердичева, зокрема із села Пакушовці маєтку К. Смордовського [5, с. 369].

Багато селян і козаків – вихідців із Бердичева брали участь у виступах проти польських панів і місцевих можновладців. Так у 1587 р. селяни за участю козацьких загонів розгромили маєтки Ф. Тишкевича в сусідній Кодні. Їх підтримали жителі Слободищанської волості, які виступили проти так званих «помірів землі» та перепису населення. Окрім того, Бердичівщина відчула на собі вплив селянсько-козацьких рухів під проводом гетьмана Криштофа Косинського (1591-1593) і Северина Наливайка (1595-1596) [1, с. 34-35].

У тяжких боях проти переважаючих сил польських військ та їхніх українських союзників, очолюваних київським воєводою князем Костянтином Острозьким, армія К. Косинського була змушена відступати. В районі містечка Пятка, неподалік Чуднова, з 23 по 30 січня 1593 р. повстанська армія вела безперервні контратаки проти польських військ та угорської піхоти, підтриманих артилерією. Противник потіснив селянсько-козацькі загани. Сильні морози стали перешкодою при створенні земляних укріплень. Обидві сторони зазнали великих втрат. Реєстрові козаки почали вимагати від К. Косинського піти на примирення з ворогом. Народна армія зазнала поразки, але зберегла свої основні сили [1, с. 35].

1621 року Федір Тишкевич помер. Його син Януш отримав титул графа, успадкував Бердичів та навколишні землі і став одним із найвпливовіших магнатів на теренах України. Янушу належало чимало маєтків Житомирщини, зокрема Слободище, Бердичів, Чортолісці, Рудники, Махнівка [3].

У 1627 р. Януш Тишкевич, воєвода і генеральний староста київських земель, оголосив похід проти кримських татар, у якому зазнав поразки і потрапив до полону. Як оповідає легенда, закутий у кайдани Януш побачив дивне марення. Начебто невідомі ченці зверталися до Божої Матері, волаючи про його визволення. Великою несподіванкою для Тишкевича стала подія, коли згодом в одному з костьолів Любліна він дійсно зустрів ченців, яких бачив у сні, будучи невільниким [2, с. 15].

У 1630 р. Януш Тишкевич оселив кармелитів у Бердичеві та надав їм село Скрилівку, а також записав 1800 злотих щорічно з інших землеволодінь. Дві бернардинські фундації на Київщині – Лубни 1635 р. та Фастів 1638 р. – найімовірніше не отримали забезпечення землею [4, с. 151].

Минуло чотири роки і 2 березня 1634 р. єпископ Київський Андрій Щолдський урочисто заклав у Бердичеві перший камінь у фундамент костелу, який дістав назву «Костел Непорочного Зачаття Святої Марії Діви, Святого Іоана Хрестителя, Архистратига Михаїла і Святого Іоана Євангеліста». В урочистостях взяли участь власник містечка Януш Тишкевич з дружиною Ядвігою. 22 липня 1642 р. новозбудований храм освятили (нині це так званий нижній храм). Першим його настоятелем став о. Рафал. Під час

урочистостей освячення храму Януш Тишкевич склав жертвний дар для нового костелу – він передав родинну ікону Пресвятої Діви Марії [3].

У 1648 р. кармеліти покинули Бердичів і втекли до Львова. Тоді ж вони забрали з собою і Чудотворний Образ Богородиці. Повернувшись до міста лише у 1663 р. ченці відразу розпочали відбудову кляштору. В цьому їм допоміг коштом король Ян Казимир. У другій половині XVII ст. деякий час Бердичівщина була частиною Київського козацького полку [1, с. 38].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бедь М. М., Марконський Б. В., Пушкарук П. В., Скапронський П. С. Історія Бердичівського району. Житомир : ПП «Рута». 376 с.
2. Костриця М. Ю., Пашківський Ф. Б. Бердичів: Історико-краєзнавчий нарис. Житомир : М.А.К., 2000. 72 с.; іл. + 8 с. альбом з кольор. іл. – (Серія «Міста Житомирщини»).
3. Бердичів у литовсько-польський період (XIV – кінець XVIII ст.). URL: <http://berdychiv.in.ua/литовсько-польський-період-xiv-кіне/> (дата звернення: 10.03.2024).
4. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648) / пер. з польськ. Лесі Лисенко. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 616 с.
5. Ярмошик І. Першовитоки історії міста Бердичева у XVI ст. // *Бердичівська земля як феномен розвитку європейської культури та мистецтва*, до 220-річчя від дня народження відомого письменника Оноре де Бельзака та 160-річчя від дня народження класика єврейської літератури Шолом-Алейхема (Бердичів, 21-22 травня 2019 р.) : наук. зб. «Велика Волинь». Вип. 58. Бердичів, 2019. С. 364-369.

Валерія СВДНІЦЬКА, студентка 4 курсу
Науковий керівник – Олександр ЗАВАЛЬНЮК,
доктор історичних наук, професор

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА «ПРОСВІТА» У 1917-1919 РОКАХ: ПОШИРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА

Сучасний процес національного і духовного відродження України зумовлює необхідність залучення і осмислення духовного потенціалу, набутого минулими поколіннями. Без цього неможливе формування національної самосвідомості українського народу. У цьому контексті особливу увагу привертає діяльність культурно-освітніх громадських організацій, зокрема товариств «Просвіта». «Просвіта» Кам'янця-Подільського у 1917-1919 рр. представляє інтерес, оскільки вона внесла значний вклад у національно-культурне будівництво і розбудову власної держави періоду Української революції (1917-1921 рр.).

На Поділлі перша товариство «Просвіта» відкрилась 1906 року в Кам'янці-Подільському [4, с.23]. Очолив її лікар Кость Солуха, а найактивнішими діячами стали історик Ю.Й. Сіцинський, бухгалтер Т.Г. Павловський, учителі В.К. Старинкевич, С.М. Іваніцький та ін. [2, с.7]. М. Любинський писав, що в 1905-1907 рр. на Поділлю з'явилась тільки одна «Просвіта» - в Кам'янці-Подільському, котра мала щось коло 5-7 філій по Поділлю [1, с.39]. Але царський уряд боявся українського руху, а тому почав переслідувати видатних українських діячів і просвітницький рух. Відновлена вона була лише в часи визвольних змагань [5, с.23].

У квітні 1917 р. преса повідомила, що у Кам'янці-Подільському та інших містах Поділля почали працювати товариства «Просвіта», завданням яких було влаштування читалень та продаж книг [1, с.37]. Очолював «Просвіту» лікар Кость Солуха», він же був головою Подільської ради товариства. Актив «Просвіти» становили учителі (далеко не всі), певна частина селян [5, с.27]. Згодом Окружний суд затвердив Статут Кам'янецького товариства «Просвіта» імені І. Стешенка [8, с.28].

Сучасник М. Любинський 28 травня 1917 р. писав, що «кам'янецька «Просвіта разом з читальнею і книгарнею міститься в помешканні Учительської Семинарії на Новім Плані. Книжні склади організації весь час поповнюються новинами нашої літератури і провадять досить жваву книжну торгівлю» [1, с.40]. Пізніше це товариство потребувало нових приміщень, намагалося отримати право на користування Народним домом. На цей будинок претендували інші організації, зокрема, «Комітет народної тверезості» [6, с.27].

За гетьманату П. Скоропадського «Просвіта» у Кам'янці-Подільському, в інших містах і селах зазнавала тиску і переслідувань від місцевої влади: проводили обшуки у бібліотеках, забороняли проведення вистав українською мовою. З цього приводу осередки українських політичних партій Подільської губернії 27 серпня 1918 р. подали меморандум губерніальному старості С. Кисельову зі своїм протестом [7, с. 55].

Попри зазначені ускладнення кам'янецькі просвітяни продовжували свою діяльність, зокрема давали вистави, кошти від яких направляли на благодійні цілі: для поранених та інвалідів, дитячих садків, найбільш бідних дітей. Ініціативна група з членів місцевої «Просвіти», колишніх учасників Першого Українського національного хору Києва, заснувала Кам'янецький відділ Українського національного хору та розпочала практичну роботу по його творенню у Кам'янці. У неділю 30 червня 1918 р. о 6 годині вечора в приміщенні «Просвіти» відбулося офіційне відкриття цього колективу, його перші загальні збори. Зійшлися на назві «Кам'янець-Подільський український національний хор». А вже 6 жовтня 1918 р. хористи дали свій перший концерт, розрекламований членами місцевої «Просвіти». Згодом хор брав участь у концерті, влаштованому просвітянами з нагоди відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету (КПДУУ), а також давав концерти у військових підрозділах, навколишніх селах,

виконуючи багато українських народних пісень, гімни. Ще одним напрямком діяльності «Просвіти» у Кам'янці-Подільському стала діяльність спеціально створеної лекційної комісії, яка влаштувала народні лекції, вхід на які був вільний. В лекціях обґрунтовувались різні актуальні для того часу питання, зокрема про українську державність, національну свідомість народу тощо [3, с.31; 5, с.24]. Просвітяни розповсюджували шевченківські видання, організовували на честь Кобзаря концерти, мистецькі вечори, читання творів великого поета [2, с.10].

З ініціативи просвітян для міських урядовців були відкриті курси з українознавства, на які записалося 200 слухачів [5, с.25]. Ще одним важливим кроком із поширення українського слова у місті стало заснування при КПДУУ гімназії для дорослих. Цікаво, що ідея спочатку була іншою. Просвітяни зініціювали відкриття 4-річних курсів для дорослих з правами для учнів середніх шкіл), випускники яких могли вступити до українського університету і краще прислужитися національному відродженню батьківщини. У вересні 1918 р. ініціативна група, яка нараховувала більше 10 осіб, виробила навчальний план, звернулася до міської управи і повітового земства за фінансовою допомогою, а до Міністерства освіти й мистецтв (МОМ) - за дозволом на відкриття курсів. Вступні іспити розпочалися 1 жовтня, навчальний процес – через тиждень. Велика увага приділялася вивченню української мови. Ректор КПДУУ І.Огієнко надіслав до МОМ пропозицію перетворити курси на гімназію, на що було дано згоду. Офіційне відкриття української гімназії для дорослих, де навчалося більше 100 осіб, відбулося 16 жовтня. Вітальне слово тримали і місцеві просвітяни. Прийом молоді продовжили до кінця лютого наступного року. Заклад змінив свій навчальний план. З березня 1919 р. він отримав нову назву – «Кам'янець-Подільська університетська гімназія для дорослих. Її очолив просвітянин В.Злотчанський [4, с.421-426].

У листопаді 1918 р. «Просвіта» влаштувала резонансну виставку української преси. Тут були виставлені всі українські газети і журнали, що виходили на той час і раніше. На виставці виставили карту України із зазначенням міст, де виходили українські часописи і в якому накладі [5, с.25]. Вона давала змогу з'ясувати масштаби поширення рідного слова в масштабах держави, викликала захоплення у її відвідувачів-патріотів, яким дорогим було все українське..

Зверталася увага і на друк україномовної літератури, хоча політична ситуація у 1919 р. цьому в значній мірі не сприяла. І все ж, Кам'янець-Подільська «Просвіта» запланувала поширення у місті і губернії «Кобзаря» Т.Шевченка. Виконуючи цей план, член «Просвіти» Л.Жигмайло упорядкував і видав «Маленький Кобзар», в якому було вміщено 38 віршів та уривків з поем і короткий опис життя поета [5, с.25].

Отже, можемо стверджувати, що діяльність Кам'янець-Подільського товариства «Просвіта» та окремих його членів у 1917-1919 рр. активно сприяла справі поширення українського слова у своєму місті та прилеглий

території. Завдяки їхнім зусиллям вдалося успішно організувати чималу просвітянську україномовну бібліотеку і при ній читальний зал для всіх бажаючих ознайомитися з літературою, продаж новинок, поширювати українські періодичні видання та рідне усне слово через лекторій, курси українознавства, гімназію для дорослих, нарешті, друк «Малого Кобзаря» Тараса Шевченка. Велике значення мало створення просвітянами міського українського національного хору, виступи якого збирали великі аудиторії зацікавлених кам'ячан, мешканців сусідніх населених пунктів. Усе це сприяло росту національної самосвідомості українців, підтримку населенням українського державотворення – важливої умови боротьби за свою державу і своє незалежне майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Просвіти» Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр.: Зб. док. та матеріалів / Упорядники: В. Адамський, Б. Крищук. Кам'янець-Подільський : „Медобори-2006”, 2014. 571 с.
2. Баженов Л., Баженова С. Шевченкіана у діяльності подільської «Просвіти» (поч. ХХ – поч. ХХІ ст.). *«Просвіта»: минуле і сучасне. Збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції*, м. Кам'янець-Подільський, 4 грудня 2013 р. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2014. С.7-16.
3. Бачинська О. Кам'янець-Подільський український національний хор: заснування та діяльність у добу гетьманату П.Скоропадського. *Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.:* матеріали круглих столів. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. С.29-37.
4. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Акісома, 2011. 644 с.
5. Кушнір Л.Б. «Просвіта» в добу УНР. *Проблеми духовного та національного відродження на Поділлі. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції*. 9-10 листопада 1995 р. м. Хмельницький. С.23-25.
6. Назаренко Є.Д. «Просвіта» на Поділлі в 1917-1919 роках. *Проблеми духовного та національного відродження на Поділлі. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції*. 9-10 листопада 1995 р. м. Хмельницький. С.27-28.
7. Нестеренко В.А. Національна політика української держави гетьмана Павла Скоропадського. *Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.:* матеріали круглих столів. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. С.49-58.
8. Сохацька Є. За національне відродження: «Подільська Просвіта» на сторінках київських газет («Рада» (1906-1914 рр.) і «Нова Рада» (1917-1919 рр.)). *«Просвіта»: минуле і сучасне. Збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції*, м. Кам'янець -

Подільський, 4 грудня 2013 р. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2014. С.24-30.

Анастасія СОРОЧИНСЬКА, студентка 1 курсу
Науковий керівник – Сергій ТРУБЧАНИНОВ,
кандидат історичних наук, доцент

ІСТОРІЯ КНЯЗІВСЬКОГО РОДУ САНГУШКІВ У XV–XVIII ст.

Дослідження історії князівського роду Сангушків представляє великий інтерес для дослідників. Джерелами до історії цього роду є літописи, хроніки, монастирські пом'яники, гербові збірники та ін. Так, Сангушки згадуються у Воскресенському літописі, хроніках Яна Длугоша та Мартина Бельського, Супрасльському, Холмському і Києво-Печерському монастирських пом'яниках, гербових збірках Бартоша Папроцького, Войцеха Кояловича, Шимона Окольського, Адама Бонецького [4, с. 10]. Окремі представники князівського роду цікавилися своїм родоводом і навіть досліджували його генеалогію. Так, у 20-х роках XVII ст. генеалогію роду опрацьовував князь Симеон Самуель Сангушко, який на той час обіймав посади вітебського каштеляна та воєводи [8, s. 157-158].

Вперше архіви Сангушків-Любартовичів згадуються у 1652 р., після смерті князя Яна Владислава, сина Симеона Самуеля. Слід зазначити, що тогочасні архіви неодноразово потерпали від військових походів, набігів сусідів, пожеж та насильницьких пограбувань. На початку XVII ст. частину документів із архіву Сангушків (зокрема, документи на майно, права власності та ін.) успадкували Ходкевичі, а пізніше – Сенявські й Красицькі. Водночас, завдяки шлюбом до архіву Сангушків потрапили документи Любомирських, Заславських, Тарновських. Найбільша кількість рукописів, грамот, договорів дарування та різних актів із колишнього архіву Сангушків сьогодні зберігається у Першому відділі Національного архіву на Вавелі у Кракові. Але багато документів роду Сангушків знаходиться також в українських архівах, зокрема у Центральному історичному архіві в Києві [2; 5; 7].

У 1887-1910 рр. була опублікована 7-томна збірка документів із князівського архіву під назвою «Archiwum Książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie» (на той час архів князів Сангушків знаходився в містечку Славута Заславського повіту Волинської губернії). Ініціатором видання був князь Роман Владиславович Сангушко, який залучив до проекту учених зі Львова – Сигизмунда Радзімінського, Петра Скобельського та Броніслава Горчака [2, с. 78-79].

Навколо генеалогії Сангушків у вітчизняній та польській історіографії тривалий час точиться дискусія, в якій висловлювалися найрізноманітніші гіпотези. Зокрема, останнім часом виловлюється припущення, що рід князів Сангушків міг одночасно належати і до династії Гедиміновичів, і до династії

Рюриковичів [4, с. 12].

Наприкінці XV – XVI ст. утворилося кілька гілок/ліній роду Сангушків, які називалися за іменем їхніх головних резиденцій: коширська (Коширськ – тепер Камінь-Коширський, яким князь Олександр Сангушко володів з 1475 р.), ковельська (власник Ковеля князь Михайло Сангушко помер у 1511 р.), несухоїзько-локацька (головна садиба Несухоїжі у Володимирському повіті Волинського воєводства). Несухоїзько-локацька, або гетьманська, лінія вигасла наприкінці XVI ст., коширська – у XVII ст. На сьогодні існує лише ковельська лінія – Сангушки-Любартовичі. Першим став називати себе Любартовичем вже згаданий вище князь Симеон Самуель Сангушко [5, с. 8-10].

Князі Сангушки активно займалися господарською діяльністю, ставали меценатами, сприяли економічному розвитку Волині. Так, Сангушками були засновані міста Вижва (1508), Ковель (1518), Полонне (1559). Рід Сангушків спершу був православним, проте у першій третині XVII ст. серед нього почали з'являтися католики. Князі будували у своїх маєтках як православні церкви, так і костели [5, с. 7-8].

Представники роду Сангушків займали високі адміністративні посади в українських землях. Зокрема, Василь Сангушко був вінницьким і брацлавським воєводою у 1443-1445 рр. Таку ж посаду займав його племінник Андрій Сангушко на початку XVI ст. За свою службу Сангушки отримали значні статки, найбільше їх було на Волині. Князь Федір Андрійович Сангушко з 1522 р. обіймав посаду верховного маршалка Волинського краю, а в 1544-1547 рр. був старостою вінницьким і брацлавським. Після смерті батька його старший син Дмитро Федорович успадкував староства Брацлавське, Вінницьке та Житомирське, а з 1552 р. став старостою Черкаським і Канівським. За підтримки князя Костянтина Острозького він уклав шлюб із 13-річною князівнею Гальшкою Острозькою, донькою покійного Іллі Острозького. Це викликало обурення та спротив її матері Беати Костелецької та інших залицяльників Гальшки. Король 20 січня 1554 р. підписав генеральну угоду, за якою Дмитро Сангушко був засуджений до страти. Князь намагався втекти, але був схоплений у Чехії та страчений. Інший син Федора Андрійовича – князь Роман, якого сучасники називали «улюбленцем короля Зигмунта Августа», уславився як полководець, що громив московитів і татар. У 1566 р. він став Брацлавським воєводою, а в 1569 р. – польним гетьманом Великого князівства Литовського [6, с. 400-401].

Досить промовистими є дані про персональний склад вищих урядовців Київського, Волинського та Брацлавського воєводств за 1569-1648 рр. Так, Роман Сангушко був брацлавським воєводою в 1566-1571 рр., а Адам Сангушко – волинським воєводою в 1630-1653 рр. Каштелянами Брацлавського воєводства були Григорій Сангушко в 1598-1602 рр. та вищезгаданий Адам Сангушко у 1618 р. [3, с. 34].

Після смерті князя Олександра Заславського у 1673 р. величезні маєтки,

що перебували у його володінні, перейшли до Юзефа-Кароля Любомирського, який був одружений на його єдиній сестрі Теофілії-Людовиці Заславській. Їхня донька, Юзефіна-Марія Любомирська вийшла заміж за князя Павла-Кароля Сангушка (1682-1750), представника ковельської лінії Сангушків. Завдяки цьому шлюбу Павло-Кароль Сангушко отримав маєтки Заславських (Ізяслав, Шепетівку та Слауту з селами), але частина володінь залишилася в особистому розпорядженні княгині. Після її смерті в 1729 р. Павло-Кароль успадкував усі володіння князів Любомирських та Острозьку ординацію. У 1735 р. князь одружується знову на княгині Варварі-Урсулі Дуніній. Станом на цей період в подружжя у власності перебувало 24 міста та 594 села. Внаслідок Колбушовської транзакції 1753 р., коли було поділено Острозьку ординацію між претендентами на маєтності, родина Сангушків зазнала певних втрат в матеріальному плані [3, с. 35].

Цікавим видається історія становлення нового центру володінь Сангушків на Волині, на який перетворилося місто Слаута. Після смерті князя Павла-Кароля Сангушка та його старшого сина Януша у 1751 р. інший його син князь Ієронім Сангушко отримав у спадок Тарнов, Любартів, Смоляни, а також усю Заславщину. Польський історик Я. Шуйський стверджував, що князь Ієронім майже все життя провів у своїй улюбленій Слауті, за винятком коротких поїздок до Варшави та Тарнова. Український дослідник В. Берковський доводить, що князівську резиденцію було перенесено до Слаути у 1774 р., коли сюди спершу перевели частину любартівського родового архіву. І лише після перебудови колишнього Славутського замку під бароковий палац у 1782-1786 рр. сюди остаточно перенесли князівську резиденцію [1, с.28-29].

Отже, Сангушки належали до найзаможніших князівських родів в Україні. Більше п'яти століть доля цього роду була тісно пов'язана з Волинню, де вони мали значні маєтності. Вони володіли також землями в Подільському і Брацлавському воєводствах. Представники роду Сангушків посідали важливі державні посади у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берковський В. Місто Слаута як центр магнатської латифундії князів Сангушків на Волині. *Українська полоністика*. 2005. Вип. 2. С. 27-39. URL: http://eprints.zu.edu.ua/3608/1/V._Берковський.pdf (дата звернення: 16.01.2024).
2. Рудюк В. Архів князів Сангушків у Слауті як джерело до історії України XV–XVIII ст. *Часопис української історії*. 2017. Вип. 36. С. 78-84.
3. Рудюк В. О. Майнове становище князівського роду Сангушків в XVI–XVIII ст. *Етнічна історія народів Європи*. 2019. Вип. 59. С. 33-36.
4. Рудюк В. Походження роду князів Сангушків: литовсько-руська версія. *Часопис української історії*. 2018. Вип. 38. С. 9-17.

5. Черкаська Н. Джерела Центрального державного історичного архіву України в Києві до історії роду князів Сангушків. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Вип. 8/9. Київ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2004. Вип. 8. С. 7-21.

6. Ярмошик І. Князь Роман Сангушко (1537-1571 рр.) – Житомирський староста. *Музейна справа на Житомирщині: історія та сучасність*. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Житомир, 8-9 жовтня 2020 р.). Житомир, 2020. С. 398-403.

7. Marszalska Jolanta M. Archiwiści, bibliotekarze i uczeni w rodowej bibliotece książąt Sanguszków. *Z Badań nad Polskimi Księgozbiórami Historycznymi: Studia i materiały*. Warszawa, 1997. Т. 18. S. 85-98. DOI: <https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.1997.439> (дата звернення: 20.01.2024).

8. Rogulski Jakub. Genealogia rodu Sanguszków księcia Symeona Samuela Sanguszki. *Studia Źródłoznawcze*. 2018. Т. LVI. S. 155-187. URL: https://rcin.org.pl/Content/71706/PDF/WA303_93636_B88-SZ-56-2018_Rogulski.pdf (дата звернення: 18.01.2024).

Степан СТРИХАРЧУК, студент 4 курсу
Науковий керівник – **Олександр КОМАРНІЦЬКИЙ**,
доктор історичних наук, професор

НАРОД І ВЛАДА В УМОВАХ ГОЛОДУ 1946-1947 рр.

Голод 1946-1947 рр. в Україні, що наступив на тлі вже виснаженої війною країни, став випробуванням на міцність для всього українського народу. Події тих років підкреслюють глибокий розрив між потребами простих людей та політикою радянської влади, яка зосереджувалася на прискореному відновленні промисловості та сільського господарства за рахунок надмірного виснаження ресурсів населення [6].

Період голоду ознаменований величезними втратами серед сільського населення, яке було основним виробником продовольства, але через державну політику колективізації та обов'язкові поставки зерна зазнало найбільших втрат. Через неврожаї, посилені непомірними квотами на хлібозаготівлі, села опинилися перед обличчям абсолютної нестачі продовольства. Люди були змушені виживати, звертаючись до споживання заміників харчів, що часто призводило до масових отруєнь та смертей [1, с. 96-98].

Влада, зі свого боку, продовжувала ігнорувати заклики до допомоги, що надходили від місцевих громад. Замість того, щоб знизити квоти або надати допомогу постраждалим регіонам, вона вдається до посилення контролю та покарань за спроби ухилення від поставок. Це лише поглиблювало

розчарування народу та відчуженість від влади, яка, здавалося, повністю втратила зв'язок з реальністю своїх громадян [2].

На тлі цієї катастрофи відбувалася масова мобілізація громадянського суспільства. Люди об'єднувались у спробах самопомоги, ділилися останнім куском хліба, організовували колективні пошуки їжі та намагалися хоч якось захистити свої громади від повного вимирання. Спільноти, що вижили, стали свідками неймовірних випадків людської витримки, солідарності та взаємодопомоги [8, с. 14-32].

Влада, у відповідь на зростаючу кризу, не тільки ігнорувала заклики до допомоги від місцевих громад, але й продовжувала застосовувати репресивні заходи проти тих, хто не міг виконати надмірні норми відправлення продукції. Система покарань, що включала конфіскації майна, арешти та навіть депортації, лише збільшувала розрив між народом і владою, створюючи атмосферу страху та недовіри [10, с. 47].

У цей період, замість спроб знайти рішення, що б задовольнило потреби постраждалих регіонів, радянська влада зосередилася на забезпеченні власних економічних інтересів, намагаючись відновити промисловий потенціал країни за рахунок сільського господарства. Це підход, який виявився катастрофічним для мільйонів простих українців, змушених миритися з голодом, хворобами та смертю своїх близьких [13].

Паралельно з репресіями та контролем, влада проводила пропаганду, спрямовану на зображення ситуації в країні як стабільної та успішної. Засоби масової інформації підкреслювали досягнення радянської системи в відбудові та розвитку, в той час як реальність була далекою від зображуваної картини. Цей контраст між пропагандистським ідеалом та жорстокою реальністю лише підсилював відчуття безправ'я та зневіри серед населення [7].

Голод 1946-1947 років, який охопив Україну, залишив глибокий слід не тільки в селах, а й у міських районах, де умови виживання відрізнялися від сільських, але були не менш важкими. Великі міста, такі як Київ, Харків, Одеса, та Дніпро, відчули на собі весь тягар післявоєнної відбудови, коли потреби в ресурсах, зокрема в продовольстві, виходили далеко за межі доступного. Через збої в системі поставок, спричинені в основному неврожаєм та непомірними квотами на збір зерна, урбанізовані регіони опинились перед обличчям серйозної продовольчої кризи [3].

Міське населення, на відміну від сільських мешканців, не мало можливості займатися власним господарством та вирощувати харчі, тому було змушене покладатися на офіційні поставки продовольства та карткову систему, яка часто не забезпечувала навіть мінімальних потреб. Черги за хлібом стали буденною реальністю, а на чорному ринку ціни на продукти досягали астрономічних показників, ставши недоступними для більшості населення [4].

Серед міських мешканців особливо постраждали робітники та представники інтелігенції. Робочі, зайняті на заводах та фабриках, попри

свою життєво важливу роль у відновленні країни, отримували обмежені раціони, недостатні для підтримання здоров'я та продуктивності. Інтелігенція, зі свого боку, також зіткнулася з викликами, оскільки фіксовані зарплати не дозволяли їм придбати необхідні продукти для існування [5].

Радянська влада намагалася вжити заходів для стабілізації ситуації, включно з організацією громадських їдалень, де люди могли отримати гаряче харчування за цінами, доступнішими за ринкові. Проте такі ініціативи мали обмежений вплив на загальну картину голоду. Водночас, репресивні заходи проти тих, хто намагався відстояти свої права на адекватне харчування, лише збільшували розчарування народу і відчуття безпорадності перед обличчям системи, яка здавалася глухою до їхніх потреб [9].

У відповідь на невдоволення та кризові умови, міське населення проявляло чудеса винахідливості та взаємодопомоги. Громади об'єднувались, щоб разом пережити найважчі часи, ділячись останніми запасами, організовуючи обмінні точки, де люди могли обмінювати речі на їжу, та навіть створюючи таємні мережі для розподілу продовольства. Водночас, це був період, коли зміцніла солідарність між різними верствами населення: робітники, інтелігенція, студенти та навіть деякі представники місцевої влади спільно шукали шляхи виживання [6].

Незважаючи на всі зусилля, голод 1946-1947 років залишив незгладимі рани в історії та пам'яті українського народу. Він став свідченням невимірного людського страждання, але й нескореності духу, бажання жити та боротися за краще майбутнє. Історія цього періоду нагадує про важливість пам'ятати минуле, вшановувати пам'ять жертв та робити все можливе, аби подібні трагедії більше ніколи не повторилися в історії людства [12].

Цей період в історії України свідчить про мужність і стійкість українського народу, його здатність зберігати гідність та взаємопідтримку навіть у найважчі часи. Водночас, він вказує на катастрофічні наслідки ігнорування потреб та прав людини з боку державної влади, а також на важливість відповідального управління та врахування інтересів всіх верств населення в політиці країни.

Вшанування пам'яті жертв голоду є не тільки актом історичної справедливості, але й необхідною умовою розвитку суспільства, яке прагне уникнути повторення помилок минулого. Це нагадування про цінність кожного людського життя та про те, що основою будь-яких державних рішень повинні бути права, свободи та благополуччя громадян.

Таким чином, голод 1946-1947 років залишається важливим уроком для сучасної України та всього світу, наголошуючи на необхідності плекати та захищати основні людські цінності, співпрацювати задля вирішення глобальних викликів та пам'ятати історію, щоб будувати краще майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антохій Й. 3 історії голодомору 1946-1947 року на Буковині. *Пам'яті жертв радянських голодоморів в Україні: Матеріали наук. конф.*,

- м. Чернівці, 24 вересня 1993 р. Чернівці, 1994. С.96–98.
2. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ, 1997. 304 с.
 3. Веселова О.М., Панченко П.П. Ще одна трагічна сторінка історії України. Голод 1946-1947 років. *Укр. іст. журн.* 1995. №6. С.112–123; 1996. №1. С.129–142; №2. С.116–132.
 4. Веселова О.М. Сталінізм в ідеологізації суспільства. *Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії.* Київ, 1997. С. 3–11.
 5. Веселова О.М. До питання створення Асоціації дослідників голодоморів в Україні: передісторія і Установчий з'їзд (1983-1992 рр.). *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки.* Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип.6. Київ, 2002. С.519–535;
 6. Литвин В. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946-1955). Київ, 2004. 240 с.
 7. Лук'яненко Л. Злочинна суть КПРС–КПУ. Нюрнберг–2. Київ, 2005. 124 с.
 8. Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946-1947 роках. *Укр. іст. журн.* 1990. №8. С.14–32.
 9. Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод 1946–1947 рр. в Україні. *Сторінки історії України ХХ століття: Посібник для вчителя.* Київ, 1992. С.170–195.
 10. Там само. С.47.
 11. Там само. С.85–86, 159, 161, 162.
 12. Історія України: Нове бачення: У 2 т. Т.2 / Під ред. В.А.Смолія. Київ, 1996. 494 с.
 13. Шаповал Ю. ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. Київ, 2001. 560 с.

Марина СТУЛЬСЬКА, студентка 4 курсу
Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ВИШИВАНОВОГО У РОКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917-1921 рр.)

У 1917 р. у Російській імперії відбулась Лютнева революція, котра призвела до падіння монархії і почала процес розпаду імперії. Цим скористались й українці. Вже на початку березня 1917 р. у Києві формується Центральна Рада, яку очолює історик М. Грушевський. Він був компромісною фігурою, званою як серед наддніпрянців, так і галичан [2, с. 13]. Нова російська влада (Тимчасовий уряд) була змушена рахуватись із українським рухом, були звільнені жертви репресій і депортацій російської влади [8, с. 28]. Так, до Львову повернувся уніатський митрополит А. Шептицький, певну роль в його звільненні відіграв і сам ерцгерцог

Вільгельм. Шептицький побував і в Києві навесні 1917 р., де зустрівся із М. Грушевським і благословив діяльність Центральної Ради [8, с. 25].

10 вересня 1917 р. митр. Шептицький приїздить до Львова і його вітає делегація на чолі із ерцгерцогом Вільгельмом як представником кайзера Карла I, представники української і польської громади, австрійське військово командування, січові стрільці, депутат Райхсрату К. Левицький та інші українські політики [7, с. 89-90]. Митрополит провів урочисту службу у Соборі Святого Юра, а ввечері дав урочистий прийом у своїй резиденції, на якій був присутній й Вільгельм. До часу повернення митрополита, ерцгерцог уже став відомою фігурою серед українського політикуму, хоча на той момент австрофільство українців сильно похитнулось через невдалу політику Габсбургів [1, с. 91].

Наприкінці 1916 р. на захоплених німцями та австрійцями польських землях було урочисто проголошено про відновлення Польського королівства, але майбутнє його було непевним. Відень вважав Польшу своєю сферою впливу і прагнув посадити на варшавський престол свого кандидата [4, с. 352]. Саме тоді знову впливає ім'я ерцгерцога Карла Стефана – батька Вільгельма, який був найбільш вірогідним кандидатом у королі Польщі, котрий до того часу уже підписувався як «граф Живецький». Довгий час він налагоджував контакти з польськими елітами. Чутки про можливу коронацію Карла Стефана ходили іще в 1915 р., коли німецькі війська увійшли до Варшави, але вони не справились [7, с. 82-83].

У грудні 1916 помирає цісар (кайзер) Франц-Йосиф II, котрий правив імперією 68 років, його наступником стає молодий Карл I, що прагне закінчити війну і провести реформи в державі. Проте він продовжує курс свого попередника на підтримку поляків, зокрема прагне утворити незалежне Польське королівство і надати більше автономії Галиції і Лодомерії, в першу чергу в інтересах поляків [8, с. 31]. Ідеї українців про поділ Галичини на польську і українську частини від проігнорував, але офіційно не відкинув. Молодий цісар намагався лавірувати між різними силами, партіями, націями аби вберегти єдність Дунайської монархії і вийти із війни, котра приблизила катастрофу для Габсбургів [4, с. 350].

Вільгельму у 1917 р. виповнилось 21 рік, отже він став повнолітнім. Згідно із тодішніми австрійськими законами, ерцгерцог став повноправним членом Сенату – верхньої палати парламенту і міг вести власну політичну діяльність [7, с. 86]. На 1917 р. він уже був популярним серед українських політиків і намагався отримати підтримку у Відні. Одним із його ймовірних союзників називали міністра закордонних справ Австро-Угорщини Оттокара фон Черніна, який у 1918 р. візьме участь в укладанні Брестського миру із Радянською Росією і «хлібного миру» із УНР [4, с. 352]. Восени 1917 р. ерцгерцог вступає у активну переписку із К. Гужковським і А. Шептицьким, часто відвідує митрополита, ймовірно намагаючись заручитись народною любов'ю з-боку галичан. Зокрема, у листопаді 1917 р., у листах до К. Гужковського він пише, що митрополит міг би порушити питання про поділ

Галичини на польську і українську під час запланованої аудієнції в цісаря [8, с. 31].

Складною залишалась ситуація у легіоні УСС. Січові стрільці були незадоволені політикою цісаря відносно поляків, утворення Польського королівства і можливого приєднання деяких галицьких земель до Польщі. На одній із нарад, старшини УСС навіть ставили питання про розпуск легіону на знак протесту [8, с. 34]. Йшли розмови про можливий перехід через Збруч і присягу Центральній Раді. Вільгельм фон Габсбург, який був неформальним лідером січовиків, проводив активну агітацію в легіоні, сприяв подальшому набору рекрутів, але намагався утримати січовиків від розриву з Австрією, з іншого боку захищав інтереси УСС у Відні [4, с. 354].

У січні 1918 р. у Бересті почались мирні перемовини між УНР і Центральними Державами. Ерцгерцог Вільгельм включився у них і активно відстоював інтереси українців в Австрії. Ймовірно, саме на його пропозицію, українська делегація почала відстоювати вимогу щодо утворення коронного краю для українців всередині імперії Габсбургів [7, с. 89]. Ерцгерцог вів активну переписку із очільником австрійської делегації О. фон Черніним і наполягав на задоволенні українських вимог [4, с. 355]. Саме через ерцгерцога київська делегація змогла налагодити контакти із галичанами.

За умовами Берестейського мирного договору, в УНР входили австро-німецькі сили для боротьби із більшовиками. Ерцгерцог зміг добитись передислокації УСС у Наддніпрянщину, відтепер Вільгельм став офіційним керівником Легіону, також під його командуванням було іще декілька формувань, об'єднаних у «групу ерцгерцога Вільгельма» [6, с. 43]. У квітні 1918 р. австро-німецькі частини і Запорізький Корпус УНР увійшли до Олександрівська (Запоріжжя), де Вільгельм перебуватиме більше 2 місяців [5, с. 124-125]. Тут його застане Гетьманський переворот 29 квітня і встановлення влади П. Скоропадського. До гетьмана ерцгерцог ставився вкрай негативно через русофільство і пронимецьку орієнтацію останнього, але саму форму гетьманської влади він підтримав [8, с. 41].

Саме у цей період Вільгельм починає зближуватись із партією «хліборобів» - консервативною аграрною силою, що захищала інтереси заможних селян і землевласників. Окрім того, ерцгерцог став популярним в народі, оскільки говорив українською, писав вірші, носив вишиванки, він залагоджував усі конфлікти між австрійським і українським командуванням, його підтримували січові стрільці і галичани [9, с. 192]. У травні 1918 р. в Одесі, де перебували загони УСС виникла змова з метою повалити П. Скоропадського і зробити Вільгельм «королем України» або «гетьманом» [2, с. 18-20]. Насправді, ідеї щодо утворення Київського чи Українського королівства існували в австро-німецьких колах іще перед Світовою війною. Проте, у квітні 1918 р. німці зробили ставку на П. Скоропадського. Більш того, австрійський цісар Карл I також був проти ймовірної коронації Вільгельма, аби не погіршувати відносини із німцями. Австрійським маршал

А. Краус навіть був проти того, аби ерцгерцог перебував в Україні, він був і проти передачі під його командування УСС [6, с. 43].

На початку травня 1918 р. в Одесі відбулась таємна нарада, на якій були присутні опозиційні партії і січові старшини. О. Назарук і Н. Нагірняк мали передати ерцгерцогу пропозицію зайняти місце гетьмана у Києві. Якщо він згодиться, то повинна була відбутись нарада у Києві, за участі командира січовиків, Є. Коновальця. Але Вільгельм виявив нерішучість і відмовився здійснювати змову і переворот. При цьому він також заявив, що якщо на те буде воля українського народу, то він стане на чолі держави. О. Назарук і Н. Нагірняк прибули до Києва і зібрали нараду січових старшин і опозиційних партій. Але ця нарада відкинула ідею перевороту [2, с. 23-25].

Не лише січовики і соціалісти розглядали Василя Вишиваного як альтернативу П. Скоропадському. Невдоволення політикою гетьмана висловлювали і старшини армії УНР. Зокрема, знайомі ерцгерцога В. Петрів і П. Болбочан кілька разів зустрічались із ним під час перебування в Олександрівську і обговорювали потенційні плани перевороту і обрання його гетьманом [5, с. 125-126]. Вільгельм і їм заявив, що є прихильником демократії і готовий зайняти престол, лише якщо більшість народу його підтримає. Загалом, ерцгерцог діяв вкрай обережно і намагався ніяких обіцянок нікому не давати. Однією із його головних умов була згода царя на переворот [7, с. 102].

Протягом літа-осені 1918 р. ерцгерцог Вільгельм мав багато клопотів із австро-німецьким командуванням і урядом П. Скоропадського. Василь Вишиваний постійно виступав захисником селян проти каральних експедицій австро-німецької влади, проти репресій гетьмана щодо опозиційних партій. Є відомості про його контакти із С. Петлюрою та іншими діячами опозиції. У жовтні 1918 р. відбуваються перші його контакти із В. Липинським і діячами «хліборобської» партії [9, с.193]. У цей момент знову виникає ідея коронації Вільгельма, але вже у Галичині.

14 жовтня 1918 р. цар Карл I видає маніфест про федералізацію Австро-Угорщини і надання самоврядування усім народам імперії. Галичани підтримали цей проєкт і вже 18 жовтня створили Українську Національну Раду [7, с. 109-110]. У ці дні Василь Вишиваний відправляє телеграми до УНРади із пропозицією утворення «князівства Галич» на чолі із царем Карлом. На думку галичан, це була спроба захистити край від польських зазіхань. Але існувала ймовірність, що потенційним «князем Галицьким» міг стати сам Вільгельм [8, с. 59-60]. Також він отримав телеграми зі Львову із вимогою негайно прибути у Галичину на чолі січових стрільців аби захистити регіон від поляків. Загалом, в останній декаді жовтня 1918 р. галицькі політики дійсно розглядали проєкт утворення «українського королівства» в Галичині і на чолі його мав бути Василь Вишиваний. Але розпад Австро-Угорщини завадив цій ідеї.

На момент Листопадового чину у Львові, В. Габсбург і більшість січовиків перебував у Чернівцях і не зміг допомогти галичанам. У Львів він

прибув лише 9 листопада на чолі УСС і перебував в місті до 21 числа, коли галичани покинули свою столицю [8, с. 63]. Вишиваний виїхав до Бучача, де перебував в уніатському монастирі. Тим часом, уряд ЗУНР почав перемовини із Антантою і через це поставив ультиматум ерцгерцогу: або покинути Галичину, або подати у відставку і жити як приватна особа. Очевидно, що дружба із Габсбургом негативно впливала на позицію Антанти, тому галицький уряд пішов на такий крок. Сам ерцгерцог повністю підтримав таку ідею, оскільки був лояльним до ЗУНР [7, с. 117]. До травня 1919 р. він фактично перебував під домашнім арештом у Бучачі, пізніше в Станіславові. На початку червня 1919 р. перебуваючи у Карпатах, ерцгерцог був захоплений румунами, інтернований у Бухаресті, пізніше у монастирі Кальдарушани. Декілька місяців він провів у румунському полоні, у досить важких умовах [2, с. 32].

У вересні 1919 р. уряд УНР домогся звільнення полковника Вишиваного, який прибуває до Кам'янця-Подільського, на той час тимчасової столиці України [7, с. 68]. Ерцгерцог вступає до української армії, служить при Генеральному штабі, активно займається розбудовою військових шкіл і закордонних військових місій у Європі. Він був під наглядом українських спецслужб, оскільки головний отаман С. Петлюра не довіряв полковнику. Одна із причин – його дружба з П. Болбочаном, який у червні 1919 р. був звинувачений у підготовці військового перевороту і розстріляний за наказом С. Петлюри. Цей крок Василь Вишиваний останньому ніколи не пробачив і завжди буде в опозицію до Петлюри [2, с. 31]. У листопаді 1919 р. після поразки армії УНР у війні із «червоними» і «білими», полковник В. Вишиваний отримує дозвіл виїхати до Відня, але дорогою захворів на тиф і кілька місяців пробув у Бухаресті. Лише у січні 1920 він прибув до австрійської столиці [9, с. 193]. Так закінчилась його участь у Перших визвольних змаганнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верхогляд В. Українсько-австрійські політичні відносини на вищому рівні: через минуле до майбутнього. *Етнічна історія народів Європи*, №12 (2002). С. 89-92.
2. Гірняк Н. Полковник Василь Вишиваний. Вінніпег: Микитюк. 1956. 70 с.
3. Кураєв, О. О. Маловідомий комплекс джерел Австрійського державного архіву у Відні про події в Україні 1914-1922 рр. (за публікацією Т. Горникевича). *Архіви України*, №1-3(2000). С. 97-102.
4. Патер, І. Г. Українці та поляки у Галичині (березень 1917–лютий 1918). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, № 29 2017. С. 343-360.
5. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. Київ. 2002. 640 с.

6. Пиріг, Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників. *Український історичний журнал*, №4 (2008). С. 38-47.
7. Снайдер Т. Червоний Князь: таємні життя габсбурзького ерцгерцога: монографія / Пер. з англ. П. Грицака. Київ, 2011. 294 с.
8. Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів: Науково-документальне видання. Київ: Темпора, 2008. 382 с.
9. Терещенко, Юрій, and Т. Осташко. Вільгельм Габсбург-Василь Вишиваний: з історії життя та діяльності. *Студії з архівної справи та документознавства*, №5 (1999). С. 189-195.

Вікторія ТКАЧЕНКО, студентка 1 курсу
Науковий керівник – Сергій ТРУБЧАНІНОВ,
кандидат історичних наук, доцент

НАУКОВА ДИСКУСІЯ ЩОДО РОЛІ ВАРЯГІВ ТА ПОХОДЖЕННЯ ДИНАСТІЇ РЮРИКОВИЧІВ

Питання про роль варягів у становленні Київської Русі та походження династії Рюриковичів протягом століть залишається одним із найактуальніших в українській історіографії. Існує чимало теорій, які намагаються пояснити етнічне походження варягів, їхню роль у зародженні руської державності та генеалогічні зв'язки перших київських князів.

На зламі ХХ–ХХІ ст. дискусія навколо проблеми варягів/вікінгів у Центрально-Східній Європі вийшла далеко за межі вічного протистояння між норманістами та антинорманістами чи вирішення проблеми походження Рюриковичів. Як зазначав у одній із останніх робіт з цього питання доктор історичних наук Леонтій Войтович, українські вчені опинилися на маргінесі цих суперечок, практично не приймаючи в них участі. Між тим детальне дослідження скандинавських джерел, грандіозні успіхи археологів, надійне датування скандинавських знахідок і поховань, скандинавська етимологія імен (Рюрик, Синехус, Трувор, Аскольд, Дір, Рогволод, Ігор, Олег, Ольга та ін.) та деякі інші аргументи, змусили переважну більшість істориків переглянути погляди стосовно ролі і місця скандинавів в ранній історії Русі [1, с. 142, 144, 147].

Дискусія навколо походження династії Рюриковичів триває уже три століття, переживаючи спалахи та загострення суперечок, які кожен раз доповнюють аргументацію новими версіями і джерелами для їх підтвердження. Найдавніший літописний текст прямо повідомляє про норманське (скандинавське) походження правлячої династії на Русі і прямо пов'язує саме походження назви Русь з варягами-норманами [4, с. 13-14]. Не так давно було зроблено вдалі реконструкції основних положень угоди з варягами, що укладалася в умовах конфронтації між племінними

об'єднаннями слов'ян і угро-фінів на тлі присутності скандинавів у Ладозько-Ільменському регіоні [6, с. 36].

Історики сходяться на думці, що походження Русі ховається у безодні століть, і це загалом відповідає дійсності. Попри більш, ніж двохсотлітні зусилля істориків та етнологів, залишаються неясними і роки виходу Русі на історичну арену, і попередні часи розвитку східнослов'янської етнокультурної спільноти (чи кількох спільнот), і обставини виникнення переддержавних утворень, не кажучи вже про жодні деталі чи подробиці, і, власне, саме створення державності. До того ж перші неясні та неконкретні згадки про слов'ян, Русь і русів, не завжди відносяться саме до слов'ян, адже варяги, вікінги чи нормани увійшли в наші джерела спочатку під ім'ям русь/рос. Перший наш літопис недвозначно вважає руссю варягів, про це ж свідчить текст «Бертинських анналів» (839 р.). Так само розповідь Константина Багрянородного про збирання данини в Наддніпрянщині називає панівну верхівку руссю, а підлеглих їм людей – слов'янами [6, с. 28].

Провідний авторитет у візантинознавстві та історії Київській Русі, британський учений Джонатан Шепард, наприклад, вважає, що знахідки рідкісних монет візантійського імператора Феофіла доволі точно відзначають зворотний шлях посольства русів, що прибули разом із послами імператора Феофіла в 839 р. до двору Людовіка Благочестивого: Інгельгейм, Хедебю, Бірка, Стюрнас, Рюрикове городище [8, р. 48-51].

Докази О. Пріцака, Н. Голба і М. Гольдельмана про заснування Києва хозарами у 830 г., або не пізніше першої половини IX ст. – непереконливі. Скандинавська етимологія імен князів Аскольда і Діра (Askuldr, Dyrr) безсумнівна. До того ж, дослідники зробили висновок про різночасовість правління Діра і Аскольда та про те, що Дір правив першим [1, с. 165].

Під 882 р. Нестор-літописець вміщує в «Повісті» докладну розповідь про захоплення Києва Олегом. Той сховав частину воїнів у ладдях, іншу залишив позаду, і послав за Аскольдом і Діром, велівши їм сказати, що до них завітали купці, які йдуть до греків від Олега та Ігоря. Олег назвав себе й Ігоря родичами Аскольда і Діра й запросив київських князів прийти до них на пустельний берег Дніпра. Разом із тим народний історичний переказ про здобуття Києва Олегом, багатий на легендарні подробиці, вірно відбив саму суть справи [5, с. 4-5].

Олег не обійдений увагою джерел. Однак досі далеко не всі дослідники погоджуються його вважати князем, не кажучи вже до віднесення до династії Рюриковичів. Етимологія імені Олега та його скандинавське походження давно не викликає заперечень (Helgi – священний, від heilagr – святий). Спроби поставити його під сумнів, виставити його слов'янським чи тюркським (від «олгу» – «великий»; «Халегу» – «Творець»), доволі невдалі. Частина істориків вважає, що Хельгі – це титул конунга, якого приносили в жертву Одину, або ж конунга-жерця. Висловлюється припущення, що «Віщий» – це переклад скандинавського імені Олега (фонетичне і змістовне відбиття імені Хельгі у слов'янському середовищі) [3, с. 91].

Британські дослідники Саймон Франклін і Джонатан Шепард навіть вважають, що автори Початкового літопису вигадали історичне підґрунтя для розповіді 907 року про похід на Візантію, що містить фантастичний сюжет із човнами на колесах. Ця історія цілком може бути розробкою участі якогось князя на ім'я «Н-L-G-W» в поході у 941 р. Зв'язок імені Олега з двома русько-візантійськими угодами ці вчені не вважають гарантією його наявності в оригінальному тексті [7, р. 106].

Співставивши скандинавські матеріали з відомостями найдавніших літописів і, перебуваючи під певним впливом ідей відомого польського історика Г. Ловмянського, О. Прицак дійшов висновку, що в образі літописного Олега Віщого злилися два реальні персонажі: Олег Віщий – міфічний князь-перевертень епічних сказань з роду Ільвінгів, герой легенд про похід на Константинополь і смерть від укусу змії, та реальний конунг, який об'єднав землі кривичів, здійснив похід на Візантію і загинув під час походу на прикаспійські землі [3, с. 93].

Неузгодженість джерел щодо дати народження Ігоря та дат його життя породила різні версії дослідників. Так, існує гіпотеза про «двох Ігорів»: сина Рюрика, якого Олег усунув від правління, та його тезку (можливо онука Рюрика і сина Ігоря Рюриковича), який дочекався свого часу по смерті Олега, що цілком пояснювало і пізнє народження Святослава. Етимологія імені Ігоря явно скандинавська – від *Ingvarr*, це ім'я було популярним у роді Інґлінгів, з якими був пов'язаний Рюрик Ютландський [2, с. 22-23].

Джерела, які збереглися, не дають жодних підстав вважати Ігоря легендарною особою або сумніватися, що він справді був сином Рюрика і батьком князя Святослава. Усунений від реального управління своїм опікуном і регентом Олегом він зумів-таки утвердитись як великий князь і продовжив політику попередника [2, с. 38].

Отже, досі однією з найбільш важливих тем у вивченні історії України є дослідження походження династії Рюриковичів та роль, яку відіграли варяги у формуванні ранньої руської державності. Ці питання продовжують викликати інтерес серед істориків та дослідників, спонукаючи до подальшого вивчення історії нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтович Л. Загадки вікінгів: Ладога і Пліснеськ. Продовження дискусії на межі ХХ–ХХІ століть. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Збірник наукових праць. Вип. 20. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 142-188.

2. Войтович Л. Загадки життя і діяльності князя Ігоря Рюриковича. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССLXXIV. Праці Історично-філософської секції. Львів, 2021. С. 22-38.

3. Войтович Л. Олег Віщий: історіографічні легенди та реалії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана*

Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. Т. 23: На пошану професора С. А. Копилова. С. 91-123.

4. Войтович Л. Походження династії Рюриковичів: нові штрихи до старих суперечок. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 2013. Вип. 48. С. 13-44.

5. Котляр М. «Вещий» Олег в історичній пам'яті. *Український історичний журнал.* 2009. № 6. С. 4-16.

6. Котляр М. Початки Русі. Довкола 862-го року. *Український історичний журнал.* 2012. № 2. С. 28-41.

7. Franklin S., Shepard J. The emergence of Rus 750–1200. London; New York : Longman, 1996. XXII, 450 p., maps. – (Longman History of Russia).

8. Shepard J. The Rhos Guests of Louis the Pious: Whence and Wherefore? *Early Medieval Europe.* 1995. Vol. 4. № 1. P. 41-60.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Іван БОБРИК, студент I курсу магістратури
Науковий керівник – **Олександр ЛИСЕНКО**,
доктор історичних наук, професор

АМЕРИКАНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ У СТАНОВЛЕННІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ Д. ТРАМПА (2017-2021 рр.)

Американо-російські відносини періоду президентської каденції Д. Трампа були важливим предметом дискусій та дослідження багатьох західноєвропейських та східноєвропейських наукових шкіл. Важливість такого дослідження зумовлюється необхідністю пошуку відповіді на питання, чи справді прихід «скандального» республіканця у Білий Дім змінив вектор політики США відносно свого стратегічного супротивника і чи вплинуло це на ситуацію у ключових союзах «старого світу».

Історіографічний доробок з цієї проблематики не є значним, що пояснюється незначним часом, що минув від тих подій. До окремих аспектів питання в Україні зверталися Кондратенко О. Ю. [5]; Дудко І. Д. [4];, Тихоненко І. В. [8]; Пик С. [6]. Серед західних дослідників можна відзначити публікації Х. Бенітеса [15]; Г. Р. Олсена [14]; Д. Стокса [13]; А. Меню, Т. Пугачевича [12].

Актуальність цієї статті визначається також тим, що на сучасному етапі історії американська політична еліта вступила у період стагнації та нерішучості. Після праймериз у республіканській партії знову перемогу здобуває Д. Трамп, який пролонгує свою попередню політичну програму. Важливо з'ясувати, якої зовнішньополітичної лінії дотримувався Д. Трамп протягом своєї каденції відносно Росії, щоб спрогнозувати його дії у сьогоденні. Адже шанс його повернення, до Білого Дому досить значний.

Зовнішньополітичні відносини між США та Росією в кінці ХХ - початку ХХІ ст. характеризувалися певною циклічністю. Оскільки відбувалось як піднесення міждержавних комунікацій (допомога США під час економічної кризи 90-ті рр.), так і їхній спад (критика Дж. Бушем-молодшим курсу Москви під час другої каденції 2004-2008 рр.; подання та внесення Росії, як держави супротивниці НАТО на Варшавському саміті 2016 р.). Розпад СРСР дав поштовх до створення спільних інституцій, які мали нівелювати минулі розбіжності та створити плацдарм до майбутніх тісніших економічних, політичних та військових союзів (наприклад, налагодження військового співробітництва Росія-НАТО). Але Москва вирішила не ставати на демократичні рейки перетворень, і з кожним новим роком каденції президента В. Путіна ставала дедалі агресивнішою, що повертало її до зовнішньополітичного курсу СРСР-США. Деструктивні дії Росії останніх

років, змушують коло науковців та провідних центрів розцінювати це, як початок «нової холодної війни» [5, с. 155].

Відчутним імпульсом до усталення такої оцінки тези стали публічні дії президента Б. Обама про декларування характеру підтримки українського народу і засудження інтервенції Росії у Центрально-Східний регіон Європи. У документі 2015 р. були також враховані витрати для так званої боротьби з «тиском Росії». У відповідь на дії РФ до бюджету також були включені пропозиції щодо економічної та військово-політичної підтримки союзників НАТО і держав-партнерів в Європі» [10, с. 2].

Прихід Д. Трамп у січні 2017 р. у Білий дім дещо видозмінив зовнішньополітичні відносини двох ядерних держав. А розпочалося це все у 2016 р. коли в інтерв'ю газетам The Times та Bild республіканець видав резонансну тезу про «застарілість НАТО», до якої країни Європи поставилися насторожуючи. Варто процитувати її повний варіант і розглянути її вплив на відносини з Росією. Політик твердив: «Я вважаю, що НАТО застаріло. НАТО припинило своє існування у той час, коли існував Радянський Союз». Наступним політичним аргументом стала така теза: «Якщо ви вважаєте, що Росія представляє собою загрозу, задайте собі питання: чому Німеччина витрачає менше 1,2 відсотка свого ВВП? (на оборонні цілі – Авт.)» [15, с. 183].

Відомі навіть випадки коли під час своєї передвиборчої кампанії президент США заявляв, що Росія – велика держава, а президент Путін – великий лідер. У зв'язку з цим, він також висловлював побажання «налагодити з Путіним дуже добрі відносини» [7, с. 181-182].

Вказані твердження, на нашу думку, можна цілком розуміти, як тиск на своїх союзників, і одночасно як сигнал для Росії, що він готовий до змін у зовнішньополітичних відносинах. Наведені тези можна цілком справедливо трактувати як перший поштовх до порушення стійкості трансатлантичної співтовариства. Федеральний президент ФРН Ф. В. Штайнмайер так озивався про Д. Трампа: «З обранням Д. Трампа остаточно завершився дотеперішній світ ХХ століття [...]. Які уявлення про устрій ствердяться у ХХІ столітті, як виглядатиме світ завтра – не відомо, це залишається відкритим» [1, с. 362].

Всі побоювання партнерів та союзників, пов'язані з зовнішньополітичним курсом США активно переходили з кандидатського на президентський рівень. Аналізуючи всі заяви, можна справедливо було очікувати на кардинальні вчинки політика. Але дії виявились менш радикальними, ніж гасла і декларації. Упродовж 2017 р. поступово президент відмовлявся від радикалізованих дій. Думка про НАТО була дещо видозмінена, Росія була критикована за її агресивні дії в Україні та Сирії [12, с. 22].

Д. Трамп проводив доволі жорстку політику щодо Росії в перші роки президенства, він призначивши Фіону Хілл з Брукінгського інституту старшим директором з європейських та російських справ Ради національної безпеки, за керівництва якого було прийнято СНБ 2017 р. [12, с. 20], де

продовжилася тенденція до стримування політичних, економічних та військових потуг Росії. Вперше країна-агресор виступала не просто «порушником», а – агресором. «Росія своїми діями зменшує та підриває впливовість США у Європі, тому Америка буде співпрацювати з європейськими державами з метою її стримування» [8, с. 161].

У 2018 р. зовнішньополітичні взаємозв'язки з Росією залишалися не на вищому рівні, ніж упродовж 2017 р. На нашу думку, можна навіть стверджувати, що відбувалося погіршення. Адже відбулося збільшення фінансування Європейської ініціативи зі страхування з 1,4 мільярда доларів США до 4,7 мільярда доларів. У 2018 року, одночасно відбулося також посилення санкцій та бомбардування Сирії, де російський вплив досить значний. Це можна оцінювати як протидію російським інтересам [13, с. 136]. Одночасно надійшла відповідь з Москви. Президент В. Путін назвав американські удари по Сирії «агресією проти суверенної держави під вигаданим приводом», а дії Трампа – «підтримкою міжнародного тероризму» [4, с. 63].

Не можна оминати увагою і новий рівень військової допомоги від США Українській державі. Оборонний бюджет США на 2018 фінансовий рік передбачав надання Україні 350 млн доларів оборонної допомоги, зокрема можливість передачі летального озброєння. Про це на початку 2018 р. сказала посол США Марі Йованович. Вона підтвердила, що американський уряд безкоштовно надасть Україні зброю, зокрема протитанкові комплекси »Джавелін» [3].

Як зазначає провідний експерт з зовнішньополітичних відносин США XXI ст., доктор політичних наук Ірина Дудко, відповідний ракетний удар свідчить про вірність політичній традиції США і різкий розворот у політиці Трампа, який у передвиборчій кампанії виступав проти втягування США в близькосхідні конфлікти. Всупереч заявам дії США яскраво віддзеркалюють ставлення Вашингтону до подій на Близькому Сході, до якого, судячи з реакції Москви, Путін аж ніяк не був готовий. Тому можна говорити, що зовнішньополітичними діями президент поступово посилює воєнний компонент як інструмент стратегії, зміцнюючи його зовнішньополітичну суб'єктність [4, с. 64].

Розбіжності у близькосхідному векторі політики двох держав, де напряму йшло зіткнення геополітичних інтересів США та Росії проявились у лютому 2019 р., де за безпосередньої ініціативи адміністрації Д. Трампа у Варшаві було скликано близькосхідну конференцію. Пріоритетними завданнями зустрічі стали: конфлікти у Сирії та Ємені, тероризм та екстремізм, поширення озброєнь, безпекові виклики морській торгівлі, підривна діяльність квазі-військових угруповань. Як зазначав держсекретар М. Помпео, мета конференції полягала у тому, щоб зосередити увагу на поширенні впливу Ірану, а також тероризму, у регіоні. Відповідно до того, що конференція носила антиіранське спрямування, Росія відмовилася бути присутня на ній.

Також США намагалися на цій зустрічі формувати підґрунтя для зближення позиції американської, ізраїльської та арабської сторін, що викликало скептицизм у союзників по НАТО та ЄС (Туриччина не була приставлена). Адже створювалась альтернатива неефективному Мадридському квартету (США, ООН, ЄС, Росія), покликаному регулювати проблеми регіону [6, с. 309].

На нашу думку, згадана акція американського політичного істеблішменту цілковито спрямовувалася проти зростання політичної ролі Росії у близькосхідному регіоні. У цей час спостерігається активізація міждержавних відносин між двома авторитарними державами та встановлення тісніших російсько-іранських зовнішньополітичних зв'язків. Так, у 2016 р. Москва відіграла важливу роль у розвитку Іраном мобільної протиповітряної та протиракетної оборони. Було поставлено Ірану 16 ракет-носіїв С-300, кожен з яких озброєно чотирма ракетами-носіями [16]. Тому не дивно, що така кількість держав (близько 60), відгукнулися на конференцію за запитом США.

Доволі вагомим чинником, що відігравав значну роль у формуванні американо-російських відносин, став український. Так у 2018 р. президентом США Дональдом Трампом було скасовано зустріч з президентом Росії Володимиром Путіним через полонення українських моряків. Про це він повідомив у своєму Твіттері: «Виходячи з того, що кораблі та матроси не повернулися в Україну з Росії, я вирішив, що всім зацікавленим сторонам буде краще скасувати заплановану зустріч в Аргентині з президентом Володимиром Путіним. ...Я з нетерпінням чекаю змістовного саміту знову, як тільки ця ситуація буде вирішена!», – додав Трамп [4, с. 64].

Сама ситуація полягала в тому, що 25 листопада 2018 р. в районі Керченської протоки російські прикордонники обстріляли українські військові судна й захопили два малих броньованих артилерійських катери «Бердянськ» і «Нікополь» та рейдовий буксир «Яни Капу», разом із 24 моряками, 3 чи 6 з яких отримали поранення [9].

Запланована зустріч відбулася у червні 2019 року в Осаці (Японія), на зустрічі G20. Фінального документу як практичного результату обговорення президентами не було. США та Росія дотримувалися різних позицій з низки питань, починаючи від агресії Москви проти України, ситуації у Венесуелі, Ірані, Сирії, до скорочення озброєнь і невтручання у вибори у Сполучених Штатах, у яких підозрювали Росію.

На період завершення каденції Д. Трампа протягом 2020 р. зовнішньополітичний курс Росії не змінився в основних своїх рисах. І навіть вплив санкцій принципово не вплинув на вектори розвитку американо-російських відносин та світової ситуації загалом. Як свідчать джерела, Д. Трамп на особистій зустрічі з Путіним, ставив питання формально і не переймався зовнішньополітичними проблемами у відносинах з РФ, оскільки на першому місці були національні інтереси США [4, с. 64].

Прикладом цього було навчання в Норвегії «Трайдент джанкчер – 2018», де брало участь близько 50 тис. учасників з 31 держави НАТО і країн-партнерів. Крім того, значні попередні елементи навчань проводилися в Ісландії та у повітряному просторі Швеції та Фінляндії. За сценарієм відпрацьовувалися дії у зв'язку з загрозою, що походить від вигаданого практично рівного супротивника на північно-східному фланзі Альянсу. За час навчань, тобто з 25 жовтня до 7 листопада було розгорнуто близько 150 літаків, 65 кораблів та 10 тис. транспортних засобів. Під час навчань перевірялася здатність НАТО до оборони та посилення держав-членів, зокрема за рахунок перекидання через Атлантичний океан військових контингентів. На навчаннях відпрацьовувалася взаємодія військ Канади та США з європейськими країнами НАТО, що демонструвало трансатлантичну єдність зв'язків та рішучість країн НАТО у протистоянні зі стратегічними супротивниками (Росія, Китай, Іран) [11].

Крім СНБ 2017 р., де, як зазначалося, Росія була вказана як агресор, супротивник, у 2019 р. вийшов документ під назвою «Огляд стану та перспектив розвитку протиракетної оборони (ПРО) США», у якому було переконливо доведена небезпечна роль Росії у сучасному світі: «Москва виставляє на озброєння дедалі досконаліший і різноманітніший спектр регіональних наступальних ракетних систем, що несуть ядерну зброю, включаючи ракети з безпрецедентними характеристиками висоти, швидкості, типу рухової установки та дальності. Ці ракетні системи є найважливішим інструментом російської стратегії примусової ескалації та ядерної загрози союзникам та партнерам США. Москва розробляє нове покоління передових регіональних балістичних та крилатих ракет, які покликані завдати поразки можливостям США та їхніх союзників у регіональних кризах чи конфліктах» [16].

З цитованого документа випливає, що адміністрація Д. Трампа та вся політична еліта США усвідомлювали небезпеку Росії. Водночас тогочасна американська адміністрація демонструвала готовність Америки до порушення геополітичної стабільності з боку Москви та її сателітів, а також надавати активну підтримку країнам-партнерам, зокрема й Україні. Зовнішньополітичні відносини між двома ядерними державами перебували в стані активного змагання, що стабільно прослідковувалася ще від початку президенства Дж. Буша-молодшого та Б. Обама. За час каденції президента-республіканця Д. Трампа не відбулось значного відхилення від курсу його попередників.

Отже, американо-російські відносини за доктринальною стратегією Д. Трампа позначені політикою стримування з можливістю тактичного співробітництва. Він наполягав на збереженні санкцій, запроваджених після анексії Криму, та стримував інтереси Росії у європейському та близькосхідному питанні. Незважаючи на постійне публічне нагнітання негативної міжнародної ситуації, дії виявились іншими. І реальні політичні

ініціативи адміністрації Трампа суттєво не змінили прихильність Америки до трансатлантичного альянсу безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Американський президенціалізм: інститут глави держави в США у персоналіях від зародження до сьогодення. Біографічна енциклопедія / О. В. Бабкіна, С. М. Дерев'янка, М. П. Требін та ін.; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів. Новий Світ-2000. 2018. 369 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Amerykanskyi_prezydentsializm_instytut_hlavy_derzhavy_v_SShA_u_personaliiakh_vid_zarodzhennia_do_soh.pdf
2. Гуцало Л. Вектор зовнішньої політики США – НАТО (за президенства Д. Трампа) // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародні відносини: історія, теорія, практика». Суми. 2021. С. 79-82. URL: http://eprints.zu.edu.ua/33121/1/Суми_2021_тези_с.79-82.pdf
3. Держдеп схвалив продаж Україні джавелінів на \$47 млн. 2 березня 2018. URL: https://lb.ua/news/2018/03/02/391622_gosdep_odobril_prodazhu_ukraine.html
4. Дудко І. Д. Зовнішньополітичний курс Д. Трампа в умовах формування нового світопорядку // Навчально-науковий інститут публічного управління і державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ. 2023. С. 62-68. URL: <https://journals.donnu.edu.ua/index.php/pl/article/view/13562>
5. Кондратенко О. Ю. Основні моменти формування російсько-американських відносин у постбіполярний період. Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. 2010. С 148-156. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjGhpnH05mFAxU2A9sEHV9QC7YQFnoECBEQAQ&url=https%3A%2F%2Fjrn1.nau.edu.ua%2Findex.php%2FIMV%2Farticle%2Fview%2F2948%2F2909&usg=AOvVaw1pYX3mrxmTyeZls7Q6vtRs&opi=89978449>
6. Пик С. Зовнішня політика адміністрації президента Д. Трампа на Близькому Сході (специфіка прийняття рішень). Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42. с. 304-311. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/40.pdf
7. Струтинська Т., Гушпіт О. Європейський напрям зовнішньої політики Д. Трампа // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ. Випуск 13. 2019. С. 178-184. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/5739/6032>
8. Тихоненко І. В. Стратегія національної безпеки США як інструмент підтримки глобального лідерства та міжнародного порядку за адміністрації Б.

Обами та Д. Трамп. Політичне життя. 2018. № 1. С. 158-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2018_1_27

9. Трамп скасував зустріч із Путіним через захоплення українських моряків. 29 листопада 2018 р. URL: https://texty.org.ua/fragments/89678/Tramp_skasuvav_zustrich_iz_Putinym_cherez_zahoplenna-89678/

10. Фем'як С. В. Особливості Стратегії національної безпеки США 2015 року. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11293/1/Фем%27як%20С.%20В..pdf>

11. A credible transatlantic bond: Trident Juncture and NATO capabilities. Erlingur Erlingsson. 19 October 2018. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/10/19/a-credible-transatlantic-bond-trident-juncture-and-nato-capabilities/index.html>

12. Andrzej Mania. Tomasz Pugacewicz. Confronting the International Order: Changes in US Foreign Policy from the Perspective of American Power Elites. International Studies. Interdisciplinary Political and Cultural Journal. 2019. P. 11–31 <http://dx.doi.org/10.18778/1641-4233.23.02>

13. Dous Stokes. Trump, American hegemony and the future of the liberal international order. Published by Oxford University Press on behalf of The Royal Institute of International Affairs. 2018. P. 133-

150. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/images/ia/INTA94_1_8_238_Stokes.pdf

14. Gorm Rye Olsen. “America is Back” or “America First” and the Transatlantic Relationship. Department of Social Sciences and Busines. Roskilde University. Denmark. Politics and Governance. 2022. Volume 10. Issue 2. P. 154-164. URL: <https://www.cogitatiopress.com/politicsandgovernance/article/view/5019>

15. Jorge Benitez. U.S. NATO Policy in the Age of Trump: Controversy and Consistency. 2019. P. 179-

200. URL: https://static1.squarespace.com/static/579fc2ad725e253a86230610/t/5c6184e0104c7bb62a1ed2eb/1549894881133/43_1+Benitez.pdf

16. Missile Defense Review 2019. Office of the secretary of defenseurl. URL: <https://media.defense.gov/2019/Jan/17/2002080666/-1/-1/1/2019-MISSILE-DEFENSE-REVIEW.PDF>

17. National Security Strategy of the United States of America 2017. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>

Марина БОДНАРЮК, студентка 1 курсу магістратури
Науковий керівник – **Сергій ТРУБЧАНИНОВ**,
кандидат історичних наук, доцент

ПРАВЛІННЯ ШАГІН-ГІРЕЯ: СПРОБА «ВЕСТЕРНІЗАЦІЇ» ТА ПРИЧИНИ ЇЇ НЕВДАЧІ

Онук кримського хана Девлет-Гірея Шагін-Гірей (1745-1787) народився в м. Едірне (Адріанополь) в Османській імперії. З дитинства він вирізнявся цікавістю до всього незвичного, володів кількома європейськими мовами (італійською і грецькою). Деякий час провів у Європі, переважно у Венеції. Коли у 1771 р. щойно обраний калгою молодий Шагін-Гірей був відправлений до Петербургу ханом Сахіб-Гіреєм (його братом) підписати від імені Кримського ханства офіційний договір про дружбу, він швидко завоював там прихильність до себе. Шагін-Гірей провів у Петербурзі близько року – до закінчення переговорів про передачу імперії Романових важливих фортець – Керч, Єні Кале та Кінбурн. В столиці він поринув у світське життя, регулярно відвідуючи театр, концерти, свята й різні офіційні церемонії. Катерина II у цей час так писала про нього у листі Вольтеру: «Кримський дофін – самий люб'язний татарин: він гарний собою, розумний, освічений не по-татарськи: пише вірші; хоче все бачити та все знати; всі полюбили його» [1, с. 47-48].

Перебування в Петербурзі сильно змінило Шагін-Гірея: спілкування з імперською знаттю, спостереження за життям столиці й армії, участь в дипломатичній грі вплинули на честолюбного калгу. Він став вважати себе покликаним самою долею до вирішення прийдешнього своєї батьківщини [5, с. 11].

Незабаром після укладення Кючук-Кайнарджійського миру, наприкінці грудня 1774 р. протурецький претендент на престол Девлет-Гірей вступив до Криму з військом із черкесів і абазинців та зайняв Кефе. Його перевезення здійснював колишній кримський сераскер Каніклі Алі Паша. В Кефе вони обоє провели решту зими, поступово накопичуючи сили. Переляканий хан Сахіб-Гірей у квітні 1775 р. втік до Стамбулу [9, р. 60].

У зв'язку з цим російський уряд вирішив посадити на ханський престол свого ставленика – калгу Шагін-Гірея, який на той час знаходився на Кубані. 21 листопада 1776 р. 14,5-тисячне російське військо захопило Ор-Капи (Перекоп). Багато кримських вельмож, головним чином із кланів Ширінів і Мансурів, обурені бажанням Девлет-Гірея зробити свій трон спадковим, присягнули на вірність Шагіну. Водночас сотні вельмож, у тому числі з дому Гіреїв, втекли до Стамбулу. У січні 1777 р. Шагін Гірей спробував силою захопити Тамань, яку займав турецький гарнізон, сподіваючись, що це розширить його підтримку серед кубанських ногайців. Але його атака провалилася, що коштувало йому великих втрат у живій силі. На щастя, зміна уряду в Стамбулі – прихильним до миру з Росією – змусила Девлет-

Гірея зректися престолу, до того ж російський генерал Прозоровський нарешті вирушив у похід на Бахчисарай. Виконуючи наказ Катерини II, О. Суворов проголосив ханом Шагін-Гірея. 28 березня 1777 р. кримський диван офіційно відсторонив Девлет-Гірея і визнав ханом Шагін-Гірея [7, р. 232; 8, р. 101].

Російський уряд вирішив надати новому хану відносну свободу дій в управлінні ханством і поставив питання про встановлення спадкової ханської влади. Це суперечило Кючук-Кайнарджійському миру і позбавляло кримську знать можливості впливати на вибір ханів. 25 серпня 1777 р. Катерина II офіційно привітала хана. З цього часу можна говорити про оформлення російського протекторату над Кримським ханством [2, с. 111].

До червня 1779 р. було завершено виведення російських військ із Кримського півострова. Разом із російською армією почався виїзд християнського населення – кримських греків і вірмен. Офіційна позиція Петербургу декларувала захист православного населення від переслідувань з боку татар. Проте, як свідчать джерела, християн доводилося вмовляти, залякувати, обіцяти різноманітні пільги, давати хабарі духівництву, щоб воно спонукало людей переселятися, і ханським урядовцям, аби не перешкождали цьому. Про відсутність будь-яких загроз свідчить і лист Шагін-Гірея О. Суворову від 23 червня 1778 р. Хан зазначав, що самі християни, окрім балаклавських греків, які служили в російських військових підрозділах і вчиняли насильницькі дії щодо кримських татар (під час антиханських та антиросійських виступів. – М. Б.) та грабували татар, такої загрози не відчували [3, с. 13-14]. До осені 1779 р. понад 31 тис. греків і вірмен переселилися в Азовську губернію. Втративши значні податкові надходження, які раніше поступали від християнських підданих, Шагін-Гірей просив у Потьомкіна 100 тис. рублів компенсації [7, р. 233].

Перед ханом гостро постало питання реформ, зокрема реорганізації кримських збройних сил [4]. Раніше військова служба у ханстві була нерегулярною. Єдиною постійною силою була гвардія хана (секбан), яку надавав і фінансував османський султан – приблизно 1000 кіннотників. Хан не міг зібрати військо без схвалення та допомоги карачі-беїв. Найбільші беї (Ширін і Мансур) могли зібрати по 20 тис. воїнів; це було таке ж, чи навіть більше військо ніж міг очолити хан [10, р. 129].

Прагнучи мати під своїм власним командуванням регулярну армію, Шагін-Гірей почав створювати елітну кавалерійську гвардію, яку він назвав *beşliler*, або *beşli* («кінні люди»). Спочатку було завербовано приблизно 800 добровольців. Але Шагін мріяв про постійну, добре навчену армію чисельністю 20 000 чол., з 1000 бешли і 2000 секбан. Хан вирішив запровадити рекрутську повинність, сформувавши регулярну армію (бешлеїв) шляхом набору 1 людини від 5 дворів, які мали забезпечити цього воїна зброєю, конем і необхідними припасами. Чисельність бешлейського війська планувалося довести до 12 тис. осіб. Втім, мобілізація так і не охопила весь Крим: хан, усвідомлюючи, що великий набір спровокує

повстання, вирішив обмежитися тим, що набрав лише 2 тис. кінноти та 1 тис. піхоти [6, с. 25; 9, р. 86-87].

Шагін розпустив стару гвардію ханів – сейменів, під приводом їх нездатності справно нести військову службу, що впливало з їхнього зубожіння. Шляхом добровільного найму він набрав нових воїнів з такою ж назвою. Воїни полку сейменів мали особливу форму, особливий устрій і користувалися увагою з боку хана [6, с. 25].

Під час навчань нещодавно набраного кримського війська у жовтні 1777 р. обурене муштрою військо збунтувалося, до заколоту приєдналося багато простолюду. Повстання тривало до лютого 1778 р., доки було придушено російською армією [6, с. 27].

Незабаром після цього хан знову приступив до відновлення армії, але мобілізація йшла повільно. Хан здійснював також перепідготовку артилеристів – топчу. Раббі Азар'я повідомляв, що топчу відбиралися ханом з числа рекрутів-бешлеїв, вони відрізнялися від бешлітар строем, а на ковпаках мали червоний знак. Біля Бахчисараю було збудовано порохований завод [1, с. 159].

Боездатність кримської «армії нової моделі» була вкрай низькою. Вбрані в ненависний їм «стрій невірних» (форма європейського зразка), змушені до багатогодинної муштри, не розуміючи необхідності й значення ханських реформ, бешлеї і сеймени не були здатні вирішувати поставлені перед ними завдання [8, р. 105].

На початку 1782 р. трапилася подія, яка змінила долю і Шагін-Гірея, і Криму в цілому. Незадоволена правлінням хана кримська еліта вирішила впливати на Шагін-Гірея через муфтія. Останній просив хана більш дбайливо ставитися до традицій і законів ісламу. Наступного дня ханом було скоєно страшний з погляду мусульман злочин – муфтії був повішений. [2, с. 122]. Весною 1782 р. на Таманському півострові спалахнуло повстання. Його очолили брати хана – Батир-Гірей і Арслан-Гірей. Халім-Гірей, який проживав на Керченському півострові, також приєднався до повстання і рушив до Кефе. Крихітна армія Шагін-Гірея розбіглася, тому хан із двором та вірними воїнами (залишилося лише 160) втік на російському кораблі. Халім-Гірей став контролювати Кефе, тоді як Арслан взяв фортецю Арабат. Батир був обраний на Кубані ханом [8, р. 117].

До Криму знову були надіслані російські війська та до жовтня 1782 р. вони окупували півострів. Шагін повторив жорстокі репресії, як і в 1778 р., але з ще більшою люття. Це відштовхнуло від хана навіть Катерину II та Г. Потьомкіна. Останній розпочав підготовку до майбутньої російської анексії Кримського ханства [8, р. 118].

У рескрипті Катерини II від 8 квітня 1783 р. декларувалася обіцянка сприяти Шагін-Гіреєві посісти престол у Персії; ханові призначалося щорічне утримання (200 тисяч рублів), незалежно від місця його перебування [6, с. 33]. Проте, це була лише декларація – величезну роль у подальшій долі хана відіграв фактор особистої антипатії до нього Г. Потьомкіна. В умовах

Російської імперії кінця XVIII ст., коли вплив фаворитизму на формування політики катерининського уряду був вирішальним, політичні та й, зрештою, особисті перспективи були для Шагін-Гірея невтішними [5, с. 160]. Було вирішено направити хана в одне з російських міст, а спочатку – до Херсона. Проте хан вагався з від'їздом і залишався в Криму до середини літа 1783 р., а потім виїхав до Тамані. Навесні 1784 р. його підступно схопили і відіслали до Воронежа, а згодом до Калуги. Через деякий час хан отримав дозвіл на виїзд до Туреччини. По дорозі до Хотина деякий час хан провів неподалік Кам'янка в очікуванні дозволу на в'їзд до турецьких територій. Зрештою, 27 січня 1787 р. колишній кримський хан залишив кордони Російської імперії. Подальша доля Шагін-Гірея склалася трагічно: за наказом султана його було страчено на острові Родос [5, с. 161-166].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахизер Г. Завоевание Крыма Российской империей глазами караимских хронистов. Иерусалим; Москва : Гешарим; Мосты культуры, 2015. 240 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0017335> (дата звернення: 14.12.2023).
2. Гедьо А. В. Політичні детермінанти приєднання Криму до складу Росії за матеріалами діловодної документації. *Крим в історичних реаліях України*. Матеріали наукової конференції. Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. С. 107-127.
3. Гедьо А. В., Іванюк О. Л. Російська імперія в боротьбі з османським спадком: підкорення народів Кримського ханства. *Східний світ*. 2022. № 1. С. 5-20.
4. Громенко С. В. Шагін Гірей. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т-Я. С. 589.
5. Короленко Б. А. Останній кримський хан Шагін-Гірей і Україна: маловідомі джерела до біографії. *Українська біографістика*. 2010. № 7. С. 159-167.
6. Лашков Ф. Шагин-Гирей, последний крымский хан: исторический очерк. Киев, 1886. 46 с.
7. Davies Brian L. The Russo-Turkish War, 1768–1774: Catherine II and the Ottoman Empire. London: Bloomsbury Academic, 2016. X, 328 p.
8. Fisher Alan. Şahin Giray, the Reformer Khan, and the Russian Annexation of the Crimea // Fisher A. Between Russians, Ottomans, and Turks: Crimea and Crimean Tatars. Istanbul & Piscataway, NJ : Isis Press; Gorgias Press, 2010. P. 93-121.
9. Fisher Alan. The Russian Annexation of the Crimea. 1772–1783. Cambridge : Cambridge University Press, 1970. XV, 180 p.
10. O'Neill Kelly. Claiming Crimea: a history of Catherine the Great's southern empire. New Haven & London : Yale University Press, 2017. XX, 361 p.

Юрій БОНДАР, студент 4 курсу
Науковий керівник – **Сергій ТРУБЧАНИНОВ**,
кандидат історичних наук, доцент

ПОШИРЕННЯ ПОВІТРОПЛАВАННЯ В ЄВРОПІ ТА ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.

Поява і розвиток повітроплавання ознаменувало етап переходу від мрійливого прагнення людини підкорити небо до перших пілотованих польотів на повітряних кулях та створення нової інженерно-технічної галузі.

Француз Жан-П'єр Бланшар без сумніву може вважатися ключовою постаттю епохи становлення та популяризації повітроплавання. Саме він здійснив безпрецедентний перетин Ла-Маншу на аеростаті, першим зміг піднятися на висоту понад 10 000 футів, здіймався в небо над багатьма містами Західної Європи [3, р. 240-246, 261-277].

Бланшар також увійшов в історію як перший, хто підкорив небо на повітряній кулі в Новому світі. Він прибув до США на кораблі з Гамбургу в грудні 1792 р. та був прийнятий президентом Джорджем Вашингтоном у Філадельфії, на той час столиці Сполучених Штатів. Впродовж кількох тижнів аеронавт анонсував свій майбутній політ у газеті, оголошуючи про намір піднятися на повітряній кулі 9 січня 1793 р. Для глядачів продавалися квитки, виручка від яких мала покрити витрати на придбання необхідних матеріалів [2, р. 8-10]. У своєму щоденнику Бланшар детально описав проблеми, з якими він зіткнувся, навів дані про погодні умови та дав рекомендації майбутнім аеронавтам. Після першого вдалого польоту у Філадельфії, результати якого були засвідчені впливовими особами, французький аеронавт намагався зібрати кошти для подальших експериментів, але йому не вдалося реалізувати свої плани. Здійснивши ще кілька польотів на повітряній кулі з тваринами-пасажирами, Бланшар повернувся до Європи в травні 1797 р., де продовжив серію польотів у різних європейських містах (Руан, Ліон, Марсель, Монпельє, Амстердам, Гаага та ін.) аж до 1808 р.

Відомий винахідник Андре-Жак Гарнерен, який обіймав посаду офіційного аеронавта Франції, відвідав Англію в 1802 р. під час Ам'єнського миру. У липні цього ж року Гарнерен та англійський художник Едвард Хоук Локер здійснили 17-мильну експедицію з лондонського «Лордс Крикет Граунд», завершивши її через 15 хвилин у Чінгфорді [6].

Добре висвітлений його політ 21 листопада 1802 р., коли Гарнерен піднявся на своїй водневій кулі з майданчика на Норт-Одлі-стріт, Гросвенор-сквер і здійснив спуск на парашуті на поле поблизу Сент-Панкраса. Його парашут був зроблений з полотна, і мав приблизно 30 футів в діаметрі при розгортанні [10].

Творінням Гарнерена була гігантська повітряна куля, яку він підготував для коронації Наполеона в грудні 1804 р. Куля з короною, освітлена 8000

кольоровими дзеркалами, піднялася перед Нотр-Дамом під радісні вигуки та феєрверк, але внаслідок втрати керування вітер відніс її аж до Італії [4, р. 18].

На початку XIX ст. серію польотів по Європі здійснив Етьєн-Гаспар Роберт, також відомий як Робертсон, що був родом із Льєжу. У вересні 1787 р. юнаком він був висвячений на священика, оскільки його батьки хотіли, щоб він успадкував церковний бенефіцій, який належав родині. Але він не мав до цього покликання, надаючи перевагу фізичним наукам та мистецтву. Незабаром він уславився своїми експериментами як фізик і шоумен. Перебуваючи в Бордо у 1798 р., Робертсон отримав свій перший досвід польоту на повітряній кулі в якості пасажира [5, р. 2, 8]. Захопившись повітропланванням він будує власні кулі та встановлює на них рекорди. Так, Робертсон піднявшись в небо у Гамбурзі 18 липня 1803 р., здійснив повітряну подорож тривалістю понад п'ять годин. До цього нікому не вдавалося провести стільки часу в повітрі. Впродовж польоту він проводив спостереження за температурою та тиском повітря, силою і напрямком вітру [5, р. 8].

У 1804 р. Робертсон перебував у Петербурзі та Ризи, де разом із професором Захаровим здійснював підйоми в небо [8; 9]. Зумів продемонструвати своє аерошоу Робертсон і у Данії. У 1806 р. 50-тисячна аудиторія, включаючи королівську родину, зібралася в замку Розенборг у Копенгагені, щоб побачити його повітряну кулю. Робертсон долетів на ній аж до Роскілле [5, р. 9].

Дослідження аеродинамічних характеристик та конструювання літальних апаратів відіграли ключову роль у розвитку повітроплавання, а експерименти не обмежувалися лише повітряними кулями. Важливі відкриття в цій галузі були зроблені завдяки серії експериментів, що включали аналіз підйомної сили та тестування моделей планерів.

Англійський інженер Джордж Кейлі у 1804 р. розпочав серію експериментів, спрямованих на отримання наукових даних для створення літального апарата. Для дослідження аеродинамічних характеристик крила конструктор розробив ротаційну установку, де випробувана поверхня була прикріплена до кінця важеля, що обертався навколо вертикальної осі завдяки силі ваги, що опускалася. Незважаючи на те, що подібні установки вже використовувалися для аеродинамічних експериментів раніше, саме Кейлі вперше застосував їх для вирішення проблеми створення літального апарату [1, р. 147].

У 1804 р. Кейлі виготовив для експериментів модель планера з крилом площею приблизно 993,5 см². Ця модель здійснювала польоти на відстань від 18 до 27 метрів. У 1808 р. була створена ще одна модель планера, особливостями якої були: подовжене крило складної форми з вигином профілю крила. Модель була протестована у вільному польоті, а також на прив'язі, подібно повітряному змію [1, р. 149-150].

Не всі експерименти над створенням нових літальних апаратів закінчувалися вдало. Амбітний німецький ремісник та винахідник Альбрехт

Людвіг Берблінгер проектував розробку пристрою, що нагадував пізніший дельтаплан. Впродовж кількох років він працював над вдосконаленням цього пристрою, однак його праця не була оцінена товариством в гільдії, в якій він знаходився, йому навіть погрожували вигнанням за порушення гільдійних правил, а саме виробництва поза її межами. Цей проект обійшовся Берблінгеру значними матеріальними витратами. Цікавість до його роботи виявив король Фрідріх I Вюртемберзький, який підтримав винахідника, надавши йому спонсорське фінансування [7, s. 13].

Спроба продемонструвати «дельтаплан» ввечері 30 травня 1811 р. перед королем не вдалася через пошкоджене крило, що змусило Берблінгера перенести політ. Наступного дня знову була невдача, – через незадовільні погодні умови та технічні недоліки пристрою. Коли політ все ж відбувся, аеронавт, пролетівши невелику відстань, втратив рівновагу й впав у Дунай. Він вижив і був врятований рибалками, але в результаті невдалого польоту його репутація була зруйнована [7, s. 14].

Отже, після гучного ажіотажу з першими польотами на повітряних кулях у Франції, аеронавтика продовжила свій розвиток по обидва боки Атлантики. Інтерес до польотів спонукав ентузіастів до випробування нових літальних апаратів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ackroyd J. A. D. Sir George Cayley: The Invention of the Aeroplane near Scarborough at the Time of Trafalgar. *Journal of Aeronautical History*. 2011. № 6. P. 130-181. URL: <https://www.aerosociety.com/media/4862/sir-george-cayley-the-invention-of-the-aeroplane-near-scarborough-at-the-time-of-traffic.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).

2. [Blanchard Jean-Pierre]. Journal of My Forty-Fifth Ascension, Being the First Performed in America, on the Ninth of January, 1793. Philadelphia : Printed by Charles Cist, 1793. 27 p. URL: <https://www.loc.gov/item/07003477/> (дата звернення: 16.11.2023).

3. Kim Mi Gyung. The Imagined Empire: Balloon Enlightenments in Revolutionary Europe. Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 2017. XXV, 427 p.

4. King Samuel A. The Balloon. Noteworthy Aerial Voyages, from the Discovery of the Balloon to the Present Time. New York : The American Aeronautic Society of New York, 1879. XXXV, 73 p. URL: <https://www.loc.gov/item/07003476/> (дата звернення: 18.01.2024).

5. Lamboley Claude. Étienne-Gaspard Robertson (1763–1837) : Fantasmagore oublié Précurseur des trucages cinématographiques. *Bulletin de l'Académie des Sciences et Lettres de Montpellier*, vol. 48, 2017. 20 p. URL: https://www.ac-sciences-lettres-montpellier.fr/academie_edition/fichiers_conf/LAMBOLEY-2017.pdf (дата звернення: 19.12.2023).

6. M. Garnerin's Own Account of his Ascent from St. George's Parade, North Audley Street, and Descent with a Parachute, Sept. 21, 1802. *The Annual visitor; or, almanac, for the year of our Lord, 1803.* : ... Calculated for the meridians of Maryland, Pennsylvania, Virginia, Kentucky, and Tennessee [sic]. Baltimore : Printed for Thomas, Andrews & Butler, by John W. Butler, [1802]. P. 12-24. URL: <https://dome.mit.edu/handle/1721.3/193368> (дата звернення: 10.12.2023).

7. Stefanidis Anja. Albrecht Ludwig Berblingers Sturzflug in die Donau vor 200 Jahren // Rundbrief / Württembergischer Geschichts- und Altertums Verein; Württembergische Landesbibliothek. 2011. Nr. 11. S. 13-14. URL: <https://journals.wlb-stuttgart.de/ojs/index.php/rb/article/view/5306> (дата звернення: 12.11.2023).

8. [Robertson]. Bemerkungen des Herrn Robertson auf seiner Luftfahrt in Riga am 18. August 1804 // Nordisches Archiv vom Jahre 1804. Riga und Leipzig : Nordische Commissions-handlung. 1804. Bd. 3. S. 232-235.

9. [Robertson]. Luftreise der Professoren Sacharow und Robertson zu St. Petersburg den 30. Juni 1804 // Nordisches Archiv vom Jahre 1804. Riga und Leipzig : Nordische Commissions-handlung. 1804. Bd. 3. S. 236-238.

10. The Balloon With which Mr. Garnerin ascended ... & the Parachute by which he descended.... Clerkenwell: J. Davenport, [1802]. URL: <https://dome.mit.edu/handle/1721.3/193047> (дата звернення: 16.11.2023).

Наталія ВАВРИНЮК, студентка I курсу магістратури
Науковий керівник – **Валерій СТЕПАНКОВ**,
доктор історичних наук, професор

ВПЛИВ БУДДИЗМУ ТА СИНТОЇЗМУ НА ШЛЮБ І СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ЯПОНЦІВ

Формування сімейних відносин у японців було досить складним історичним процесом, котрий був пов'язаний зі змінами у релігійному, культурному, суспільно-політичному житті. За 2 тисячоліття історії, інститут сім'ї пройшов значну еволюцію від патріархального клану до нуклеарної модерної сім'ї. Велику роль у цих подіях відіграли релігійні і філософські уявлення японців. В першу чергу, це стосується таких традиційних релігій, як синтоїзм і буддизм та філософські школи конфуціанства.

Синтоїзм є найдавнішою релігійною системою. Він зародився у період Яйой (III ст. до н.е. – III ст. н.е.), який пов'язаний із переселенням предків японців на архіпелаг, заснуванням перших племінних союзів і князівств [12, с. 153]. Вони просувалися сюди із південного Китаю і Кореї. Оскільки володіли технологією виплавки бронзи, то мали військову перевагу над аборигенами. Протояпонці швидко захопили більшу частину о. Хонсю, а місцеве населення або знищувалось, або асимілювалося. Воно позбавлося будь-яких прав, чоловіки ставали рабами, а жінки – наложницями [3, с. 66-

67]. Саме тоді формуються перші державні утворення першою з яких була Яматай [3, с. 102]. У китайських джерелах згадується його правителька («цариця») Яматай на ім'я Хіміко [5, с. 562]. Згідно японської історичної традиції, вона могла бути жрицею богині Аматерасу і водночас правити своїм князівством. Хіміко відправила посольство до китайського імператора з дарами і отримала титул «вана» (князя) – союзника імператора. Однак точних даних про неї нема [3, с. 106]. Проте сам факт того, що саме жінка управляла найдавнішою японською державою показує нам, що жінки відігравали велику роль у тогочасному суспільстві [12, с. 155].

Це пов'язано і з найбільш ранніми міфами предків сучасних японців про богів-творців Ідзанами та Ідзагами – брата і сестри, котрі стали предками усіх богів і людей [13, с. 42]. Саме від них народилась Аматерасу – богиня, що стала предком усіх японських імператорів [8, с.51]. Її культ засвідчує певні елементи матриархату у ранньому суспільстві. Історія про Хіміко і деяких інших цариць-жриць (Тойо – племінниці Хіміко) також промовляє, що у ранньому синтоїзмі жінки відігравали ключову роль у формуванні культу. Ті ж легенди про Хіміко промовляють, що цариці-жриці не виходили заміж і не мали потомства, єдиним чоловіком у палаці цариці був її брат, але вся прислуга складалась із жінок [9, с. 107]. Можливо, у давній Японії цариці відігравали лише церемоніально-релігійну функцію, були очільниками культу, але влада могла перебувати у кланових старійшин. Це підтверджується тим, що після смерті Хіміко почалась кривава усобиця, в результаті якої зникає сам титул цариць-жриць [3, с. 82, 5, с. 563].

Проте наявні археологічні і писемні джерела говорять про те, що сімейні відносини у ранніх японців не були означеними. Відомий український сходознавець О. Крижанівський, описуючи культуру Яйой зауважує, що у предків японців була навіть відсутня весільна церемонія, а дівчина могла вийти заміж, просто назвавши чоловікові своє ім'я [5, с. 558]. В той же час чоловіки могли одружуватись, лише пройшовши обряд ініціації і «бойове хрещення». Як і в багатьох архаїчних культурах, у них існували чоловічі союзи, в які вступали підлітки. Лише пройшовши військовий вишкіл і отримавши певний досвід війни, вони могли вступати у шлюб. У дитинстві хлопчики жили у батьків, підлітки – у чоловічих казармах [13, с. 168]. Лише після 20 років, могли вступити у шлюб, отримати власне житло і жити окремо. Шлюб не мав якоїсь сакральної ролі і не був пов'язаний із релігією. Ця практика нагадує шлюб у давніх греків і римлян, як і загалом до речі система виховання. І ще особливість, яка ріднить давню Японію із Грецією або Римом - це наявність аналогу вакханалій – свята ніінамесай (свята урожаю), котрий завершувався оргією [5, с. 558]. Шлюб лише виконував функцію продовження роду і виживання племені, таким чином був позбавлений чисто релігійного забарвлення.

У III ст. н.е. починається період Ямато, пов'язаний із формуванням єдиної держави на японських островах. Саме в цей період закладаються основи синтоїстської релігії [3, с. 170]. По всій країні з'являються святилища

і храми, племінні культури починають об'єднуватись у єдину церковну ієрархію. Поступово окремі аристократичні клани і роди (удзі) об'єднуються в єдину державу. У VI ст. н.е. з'являються перші правителі із титулом «імператора» - «тенно» [8, с. 39]. Але тепер ними були лише чоловіки, які виконували усі приналежні ритуали і обряди. Матріархальні культури змінюються патріархальними. Легенди про божественне походження імператорської роду Ямато призвели до поширення кровозмішання серед його представників. Так, імператор Темму взяв до свого гарему дочок брата; його син, принц Кусакабе одружився на своїй тітці [12, с. 88]. Відомо, що ранній синтоїзм дозволяв шлюби між єдинокровними братами і сестрами, народженими від різних матерів.

В основі синтоїзму лежать декілька важливих понять, такі як камі, мітам, кегаре. Божественна природа - мітам - має конкретні предмети і навіть абстрактні поняття, наприклад, добро і зло. Камі – це душа певного предмету. За японськими віруваннями, не лише живі істоти, але й усі предмети на світі мають свою душу. Камі можуть бути не лише предметами, але й явищами, такими як вітри, землетруси, гори, хмари. Таким чином, у японському сприйнятті не існує розділу на живі і неживі явища, усі вони одушевлені, тобто із ними можна взаємодіяти, спілкуватися. Кегаре означає «скверна», тобто порушення духовної чистоти, порушення божественних заповідей і прийнятих законів і правил. У випадку появи кегаре, грішник повинен здійснити ритуал духовного очищення шляхом омовіння, піст і молитви [10].

Щодо структури ранньої японської сім'ї, то вона повністю вкладалася у кланово-патріархальну структуру тодішнього суспільства. У період Яйой жінки відігравали велику роль, як представники племінних чи регіональних культів, зазвичай саме вони були жрицями [10, с. 160]. Ймовірно, вони не могли вступати у шлюб і мати потомство, оскільки народження дітей призводило до «оскверніння» їх тіла. Саме звідси і походить ідея про «скверну», що є однією із основ традиційної релігії синто. Жінки все ж відігравали велику роль у житті родів-удзі, хоча формальними очільниками завжди були чоловіки. Цікавим є те, що шлюб у ранній Японії зовсім не передбачав спільного життя. Жінка могла залишатись у будинку своїх батьків, або жити окремо від чоловіка із дітьми [1, р. 216]. Наприклад у домі батьків чоловіка, коли останній був відсутній. Вона користувалася широкою свободою. Проте існували і певні обмеження. Зокрема, чоловіки, які не були родичами жінки, не могли відвідувати її покої [1].

За синтоїстським поняттям вважалося, що створені духами ками, люди чисті і правильні від Природи, а погані вчинки відбуваються внаслідок забруднення духу, тому основний синтоїстський обряд - очищення. До речі будь-який обряд починався з очищення, що полягав в обмиванні водою рота та рук [10, с. 163]. Його обов'язковим елементом є читання звернених до божества молитов. Одним із широко поширених тут синтоїстських ритуалів є Місогі (Misogi) – обряд очищення водою. Місогі відбувається на березі

річки, моря або під водоспадом. Практикували в холодну пору року, бо перебували у тривалій час у крижаній воді, символізувало єднання з природою, дотик до всесвітнього простору, повне оновлення через очищення душі та тіла [10].

Також саме у синтоїзмі зародились перші весільні ритуали. Найдавніші із них до нас не дійшли, перші ритуали були записані письмово лише у XVI столітті і набули поширення у період Едо (1603-1869) [1, р. 215]. Ритуал шлюбу вважався уособленням божественних законів і правил, жреці порівнювали молодять із першими богами, котрі створили світ. Ритуал включав в себе омовіння і піднесення sake і різних страв богам, читання священних молитов. Цікаво й те, що по мірі суспільних змін, змінювалась і структура традиційно синтоїстського духовенства (каннусі). До XVII ст. жінки цілком могли бути настоятелями храмів синто (дзіндзя), але в епоху Токугава усі обряди і головні ролі в храмах виконували лише чоловіки [1, р. 218]. Жінки перебували в статусі помічниць і слуг (міко). Ймовірно, це було пов'язано із поширенням конфуціанської моралі і принципів бусідо, в яких саме чоловік займав головну роль у суспільстві [1].

На початку VI ст. в Японії стають відомі буддизм та конфуціанство. Поступово буддизм починає відігравати значну роль у її житті. Відбувалося взаємопроникнення буддизму і синтоїзму, їх взаємне доповнення. Божества буддизму приймалися у синтоїзмі, і навпаки [6, с. 296]. Синтоїзм з його колективістським характером обслуговувало потреби громади, а буддизм, що має особистісний характер, орієнтувалося на індивідуальність [13, с. 52]. Природа сприймалася як уособлення краси та гармонії, і викликала відчуття божественності всього у Всесвіті. Саме таке ставлення до природи було основою, де відбувалася взаємодія синтоїзму і буддизму.

Поширення буддизму також було пов'язано із політичними конфліктами і зміною ролі жінки в імператорській родині. Після встановлення імператорської влади, жінки поступово втрачають вплив у політиці, їм все більше обмежують свободу. Це викликало незадоволення імператриць, котрі часто були родичами імператорів. Так, імператриця Суйко приходилась зведеною сестрою своєму чоловіку Бідацу. По його смерті, на трон зійшли племінники Бідацу, але Суйко заручилась підтримкою свого дядька, убила імператора Сусюна і сама стала імператрицею [7, с. 88]. Саме імператриця Суйко офіційно оголосила буддизм державною релігією. Вона всіляко заохочувала релігійні конверсії, заснування нових монастирів і храмів. Але як вважають деякі дослідники, імператриця Суйко була зацікавлена у зміні ролі жінки у суспільстві і в утвердженні буддизму, саме як жіночого культу. Це призвело до того, що протягом наступних 100 років саме жінки-імператриці відігравали ключову роль у політиці імператорського дому, часто самі сходили на престол [7, с. 89]. І саме вони були покровительками раннього японського буддизму. Також саме за прямої їх участі була заснована нова столиця держави – Нара. Ця резиденція монархів будувалася за китайськими канонами і відповідно до буддистських традицій. Проте

спроба утвердження «буддистського матриархату» призвела до нових політичних конфліктів, відсторонення жінок від влади і остаточного утвердження синтоїзму, який поступово поєднувався із буддизмом у нову синкретичну релігію [7, с. 89-90].

Після падіння імператриці Кокен, її наступник Камму переносить столицю із Нари в Хейан (Кіото) і починається нова епоха в історії Японії. До цього часу в країні остаточно завершується соціальна стратифікація і поділ населення на аристократів і простолюдинів. Проте, сімейно-кланова структура соціуму зберігається, будь-яка родина і надалі входила до певного клану – союзу декількох родів, котрі мали спільне прізвище [6, с. 323]. Вплив буддизму проявляється в тому, що серед японців починають формуватися погляди на добро і зло, формуються ідеї гріховності і святості. Також буддизм привносить нове розуміння родини, сім'ї і шлюбу, оскільки у ньому велику роль відігравали ідеї взаємодії чоловічого і жіночого начала, котрі із Індії потрапили до Японії через Китай [13, с. 52]. Поступово, буддизм перетворюється саме на чоловічий культ.

Водночас, політичні негаразди призводять до того, що жінки остаточно втрачають будь-який вплив на політику. Відтепер, дружини імператорів були зведені до ролі наложниць і матерів спадкоємців, у витончену епоху Хейан вони все ще відігравали певну естетичну і культову роль в релігії і культурі, складали вірші, здійснювали обряди [4, с. 87-88]. Однак, не могли займати престол. Серед суспільства утверджується принцип майорату – відтепер, спадок батьків переходить лише по чоловічій лінії старшому нащадку. Також дружини були зобов'язані перебиратися після весілля до будинку чоловіка або його батьків і приймати його прізвище. Вихованням займались обоє батьків, а також родичі батька. Тобто, родина стає повністю патріархальною. Серед японців поширюється і полігамія [4, с. 88]. Якщо у чоловіка достатньо коштів, він має право оселитись окремо від батьків і мати кількох дружин чи наложниць. Проте саме діти від «офіційної» дружини вважались спадкоємцями. Однак до епохи Муроматі (XIV ст.) жінки продовжували відігравати і сакральну роль. Згідно давніх японських вірувань, саме вони наділені силою спілкуватись із богами і бути посередником при спілкуванні богів із чоловіком. Вони складали заповіти і були їх хранительками. Жінки співали священні гімни і молитви під час релігійних свят і фестивалів [4, с. 87]. Також і синтоїзм і буддизм допускали розлучення між чоловіком і жінкою.

Особливістю японського суспільства була його стратифікація, досить схожа на кастову систему Індії. Японці із аристократичних родин могли одружуватись лише на представниках свого стану, те саме стосувалось простолюдинів: селян, міщан, купців, ремісників. В епоху Муроматі та Едо шлюби між різними станами були заборонені [2, с. 140]. Також обмежувались шлюби із іноземцями або представниками інших народів (айнів, рюккю).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Nakane Chie. Tokugawa Japan. The social and economic antecedents of modern Japan. Tokyo: University of Tokyo Press, 1990.
2. Воркина К.С. Семья в жизни самурая. Актуальные проблемы современной Японии. 2011. № 25. С. 139–153.
3. Воробьев М. В. Япония в III—VII веках: этнос, общество, культура и окружающий мир. М.: Наука, 1980. 344 с
4. Изотова Н.Н. Трансформация гендерных стереотипов в японском обществе. Культура и цивилизация. 2015. № 6. С. 83–96.
5. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. Київ: Либідь, 2002. 592 с
6. Лепехова Е.С. Религиозный аспект легитимации статуса женщин-императриц на Дальнем Востоке (на примере императриц У-хоу и Кокэн). Религия и общество на Востоке. 2019. №. 3. С. 292-327.
7. Лепехова Е. С. Японские императрицы и их покровительство буддизму в Японии. Вестник Бурятского государственного университета. Философия. – 2012. №. 6. С. 86-92.
8. Мещеряков А.Н. Древняя Япония. Буддизм и синтоизм. М.: Наука, ГРВЛ, 1987. 212 с.
9. Мещеряков А.Н., Грачев М.В. История древней Японии. М.: Наталис, 2010. 544 с.
10. Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу Підручник. К., Либідь, 2002. 736 с.
11. Столяр Т. Кланові коріння японського соціуму. Сходознавство. К., 2001. № 13–14. С. 28–37.
12. Суровень Д.А. Брачные связи государя Оо-садзаки (Нинтоку) и внутриполитическая борьба в Ямато в конце 10-х - первой половине 20-х годов V века. 2012. *Вестник ЧелГУ*. 2012. № 12 (266). С. 87-102
13. Суровень Д. А. Возникновение раннерабовладельческого государства в Японии (I век до н. э. - III век н. э.). *Проблемы истории, филологии, культуры. Москва. Магнитогорск: Ин-т археологии РАН МГПИ*, 1995. Вып.2. С.150-175.
14. Федоров М. Япония и японцы. Страна, религиозный, государственный, общественный и домашний быт японцев. Санкт-Петербург: Издание П.П. Сойкина, 1905. 168 с.

Вероніка ДВОРЯНОВА, студентка 4 курсу
Науковий керівник – **Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ**,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ТОКІЙСЬКИЙ ТРИБУНАЛ

Токійський трибунал – другий міжнародний трибунал, заснований після Другої світової війни для судового розгляду воєнних злочинів. Поряд з Нюрнберзьким трибуналом, Токійський трибунал відіграв важливу роль у

повоєнному правосудді, розглядаючи справи про воєнні злочини. Два міжнародних трибунали – Нюрнберзький та Токійський – були створені після Другої світової війни для притягнення до відповідальності за воєнні злочини.

Метою даної статті є аналіз трибунала, який розглядав злочини війни та злочини проти миру і людства в цілому, скоєних японськими військами під час війни в Тихоокеанському регіоні.

Міжнародний трибунал, що діяв протягом 1946-1948 років, виніс вердикти стосовно 25 обвинувачених у воєнних злочинах. Більшість з них отримали довічне ув'язнення або смертну кару. За час своєї роботи трибунал також прийняв Токійську декларацію – основоположний документ у сфері міжнародного гуманітарного права, що визначає правила ведення війни [1, с.812].

Учасниками трибуналу стали одинадцять держав: СРСР, США, Китай, Великобританія, Австралія, Канада, Франція, Нідерланди, Нова Зеландія, Індія і Філіппіни. Процес: 818 відкритих судових засідань, 4356 документальних доказів, 1194 свідчень свідків (з яких 419 - безпосередньо перед трибуналом) [2, с. 192].

Незважаючи на те, що його часто недооцінюють в порівнянні з Нюрнберзьким трибуналом, Токійський трибунал став важливим прецедентом у справі притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Він продемонстрував, що навіть найвищі військові та політичні лідери можуть бути притягнуті до відповідальності за свої дії. Трибунал також зробив значний внесок у розвиток міжнародного права, чітко визначивши поняття «злочини проти миру» і «злочини проти людства» [3].

Хартія Міжнародного військового трибуналу для Східної Азії, прийнята 19 січня 1946 року, визначила основні принципи роботи Токійського трибуналу.

Трибунал мав право судити як цивільних, так і військових японців, звинувачених у злочинах війни та злочинах проти миру, згідно зі статтею 5 Хартії. Підсудні мали право на захист та могли викликати свідків. Трибунал визначив, що воєнні злочини є порушенням законів та звичаїв війни. До них відносяться злочини проти військовополонених, цивільного населення (включаючи жінок та дітей), а також економічні злочини. Підсудний вважався невинним доти, доки його вина не була доведена. Свідки не могли бути викликані, якщо це могло б зашкодити їм особисто або державі, до якої вони належали. Трибунал був незалежним від будь-якої держави й підпорядковувався лише Альянсу переможців Другої світової війни. Кожен підсудний мав право на справедливий та прозорий процес [5].

Важливо зазначити, що Токійський трибунал використовував різні заходи покарання для засуджених, залежно від характеру та тяжкості їхніх злочинів.

Були зазначені смертна кара, зазвичай застосовувалася до тих, хто був визнаний винним у найтяжчих злочинах, і виконувалася через повішення, більшість засуджених отримували довічне ув'язнення, деяким засудженим

заборонялося обіймати посади в уряді, військових чи інших державних структурах, деяких засуджених було конфісковано або інакше вилучено для відшкодування шкоди постраждалим [5].

Токійський трибунал став першим міжнародним трибуналом, заснованим для судового переслідування воєнних злочинів та злочинів проти миру, безпеки людства. Це стало прецедентом для створення подібних трибуналів у майбутньому, таких як Міжнародний кримінальний трибунал. Токійський трибунал визнав, що військові та політичні лідери не мають імунітету перед законом. Він встановив стандарти, за якими їх можна судити, й заклав основу для захисту прав людини та притягнення до відповідальності за злочини проти людства [4].

Діяльність Токійського трибуналу стала важливим уроком для міжнародного співтовариства: злочини проти людства не залишаються безкарними. Це сприяло підвищенню свідомості та збільшенню рівня відповідальності урядів, політичних та військових лідерів.

Основними висновками можна зробити те, що Токійський трибунал став першим міжнародним трибуналом, який судив за воєнні злочини та злочини проти миру. Це стало прецедентом для створення подібних трибуналів у майбутньому. Трибунал визнав, що військові та політичні лідери не мають імунітету перед законом, й встановив стандарти для їхнього судового переслідування. Це стало важливим кроком у захисті прав людини та притягненні до відповідальності за злочини проти людства. Діяльність трибуналу стала уроком для міжнародного співтовариства: злочини проти людства не залишаються безкарними. Це сприяло підвищенню свідомості та збільшенню рівня відповідальності урядів, політичних та військових лідерів. Токійський трибунал забезпечив відновлення правопорядку в Японії, застосувавши заходи законної відповідальності до тих, хто вчинив злочини проти миру та безпеки людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Задорожній О. В. Токійський процес 1946-48 *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2 т. ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. , Київ : Знання України, 2004. Т. 2: М Я. ,812 с
2. Трубайчук А.Ф. Друга світова війна: Коротка історія. Київ: Наукова думка: Асоціація істориків «Істина», 1995. 192 с.
3. Crowe D. M. The nuremberg and tokyo IMT trials. Transnational encounters between germany and japan. New York, 2016. P. 165–184.
4. Boister N. The Tokyo Trial. Routledge Handbook of International Criminal Law.
5. The Tokyo The Tokyo Trial Research Centre. Tokyo Trial: Recollections and Perspectives from China. Cambridge University Press, 2016. 286 p.

Катерина ДЯЧИНА, студентка 4 курсу

*Науковий керівник – Іван БОРОВЕЦЬ,
кандидат історичних наук, доцент*

РЕФОРМИ МАРІЇ-ТЕРЕЗІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Марія-Терезія, імператриця Священної Римської імперії та королева Угорщини та Богемії, правила упродовж 1740 – 1780 рр. Катастрофічний стан держави після війни за австрійську спадщину (1740 – 1748 рр.) змусив її здійснити серію реформ в дусі освіченого абсолютизму. Їх мета полягала у створенні можливостей для Габсбургської монархії витримати суперництво з могутніми державами континенту – Англією, Францією. Ця тема достатньо широко висвітлена у різних публікаціях присвячених цьому періоду [1-5].

Перебудова держави не означала її повного оновлення цілковито в дусі Просвітництва. Ключовими були два мотиви: по-перше, бажання остаточно зламати станову систему держави; по-друге, прагнення перетворити кожного підданого у свідомого громадянина, котрий відповідально ставиться до своїх обов'язків. Імператорський двір потребував ефективних методів відновлення матеріальних ресурсів, нових підходів до організації держави і, зрештою, виховання нового покоління підданих. Внутрішнім стимулом реформувати монархію Габсбургів також стала її висока децентралізація – держава фактично базувалася лише на династичній єдності Австрії, Чехії, Сілезії, Моравії (так звана корона Святого Вацлава), Словаччини, Хорватії та Угорщини (так звана корона Святого Стефана). Одним із зовнішньополітичних стимулів реформування держави було також намагання не допустити відставання Австрії від її основного суперника – Пруссії [5, с. 45].

У 1742 р. питання і справи зовнішньої політики були забрані з-під відання керівників австрійської Надвірної канцелярії і переданні до рук новоствореної «Надвірної і державної канцелярії». Крім того, щоб забезпечити кращий облік державних й адміністративно-правових грамот і актів, правителька повеліла заснувати також центральний, палацовий, надвірний і державний архіви. Надвірна палата, що працювала з труднощами, була реформована і в результаті перетворена на не надто вдалу на початках форму розділення судочинства та адміністрації [1, с. 304].

У 1749 – 1756 рр. відбулися військова і податкова реформи. У західній частині монархії шляхту позбавили податкових привілеїв і зобов'язали платити внески до державного бюджету [4, с. 156].

Митний статут 1775 р. скасував внутрішні мита на території спадкових земель Габсбургів. З середини XVIII ст. уряд став на шлях протекціонізму, домагався максимального збільшення вивозу виробів при скороченні експорту сировини. Однак зростаючі витрати на непомірно зрослу армію і бюрократичний апарат вели до того, що держава, не бачачи іншого виходу з

важкого фінансового стану, збільшувала фіскальний тиск на торгівлю і промисловість, тобто душила те, чим опікувалася [3, с. 47].

Реорганізація командування армією була важливим кроком для забезпечення ефективності та координації дій в умовах складної політичної ситуації. Надвірна воєнна рада та Генеральний воєнний комісаріат, піднятий до рангу самостійної служби, довели свою здатність управляти та координувати військовими операціями [3, с. 39].

У створенні «Надвірної депутації в Банаті, Трансильванії та Іллірії» відображено розуміння значення вирішення конфліктів та забезпечення стабільності в регіоні. Це відомство мало на меті сприяти врегулюванню хронічних суперечок між різними етнічними та політичними групами, що сприяло зміцненню внутрішньої стабільності й координації дій в цих регіонах [4, с. 157].

Державна адміністрація стала новим стовпом династії, незалежним від впливу земельних власників. Упродовж 1748 – 1756 рр. відбувся опис земельних ділянок селян та володінь дворян з метою раціоналізації системи оподаткування, відомий як Терезіанський кадастр, щоб протистояти зловживанням феодалів. Також було введено єдину грошову одиницю – золотий, що дорівнював 30 крейцерам, та єдину систему мір і ваги. З 50-х по 70-ті роки XVIII століття були прийняті нові кримінальний і цивільний кодекси, заборонено застосування тортур під час допитів та обмежено засудження до смертної кари [2, с. 86].

У 1762 р на території Габсбурзької монархії були введені в обіг перші паперові гроші. Але перші банки, ощадні каси, страхові компанії в чеських і моравських землях почали з'являтися лише з другої половини XIX ст. [4, с. 158].

Аграрні реформи були викликані багатьма чинниками: потребою мануфактур в робочих руках, прагненням уряду до підтримання життєздатності селянського господарства – головного джерела отримання податків і рекрутів, Велику роль у переході в 60-х роках XVIII ст. до реформування аграрних відносин зверху зіграли численні селянські виступи (найбільшим з них було повстання в Чехії в 1775 р.). Абсолютистська держава втручалася у взаємини поміщика з селянами, визначаючи максимальний і мінімальний розміри селянських наділів, обсяг і розміри належних з них феодальних повинностей і податків. Поміщикам заборонялося самовільно зганяти кріпосного з його наділу або урізати останній. Була ліквідована судова влада поміщика над кріпаком, який отримав право скаржитися до суду у разі конфлікту з поміщиком [3, с. 49].

Марія-Терезія реформувала шкільну систему, що дозволило навчати дітей в початкових школах їх рідною мовою. Вона заснувала нові університети та академії, такі як Віденський університет та Львівський університет. Це сприяло розвитку науки та освіти, а також підготовці кваліфікованих кадрів для різних галузей [3, с. 46].

Посилення централізації і розвиток бюрократизму супроводжувалося порушенням прав корони св. Вацлава, як суверенного державного утворення. Реформи XVIII ст. знищили зв'язок між землями чеської корони: в 1745 р. для фінансового управління Моравією була заснована особлива установа – казенна палата. Не менш значних змін зазнала організація місцевого управління Чехії. У 1749 р. ліквідовано намісництво як орган станового управління, а замість нього засновано нову установу для адміністративно політичного і фінансового управління – королівську репрезентацію і камеру. Членами цієї установи були державні чиновники, а не земські сановники і судді із земської вищої шляхти [2, с. 86].

У 1749 р. імператриця Марія-Терезія ліквідувала чеську придворну канцелярію шляхом її об'єднання з австрійською канцелярією в єдину спільну державну установу у Відні – Директоріум для внутрішніх справ. Також було засновано Верховну судову палату. Управління зовнішніми справами було надано придворній і державній канцелярії, судовими і юридичними – заснованому вищому юридичному відомству, при якому діяла особлива законодавча комісія [2, с. 86-87].

Отже, правління Марії-Терезії стало епохою реформ та модернізації, що значно змінило внутрішньополітичне життя Австрійської імперії. Вона була далекоглядною правителькою, яка розуміла необхідність змін та прагнула зміцнити державу та покращити життя своїх підданих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Еріх Цьольнер. Історія Австрії / Пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анатолій Онишко, Наталя Іваничук. Львів: Літопис, 2001. 712 с.
2. Зінько Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І. Нариси історії Чехії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 464 с.
3. Іванов І. В., Олейников В. В. Особливості розвитку освіченого абсолютизму в австрійській імперії. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 45-50
4. Пиртко М. С. Реформа державного управління в Австрійській імперії за правління Марії Терезії. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 156-161.
5. Пиртко М. С. Соціально-політичні передумови та теоретичне обґрунтування реформ Марії Терезії в Австрійській монархії (1740–1780 рр.) *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2019. Вип. 58 (1). С. 43-48.

Олександр КОМАРОВ, студент 3 курсу
Науковий керівник – **Валерій СТЕПАНКОВ**,
доктор історичних наук, професор

ІСТОРІЯ ЕМБЛЕМАТИКИ РОДУ ТОКУГАВИ 1603-1867 рр.

Тема дослідження, для Японії є дуже популярною, де традиція використання особистої символіки зберігаються досі. Рід Токугава мав визначну роль у японській історії. Його сьогуні правили державою з 1603 по 1868 рік. Тому він досі викликає у різноманітних дослідників інтерес у різних аспектах. Зокрема теми емблематики в своїх роботах трюклались такі японські дослідники як Тотосі Такадзава, Йошіакі Кусудо, Макото Такеміцу, Соічіро Хонда.

Міцуба-аой - це різновид аой-мон (візерунок мальви) японського родового герба, із зображенням візерунка, який виглядає поєднанням кінчиків трьох листків мальви так, щоб вони зустрічалися в центрі в колі [1]. Термін «Міцуба-аой» у багатьох випадках стосується герба «Маруні Міцуба-аой» (три листки мальви в колі), який належить до клану Токугава [1]. Аой-мон створений за мотивами футаба-аой (дволистої мальви), що належить до родини аристолохієвих (*Aristolochiaceae*). Як впливає з назви, футаба-аой зазвичай має два листки. Трилиста футаба-аой зустрічається рідко. Як видно з фестивалю Аой-мацурі (Фестиваль квітів мальви, що проходить, що року 15 травня), аой-мон символізував клан Камо і використовувався як герб святині Камо-дзіндзя (два листки мальви або Камо-аой). Бушідан (загони воїнів) у провінції Мікава, які мали тісні зв'язки з кланом Камо, використовували аой-мон як родинний герб. Цей факт підтверджує думку про те, що вживання аой-мону родиною Токугава, зокрема, воїнами в Мікаві, означає, що вона може бути нащадком клану Камо, а не Сейва-Гендзі (клану Мінамото) [1].

Коли Токугава став Сей Тайсьогунном (дослівно «великим полководцем, який підкорює варварів») і заснував сьогунат Токугава, аой-мон не був особливим гербом, але іншим родинам поступово почали забороняти використання аой-мон, в тому числі Міцуба-аой. Відомо що Клан Токугава змусив клан Мацудайра утриматися від використання аой-мону і заборонив його вживанням кланом Іна. Згодом родина Токугава монополізувала аой-мон, офіційно заборонивши його використання в 1723 році [1]. Але дозвіл на його використання час від часу надавався деяким кланам, зокрема Хонда (васал Токугави) та клан Ікеда з домену Тотторі (квазі-лінія родини Токугава) [2].

Імператорська родина намагалася передати Кірі-мон (візерунок павловнії, емблема імператорського уряду) роду Токугава, щоб наслідувати прецедент кланів Ашікага, Оди Нобунаги та Тойотомі Хідейоші, але родина Токугава відмовилася взяти його. В результаті престиж аой-мону різко виріс. Його ще називають міцу-аой. Окрім дизайну з круглим контуром, він ще

включає дизайни з кутовим контуром (Моріяма Міцу-аой, Сайджо Міцу-аой тощо) та гокан (п'ять аой-монів, розташованих по колу) [3].

Родина Токугава і токугавські госанке (три привілейовані гілки родини Токугава - Оварі, Кішю і Міто) мали схожий Мару ні Міцуба-аой (Міцуба-аой у колі), або так званий Токугава-аой (герб клану Токугава із зображенням трьох листків мальви). Кожна з них мала свій власний токугава-аой, візерунки смужок на листках якого відрізнялися один від одного. Навіть у тій самій родині сьогуна токугава-аой до третього покоління мав 33 смуги на листку, які поступово зменшувалися до 13-ти на листку в епоху Йошінобу [3]. Цунайоші Токугава та Йошімуне Токугава використовували листки, схожі за дизайном на листки нуфару, що використовувалися для айзу-аой [6]. Існує багато варіацій, наприклад, герби з використанням зворотнього боку листя («Мару ні Міцуура-аой» (зворотній бік трьох листків по колу) [4]. Однак у багатьох випадках родина Мацудайра, що належала до клану Токугави, використовувала цута-мон (візерунки плюща), кірі-мон (візерунки павловнії) або тучіва (віяло), серед інших, які використовувалися як кае-мон (альтернативний особистий герб) [4].

Існують різні версії про походження Міцуба-аой, у книзі: «Мікава го Фудокі» (Топографічні записи провінції Мікава авторства Кадзуе Чікайоші Хірайви від епохи Каней до епохи Сейхо (1624-1645), вміщує різні теорії, але вказує на те, що існує невизначеність щодо того, яка з них є правдивою. Кадзуе Чікайоші тверджує, що Міцуба-аой походить від клану Сакаї [5]. Мотонао Нарушіма конфуціанський вчений (у пізнішій редакції Мікава го Фудокі написаний на початку періоду Едо), стверджує що спочатку Міцуба-аой використовував рід Хонда, оскільки її засновник служив у храмі Каомодзіндзя. У книзі Аой но Гомон Райю (походження родового герба Токугава) зазначається, що: «У липні 1475 року (або липні 1479 року), під час битви при Анджо, Чьомон-но джо Удзітада Сакаї поклав три листки мальви на круглу тачю і зробив Нобуміцу, третьому главі роду Мацудайра, подарунок на тачі (тонка смужка висушеного морського вушка, загорнута в складений червоно-білий папір) із качігурі (каштан) і конбу (водорості) на них. Хоча Сакаї було сказано використовувати три листки мальви як родовий герб у разі перемоги в битві, за часів Нагачіки, п'ятого голови родини Мацудайра, родина Мацудайра вирішила використовувати Міцуба-аой як родовий герб, тоді як родина Сакаї отримала герб із листками щавлю, схожий на Міцуба-аой [6].

У статті про клан Іна-Хонда в «Ханканпу» (Генеалогію захисників сьогунату Хакусекі Арай) йдеться про клан Іна-Хонда: (Це також цитується в Мікав аго Фудокі) [5]. За часів Кійоясу сьомий глава клану Мацудайра, Тадамаса Хонда з Іни, округ Хой, підтримав Кійоясу, коли той напав на замок Йошіда-дзьо і Тахару. Коли Тадамаса привітав Кійоясу з тріумфальним поверненням до Іни, пригостив його їжею та напоями і подав гарнір на трьох листках мальви, Кійоясу був задоволений і сказав: «Завдяки вашій підтримці я здобув перемогу в цій битві». «Я знав, що Міцуба-аой є вашим родинним

гербом, але за святковим звичаєм подаруйте його мені». Існує й інша версія, що аой-мон був колишнім гербом клану Нітта і використовувався без змін.

«Історія міста Окадзакі» пояснює походження аой-мону наступним чином: Спочатку аой-мон був родинним гербом Тарозаємона Мацудайри. Після того, як Ясучіка та Чікауджі Мацудайра увійшли до села Мацудайра, вони молилися в храмі Камо-Мьодзін, а потім почали використовувати аой-мон як свій родинний герб. Також є думки, що клан Мацудайра використовував його, називаючи себе Камо-Гендзі (клан Мінамото) або Камо-но Асомі. Повіт Камо, де знаходився Мацудайра-го, повіт Камо в провінції Мікава, був шінгуном (територією святини) для храму Камо-дзіндзя, і клан Мацудайра в Мацудайра-го спочатку використовував аой-мон, герб храму Камо-дзіндзя, як свій власний родинний герб. Гірська місцевість Оку-Мікава в провінції Мікава має багато топонімів з «Камо», таких як Камо-го в повіті Камо, Камо-го в повіті Хой і Камо-го в повіті Шітара. З цієї причини багато місцевих кланів у Мікаві, таких як клан Мацудайра, клан Сакай і клан Хонда, використовували аой-мон як свій родинний герб.

Різні погляди на походження герба описані в «Ніхон Камон Соран» (Повному довіднику про родинні герби в Японії).

У ньому згадується наступні версії:

1. Він походить з клану Сакай.
2. Він був обмінаний з кланом Хонда.
3. Його винайшов сам Ієясу.
4. Герб клану Мацудайра був перейнятий після успадкування клану.
5. Айдзу-аой або Айдзу Міцуба-аой (трилисник Айдзу) є одним з різновидів Міцуба-аой. Це герб родини Айдзу-Мацудайра.

З точки зору дизайну, Айдзу-аой майже не відрізняється від Міцуба-аой родини Токугава, але його три листки не схожі на листя футаба-аой (листя мальви), що використовуються в оригіналі. Оскільки ці листки схожі на листя нуфар і подібні до листя футаба-аой, деякі дослідники вважають Айдзу-аой саме Кохоне-мон (візерунки нуфар), а не аой-мон [4].

Отже потрібно зазначити, що досі єдиної думки про походження Міцуба-аой не існує. Найвірогідніша з них та, що стверджує його зв'язок з храмом Камо-дзіндзя, роди покровителі якого використовували його модифіковану емблему. Потрібно стверджувати те, що герб мальви має дуже давні корні та має зв'язок із визначною синтоїською святиною. Ієясу як колишній представник роду Мацудайра присвоїв герб собі і Шляхом обмежень та заборон під час періоду Едо, йому та його наступникам, вдалося підвищити статус герба, користуватися яким, мав ексклюзивне право лише його рід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 高澤等著『家紋の事典』東京堂出版 2008年。(«Енциклопедія фамільних гербів» Тотосі Такадзава, Вид. Tokyo Do Publishing Co., 2008. 368с.)
2. РНР研究所編 武光誠監修『よくわかる！名字と家紋』РНР研究所 2009年(«Прізвища та родинні герби», за редакцією Науково-дослідного інституту РНР, під керівництвом Макото Такеміцу, Дослідницький інститут РНР, 2009.
3. 本田總一郎監修『日本の家紋大全』梧桐書院 2004年(«Повний список японських родинних гербів», за редакцією Соічіро Хонда, під керівництвом Соічіро Хонда, вид. Огірі-шоін, 2004. 366с.)
4. 楠戸義昭著『あなたのルーツがわかる／日本人と家紋』明治書院 2010年(Йошіакі Кусудо, «Розуміння свого коріння: Японці та родинний герб», вид. Мейдзі Шоін, 2010. 221с.)
5. 改正三河後風土記・三葵御紋御治定並酒井家カタバミ紋» Мікава го Фудокі» (Топографічні записи провінції Мікава, авторства Кадзуе Чікайоші Хірайви)
6. 柳營秘鑑 (походження родового герба Токугава)

Марія ЛОФЕРДЮК, студентка 3 курсу
Науковий керівник – **Андрій ЗАДОРОЖНЮК**,
кандидат історичних наук, доцент

НАЙБІЛЬШИЙ СКАНСЕН НА ТЕРЕНАХ ЄВРОПИ

Важливим для кожного етносу є питання формування національної свідомості, почуття національної гідності, історичної пам'яті. Одним із чинників, які сприяють цьому є музейництво. За своїм призначенням музеї бувають різними та, відповідно, поділяються за типами, видами і профілями, формами власності, масштабом діяльності, статусом. Одними з найцікавіших є саме музеї-скансени чи музеї просто неба.

Скансени - це етнографічні музеї просто неба, тобто своєрідні архітектурно-етнографічні комплекси просто неба з міні-музеями в окремих будівлях. Це дає змогу демонструвати пам'ятки матеріальної та духовної культури в умовах, максимально наближених до аутентичних. Пізнавальне значення та емоційний вплив таких музеїв дуже великий [1, с.80].

Ще в далекому 1810 році торговець Йон Бургман на острові Юргорден, який раніше належав шведській короні, побудував літній павільйон з чудовим садом та неймовірним краєвидом на місто. Оскільки маєток знаходився неподалік невеликої фортеці, що зі шведського «skans» означає

«укріплення», то і його почали йменувати як «Скансен». Майже століттям пізніше, у 1891 році, директор і засновник Музею Північних країн Артур Хазеліус придбав маєток Бурманга [2, с.7]. Того ж року «Скансен» уперше відкрився для відвідувачів. Пізніше до нього почали звозити численні будинки, та інколи навіть і цілі садиби з усієї Швеції.

Цю ідею добре сприйняли також в інших країнах. Станом на 1918 рік тільки в Північній Європі нараховується 50 музеїв такого типу, не менше 30 з яких нараховувались у Швеції.

Одним з основних завдань, які постають перед музейниками при створенні скансенів, безперечно є збереження найцікавіших та найавтентичніших пам'яток архітектури; створення відповідних умов для вільного доступу до них різних верств населення; демонстрація у комплексі національної народної культури та архітектури, предметів побуту, знарядь праці. Крім цього, на базах багатьох скансенів діють майстерні, які допомагають відвідувачам не тільки спробувати себе в новій діяльності, але й відроджують вже забуте народне ремесло.

Стосовно України, то першими прототипами скансенів стали виставки, на яких демонстрували окремі будівлі. Одна з таких виставок відбулась у Тернополі у липні 1887 року. На ній експонувались чотири селянські хати – гуцульська, подільська, надбужанська і наддністрянська.

Найбільшим і найвідомішим музеєм просто неба не тільки в Україні, але і в Європі є Національний музей народної архітектури та побуту, розміщений біля селища Пирогів, на околиці Києва.

Національний музей народної архітектури та побуту України – архітектурно-ландшафтний комплекс усіх історико-етнографічних регіонів України: Полісся, Слобожанщини та Полтавщини, Карпат, Наддніпрянщини, Поділля та Півдня [4].

Заснований музей 6 лютого 1969 року на північних околицях Києва. Вже у 1976 році скансен був відкритий для відвідувачів. Передумовою до його створення стала публікація листа від 14 серпня 1965 р. в газеті «Літературна Україна» про створення музею народної культури в Києві [6, с.52].

За короткий термін колектив музею зумів виконати експедиційно-пошукові роботи, спрямовані на створення архітектурних, художньо-побутових фондів та експозицій [2, с.14]. Найпалкішими ініціаторами та подвижниками створення скансену стали Петро Тронько, Петро Юрченко, Григорій Логвин, Петро Костирко, Віктор Самойлович. Саме вони започаткували розробку програми для майбутньої архітектурно-етнографічної композиції та знайшли місце для її розміщення. Попри численні дискусії щодо розташування знайшлась місцина на розлогих долинах правого берега Дніпра зі ставками, левадами, вербами, садами, дібровами, нивами [3, с.130]. Саме П. Г. Юрченку належить ідея формування музею на узбіччі Голосіївського лісу біля селища Пирогів.

П. Ф. Костирко та В. П. Самойлович, які були професорами Київського державного художнього інституту, намагались залучати студентів-

архітекторів до пошуку ідей організації музейної експозиції. Велика кількість фахівців з різних сфер діяльності, серед яких архітектори, етнографи, історики, реставратори, будівельники працювали над плануванням та створенням експозиції, проведенням досліджень, формуванням характерного традиційного середовища з отриманих пам'яток, облаштуванням простору скансену [5, с.15-16].

В результаті, новостворена експозиція була побудована методом розміщення пам'яток у вигляді своєрідних «поселень», в яких відбувається поєднання в композицію садиб та осібних споруд. Завдяки цьому скансен у Пирогові поділений на шість секторів-регіонів. Серед них зони Середньої Наддніпрянщини, Поділля, Карпат, Полісся, Полтавщини і Слобожанщини та Півдня України. Кожен сектор відображає фрагмент традиційної регіональної забудови українського села періоду ХІХ – початку ХХ ст.

Сьогодні територія музею стала «домівкою» для близько 300 пам'яток народного будівництва, розміщених на площі близько 150 га, серед яких: хати, криниці, комори та безліч інших звичних для тодішнього українського села атрибутів. Крім цього, саме там зосереджена одна з кращих колекцій народних музичних інструментів. Найстарішою спорудою являється хата із с. Самари Волинської області, датована 1587 роком [4]. Серед безлічі визначних пам'яток, Київський скансен «врятував» чимало дерев'яних храмів: Михайлівську церкву (1600 р.) із с. Дорогінка Київської обл., Покровську церкву (1792 р.) із с. Плоске Закарпатської обл., або церкву Св. Параскеви (1742 р.) із с. Зарубинці Черкаської обл. Цікавою є композиція вітряних млинів, розміщена на пагорбі [5, с.18].

Також скансен може похвалитись наявністю близько 100 тис. експонатів з народного вжитку.

Для зацікавлення туристів та майстрів народної творчості на території музею з 1978 року проводяться сезонні етнографічні ярмарки, а проведення народних свят стало невіддільною традицією. З цією ж метою діє «Творча майстерня» в якій всі охочі мають можливість навчитись виготовляти різного роду вироби народного мистецтва.

Таким чином, Національний музей народної архітектури та побуту став взірцем і набув поширення в різних регіонах України. На сучасному етапі розвитку музейної справи спостерігається кількісне зростання та поширення скансенів по усій території Європи, а завдяки Асоціації європейських музеїв просто неба впроваджуються нові принципи, спрямовані на створення, покращення функціонування та розвитку музеїв цього типу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Афанасьєв О.Є., Бурлака Є.В., Маркіна Ю.М. Скансени України як важливий туристичний ресурс *Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: Матеріали ІV Міжнар. наук.-практ. конф.* Луганськ. 2009. С.80-84.

2. Башкатов Ю.Ю., Терпиловський Р.В. До історії скансенів у Європі. *Археологія і давня історія України*. Київ: ІА НАН України. 2011. Вип. 5. С. 7-16.
3. Верговський С. Х. Передумови, наукові засади створення й перспективи розвитку Національного музею народної архітектури та побуту України. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2010. Вип. 17. С. 123—134.
4. Історія нашого музею. Національний музей народної архітектури та побуту України. URL: <https://www.pyrohiv.com/about/> (дата звернення: 17.03.2024).
5. Прибега Л. До історії створення архітектурної експозиції Музею народної архітектури та побуту України. *Відлуння віків*. 2009. № 1(11). С. 14-18.
6. Прибега Л. Національний музей народної архітектури та побуту: історія створення та засади формування архітектурної експозиції. *Українська академія мистецтва*. Вип. 27. 2018. С. 50-57.

Сергій МАЙДАНЮК, студент 1 курсу магістратури
Науковий керівник – Олександр ФЕДЬКОВ,
доктор історичних наук, професор

МІЖПАРТІЙНІ УГОДИ КАДЕТІВ ПІД ЧАС ВИБОРІВ ДО ІІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «РАДА»

Під час виборів до ІІ Державної Думи Конституційно-демократична партія активно співпрацювала із іншими політичними силами, вступаючи у виборчі блоки і формуючи спільні виборчі списки, часто кадети об'єднувались із лівими партіями: есерами, еседеками, українськими лібералами, хоча формально керівництво партії забороняло філіям формувати передвиборчі блоки.

Питання участі кадетів у передвиборчих блоках під час виборів до ІІ Думи майже не висвітлена у науковій літературі. Є поодинокі згадки у працях С. Донченко [1], С. Іваницької [3], В. Мілько [4], В. Шелохаєва [20].

На основі періодичних видань Наддніпрянської України у статті проаналізовано міжпартійні угоди кадетів під час виборів до ІІ Думи Російської імперії.

Під час виборів до І-ї Державної Думи Партія конституційних-демократів (кадетів) або Народної Свободи отримала приголомшливий успіх і зайняла майже половину усіх місць у парламенті. Кадети були найвпливовішою і чисельнішою парламентською фракцією, спікер Думи і два його заступники також належали до їх партії [20, с. 179]. Однак одразу після початку роботи парламенту почалась політична криза через конфлікт конституційних-демократів і царя Миколи ІІ, що призвело до розпуску

законодорадчого органу у липні 1906 р. Проте виборчий закон 1905 р. продовжував діяти; інститут Державної Думи не був ліквідований, отже після розпуску законодавчого органу I-го скликання, одразу почалась підготовка до другодумських виборів [4, с. 37].

На цей раз влада і опозиція набагато краще підготувались до майбутніх виборчих перегонів. По-перше, царизм вніс зміни у виборче законодавство, через що сотні тисяч людей втратили виборче право. По-друге, влада почала застосувати репресії проти опозиційних партій, зокрема есерів [4, с. 83]. Конституційні-демократи також постійно мали проблеми із владою, їх арештовували, позбавляли роботи, висилали за межі своїх міст/губерній, МВС не давало право на відкриття нових осередків партії, цензура закривала їх видання [3, с. 36]. По-третє, кількість політичних партій за 1905–1906 рр. значно зростає; вони отримали досвід політичної діяльності і виборчої агітації.

Варто додати, що під час виборів до I-ї Державної Думи деякі радикальні партії (ПСР, РСДРП) бойкотували їх і не проводили свою передвиборчу кампанію [1, с. 182-183]. Але побачивши успіх кадетів, соціалісти і самі вирішили обиратись до Думи. Також до виборчої кампанії долучились чисельні національні партії: українські, польські, єврейські, мусульманські. Таким чином, з'явилась серйозна політична конкуренція, на що зважала і КДП [20, с. 220]. Виходом із цієї ситуації стало створення передвиборчих блоків: кадети та їх ситуативні союзники виступали на виборах в губерніях єдиним списком, аби збільшити шанси на перемогу. Природнім союзником КДП були українські та польські ліберальні партії, з якими вони активно співпрацювали [1, с. 184].

Цінним джерелом з історії партійно-політичної боротьби під час виборів до II Державної Думи є київська газета «Рада», яка була наступницею газети «Громадська думка», мала ліберальна спрямування і виходила щоденно (іноді раз на 2 дні). Зокрема, у № 31 від 20 жовтня 1906 р. редакція «Ради» закликала УДРП і УСДРП об'єднатись і йти на вибори єдиним списком [7]. У №52 за 1906 р. (від 14 листопада) помістили програму Української демократично-радикальної партії (УДРП), зокрема згадувалось і те, що партія на виборах буде блокуватись з іншими лівими силами «не правіше за кадетів» [5]. Загалом, в українських губерніях ліві політичні організації та центристи часто виступали єдиними списками.

У №3 від 3 січня 1907 р. зазначалося, що ЦК КДП виступає проти об'єднання з лівими партіями, але по губерніях передвиборчі блоки постійно утворюються [14]. Також згадувалася суперечка всередині партії кадетів щодо об'єднання зусиль з іншими партіями: «ортодоксальні» кадети були проти блоків із лівими, в той же час «помірковане» крило виступало «за». Як показала практика, саме «помірковані» взяли гору, оскільки передвиборчі блоки кадетів з лівими стали звичною справою [4, с. 38]. Прикладом цього стало утворення виборчого блоку у Кременчуку (Полтавська губ.), де кадети об'єднались із соціал-демократами і виставили єдиний список: 6 кадетів і 2

есдеків, про що писала «Рада» 10 січня 1907 р. У тому ж випуску газети зазначалося й про вибори в Єлисаветграді: ліві партії вимагали два місця у списку, але отримали лише одне [10].

У Полтаві також виник конфлікт щодо передвиборчого списку. Газета «Рада» 1 листопада 1906 р. повідомляла, що місцеві кадети і представники російських соціал-демократів погодились створити блок, проте есдеки поставили умову, аби до їх списку додали пана Сандомирського. Як далі писала газета, жителі Полтави поставились до цього блоку позитивно, оскільки обидві партії мали популярність. Також були сподівання що до блоку приєднаються УДРП і осередки єврейських лібералів [6]. Пізніше «Рада» повідомила, що УДРП і УСДРП у Полтаві погодились приєднатись до цього блоку. Українськи есдеки вимагали для себе місце у виборчому списку [5]. Але вже 9 грудня 1906 р. кадети несподівано відмовились вступати у блок з соціалістами. На спільному засіданні були прийняті такі рішення: кожна партія, що приєдналась до блоку (КДП, УСДРП і Спілка рівноправності євреїв) отримають одне місце у Думі, усі інші місця – відповідно до пропорційного представництва на виборах різних станів; одне місце отримає українець із УСДРП, одне – єврей, одне – письменник В. Короленко, іще 3– кадети; якщо РСДРП приєднається до блоку, то отримає одне місце замість кадетів [11]. Але вже 18 січня виборчий блок кадетів і лівих розпався. Це пояснювалося надмірними, на думку кадетів, вимогами УСДРП і РСДРП для себе по два місця; але, оскільки їх домагання не задовольнили, то ліві утворили свій «трудовий» блок [12].

Успішніше йшли справи у кадетів в Одесі. Там КДП користувалася значною популярністю і, як повідомляла «Рада» у січні 1907 р., місцевий осередок вступив у блок з лівими партіями, а також євреями [15]. Великого успіху у справі утворення виборчого блоку кадети досягли у Катеринославській губернії. У губернському центрі утворили блок «прогресивних» партій, куди увійшли кадети, есдеки і євреї, які виставили єдиний виборчий список [6]. Проте протягом кількох місяців йшли важкі перемовини із соціалістами, які вимагали для себе більше місць у списках, врешті-решт, перемовини закінчились невдало і блок розпався. Кадети у губернії пішли власним списком, а ліві партії утворили «трудовий блок [13; 19].

Виборчий блок за участю КДП утворили у Севастополі, куди увійшли усі ліві партії: кадети, есдеки, есери, «Поалей Ціон» та сформовано єдиний виборчий список [14]. Складна ситуація відбулась і на Чернігівщині. Там кадети мали підтримку у великих містах, на їх боці була інтелігенція. Протягом січня 1907 р. йшли перемовини між кадетами і есерами щодо утворення єдиного виборчого списку [17].

Траплялися поодинокі випадки утворення передвиборчих блоків кадетів із «октябристами». «Союз 17 октябрю» був правішою партією за кадетів і обстоювала консервативні погляди і мирні зміни в державі, блокувались зазвичай із прогресистами, чорносотенцями але іноді з кадетами

[1]. Так, 7 січня 1907 р. у Харкові відбувся з'їзд КДП, на якому були присутні і «октябристи», які погодились вступити у блок з кадетами [18].

Незважаючи на спроби кадетів заручитись підтримкою інших партій, результати виборів до II-ї Думи були гіршими, аніж до I-ї. Як зазначає дослідниця Н. Білоус, кадети програли конкуренцію лівим партіям через відсутність підтримки широких верств населення: кадети залишались партією інтелігенції і буржуазії, якої в Україні було вкрай мало. Окрім того, кадети ігнорували національні особливості регіонів імперії, ігнорували питання національної автономії і соціальних вимог робітників та селян[1, с. 25-26].

Кадетська партія під час виборів до II-ї Державної Думи залишалась найбільш впливовою силою в Російській імперії, але на відміну від перших парламентських виборів, вона мала чимало конкурентів, зокрема лівих сил, які на цей раз не бойкотували вибори, а взяли у них активну участь. ЦК КДП офіційно заборонив філіям вступати у виборчі блоки з лівими чи правими партіями, але в реальності ця заборона не діяла. Осередки партії, на власний розсуд, часто вступали у передвиборчі блоки з іншими політичними силами, зокрема із есеками та есерами, часто з українськими партіями (іноді українські ліберали були одночасно і кадетами). Зокрема, передвиборчі блоки утворилися у Харкові, Одесі, Севастополі, Кременчуку, Києві, Чернігові; спроби блокуватись із іншими партіями в Полтаві, Єлисаветграді, Катеринославі не реалізувалися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоус А. О. Діяльність Конституційно-демократичної партії в Україні під час Першої російської революції (1905–1907 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1993. 32 с.
2. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.). Дніпродзержинськ, Видавничий відділ ДДТУ, 2004. 379 с.
3. Іваницька С. Чернігівські кадеты та влада в 1905–1914 роках: імперський та регіональний виміри. *Сіверянський літопис*. 2011. №. 6. С. 108-124
4. Милько В. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906–1917). Монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 396 с.
5. Рада. 1906. 14 листопада.
6. Рада. 1906. 1 листопада.
7. Рада. 1906. 20 жовтня.
8. Рада. 1906. 9 грудня.
9. Рада. 1907. 1 січня.
10. Рада. 1907. 10 січня.
11. Рада. 1907. 12 січня.
12. Рада. 1907. 18 січня.
13. Рада. 1907. 26 січня.

14. Рада. 1907. 3 січня.
15. Рада. 1907. 4 січня.
16. Рада. 1907. 5 січня.
17. Рада. 1907. 6 січня.
18. Рада. 1907. 7 січня.
19. Рада. 1907. 9 січня.
20. Шелохаев В.В. Конституционно-демократическая партия в России и эмиграции. Москва: РОССПЭН, 2015. 863 с.

Тарас МАХОВСЬКИЙ, студент 3 курсу
Науковий керівник – Валерій СТЕПАНКОВ,
доктор історичних наук, професор

РОЛЬ МІДХАТ-ПАШІ У ПРИЙНЯТТІ ТУРЕЦЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ 1876 р.

У другій половині XIX ст. Османська імперія переживала ряд трансформацій. Впроваджувалися реформи танзимату, що передбачали зміцнення самостійності держави, послаблення національно-визвольних рухів й повстань, припинення втручання іноземців у внутрішні справи імперії та посилення домінування турків в багатонаціональній державі. Як наслідок, у Туреччині зароджується конституційний рух (60-ті рр.), що ставив за мету домогтися перетворення імперії в конституційну монархію й скликання палати депутатів з метою обмеження влади султана.

Активним прихильником руху був спочатку, згодом – лідером, Мідхат-паша (1822 – 1883 рр.) – талановитий державний діяч, «ідейний наставник» турецьких конституціоналістів, один із найпрогресивніших представників турецької інтелігенції. Розпочавши свій шлях у 40-х рр. писарем-канцеляристом, досяг чималих висот, посівши, зокрема, посаду великого візира. Окрім того, Мідхат зятято боровся за турецькі інтереси, виступав проти національно-визвольних повстань нетурецьких народів, зокрема болгар, боснійців тощо. За час державної служби він відвідав ряд європейських країн, внаслідок чого переконався у необхідності реформування Османської імперії не на папері, а справді [6].

Таким чином, з'ясування ролі Мідхата-паші в запровадженні Конституції 1876 р. є важливим аспектом дослідження історії Османської імперії другої половини XIX ст. На прикладі його політичної діяльності можна простежити причини та передумови «конституційної революції», оцінити внутрішньо- та зовнішньополітичне становище імперії, простежити зачатки демократизації Туреччини. Причини й передумови появи конституційного руху в Османській імперії та роль у ньому Мідхата-паші досліджували монографіях, статтях і дисертаціях різних країн, зокрема: А. Алімов, М. Гасратян, М. Кіреєв В. Костенко, А. Міллер, А. Новічев,

С. Орешкова, Ю. Петросян, Ф. Шабанов, І. Фадєєва, та ін. Серед турецьких науковців, що висвітлювали цю проблему, варто згадати Ш. Айдемїра, А. Башара, А. Інана і М. Соїсала. Проте аспекти взаємозв'язку Мідхата-паші з революційним товариством «Спілка нових османів», аналіз політичних поглядів реформатора та його ролі у прийнятті Конституції Османської імперії 1876 р. потребують глибшого наукового опрацювання.

Першопочатки конституційного руху в Османській імперії датуються другою половиною XIX ст. Реформаторську функцію на себе, як не дивно, взяла турецька інтелігенція, відома як «Спілка нових османів» (виникла 1865 р.). На думку М. Гасратяна, учасників об'єднувала ідея боротьби за культурний, економічний та політичний розвиток Османської імперії [2, с. 126]. А. Новічев вбачав у їхній ідеології прогресивну й реакційну тенденції. З одного боку, зазначає дослідник, йшлося про боротьбу проти абсолютизму, «західного втручання», корупції тощо, з іншого – члени спілки обстоювали придушення будь-якими дієвими засобами національно-визвольних повстань окремих національних меншин Османської імперії [4, с. 254].

Хоча очільники товариства «нових османів» і пропонували ідеї «конституціоналізації» Туреччини, однак не могли повноцінно впливати на політичну ситуацію в державі, адже перебували за кордоном. Таким чином, реформаторська ноша лягла на плечі турецьких політичних діячів, зокрема, Мідхата-паші, що був таємно пов'язаний із «новими османами» [5, с. 117]. Конституційні погляди Мідхата-паші, зазначав І. Петросян, не варто розглядати «відірвано» від конституційних ідей «Спілки нових османів», лідером яких він ніколи й не був. Переконавшись у недієвості ряду реформ, спрямованих на зміну становища в державі, Мідхат-паша підтримав конституційні плани революціонерів, оскільки не бачив іншого шляху [5, с. 128].

Навесні 1876 року на тлі глибокої економічної кризи та наростання хвилі повстань нетурецьких народів активізувалися прихильники конституційних реформ [3, с. 118]. Причину переходу Мідхата-паші до відверто опозиційної боротьби І. Фадєєва вбачає у розчаруванні політикою Абдул Азіза на Балканах [6, с. 72]. Переконавшись у недієздатності влади побороти національні повстання (Боснія та Герцеговина, Болгарія) та врегулювати внутрішньополітичну кризу, Мідхат-паша запропонував досить помірковану програму, що передбачала встановлення певного контролю над діями султана та його міністрів. Вдала реформаторська політика та її підтримка турецькою інтелігенцією дозволили Мідхату-паші очолити боротьбу за першу Конституцію в Османській імперії.

До опозиційного руху долучилися й окремі представники правлячої верхівки, котрі розуміли неможливість проведення перетворень при діючому султані, а, отже, усвідомлювали невідворотність проведення державного перевороту та зміну влади. Наприкінці травня 1876 р. бунт, очолюваний Мідхатом, військовим міністром та головою стамбульського гарнізону,

призвів до повалення влади Абдул Азіза та призначення нового султана Мурада V. Посівши посаду голови Державної ради в червні 1876 р., Мідхат-паша почав підготовку проєкту Конституції, за якою передбачалися обмеження волевиявлення султана та відповідальність міністрів перед палатою депутатів, а також уведення нової посади прем'єр-міністра [6, с. 77]. Однак, попри свою демократичність та лояльність до існуючої системи влади, його конституції не затвердили. Тим часом продовжувала загострюватися ситуація на Балканах: Сербія та Чорногорія оголосили війну Османській імперії, котра й так потерпала від ряду внутрішніх криз. Окрім того, Мурад V був не в змозі вирішувати термінові державні справи через невиліковну хворобу, що також сповільнювало процес конституційних пертворень.

Мідхат-паша вдруге наважується скинути султана, а на його посаду призначити Абдул Хаміда II за умови, що той одразу ж після успадкування трону прийме проєкт Конституції [6, с. 81]. Однак новий султан не поспішав виконувати обіцянки, вважаючи, що «права суверена» у ній забезпечено недостатньо. Пізніше він таки погодився прийняти її, але наполіг на узаконенні права монарха особистим рішенням висилати за межі Османської імперії імперії будь-яких неугодних осіб [6, с. 82]. Лише в жовтні 1876 р. Абдул-Хамід II видав указ, у якому офіційно визнавав необхідність реформ, запровадження конституції та відповідальності міністрів. Було створено комісію, котра мала б обговорити усі запитання, пов'язані з її проголошенням.

19 грудня 1876 султан призначив Мідхата великим візиром, а 23 грудня, в день відкриття європейської конференції, прийняв, хоча й зі значними правками, першу турецьку Конституцію [6, с. 87]. Вона складалася з 12 розділів та 119 статей. Відповідно до основного закону, Османська імперія проголошувалася конституційною монархією, передбачалося створення двопалатного парламенту. Окрім того, всі піддані оголошувались вільними і рівними перед законом, державною мовою стала турецька, а державною релігією – іслам [3, с. 119].

За свідченням англійського дослідника Дж. Балфура, документ дещо відрізнявся від версії, запропонованої Мідхатом-пашою. Султан відредагував оригінал проєкту, аргументуючи таку необхідність суворим дотриманням священного закону. Зберігши вже звичні для себе привілеї та «відцуравшись» від ряду вимог, він замінив де-не-де точні формулювання Мідхата власними завуальованими, поверхневими пропозиціями. Крім того, султан не виявив інтересу та бажання сприяти створенню парламенту [1, с. 520]. Конституція «Мідхата» могла б стати для тогочасної Туреччини прогресивним явищем, але існування османської конституційної монархії виявилось недовговічним. «Нові османи», не маючи опори в суспільстві, зазнали поразки, а Мідхата-пашу за наказом Абдул-Хаміда II 1884 р. було вбито [3, с. 121].

Попри те, Мідхат-паша зарекомендував себе як радикальний прихильник реформ, розумний та виважений у своїх діях політичний діяч, що

прагнув працювати задля процвітання та реформування суспільно-політичного життя країни. Він посів чільне місце серед реформаторів-конституціоналістів Османської імперії другої половини XIX ст., а його конституція для щойно народженої, нової османської еліти стала серйозним випробуванням сил в обстоюванні своїх прав і реформуванні держави в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балфур Джон Патрик. Османская империя. Шесть столетий от возвышения до упадка. XIV – XX вв. / Пер. с англ. Л. А. Игоревского. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2017. 639 с.
2. Гасратян М. А. Очерки истории Турции. Москва: Наука, 1983. 294 с.
3. Костенко В. В. Конституція Мідхата в контексті історії конституціоналізму в Туреччині. *Історіосфера : матеріали Тринадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, [6-7 квіт. 2018 р.]*. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Рада молодих учених та спеціалістів; [редкол. : Ю. А. Добролюбська (відп. ред.) та ін.]. Одеса : [ПНПУ імені К. Д. Ушинського], 2018. С. 116 - 122.
4. Новичев А. Д. История Турции. Новое время. Ч. III (1853—1875). Ленинград: Издательство ЛГУ, 1978 272 с.
5. Петросян И. Е., Петросян Ю. А. Османская империя: реформы и реформаторы (конец XVIII – начало XX в.) Москва : Наука, Издательская фирма Восточная, 1993. 186 с.
6. Фадеева И. Е. Мидхат-паша. Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1977. 168 с.

Віталіна ФУРКАЛ, студентка 4 курсу
Науковий керівник – **Валерій СТЕПАНКОВ**,
доктор історичних наук, професор

РЕФОРМИ ІМПЕРАТОРА КАНСІ ТА ЇХ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Імператор Кансі найбільш знаменитий Китайський імператор, котрий найбільше років знаходився при владі. Адже, правив країною з 1661 по 1722 рік і став одним із найобдарованіших монархів в історії Китаю. Його володарювання відоме не лише політичними і військовими успіхами, але й глибокими реформами, спрямованими на модернізацію імперії. Він народився 4 травня 1654 року, був третім сином імператора Фуліня [9]. Трон перейшов до Кансі, коли йому виповнилось 7 років у зв'язку з тим, що батько помер від віспи. У своєму останньому наказі Фулінь, так як його син не був повнолітнім, розпорядився аби чотири його найближчі радники (Соні,

Ебілунь та Суксаха) стали регентами на чолі з князем Обай [8]. Так, правління останнього затягнулось на вісім років. Варто зауважити, що він зосередив всю владу у своїх руках, а всі ті хто проти нього були страчені або вигнані. Жорстоко винищуючи своїх опонентів, головний регент сформував атмосферу гострої політичної боротьби, що призвело до хаосу в державних справах [6, с. 355].

Становище стабілізувалося лише в 1669 році, коли Кансі та його дядько князь Сонготу (Соету) усунули Обоя від влади й усунули від неї його прихильників. Керівництво державними справами взяв до своїх рук Сонготу. Він же очолив Раду князів-регентів і сановників і майже на десять років (1669—1679) був фактичним володарем Цінської імперії при юному Кансі [6, с. 356]. У 1679 році Кансі позбавив його влади й очолив державу. Це стало початком «епохи Кансі». Зміцнюючи свою владу, він зменшив роль Ради князів-регентів, сановників і почав приймати ключові ухвали сам особисто [9].

Першою проблемою, з якою зіткнувся юний імператор, стало повстання трьох удільних князів, яке охопило декілька провінцій і тривало вісім років (1673–1681) [2, с. 30]. Приборкавши його у 1681 році, імператор вдався до політики реформ, зокрема стабілізації державної влади і поступового відновлення економіки. Шляхом залучення біженців до обробітку покинутих земель, підвищення урожайності й зменшення податкового тягара домогся зниження рівня розрухи. Завершивши завоювання ряду сусідніх держав та розпочавши відновлення виробництва на початку XVIII ст., влада поступово скасовувала раніше запроваджені податкові послаблення [11, с. 106].

Робиться спроба ліквідувати цехову систему та замінити її загальнокитайською системою кругової поруки (баоцзя). Проте, повністю ліквідувати цехи не вдалося через сильний супротив населення. Внаслідок чого, цехова система залишилася, але поряд з нею запроваджувався баоцзя. Так, у 1708 році видається наказ про посилення та розширення системи кругової поруки як у містах, так і в селах. У певних районах поселень призначаються старшини (баотоу, ченьтоу) з числа заможних ремісників та торговців. Вони допомагали у зборі податків та контролювали життя міського населення. Система виявилась дуже деталізованою: кожна сім'я була внесена до спеціальних реєстрів і приписана до конкретної вулиці та кварталу [5, с. 24].

У 1712 році Кансі запровадив податкову реформу з метою спрощення і уніфікації фіскальної системи. Їй передувала детальний облік населення і земель. У цьому ж році припиняється збільшення податку на душу населення (діншуй) у залежності від приросту населення за результатами перепису 1711 року. Кожен селянин, його родина, будинок, власність та земля підлягали оподаткуванню. Ці дані вносилися до спеціальних списків і записувалися на табличках, що були прикріплені до воріт. Їх перевірка проводилася регулярно і податки стягувалися з осіб у віці від 16 до 60 років.

Землевласники, якщо не мали привілеїв, також підлягали оподаткуванню. Податки стягувалися у формі товарів та грошей [11, с. 106; 5, с. 21].

Іншою реформою Кансі стало запровадження ідеологій конфуціанства серед маньчжурської знаті. Вони почали керувати країною, дотримуючись стародавніх норм і прислухаючись до порад конфуціанських вчених-чиновників. Відроджується традиційна китайська адміністративна система, а також механізм репродукції бюрократії через систему екзаменів. Отже, Кансі став на шлях залучення китайських учених-чиновників на бік династії, аби зміцнити її становище і пом'якшити їхнє незадоволення. Для цього значно Китаєзував своє урядування і в 1679 році організував спеціальний іспит, щоб залучити вчених на найпочесніші посади в імперії [12; 3, с. 237]. Варто зауважити, що Кансі, будучи вірним вченню Конфуція, у 1670 році видав «Священний указ», у якому міститься «16 священних заповідей» в них була викладена суть конфуціанського вчення [10, с. 116].

Епоха його правління стала періодом активного проникнення католицьких місіонерів до Китаю. Незважаючи на підтримку неоконфуціанства та намагання змусити маньчжурів приймати китайський спосіб життя, уряд дозволив у 1692 році єзуїтам наvertати місцеве населення у лоно католицизму. Однак зусилля місіонерів зіткнулися з особливостями релігійної свідомості китайців, які прагнули до синкретизму та зберігання шани предкам [9, с. 62].

Кансі вніс істотний внесок у поширення китайської культури серед маньчжурської знаті шляхом витворення ним відомого енциклопедичного словника «Кансі Цзидянь» [1]. Докладав максимум зусиль до складання енциклопедій та словників. Найцінніші та фундаментальні видання цього періоду відзначалися своєю значущістю. За цей час було також зібрано та опубліковано значну кількість літературних творів з попередніх епох, включаючи збірник понад двох тисяч поетів танської епохи, який містив приблизно п'ятдесят тисяч віршів [7, с. 271]. Також імператор дбав про розвиток писемної культури. Він заснував систему спеціалізованих навчальних закладів та написав трактат про освіту під назвою «Сюесяо лунь» у 1675 році. Крім того, у 1686 та 1699 роках впровадив реформи в системі шкільної освіти [13].

Отже, реформи Кансі мали велике історичне значення. За весь період свого володарювання відзначився значними успіхами як у зовнішній так і внутрішній політиці. Маючи найвищу владу у країні, видавав едикти, що мали законну силу, керував діяльністю урядових структур, був останньою інстанцією для апеляційних справ та виступав як військовий лідер. Його реформи включали упорядкування податкової системи, розвиток освіти та культури, реорганізацію управління тощо. Ці заходи допомогли зберегти стабільність та відновити вплив Китаю у регіоні, а також стали важливим етапом у модернізації суспільства та підготували ґрунт для подальших реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 康熙字典. URL: <https://www.kangxizidian.com/> (дата звернення – 23. 03.2024)
2. Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі : навчальний посібник. Маріуполь : МДУ, 2019. 233 с.
3. Бычкова Т.А. Страны Азии на пути от традиционного общества к индустриальному (XVII – начало XX в.): учеб. пособие / под ред. В.П. Зиновьева. Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2014. 460 с.
4. Васильев Л. С. История Востока: в 2 т. Москва: Высшая школа, 1998. Т.1. 609 с.
5. Гусев Ю. Н. Китай в эпоху династии Цин (1644–1912): учебно-методическое пособие. Самара: СФ ГБОУ ВПО МГПУ, 2015. 200 с.
6. История Востока: в 6 т. Т. 3. Восток на рубеже средневековья и нового времени XVI-XVIII вв. / Отв. Ред. Алаев Л.Б., Ашрафян К.З., Иванов Н.И. Москва.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. 696 с.
7. История Китая. Учебник / Под редакцией А.В. Меликсетова. 2-е изд., испр. и доп. Москва.: Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. 736 с.
8. Канси. URL: <https://www.peoples.ru/state/king/china/kangxi/> (дата звернення – 23. 03.2024)
9. Канси. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8> (дата звернення – 23. 03.2024)
10. Круглова, М. С. Поселково-волостные предприятия КНР: успех реформаторов или эволюция традиционного института? // Terra Economicus, Вип. 18(4), 2020. С. 111– 125.
11. Непомнин О. Е. История Китая: Эпоха Цин. XVII – начало XX века. Москва.: Восточная литература, 2005. 712 с.
12. Царствование Канси (1662-1722): замирение. URL: http://hrono.ru/biograf/bio_k/kansi.php (дата звернення – 23. 03.2024)
13. Щербаков Я. І. Принципи конфуціанської освіти за доби Цін (1616-1912 pp.) URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18060/1/Y-Shcherbakov_Shkola_Konfucia_Principi_Konfucianskoi_osviti_dobi_qin.pdf (дата звернення – 23. 03.2024)

Діана ЮРЧАК, студентка 4 курсу
Науковий керівник – **Валерій СТЕПАНКОВ**,
доктор історичних наук, професор

ЗЕМЕЛЬНО-ПОДАТКОВА РЕФОРМА 1873 РОКУ В ЯПОНІЇ: СУТЬ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Податкові надходження з аграрного сектора були украй важливим елементом функціонування центральної влади, від них залежали й можливості уряду щодо реформування економіки. Пов'язано це було з тим, що сільськогосподарський сектор був основним джерелом формування бюджету та покривав у останній чверті XIX ст. до 80% всіх видатків [1, с. 239]. За іншими даними, 1875 р. надходження від поземельного податку становили 85% від усієї суми, зібраних центральним урядом податків; якщо враховувати і регіональні податки, то частка поземельного податку становила 75% всіх зборів [10, р. 48]. Після зниження ставки поземельного податку за даними 1880 частка його становила 76% і 67%, відповідно. Як бачимо з наведених вище цифр, поземельний податок становив основу фінансової системи Японії.

У 1872 р. тим, хто раніше обробляв певний наділ землі та виплачував за нього податки, було видано посвідчення (тікен), що офіційно підтверджують володіння цими наділами [4, с. 113]. Внаслідок цього було надруковано 109,33 млн. посвідчень земельної власності. Видача посвідчень тікен розглядається в японській історіографії як запровадження приватної власності на землю. Посвідчення тікену використовувалося як підтвердження прав власності на землю до 1889 р., коли було створено державні реєстри (дайте), які зберігалися у помісних судах [5, с. 157].

Одночасно з цим у лютому 1872 р. Державною радою було випущено Закон №50 про відміну заборони на «безстроковий продаж землі» (Дазекан фукоку дай 50 го), введений ще в 1643 р. Тепер офіційно дозволявся продаж, розділ, застава та оренда землі для всього населення. Закон 1643 р. не дозволяв безстроковий продаж землі, але місцевою сільською адміністрацією закон трактувався як дозвільний продаж землі на певний період часу, що на практиці означало можливість передачі землі під заставу. Тому була поширена практика, коли предмет застави (земля) переходив тимчасово дії договору кредиту, у результаті селянин, котрий заклав землю і продовжував її обробляти, фактично ставав орендарем цієї землі [6, р. 258]. Таким чином, при офіційній забороні на продаж, земля все ж таки передавалася у володіння від однієї родини до іншої [4, с. 113]. Найчастіше ця ротація власників землі відбувалася всередині сільської спільноти, проте ця система не виключала ситуацій, коли земля йшла у володіння за межі села. За період Токугава близько 10% селян у північно-західних регіонах країни та понад 30% селян у центральних регіонах втратили право володіння землею, а

в середньому по Японії 30% землі до кінця періоду сьогунату оброблялося на правах оренди [9, р. 383].

Новий податок розраховувався від вартості конкретного наділу землі (насамперед розрахунок здійснювався від поточної врожайності). Причому вартість землі визначалася по-різному, або на основі нещодавно вчиненої угоди про купівлю-продаж (хоча офіційно купівля-продаж землі була заборонена), або розраховувалася на основі інформації щодо врожайності цієї землі. Якщо ж вартість землі викликала сумніви або колись не оподатковувалася, то спеціальною комісією проводилася перевірка та додаткові розрахунки врожайності [5, с. 158].

Було введено єдину податкову ставку у розмірі 3% від вартості землі. У процесі впровадження нової земельно-податкової системи деяких регіонах країни виникало невдоволення серед населення [4, с. 113]. Так, наприклад, у 1873 р. були зафіксовані заворушення в Такеярі, а в 1876 р. у Макабе та Ясе. Деякі дослідники, наприклад, Хара Акіра, пов'язують з цими подіями зниження поземельного податку до 2,5% і місцевого податку з 1% до 0,5%, що відбулися в 1876 р., а також дозвіл видачі позичок селянам під заставу врожаю рису [2, с. 255]. Нова податкова система передбачала збір податків виключно у грошовій формі. До реформи податок можна було сплачувати як грошима, натуральним продуктом (наприклад, загальноприйнятим засобом сплати податку був рис).

За розрахунками Дж. Накамура реформа 1873 знизила податки на сільське господарство до діапазону 7,5 - 11,8% від валового виробництва сільського господарства. Причому рівень податків 11,9% припав лише на середину 80-х рр., коли внаслідок дефляції ціни на сільськогосподарську продукцію сильно впали [7, р. 431]. За решту п'ятирічних періодів рівень податку становив 9,5% або нижче. Середній рівень податку за цей період становив 9% [9, р. 386].

Після проведення реформи розмір бюджету не надто змінився порівняно з дореформним періодом. У 1875 р. (це перший рік, коли податок було зібрано на основі нової податкової системи) новий поземельний податок приніс до скарбниці 49,463 тис. єн, що відповідало 11,820 тис. коку рису в розрахунку 4,185 ієн за одну коку, що було середньою ринковою вартістю поточного року. У межах старої системи 1871 року уряд отримав 12,545 тис. коку рису, 1872 р. – 12,135 тис. коку, 1873 р. – 11,240 тис. коку, 1874 р. – 10,746 тис. коку. Обсяг зібраного податку ці роки мав пряму кореляцію з урожайністю. Дохід від поземельного податку впав у 1877 р. на 16,7% щодо 1876 року внаслідок зниження податкової ставки з 3% до 2,5% [7, р. 432].

При цьому змінилася структура перерозподілу доходної частини бюджету. У 1871 р. видаткова стаття бюджету на державну допомогу дайме становила 4,5 млн. єн, що у законі – 10% від бюджету (бюджет Японії 1871 р. становив 45 млн. єн) [1, с. 301]. Виплата допомоги самураям та іншим представникам правлячого класу у тому році склала 30,1 млн. єн. Отже, сумарні виплати допомоги склали 34,6 млн. єн (77% бюджету країни) [9, р.

388]. Таким чином, державна допомога змінювалася приблизно в діапазоні від 75% до 80% від бюджету країни, що відповідає 15-24% від фактичного сільськогосподарського виробництва. Відповідно, адміністративні та капітальні витрати, припускаючи баланс бюджету рівний нулю, становили 5-6% від сільськогосподарського виробництва [6, р. 258].

У селі посівна площа зросла до кінця 80-х років на 40%, а обсяг виробництва сільського та лісового господарства за 20 років збільшився більш ніж у 3,5 рази; вартість вивезення шовку-сирцю, одного з основних експортних товарів, – у 6 разів. Намітилося стабільне зростання продуктивності сільського господарства. За розрахунками Д. Накамура, за 35-річний період із 1878-1882 гг. по 1913-1917 рр. щорічне збільшення продуктивності становило 2,5%. (за іншими даними 0,8-1,2%) [7, р. 434]. Схожі дані наводить і дослідник Хаямі Юдзіро. З 1880 по 1920 валове виробництво і продуктивність праці в сільському господарстві в реальному вираженні в середньому щорічно зростали на 1,8% і 2,1%, відповідно [10, р. 187].

Якщо брати до розгляду розрахунки професора Накамура та порівнювати рівень оподаткування у сільськогосподарському секторі наприкінці епохи Токугава та після проведення земельної реформи, зниження податків становило 11-21% [7, р. 435].

Це призвело до зростання накопичення капіталу (завдяки відсутності на ринку товарів тривалого користування та відсутності звички витратити вільні кошти у нових власників землі). Цей процес посилювався ще й інфляцією, яка продовжувала розкручуватися до 1881 р. Зростання накопичення капіталу, своєю чергою, стимулював збільшення інвестицій у сільське господарство [8, р. 143]. Проводилося пряме державне стимулювання розвитку сільського господарства.

Реформа вплинула на зростання ринкової активності та ефективності використання таких ресурсів, як земля, людський та фінансовий капітал. До реформи селяни були настільки сильно залучені в економічні процеси, як після отримання дозволу вільно продавати і купувати землю; Необхідність виплачувати податок грошима призвела до збільшення участі власників землі у формуванні рисового ринку, що прискорило інтеграцію регіональних ринків до загальнонаціонального ринку [4, с. 113].

Таким чином, внаслідок земельно-податкової реформи 1873 р. та інших підготовчих перетворень уряд Мейдзі забезпечив створення централізованої системи податкових надходжень до бюджету, умов накопичення капіталу та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Усі ці чинники надалі стали основою розвитку японської промисловості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мещеряков А.Н. Император Мэйдзи и его Япония. М.: Наталис, 2009. 736 с.

2. Нарочницкий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке, 1860-1895. Москва, 1956. 898 с.
3. Прасол А.Ф. Японское образование в эпоху Мэйдзи, 1868-1912. Владивосток: Дальнаука, 2002. 358 с.
4. Рубель В.А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII - друга половина XIX ст.). Навч. посібник. Київ: Либідь, 2007. 560 с.
5. Щербаков Д.А., Емельянова О. Земельно-налоговая реформа в Японии в эпоху Мэйдзи и ее значение. *Проблемы Дальнего Востока*, №6, 2020. С. 155-166.
6. Beasley W.G. Feudal revenue in Japan at the time of the Meiji restoration. *The Journal of Asian Studies*, Volume 19, Issue 3, May 1960, p 255 - 272
7. Nakamura J. Meiji Land Reform, redistribution of income, and saving from agriculture. *Economic Development and Cultural Change*. Vol. 14, №. 4. The University of Chicago Press, 1966. P. 428-439
8. Norman E.H. Japan's Emergence as a Modern State. Institute of Pacific Relations, 2000. 302 p.
9. Umegaki Michio. Japan in Transition. From Tokugawa to Meiji. Princeton University Press. 2014. 500 p.
10. Yujiro Hayami. A Century of Agricultural Growth in Japan. University of Minnesota Press, 1975. 248 p.

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ

Тарас ГРИНЧУК, студент 1 курсу
Науковий керівник – **Сергій ТРУБЧАНИНОВ**,
кандидат історичних наук, доцент

ЗНАХІДКИ РУСЬКИХ ШОЛОМІВ – СВДЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КОНТАКТІВ І ВЗАЄМОВПЛИВІВ У Х–ХІІІ ст.

Шолом був одним із найголовніших предметів захисного озброєння варварської знаті раннього Середньовіччя. У зв'язку із високою собівартістю, шолом зазвичай багато прикрашався і свідчив про високий соціальний статус власника. Шоломи Х – поч. ХІ ст. у Східній Європі представлені кількома типами, серед яких найбільш масовим є тип «Чорна Могила» [3, с. 46]. Три шоломи цього типу знайдено у чернігівських курганах, ще один – у с. Мокре (Дубнівський р-н, Рівненська обл.) у похованні датованому близько 1000 р. Шолом з Володимира-Волинського є випадковою знахідкою, приблизно датованою А. Кірічником Х–ХІ ст. Один шолом, устаткований наносником, походить з цитаделі Райковецького городища (с. Райки, Бердичівський р-н, Житомирська обл.), що пала під час монгольського завоювання. У Полтавському краєзнавчому музеї зберігається шолом типу «Чорна Могила», дотепер, на жаль, не опублікований. Ще відомо про пошкоджені шоломи, які походять із грабіжницьких розкопок, а також різні уламки шоломів [3, с. 49].

Так, у 1925 р. під час археологічних розкопок в с. Мокре на Рівненщині був знайдений шолом разом із сулицею та декількома наконечниками стріл. Цю знахідку спочатку передали до Дубнівського музею, але згодом вона була втрачена. Цей шолом є типовим представником типу II та має конструкційні схожості з екземплярами з «Чорної Могили». Тип «Чорна Могила» характеризується складною конструкцією та багатошаровим дизайном, що включає мідні та золоті деталі, а також варіації у формі та декорі, що робить його визначальним для періоду раннього Середньовіччя [1, с. 72].

Шолом, знайдений в шарі Райковецького городища неподалік с. Райці Бердичівського району на Житомирщині, представляє собою відмінний від типового зразка. Він має дещо ширшу форму та оснащений наносником, який не є типовим для цього типу, але зазвичай зустрічається в пізніших шоломах. Існують розбіжності в датуванні цього екземпляру, оскільки деякі дослідники вважають його переробкою раннього екземпляру в пізніший час (ХІІ–ХІІІ ст.), тоді як інші посилаються на знахідки поруч зброї Х ст. [1, с. 73].

Незважаючи на це, практика ремонту та повторного використання таких шоломів в середньовіччі не виключає можливості їх тривалого використання. До цього ж типу, ймовірно, слід віднести дві випадкові знахідки раннього

шолому з Володимира-Волинського. Це підтверджується фактом, що шоломи цього типу зазвичай обкладали міддю та інкрустували золотом.

Походження шоломів типу II на сьогодні обґрунтовується як східне. Артем Папакін вказує на зв'язок між поширенням цього типу шоломів у Східній Європі та обігом арабського срібла наприкінці VIII – на початку XI ст. Припинення застосування цих шоломів на Русі дослідник пов'язує з так званою «срібною кризою» і падінням Хазарського Каганату. Після 1015 р. цей тип шоломів не фіксується на Русі, але продовжує використовуватися в Прикубанні та на Кавказі. А. Папакін вважає, що тип II вказує на торговельну та воєнну активність варязьких дружин, а місця відомих знахідок цього типу в Східній Європі були включені в сферу активності скандинавів [2, с. 364-366].

Це свідчить про те, що такі шоломи були предметами східного походження і на початку XI ст. перестали масово потрапляти на Русь. Тип II фіксується як привізний, а форма шоломів типу II була типовою для багатьох регіонів Європи та Азії. На підставі цього можна припустити, що разом з коштовними шоломами типу II («Чорна Могила») на Русі поширювалися також простіші конічні шоломи європейського зразка, які часто помилково називають «норманськими».

Навряд чи можна недооцінити значення маловідомої знахідки шолому XI ст. на території сучасної Вінницької області. Цей артефакт, виявлений без археологічного контексту у 1892 р. під час будівництва залізниці в с. Немія поблизу Могилева-Подільського, відіграв значну роль у розумінні міжнародних взаємовідносин та культурного обміну в середньовічній Європі. Шолом був втрачений під час Першої світової війни, а згодом знайдений у музеї міста Дебрецен в Угорщині. Анатолій Кірпічніков у 1962 р. висунув припущення, що орнамент на бронзовому вінці тулії шолому є типовим для місцевої культури, що дозволило датувати знахідку XI ст. [4].

Однак, можливо, варто розглянути можливість, що бронзовий вінець був доданий до шолому пізніше, після його прибуття на територію Русі. Шолом з с. Немія є надзвичайно рідкісною знахідкою для Русі, з елементами конструкції та орнаменту, які можуть вказувати на західні впливи. Серед можливих аналогій варто відзначити так званий «шолом Святого Вацлава» з Чехії та подібні знахідки з Польщі, які датуються XI ст. і свідчать про можливі культурні контакти між сходом і заходом Європи у цей період.

Знахідка із с. Немія є дуже важливою, особливо з урахуванням її місця знаходження в середній течії долини річки Дністер. Цей регіон відомий як частина «бурштинового шляху», що простягався вздовж рік Вісли, Сяну, Дністра, Німана, Південного Бугу та інших, і був важливим маршрутом торгівлі у XI ст. [1, с. 78].

Недавні аналогії шолому з Немії варто порівняти зі знахідкою з річки Серет поблизу міста Пашкань в Румунії. Хоча ця знахідка поки не опублікована в наукових джерелах і інформація про неї обмежена засобами масової інформації, цей артефакт подібний до знахідки з Немії як

географічно, так і конструктивно. Обидва містять схожу стилізацію (з обличчям) та орнаментовану лінію по нижньому краю, де також можна прослідкувати сліди від бармиці. Генетична спорідненість в оздобленні обох зразків не викликає сумнівів, хоча варто зазначити, що румунський шолом має більш конічну форму і, найімовірніше, виготовлений не з цілого шматка металу, що може бути встановлено подальшими дослідженнями [1, с. 78-79].

Геополітичне значення знахідок руських шоломів в середньовічній історії може бути вирішальним у розумінні дипломатичних відносин між різними князівствами та імперіями. Шоломи, як артефакти воєнної культури, мали велику цінність як об'єкти обміну під час дипломатичних переговорів. Розкопки та дослідження знахідок можуть вказувати на ступінь взаєморозуміння та співробітництва між різними політичними суб'єктами того часу.

Символічне значення шоломів в політичному контексті було важливим для підсилення легітимності правління князів та воєвод. Їх присутність вказувала на військову могутність та воєначальницькі якості правителів, що підсилювало їх авторитет серед підданих та сусідів. Аналіз шоломів також відкривав можливості для розуміння торговельних відносин між різними культурами та народами. Вони часто ставали предметом обміну під час торгівлі та свідчать про можливі економічні та політичні зв'язки між різними регіонами.

Дослідження конструкції та матеріалів, використаних у шоломах, також допомагає у розумінні військових аспектів того періоду. Вони вказують на військові технології та тактики, що використовувалися різними культурами, та відображали взаємодію між різними арміями та національними групами.

У світлі археологічних та історичних досліджень виявлено, що знахідки руських шоломів свідчать про широкі міжнародні контакти та взаємовпливи в X–XIII ст. Аналіз різноманітних типів і форм шоломів, їх орнаментів та конструкцій, які знаходять відповідності зі зразками з інших регіонів Європи та Азії, свідчить про обмін технологіями, культурними та військовими впливами.

Зокрема, знахідка шоломів, схожих на зразки з Польщі та Чехії, на території України вказує на тісні зв'язки з західними та південними сусідами. Також варто відзначити важливість «бурштинового шляху» як ключового торговельного маршруту, який сприяв обміну товарами та ідеями між різними культурами. Дослідження цих артефактів дає нові уявлення про роль та місце Русі в міжнародних відносинах та показує, що вона була активним учасником культурного та військового обміну в Центральній та Східній Європі. У цілому, руські шоломи стають свідченням багатогранності та складності міжкультурних зв'язків у давньоруський період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козак М. Шолом як елемент захисного спорядження професійного воїна у Галицькій та Волинській землях у X–XII ст.: проблема «латинських

шоломів». *Tabularium Historiae* / półrocznik; Wydział Historyczny Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. 2021. Tom IX. S. 71-85. DOI: <https://doi.org/10.34767/TH.2021.09.03>.

2. Папакін А. Шоломи у контексті східних контактів Русі та Польщі (X – початок XI ст.). *Історія давньої зброї. Дослідження 2016*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2017. С. 351-366.

3. Папакін А., Безкоровайна Ю., Прокопенко В. Шоломи типу «Чорна Могила»: нові знахідки та проблема походження. *Науковий вісник Національного музею історії України*. Зб. наук. праць. Вип. 2. Київ : Левада, 2017. С. 45-56.

4. Erdélyi István. An iron helmet from the early Middle Ages in the Déri Museum. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1966-1967*. Debrecen, 1968. P. 197-205. URL:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HAJB_DERI_1966_1967/?pg=222&layout=s (дата звернення: 10.01.2024).

Максим ЄРЕМЕЄК, студент 2 курсу
Науковий керівник – Сергій ТРУБЧАНИНОВ
кандидат історичних наук, доцент

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ФОРТИФІКАЦІЙНУ ПРОГРАМУ ПРАВИТЕЛЯ МОЛДОВИ ШТЕФАНА ВЕЛИКОГО

Досить незначна кількість монархів ранньомодерного часу були визнані народом як національні герої, що канонізовані православною церквою, а їх правління описувалося б у народній творчості. До такої невеликої кількості правителів можна зарахувати молдовського воєводу Штефана Великого, який визнаний національним героєм Молдови та канонізований Румунською православною церквою. Такі почесні були б не можливі, якби не визначна внутрішня політика, яка була спрямована на підтримку православної церкви, зміцнення центральної влади та загального покращення життя підданих, та зовнішня, що характеризувалася «політичною грою» між Угорщиною, Польщею та Османською імперією.

Метою дослідження є характеристика впливу геополітичної ситуації на фортифікаційну програму Штефана III. Актуальність цієї теми зумовлена перебуванням значних етнічних українських територій у складі Молдовського князівства, а відтак і сучасним геополітичним становищем у регіоні та міжнародним співробітництвом України та Молдови в науково-культурній галузі.

Історіографія питання представлена наступними працями: М. Шлапак «Оборонительная система Молдавского княжества (XIV–XVIII в.в.)», де було описано основні етапи фортифікаційного будівництва в Молдовському князівстві. Вагомою працею для з'ясування фортифікаційної програми

Штефана Великого є монографія Красножона А. В. «Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV–XVIII ст.)», де автор окреслив внесок Штефана III у розбудову фортифікацій Північно-Західного Причорномор'я. Вагомим джерелом для дослідження є праця колишнього молдовського господаря Д. Кантиміра «Опис Молдови», де було подано хронологію молдовських правителів та основні віхи їхньої діяльності.

Молдовська дослідниця Мар'яна Шлапак зазначає, що епоха фортифікаційного будівництва за правління Штефана Великого (1457-1504 рр.) є неперевершеною в порівнянні з фортифікаційними програмами володарів, що були до нього та, які будуть після нього [4, с. 100]. Таке твердження дослідниці підтверджується тим, що саме за правління цього воєводи, кам'яні фортеці були розкидані по всьому периметру держави: по лінії Дністра (Хотин, Старий Орхей, Білгород), поблизу Прута (фортеця на горі Цецин), усередині країни з боку Трансильванії (Сучава, Нямц та Роман) та в гирлі Дунаю – Кілія, яку він відвоював у 1462 р. (хоча потім, уклавши мир з Османською імперією, визнав за нею гирло Дунаю та саму Кілію).

Також Штефан Великий створив цілу систему укріплених монастирів, таких як Пробота, Путна, Капріяна, Воронец, Добровец та ін. [4, с. 101]. Таким чином, Штефан III, зважаючи на геополітичну ситуацію, постійну агресію та конфлікти з боку держав-сусідів, створив найсильнішу за всю історію Молдовського князівства фортифікаційну систему, яка була спрямована на захист держави, як по сухопутних кордонах, так і по водних.

Політику Штефана Великого можна поділити на 3 вагомих етапи. На першому етапі свого правління (1457-1473) він намагався послабити вплив васальної залежності від Польської Корони, посилював своє військо, створивши для цього регулярну та нерегулярну армії та прийняв на озброєння гармати, зумів відновити контроль над Кілією (про що йшлося вище), здобув перемогу над угорським королем Матвієм I.

Наступний етап характеризувався безпосереднім зіткненням з Османською імперією. Штефан III намагався створити антиосманську коаліцію, до якої, на його думку, мали б увійти Венеціанська республіка, Угорське королівство, Польське королівство, Чеське королівство, князівство Феодоро [3, с. 661]. Не отримавши міжнародної підтримки, молдовський воєвода почав діяти сам: у 1473 р. відмовився платити данину султанові, позбавив влади його васала у Волощині і замість нього поставив правителя, який був вороже налаштований до Османів. Султан Мехмед II не міг закрити очі на такі досить рішучі дії з боку Штефана Великого, і в 1475 р. сили двох правителів зіткнулися у битві при Васлуа, де перемогу здобув представник династії Мушатів. Однак через рік Штефан, не отримавши очікуваної зовнішньої підтримки, програв битву при Резбоєні, після чого був змушений відновити виплату данини.

Розуміючи загарбницькі наміри османів, Штефан III розпочав зведення нових і зміцнення старих оборонних споруд. Особливо увагу він звертав на Кілійську і Білгородську фортеці. Однак навіть ці добре укріплені фортеці не

витримали натиску османської армії і в 1484 р. були завойовані нею [2, с. 75]. Штефан III намагався повернути втрачені фортеці за допомогою Польської держави, але польський король уже не хотів воювати з османами, тому Штефану Великому потрібно було укласти новий мирний договір із султаном, умови якого передбачали виплату данини та контроль Османської імперії над Акерманом та Кілією.

Під час третього етапу свого правління (1486-1504) Штефан змушений був визнати себе васалом угорського короля, за що йому були передані значні володіння у Трансильванії. Саме наприкінці свого правління Штефан Великий поліпшив свої відносини із Волощиною, уклав мирний договір із Кримським ханством за посередництва Московської держави, завдав поразки польському війську, через що Польща була змушена укласти з Молдовським князівством мирний договір, а в 1501 р. Штефан повернув Покуття [3, с. 662]. Союз молдавського господаря з Московією був досить вигідним для Молдовської держави через те, що новим союзником Штефана Великого постав і кримський хан. Звичайно, що така політика вибору союзників позитивно вплинула не тільки на зовнішньополітичну ситуацію, а й на загальний добробут мешканців князівства, особливо північних прикордонних територій, тому що постійні набіги татар на Буковину припинилися. Окрім припинення систематичних набігів на прикордоння Молдовського князівства, існують вагомі докази того, що татарські набіги у Польщі, які відбулися в 1498 р., були зніційовані саме на прохання молдавського господаря для того, аби дестабілізувати ворога [1, с. 202].

Таким чином, правління Штефана Великого характеризувалося не тільки реформаційною діяльністю та значною кількістю збройних протистоянь, але й фортифікаційним будівництвом, гнучкою зовнішньополітичною діяльністю, певною «політичною грою», вектори якої постійно залежали від можливостей військової потуги не тільки самого молдавського воєводи, а й держав, з якими він укладав мирні договори або ж складав васальну присягу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кантемир Дмитрий. Описание Молдавии: Факсимиле, латинский текст и русский перевод Стурдзовского списка. СПб. : Нестор-История, 2011. 434 с.
2. Красножон А. В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV–XVIII ст.) / за ред. А. В. Федорука. Одеса : Чорномор'я, 2018. 312 с.
3. Ксенофонов І., Лукін Т. Штефан III Великий. *Енциклопедія історії України*: Т. 10 : Т-Я / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Ін-т історії України. Київ : Наукова думка, 2013. С. 661-662.
4. Шлапак М. Оборонительная система Молдавского княжества (XIV–XVIII в.в.). *Dunărea – Nistru: Anuar*. 2017. № 5. С.100-109.

Анна ОЛІЙНИК, студентка 1 курсу магістратури
Науковий керівник – **Сергій ОЛІЙНИК**,
кандидат історичних наук, доцент

ЗБІРКА «УКРАЇНСЬКИЙ ЗДВИГ: ПОДІЛЛЯ. 1939-1955» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН – УПА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Діяльність ОУН-УПА є важливою складовою українського державотворення. Ця сторінка вітчизняної історії неодноразово привертала й буде привертати увагу науковців. Не залишили вони осторонь уваги й її регіональну складову, зокрема на Хмельниччині в роки Другої світової війни [1-6]. Водночас об'єктивне висвітлення діяльності ОУН-УПА на теренах нашої області можливе лише за умови ґрунтовного вивчення різноманітної джерельної бази.

У 2004 році В. Сергійчуком розпочалося видання п'ятитомної унікальної збірки документів і матеріалів про український національно-визвольний рух за відновлення й утвердження власної держави нашого народу з початком Другої світової війни і до середини 50-х років ХХ ст., серед яких є і й ті, котрі пов'язані з історією Хмельниччини 19141-1945 років. Мається на увазі збірка «Український здвиг: Поділля, 1939-1955» [7].

Аналіз документів, представлених у зазначеній збірці, свідчить, що переважна більшість матеріалів стосується галицького Поділля (Тернопільська область). Водночас є й кілька документів, пов'язаних із діяльністю ОУН – УПА на теренах Хмельниччини.

Перші три документа присвячені руху Південної похідної групи ОУН в липні 1941 року з західних регіонів України на східні через Хмельниччину, де визначено його ключові пункти: Проскурів, Деражня, Меджибіж, Летиїв та ін. [7, с. 45-46; 49]. Цікавим видається звіт одного з похідних роїв (9 осіб) про події на шляху зі Львова до Вінниці, в якому зафіксовано враження від того, що собою представляло життя під німецькою окупацією та труднощі пересування. Так, наприклад, щоб не потрапити до рук гестапо, через Проскурів прийшлося пробиратися поодиночі [7, с. 73].

Документи збірки дають змогу краще зрозуміти початкову етап діяльності ОУН на Хмельниччині в липні 1941 року. Прикладом цього є «Доповідна провідника ОУН Кам'янець-Подільської області до Крайового Проводу про становище в терені» за 31 липня, в якій показано процес формування керівного складу крайового проводу ОУН [7, с. 65-66]. У цьому контексті заслуговують на увагу звіти двох засідань Екзекутиви Кам'янець-Подільської області «Про організацію української влади» 29 липня та «Про розв'язання поточних справ української влади» 30 липня 1941 року. Як свідчить перший звіт, німецька окупаційна влада заборонила вести пропаганду, друкувати «націоналістичні кличі», видавати обласну газету; «ніякої політики, тільки праця щодо хлібного збору» [7, с. 52]. Як

зазначалося у документі, німці «не зрозуміли правдивого змісту націоналістичних кличів, наприклад «Серп і молот, то смерть і голод». Позитивно окупанти поставилися лише щодо організації на теренах області міліції і Обласної управи [7, с. 52]. Але оунівці не склали рук і вирішили переконати німецьку владу у своїй необхідності для неї, водночас поширювати в маси ідею Самостійної Соборної Української Держави» [7, с. 53]. На цьому ж засіданні було обрано Обласну Управу ОУН, прийнято рішення формувати міліцію [7, с. 53-54]. Головним змістом другого звіту було обговорення налагодження співпраці з німецькою владою та вироблення необхідних дій політичного характеру [7, с. 55].

Доволі інформативними за змістом є документи про збройну боротьбу УПА з радянською владою в 1944-1945 роках. Їх авторами були обидві ворогуючі сторони. Перший з них, це довідка начальника УНКДБ по Кам'янець-Подільській області підполковника Руденка про діяльність боївки УПА на терені області у травні – червні 1944 року. У ній досить детально розписано випадки збройного протистояння в Волковинецькому, Берездівському та Славутському районах та побутування членів УПА. Представники радянських силових структур збирали дані про кількість упівців (групи від кількох до 200-250 осіб), національну приналежність (українці, росіяни (колишні червоноармійці), узбеки) [7, с. 113-116]. Значно інформативнішою є доповідна записка секретаря Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У А. Устенка секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову про діяльність українського націоналістичного підпілля взимку 1944-1945 років. Відповідно до неї практично всі загони, окрім одного, з ліквідованих радянськими органами безпеки були не місцеві, прибували з території Тернопільської та Рівненської областей. У документі представлено відомості про структурну організацію ОУН на півдні Кам'янець-Подільської області, про провідників її чотирьох округ, хронологію дій низки загонів УПА тощо. Водночас у доповідній окрім успіхів, фіксувалися і невдачі радянської влади [7, с.179-195].

Значний фактичний матеріал розміщено в інформаційному звіті ОУН про події на теренах Кам'яниччини в листопаді – грудні 1944 року. Так, зокрема, детально розкрито як бойову (тригодинний бій загону Нечая в Приворотті, бій з енкаведистами і стрибками і Залісецькій Слобідці та ін.) так і не бойову діяльність теренових боївки (розповсюдження літератури, пошкодження телефонного зв'язку). Цінність цього документу зумовлюють не лише данні про збройну боротьбу УПА, а й про її взаємини з місцевими мешканцями. Представлена інформація вказує на прихильні настрої селян Кам'яниччини до упівців. Так, наприклад, під час квартирування в одному з сіл, до них прийшла незнайома жінка, яка повідомило, що голова сільради поїхав до району, щоб повідомити, що в селі квартирують бійці УПА [7, с. 161].

Таким чином, збірка, за авторством В. Сергійчука, «Український здвиг: Поділля. 1939-1955» є цінним джерелом з історії діяльності ОУН-УПА на

Хмельниччині в роки Другої світової війни. Представлені у ній документи та матеріали проливають світло на питання переходу похідних груп ОУН теренами краю, організацію в регіоні їх структурних одиниць, бойову звитягу УПА з радянськими силовими структурами та розкивають різноманітні аспекти взаємин з місцевими мешканцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.): монографія / Слободянюк П. Я., Вавринчук М. П., Олійник Ю. В., Смоленюк П. С., Телячий Ю. В. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2007. 312 с.
2. Гальчак С. Поділля в роки Другої світової війни (1939 – 1945): Монографія. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. 656 с.
3. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б., Олійник Ю. В. Хмельниччина у 1941-1944 рр.: хроніка війни. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 140 с.
4. Мизак Н. С., Горбатюк В. І. За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УРА: Книга п'ята. Чернівці: Видавничий дім «Букек», 2006. 352 с.
5. Олійник Ю. В. Боротьба ОУН-УПА проти окупаційного режиму на Хмельниччині. Матеріали Х-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 74-77.
6. Руцький М. Діяльність ОУН і УПА на Славутчині. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки.* 2010. Вип. 16. С. 123–133.
7. Сергійчук В. Український здви́г: Поділля. 1939-1955. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.

ДМИТРО ОЛІЙНИК, студент 4 курсу
Науковий керівник – Сергій ОЛІЙНИК,
кандидат історичних наук, доцент

ОБОРОНА БЕЛЗА 1352 РОКУ

Після смерті у 1340 році останнього галицького князя Юрія II Болеслава-Тройденовича розпочалася довготривала боротьба за спадщину Романовичів між Польщею, Великим князівством Литовським(ВКЛ) та Угорщиною. Складовою цього процесу була оборона Белза 1352 року. На жаль, джерельна база цієї сторінки вітчизняної історії доволі бідна, що безумовно ускладнює можливість її об'єктивного висвітлення. Попри це вона неодноразово ставала предметом уваги істориків [1-7]. Однак і далі ця подія залишається своєрідною «terra incognita», що й зумовило нашу увагу до цієї проблеми.

Всі 40-і роки XIV ст. польський король Казимир III із завзятістю намагався встановити свій контроль над Галичиною та Волинню. Однак остання йому ніяк не підкорювалася, вона увійшла до складу володінь Любарта-Дмитра Гедиміновича. Лише після смерті галицького боярина Дмитра Дедька (фактичного володаря Галичини) польський король розпочав перетворювати територію Галичини у свої володіння з де-юре в де-факто.

У 1351 році польський володар поновив свій союз із угорцями: угорці відступають від свого права на королівство Руське на користь Казимира III, за умови, що якщо у нього не буде сина, Польща і Русь перейдуть до Людовика, а якщо буде син, то угорці можуть викупити в поляків Галичину і Волинь [4, с. 35]. Після цього обидва війська вирушили на Волинь. Дорогою Казимир III захворів і повернувся додому, союзне військо повів угорський король Людовик. Однак до битви не дійшло [6, с. 31].

У лютому 1352 р. військові дії відновилися. Польсько-угорське військо підійшло під Белз. Очолював оборону міста воєвода Дрозд. Розуміючи, що укріплення замку не готові до бою, він пішов на хитрість. Цілий тиждень воєвода затягував переговори, чекаючи на підмогу від литовців, і водночас зміцнював мури фортеці, заповнив рів водою [4, с. 37-38]. Після того, як стало зрозуміло, що місто готове до оборони, воєвода перервав переговори. Ситуацію для нападників ускладнювала погана погода. Постійний дощ серйозно турбував союзників. Поляки і угорці пішли на штурм, який завершився катастрофою. Союзні війська стоячи по горло в холодній воді, що наповняла рів, пробували штурмувати фортецю. Бій йшов зранку до полудня [1, с. 338; 6, с. 7]. Нападники зазнали великих втрат. Серед загиблих був племінник угорського короля, а самого короля було вибито з сідла й поранено [6, с. 31]. «Завзята оборона Белза в 1352 році», як зазначав М. Грушевський, «простудила войовничий запал угорського війська» [3, с. 7]. Стало зрозуміло, що сподіватися на успіх у захопленні міста лише марна справа. Тому союзні війська, зазнавши відчутних втрат змушені були зняти облогу Белза і повертатися додому [6, с. 31-32]. Але щоб урятуватися від сорому, деякі радники короля прохали його укласти якусь угоду з белзьким воєводою. Останній, розуміючи, що це буде формальність, «визнав» зверхність Людовика. Щоб не підірвати репутацію молодого угорського короля воєвода Дрозд погодився формально вивісити на міських мурах угорський прапор [7, с. 14]. Після цього угорське військо залишило поле бою і в перших дня квітня вирушило додому [4, с. 38]. Сам же Людовик зі своїм оточенням подався навпростець через Галичину на Мукачів [1, с. 338; 4, с. 38].

Зворотній шлях виявився складним. Польсько-угорське військо змушене було постійно бути на сторожі, зазнаючи нападів ворожих їм загонів волинян. В одній із таких сутичок мало не загинув угорський правитель. У цей же час, литовці і татари напали на польські землі [6, с. 32]. Все це означало безславний кінець польсько-угорського походу. Литовці і волиняни змогли відбитися. Статус-кво у боротьбі за спадщину Романовичів було

зафіксовано у цьому ж році перемир'ям, укладем Казимиром III з литовськими князями Любартом-Дмитром, Явнутом, Кейстутом, Юрієм Наримутовичем та Юрієм Коріатовичем. Галичина залишилася за поляками, а Волинь – за ВКЛ [2, с. 377; 5, с. 51].

Таким чином, героїчна оборона волинцями, очолюваними воеводою Дроздом, Белза в 1352 році стала важливою сторінкою боротьби за спадщину Романовичів. Завдана польсько-угорському війську поразка фактично перекреслила наміри на Польщі утвердитися на Волині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Велика історія України. Видав Іван Тиктор. Львів-Вінніпег, 1948. 967 с.
2. Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2011. 480 с.
3. Грушевський М. С. З облоги Белза 1352 р. Твори: у 50 т. /Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. Ред. П. Сохань. Т.8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». Львів: Світ, 2007. С. 7.
4. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. /Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Т.4: XIV – XVI – відносини політичні. Київ: Наукова думка, 1993. 544 с.
5. «Україна: литовська доба 1320-1569 / О. Русіна, І. Сварник, Л. Войтович [та ін.]. НАН України. Інститут історії України. Київ: Балтія-Друк, 2008. 117 с.
6. Черкас Б. Степовий щит Литви. Українське військо Гедиміновичів (XIV-XVI ст.): науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2011. 144 с.
7. Черкас Б., Берковський В., Ващук Д., Федорук А. Золота доба українського лицарства. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 208 с.

Давид РЕМІШЕВСЬКИЙ, студент 4 курсу
Науковий керівник – Сергій ОЛІЙНИК,
кандидат історичних наук, доцент

ОДЕСЬКИЙ ГУМОР В БОЮ, АБО ПРО ВАЖЛИВІСТЬ ІМІТАЦІЇ В ХОДІ БОЙОВИХ ДІЙ

Загальновідомим є факт, що психологія і моральний стан бійців відіграє надзвичайно важливу роль в бойових діях. Адже навіть маючи найновішу зброю і перевагу в чисельності, але маючи солдатів які деморалізовані, багато успіху не досягнеш, і навпаки, маючи високий бойовий дух, та деякі навички та вміння, можна деморалізувати навіть переважаючого ворога.

Друга світова показала важливість наявності танків на полі бою, і кожна із воюючих сторін намагалася застосувати якомога більше танків, але часто бувало таке, що їх не було в достатній кількості, і тому доводилося знаходити різні методи ведення обману супротивника, створювати ілюзію великої кількості техніки. Першими хто почав активно використовувати муляжі танків були британці, які встановлювали дерев'яну форму танка на джип [4]. Проте не єдині британці здогадалися обманювати ворога «липовими» танками. Радянська армія також використовувала муляжі танків, особливо в цій справі відзначилися одесити, які, як це притаманно їм, підійшли до цього питання з певною долею славного одеського гумору. В ході Одеської оборонної операції (5 серпня 1941 – 16 жовтня 1941 року) оборонці проявляли справжню майстерність в сфері імітації, та бойової імпровізації.

Напередодні німецько-радянської війни Червона армія володіла великою кількістю техніки, проте майже 40% її було виведено з ладу через технічні несправності, зношені деталі та механізми. Крім того, авіаційні атаки по базах знищили велику частину боєприпасів та паливо-мастильних матеріалів. А в ході перших боїв радянські війська втрачали навчених танкістів, в тому числі і через несправності танків. Крім того багато танків було втрачено в хаосі перших боїв коли командири пускали танки в атаку без прикриття піхоти. Тому, цілком закономірно, що ситуація з танками у оборонців Одеси була не з найкращих [3, с. 341].

В основному в обороні Одеси були задіяні танки БТ-5, БТ-7 та Т-26, які в силу своїх конструктивних вад часто відправлялися на ремонт. Деякі танки ремонтувалися декілька разів. В цілому ремонтна база могла відремонтувати 2 танки на день. Тому в силу обмеженої кількості танків одеситам довелося використовувати їх дуже грамотно. Всі наявні танки були зібрані в мобільну групу, яка постійно рухалася і прикривала найбільш уразливі місця. Ці маневри створювали ілюзію наявності великої кількості танків, що змушувало зменшити темп наступу румунських військ [3, с. 344].

Для створення у ворога ілюзії про значну кількість танків і навести остраху одесити намагалися переобладнати існуючу техніку для бойових дій. Зокрема доступні танки та артилерійські тягачі екранізувалися 30-мм листами корабельної сталі, що крім покращення показників живучості, надавало танкам дещо страшнішого вигляду. Проте найбільш відомим випадком імітації наявності танків, та створення бойових машин з наявних ресурсів був славнозвісний ерзац-танк НИ-1 (оригінальна назва «На истрибление») [4, с. 107].

Історія танку НИ-1 почалася всередині серпня 1941 року. Відчуваючи дефіцит танків головний інженер Одеського машинобудівного заводу ім. Січневого повстання П. Романов, військовий інженер А. Обедніков та інженер по артилерійських приборах з штабу Одеської військово-морської бази капітан У. Коган дійшли до вельми екстраординарного рішення – створити танк з наявних матеріалів. Незабаром було створено три зразки перших танків НИ-1 два з них були озброєні кулеметами, а один 37-мм гарматою.

Сам по собі танк являв собою трактор СТЗ-3 з обрізаним верхом та накладеними бронепластинами та встановленою баштою. Броню, а саме згадану вище корабельну сталь надавала Одеська військово-морська база. Для покращення захисних якостей між трактором та бронелістами прокладався шар з дерев'яних колод або резини, що очевидно значно збільшувало захист танку від кумулятивної сили та збільшувало питому товщину броні. Башти брали з танків які не підлягали ремонту, в основному з танків Т-26 [1, с. 45; 2; 4, с. 108]

Перші три танки були виготовлені буквально за 10 днів, і вже 20 серпня були відправлені в південний сектор, де танковий взвод з одного справжнього танку та трьох танків НИ-1 успішно провели атаку на позиції ворога і вибили їх з окопів. В ході бою танки показали себе добре, адже витримували влучання стрілецької зброї та осколків, хоч і влучання 45-мм снаряду пробив один танк на виліт. Враховуючи психологічний ефект та бойові якості, було прийнято рішення випустити ще 70 танків НИ-1.

Найбільш ефективним застосуванням танків НИ-1 було 20 вересня 1941 року. 20 машин вночі, увімкненими прожекторами і сиренами та в супроводі страшного гуркоту двигунів рушили на позиції румунських солдатів. Це дійство мало настільки сильний психологічний ефект, що румуни просто втекли з своїх позицій. Після цього випадку серед військових назву танку НИ-1 почали жартівливо розшифровувати як «На Испуг». В подальшому танки НИ-1 ще деякий час наводили страх на противника, аж до евакуації міста. В цілому, за період Одеської оборонної операції було створено цілу роту таких машин страху [3, с. 345].

Таким чином, під час оборонних боїв з румунськими військами за Одесу радянське командування зіткнувшись із нестачею танків, спільно з інженерами місцевого машинобудівного заводу, підійшовши до справи з одеським гумором, створили на базі трактора СТЗ-3 унікальний танк – НИ-1, який на думку його творців мав ввести в оману противника, створити у нього ілюзію танкової міцності оборонців. Як показала практика його використання, він себе виправдав, а також показав важливість грамотного використання винахідливості та імітації для успіхів на полі бою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іващенко Г. І. Одеська оборонна операція 1941 року. Україна в полум'ї війни 1941-1943 / П.П. Панченко, О.І. Уткін, В.І. Горелов та ін. Київ: Україна, 2005. С. 42-52.
2. Крылов Н. И. Не померкнет никогда / Литературная редакция Н. Н. Ланина, 2-е изд. Москва: Воениздат, 1984. 558 с. (Военные мемуары). https://royallib.com/book/krilov_nikolay/ne_pomerknet_nikogda.html (дата останнього звернення 02.04.2004).
3. Овчаренко, М. В. Використання танків при обороні (облозі) Одеси у 1941 р. *Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр.* Київ: Глухів, 2012. Вип. 5. С. 341-347.

4. Cruickshank, Charles. Deception in World War II. Oxford University Press; Book Club ed. edition. 1979. С. 195.

Богдан ФІЛПЧУК, студент 1 курсу магістратури
Науковий керівник – Сергій КОПИЛОВ,
доктор історичних наук, професор

ОПЕРАЦІЯ «ШІНГЛ» 1944 РОКУ

Висадження Західних Союзників періоду Другої світової війни загалом та десантування в Анціо 1944 р. зокрема є унікальними історичними явищами, що потребують системного та скрупульозного аналізу. Актуальність нашого дослідження обумовлена прикладним характером операції «Шінгл». Аналіз представниками відповідних структур Сил оборони та безпеки України Анційського десантування дозволить підвищити збереження сил і засобів українського війська та покращити його результативність на полі бою. Крім того, важливою є подальша наукова розробка проблематики, пов'язаної з питаннями впливу десантувань Західних Союзників на перебіг Другої світової війни. Наукова новизна дослідження визначається тим, що у вітчизняній історіографії відсутній комплексний аналіз десантування Західних Союзників в Анціо 1944 р.

Спогади американця українського походження Василя Демидчука дали змогу отримати важливу суспільно-політичну та військову інформацію про тогочасну ситуацію [1, с. 282–283]. Британські протоколи засідань вищого командування надали можливість більш детально проаналізувати етап підготовки Західних Союзників до висадження [17–20]. Під час підготовки статті використані праці українських [3; 4; 5], британських [2; 7; 9; 11; 14; 16] та американських авторів [10; 12; 13], а також українсько-польське [6], ірландсько-британське [15] та американсько-британське дослідження [21]. Можна констатувати, що найбільш глибоко висвітлив проблематику операції «Шінгл» А. Харук разом із польським вченим М. Францом [6, с. 221–228, 278–281, 285, 297–298]. Утім, їхнє дослідження присвячене саме морській війні [6]. Б. Скробач у своїй розвідці [5] продемонстрував реакцію та подальші дії німецьких військ щодо десантування, а також історію участі в цих подіях підрозділу «Герман Герінг». Проте, ця частина його праці зайняла менш ніж два абзаци [5, с. 121–122]. Масштабна робота групи українських фахівців (А. Кривизюк та ін.) [3] стала важливою для розуміння причинно-наслідкових зв'язків навколо здійснення операції [3, с. 684–687]. Серед Західних спеціалістів варто відзначити працю американського історика С. Залози та британця П. Денніса [21]. Цінним також було дослідження британського фахівця А. Стілвелла [16]. Виокремимо також довідкову роботу дослідника зі США М. Гаск'ю, де він детально подав структуру 5-ої американської армії [10, р. 117–121].

Метою нашої роботи є – системна характеристика Анційського десантування 1944 р. та оцінка його військово-стратегічного, політичного й історичного значення.

Зміна Західними Союзниками у 1944 р. стратегічного вектору наступу з Італії на Францію позначилася на інтенсивності боїв на Апеннінському півострові. Складні погодно-географічні умови та вдалий захист німців фактично зупинили просування військ Об'єднаних Націй в Італії. Для того, щоб змінити цю ситуацію, було розроблено триєдину систему ударів по ворогу, одним з елементів якої була операція «Шінгл». Спочатку передбачалося, що потрібно буде десантувати 5 дивізій, потім їх кількість було зменшено до 1-єї дивізії і зрештою збільшено до 2-ох [2, с. 499–501; 3, с. 684–685; 6, с. 222; 7, р. 177, 179; 12, р. 208, 210; 15, р. 96]. Важливо підкреслити, що Західні Союзники прагнули своїми операціями в Італії досягнути капітуляції країни та послабити тиск на СРСР.

18 січня, о 12:15, відбулося засідання Военного кабінету під керівництвом В. Черчилля. Прем'єр-міністр офіційно заявив про завершення підготовки плану «Шінгл» та відзначив у цьому контексті американську підтримку [17, р. 30–31 recto]. Наступного дня керівники з планування отримали вказівку дослідити перспективи подальших воєнних дій Союзників на Італійському театрі з урахуванням потенційного просування альянтів [19, р. 166–167 recto].

Вартою уваги є діяльність розвідувальних структур альянтів. Наприклад, у Римі працював співробітник Офісу стратегічних служб США П. Томпкінс, який разом з італійським рухом Опору організовував підривну та розвідувальну діяльність. Зокрема, активність Томпкінса дала змогу здобути важливі дані про ворожі загони, що протистояли десанту [15, р. 98; 16, р. 45, 69].

Для здійснення операції «Шінгл» використали 1-шу та 3-тю піхотні дивізії, командирами яких були генерали-майори Р. Пенні й Л. Траскотт. Ці з'єднання підпорядковувалися 6-му корпусу генерала-лейтенанта Дж. Лукаса. Сам армійський корпус знаходився в складі 5-ої армії, якою командував генерал М. Кларк. Також брати участь в операції мали численні загони спецпризначення та парашутисти (504-ий парашутний полк десантувався перед основними силами). Висадження підтримувалось танковими підрозділами. Крім того, були підготовлені резерви [8, р. 264–265; 9, р. 114; 10, р. 118–119; 13, р. 7; 21, р. 17–19, 24].

Авіація Союзників значно посприяла тому, щоб операцію вдалося здійснити, 22 850 разів вилітаючи на завдання. Крім того, пілоти альянтів разом із флотом повинні були, в ході безпосередньої реалізації «Шінглу», надати підтримку вогнем. Для висадження підготували 379 одиниць бойових та спеціальних суден. Керівництво Оперативними групами «Ікс-Рей» та «81» забезпечував контрадмірал Ф. Лоурі. На чолі Оперативної групи «Пітер» був контрадмірал Т. Трубридж [6, с. 224–225; 13, р. 7; 15, р. 96; 21, р. 18–19].

Характеризуючи сили супротивника, зазначимо, що за район Анціо відповідали підрозділи німецьких 4-ої повітрянодесантної та 29-ої панцергренадерної дивізій. Це були інженерні загони (3 роти) та відповідно панцергренадери (1 батальйон). Місцевість прикривала 41 берегова гармата. Сили німецьких авіації й флоту не могли завадити десантуванню [21, р. 16–17].

Вибір дати операції «Шінгл» визначався погодними умовами. Зрештою, її було заплановано на 22 січня. Початок висадження ознаменував обстріл із моря о 1:50 ранку того дня. Ворога фактично не було, проте втрати союзників до кінця доби склали 154 особи пораненими, вбитими та пропалими безвісти [6, с. 225; 15, р. 96; 18, р. 218 recto; 21, р. 29, 32]. Військам вдалося закріпитися.

Цікаво, що італійський маршал П. Бадольйо порушив питання щодо того, щоб було дозволено італійським підрозділам увійти за альянтами до Риму, а також, щоб італійський контингент узяв участь у потенційному параді перемоги у столиці [20, р. 228 recto]. З цього приводу В. Демидчук, описуючи свої враження від бойового походу зі США до Північної Африки та Італії для газети «Юкрейніен Віклі», зазначив про італійців наступне: «Частина все ще симпатизує німцям, але більшість таки б'ється за перемогу Алянтів. Багато молодих італійських хлопців б'ється пліч-о-пліч з американськими хлопцями в Анціо» [1, с. 282–283, цит. за с. 283].

На засіданні Комітету начальників штабів 14 лютого підтримано пропозицію міністерства закордонних справ, щоб італійські солдати увійшли до Риму, мотивуючи це як морально-психологічними факторами, так і суто військовою користю від їхніх загонів. Також пролунала рекомендація узгодити ці питання з В. Черчиллем [20, р. 226, 228–229, 233 recto].

Командувач Дж. Лукас зайнявся подальшим формуванням плацдарму, зокрема, здійснюючи розгортання додаткових сил. Як Дж. Лукас, так і М. Кларк бажали закріпитися на зайнятій території тоді як очільник 15-ої групи армій Г. Александер вимагав наступу подальшого військ [15, р. 96–97]. Позиція Дж. Лукаса та М. Кларка на перший погляд, була досить дивна, адже передовому загону вдалося досягнути околиць Риму. Вона, очевидно, була зумовлена побоюваннями і ще досі виразними спогадами про складне для Союзників висадження минулого року в Салерно, а також поразкою наступу біля Рапідо та Гарільяно. Втім, не можемо не погодитися з твердженням В. Черчилля, що за умови вчасної реалізації завдань «Шінглу», ця операція завершилася б для альянтів тріумфом. Однак, німці, використавши часову паузу, затиснули десантників, накопичивши сили для протистояння. Потенційний прорив трансформувалася в місяці боїв на плацдармі. 22 лютого Л. Траскотт змінив Дж. Лукаса (за свідченням П. Шассо – 23 лютого) [2, с. 495–497; 5, с. 122; 7, р. 179–180; 10, р. 119; 15, р. 96–98; 21, р. 34–36, 42, 67].

Союзні війська на плацдармі поступово деморалізовувалися. Серед чинників цього процесу виділимо наступні. По-перше, периметр плацдарму

був у безпосередній доступності ворожої артилерії, яка завдавала дошкульних ударів. По-друге, нальоти ворожої авіації завдавали втрат флоту. По-третє, актуалізувалася «танкова проблема», яка набула виняткової гостроти під час всієї Італійської кампанії. Річ у тому, що новітня німецька бронетехніка була ефективніша за американські «Шермани», які ставали фактично відкритими цілями для ворога. Будучи високими, вони мали недостатньо потужну гармату й бронювання. У підсумку, якщо «Шерманам», наприклад, доводилося вступати в бій з одним ворожим «Тигром», то для того, щоб його знищити, необхідно було залучати цілий взвод танків. Розраховувалося, що два «Шермани» будуть підбиті, в той час як третій обійде «Тигра» й розстріляє його в менш захищені бронею ділянки корпусу [6, с. 225–228; 11, р. 160–161; 14, р. 88; 15, р. 97–98; 21, р. 29, 37, 40–42, 44–45, 72–73].

Крах попередніх намірів Союзників змусив до перегляду планів. На нараді Комітету начальників штабів 10 лютого пролунала пропозиція провести комплексну ревізію італійської стратегії. Зокрема, Ч. Портал звернув увагу на необхідність врахувати німцями підготовку до оборони в Нормандії, що мало зменшити кількісний склад ворожих підрозділів в Італії [19, р. 166–167 recto].

Поштовхом до активізації наступу на плацдармі став прорив німецького фронту в результаті травневої битви біля Монте-Кассіно (операція «Діадем»). Зауважимо, що в складі польських військ в екзилі, які воювали на Апеннінському півострові, в боях брали участь й українці. Втім, польське командування не цінувало їх. Воно шовіністично звинувачувало українців у провалах, маскуючи в такий спосіб власні огріхи. Також поляки намагалися применшити український воєнний внесок шляхом штучної полонізації відомостей про загиблих [4, с. 128–137; 7, р. 180]. Операція з прориву військ з Анційського плацдарму розпочалася 23 травня. 4 червня передові загони альянтів знаходилися вже біля Риму, а насутпного дня відбувалися вже міські бої [3, с. 686–687; 7, р. 180; 21, р. 90].

Отже, безперечно десантування в Анцію є тактичною поразкою Союзників. Проте, з оперативної точки зору, десантникам вдалося створити пролом у німецькій обороні. Результатом висадження фактично стало формування альянтами наступального плацдарму. Подальша розробка проблематики Анційського десантування можлива у напрямку з'ясування впливу національних воєнних шкіл та концепцій протиборчих сторін на перебіг операції чи, наприклад, більш широкого висвітлення персонального військового досвіду учасників бойових дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. З листів американсько-українських вояків. Ювілейний Альманах 1894-1944. 1944. С. 275–285. URL : <https://diasporiana.org.ua/periodika/2228-yuvileyniy-almanah-unsoyuzu-1894-1944/> (Дата звернення : 25.04.2024).

2. Гейстінгс М. І розверзлося пекло... Світ у війні 1939–1945 років : пер. з англ. Р. Клочка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 752 с.
3. Історія війн і військового мистецтва: у 3-х т. Т. 3. Від масових армій до відродження професійних армій (XX – початок XXI ст.) / відпов. ред. Л. Войтович. Харків : Фоліо, 2023. 783 с. : іл.
4. Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Пилипович Тарас Васильович. Рівне, 2014. 234 с. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Pylypovych_Taras/Ukrainci_u_sklad_i_Armii_henerala_Andersa_v_roku_Druhoi_svitovoi_viiny/ (Дата звернення : 25.04.2024).
5. Скробач Б. Вермахт та добровольці Німеччини 1933-1945 рр. Армії, корпуси, дивізії. Військово-історичний нарис. [Електронний текст: редактор Microsoft Word; шрифти: Monotype Corsiva № 14, № 26 Times New Roman № 12, № 13,5, № 16, № 20, Arial № 12, № 20; інтервал 1; 357 с.]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Skrobach_Bohdan/Vermakht_ta_dobrovoltsi_Nimech_chynu_1933-1945_rr_Armii_korpusy_dyvizii/ (Дата звернення : 25.04.2024).
6. Франц М., Харук А. Середземноморське перехрестя : моногр. Харків : Фоліо, 2020. 347 с. : іл. (Великий наук. проєкт).
7. Chasseaud P. Mapping the Second World War. Glasgow : Harper Collins Publishers, 2015. 304 p.
8. Dunning J. When Shall Their Glory Fade?: The Stories of the Thirty-Eight Battle Honours of the Army Commandos / Foreword by Countess Mountbatten of Burma. [Електр. вид.]. URL : https://play.google.com/store/books/details/James_Dunning_When_Shall_Their_Glory_Fade?id=jH6jAwAAQBAJ (Date of access : 25.04.2024).
9. Grehan J. Combined Operations: An Official History of Amphibious Warfare Against Hitler's Third Reich, 1940-1945 / Comp. & introd. by J. Grehan. [Електр. вид.]. URL : https://play.google.com/store/books/details/John_Grehan_Combined_OpOperatio?id=duSdEAAAQBAJ (Date of access : 25.04.2024).
10. Haskew M. E. Order of Battle. Western Allied Forces of World War II. London : Amber Books Ltd, 2009. 192 p.
11. History of Tank Warfare. From World War I to the Present Day / Gen. ed. : Hart S. London : Amber Books Ltd, 2019. 224 p.
12. Kelly J. Saving Stalin. Roosevelt, Churchill, Stalin, and the Cost of Allied Victory in Europe. New York : Hachette Books, 2020. 384 p.
13. Laurie C. D. Anzio: The U.S. Army Campaigns of World War II. [Електр. вид.]. URL : https://play.google.com/store/books/details/Clayton_David_Laurie_Anzio_The_U_S_Army_Campaigns?id=q_JmAAAAMA AJ (Date of access : 26.04.2024).
14. Porter D. Identification Guide: World War II Tanks: Western Allies 1939 – 45. Poland, Belgium, France, Britain, Canada, United States. London : Amber Books Ltd, 2022. 192 p.

15. Speller I., Tuck C. Amphibious Warfare. Strategy & Tactics from Gallipoli to Iraq. Upd. Amber ed. London : Amber Books Ltd, 2014. 192 p. (XVI p.).
16. Stilwell A. Secret Operations of World War II. London : Amber Books Ltd, 2018. 224 p.
17. The National Archive of the United Kingdom. CAB-65-41-8.pdf. URL : <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C9160836> (Date of access : 25.04.2024).
18. The National Archive of the United Kingdom. CAB-79-69-15.pdf. URL : <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C9192647> (Date of access : 25.04.2024).
19. The National Archive of the United Kingdom. CAB-79-70-13.pdf. URL : <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C9192675> (Date of access : 25.04.2024).
20. The National Archive of the United Kingdom. CAB-79-70-16.pdf. URL : <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C9192678> (Date of access : 25.04.2024).
21. Zaloga S. J. Anzio 1944: The beleaguered beachhead / Illust. by P. Dennis. [Електр. вид.]. URL : https://play.google.com/store/books/details/Steven_J_Zaloga_Anzio_1919?id=seUbDAAAQBAJ (Date of access : 25.04.2024).

*Діана ХРАПКО, студентка 4 курсу
Науковий керівник – Сергій КОПИЛОВ,
доктор історичних наук, професор*

РОЛЬ США У СПРОБАХ ПОСЕРЕДНИЦТВА МІЖ ВОРОГУЮЧИМИ СТОРОНАМИ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Перша Світова війна для багатьох країн стала справжньою перевіркою на міцність як власної армії, так і своїх принципів. Однією з таких держав були США, які майже всю війну проводили нейтральну політику, намагаючись при цьому її зупинити. Головним політичним завданням і роллю вони обрали саме посередництво. Президент В. Вільсон на правах одного з найвпливовіших державних діячів запропонував свою допомогу у вирішенні конфлікту між Антантою і Четвертним союзом. В сучасній українській історіографії дослідник Казаков є одним з небагатьох, хто активно досліджує цю проблематику [2-4].

Після вбивства Франца Фердинанда в Сараєво міжнародна напруга стала швидко наростати, Австро-Угорщина висунула ультиматум Сербії, що викликало резонанс у політичних колах [6, с. 187]. Вільсон вирішив зробити спробу залагодити відносини між європейськими країнами одразу, тому до німецької столиці було відправлено його особистого радника Едварда Хауза.

Але Німеччина активно діяла на дипломатичному фронті і робила все, щоб або отримати вигоду у вигляді збільшення своїх сфер впливу за рахунок посилення становища Австро-Угорщини, або почати війну, яку, як вона вважала, повинна була виграти. Паралельно з цим німецькі політики не забували «замилювати очі» європейцям і американцям, що висловлювали стурбованість ситуацією у міжнародних відносинах [1, с. 86].

З початком війни роль США не змінилась, проте почала набувати більш офіційного статусу. 5 серпня 1914 р. американський президент надіслав листа до ворогуючих сторін, де пропонував відіграти посередницьку роль [4, с. 84]. Але цю ініціативу Вільсона проігнорували. Подібне послання надійшло 5 вересня 1914 р. від Е. Хауза німецькому міністру закордонних справ Ціммерману [1, с. 130]. Лише 3 грудня йому надійшла позитивна, але формальна відповідь [1, с. 141].

Наприкінці 1914 р. США змогли організувати обмін умовами щодо миру між ворогуючими країнами. Проте німці використовували ці маневри швидше для відвернення уваги від фронту, аніж для отримання конкретних умов щодо завершення війни. Е. Хауз у розмовах з німцями намагався їх переконати зменшити авіаудари по англійським містам, щоб Лондон був більш схильним до переговорів. Проте німці продовжили свій військовий терор [1, с. 153].

Основними умовами Антанти початку січня 1915 р. було повернення французам Ельзасу і Лотарингії, англійці вимагали звільнення Бельгії, а росіяни хотіли отримати собі Константинополь. На той час було зрозуміло, що домовитись не вийде, адже німці були готові хіба що вийти з Бельгії і то за умови суттєвої компенсації, яку вони вбачали в передачі їм однієї з бельгійських колоній – Конго [6, с. 194-195]. 23 лютого 1915 р. надійшла офіційна негативна відповідь з Берліна.

Масовану підводну війну, яка завдавала найбільшої шкоди Великій Британії, громадська думка США відчула особливо гостро у травні 1915 р. після потоплення німцями лайнера «Лузитанія». Винуватцем катастрофи став німецький підводний корабель U 20 [5, с. 938]. Жертвами трагедії стали також громадяни США. Вільсон надіслав протестну ноту. Але з іншого боку, Вашингтон намагався переконати англійців скасувати морську блокаду Німеччини, аргументуючи це тим, що цей жест доброї волі стимулюватиме німців до припинення підводної війни. Таку пропозицію наприкінці травня 1915 р. надіслано німецьким дипломатам, які, проконсультувавшись з австро-угорськими колегами, проігнорували її. Це було демонстративним проявом і нахабності з боку Німеччини і водночас слабкої позиції США [1, с. 233-234].

Восени 1915 р. справа посередництва В. Вільсона знову активізувалася. Він заручився підтримкою британського міністра закордонних справ Е. Грея і наполягав на тому, щоб союзники позитивно відповіли на мирну пропозицію США. Певним результатом стало те, що німці вибачилися за трагедію «Лузитанії» і обіцяли виплатити компенсацію за цю катастрофу [1, с. 320-321]. Окрім цього вони зробили крок назустріч і запропонували Е. Хаузу

прибути в Берлін для обговорення можливих умов миру. Той здійснив вояж, але попередньо заїхавши в Лондон для консультацій з Е. Гресм. Умови потенційного миру нічим не відрізнялися від попередніх, за винятком пункту про майбутнє створення Ліги Націй [1, с. 347]. Це досить цікавий момент, адже в подальшому з пропозицією про створення цієї організації виступить і сам Вільсон, і всі чомусь будуть сприймати його автором цієї ідеї, особливо яскраво це проявиться в історичній літературі, до прикладу в Г. Кіссінджера [6, с. 197].

На початку 1916 р. Е. Хауз зустрічався в Берліні з багатьма німецькими політиками, але загалом результати місії були невдалими. Хіба що негативні підсумки розв'язали руки для керівництва США, адже тепер воно могло показати усім, що зробили все що могли, але німці не погодились. Особисто Вільсон не хотів війни, тому було вирішено ініціювати скликання конференції, щоб на ній схилити Німеччину до миру, або продемонструвати усім, що вона відмовилась. В будь-якому разі союзники і США знаходились би у виграшній ситуації [1, с. 385-386]. Конференція так і не відбулася, більше того, навіть союзники відмовлялися від тих мирних умов, які пропонували США.

Навесні 1916 р. було укладено меморандум Хауза-Грея, за яким англійці і французи мали «попросити» США вступити у війну. Цей крок мав дати В. Вільсону повний арсенал можливих інструментів задля впливу на американське суспільство та громадськість інших країн. Англійці і французи не були вельми задоволені таким принизливим статусом, але наприкінці лютого 1916 р. розпочалася велика битва під Верденом, яка дуже виснажувала обидві сторони конфлікту [1, с. 398-405]. Наступ союзників на Соммі змінив їхні настрої та вони намагалися ухилитися від виконання умов меморандуму. Це викликало незадоволення з боку США.

В грудні 1916 р. В. Вільсон, який був переобраний на посаді президента, знову зробив спробу посередництва у справі миру [5, с. 939]. Користуючись тиском на Англію і погрожуючи їй припинити фінансування, він намагався схилити Лондон до обговорення мирної пропозиції. 20 грудня 1916 р. було скликано мирну конференцію, де США грали роль головної сторони і судді. Німеччина підтримала американську пропозицію, але зробила це з корисною для себе ціллю, щоб спробувати на цій конференції розділити Антанту і укласти з її членами мирні договори поодиночі [1, с. 548].

Основні умови, сформульовані В. Вільсоном та Е. Хаузом, були наступні: незалежність Сербії і Бельгії, передача Стамбула росіянам, створення незалежної Польщі. Ці умови союзники не сприймали і вважали, що німці не погодяться [1, с. 555-556]. Зрештою Німеччина не пішла на поступки і з середини січня 1917 р. нею було вирішено почати необмежену підводну війну проти всіх країн ворожої коаліції [4, с. 148]. Весь січень німці затягували час, граючи в мирні переговори, а 31 січня навіть прислали Вільсону власні умови миру, таким чином прагнучи приспати пильність супротивника. А вже 1 лютого вони оголосили про необмежену

підводну війну [4, с. 172]. Це була остання спроба мирного посередництва США.

Таким чином, США намагалися зупинити Німеччину в її воєнній експансії і припинити протистояння. Американці стали посередниками, які майже три роки без успіхів пропонували мир то одній то іншій стороні і ніяк не могли забезпечити між ними прийнятний компроміс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архив полковника Хауза. Избранное: в 2-х т. / пер. с англ. Н. Котова. Москва : АСТ, 2004. Т. 1. 602 с.
2. Казаков Г.І. Зовнішня політика В. Вільсона (1914-1918 рр.): спроба аналізу англо-американської історіографії. *Записки історичного факультету*. 2015. Вип. 26. С. 163-175.
3. Казаков Г.І. Зовнішня політика В. Вільсона (1914-1918 рр.): Спроба історіографічного аналізу. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Вип. 43. С. 301-306.
4. Казаков Г.І. Німецький вектор у зовнішній політиці США в роки Першої світової війни (1914-1918 рр.). На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. Чернівці, 2021. 309 с.
5. Норман Д. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. К., Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
6. Киссинджер Г. Дипломатія / Пер. с англ. В. В. Львова. Москва : Ладомир, 1997. 848 с.

Денис ЯЦЮК, студент 4 курсу
Науковий керівник – Сергій ОЛІЙНИК,
кандидат історичних наук, доцент

УТВОРЕННЯ ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ

Державницькі прагнення будь-якого народу, в т.ч. і українців, не можливо реалізувати без належної військової сили. У вітчизняній історії було чимало спроб, коли українці брали в руки зброю та виборювали свою державність. Одним із таких прикладів є військові формування українського національно-визвольного крила в роки Другої світової війни. Серед них поважною силою була Поліська Січ Т. Бульби-Боровця. Попри наявність низки публікацій з історії цього формування [1-10], важливим аспектом є процес утворення Поліської Січі.

Поява такого військового формування як Поліська Січ насамперед пов'язана з постаттю Т. Бульби-Боровця, який приєднався до українського еміграційного національного руху. У вивченні обставин створення «Поліської Січі» важко оминати попередній передмілітарний період

діяльності Т. Бульби-Боровця у підпіллі на Рівненщині, куди він прибув з окупованої німцями Польщі у серпні 1940 р. [5, с. 12]. 20 червня 1940 р. на таємному засіданні Державного Центру УНР (ДЦ УНР) було затверджено план, який передбачав перетворення «Українського Національного Відродження» на повстанську армію. Т. Бульбу-Боровця призначено керівником усього підпілля УНР та командиром майбутньої повстанської армії, і він отримав наказ повернутися в Україну для реалізації щойно затвердженого документу [6, с. 2].

Радянські каральнорепресивні органи вважали його емісаром німецької розвідки. Але уважне опрацювання різних джерел доводить, що Буьба-Боровець мав подвійне завдання, чим і керувався у своїх подальших діях: 1) як представник уенерівської еміграції мав організувати підпільні групи на Волинському Поліссі; 2) дійсно отримав певне завдання від німецької розвідки, яка і сприяла його переходу через радянсько-німецький кордон [5, с. 12]. Після того як, радянський партапарат, підрозділи Червоної армії залишають територію Рівненської області під натиском наступаючих німецьких військ (а сталося це у кінці червня та на початку липня 1941 р.) Тарас Боровець почав діяти [5, с. 15]. Він сам писав: «У 1940 р. прибув я з Генерального Губернаторства до ССРСР. Там я заклав підпільну сітку, що потім розгорнулась в Українську Повстанчу Армію... По вибуху німецько-московської війни в червні 1941 р. я з повстанчою армією, що мала назву «Поліська Січ», почав співпрацювати з німцями. Армією командував я, і вона билась проти большевиків... «Поліська Січ» мала тоді 10,000 бійців... Вона очистила була Полісся від банд і звела нову адміністрацію, яку признало й німецьке військовое управління (113 дивізія 19 й інші)» [9, с. 247-247].

В історіографії існують різні припущення щодо часу її створення (починаючи з другої половини 1940 р. і до перших місяців німецько-радянської війни). Найбільш імовірно, що Поліська Січ виникла у червні – серпні 1941 р. В «Хроніці «Поліської Січі» в газеті «Гайдамака» від 21 вересня 1941 р. зазначається, що цілий рік до початку німецько-радянської війни Т. Боровець в підпіллі вів підготовчу роботу по створенню Поліської Січі. Згідно плану, УПА мала поділитися на окружні частини – січі («Поліська Січ», «Волинська Січ», «Полтавська Січ»). А щодо Українського Національного Відродження, то з нападом Німеччини на СРСР воно припиняє своє існування, натомість з'являється Українська Повстанська Армія, але: «З уваги на те, що на практиці всі інші запроєктовані Січі УПА не проявили своєї діяльності крім Поліської Січі, то й уся повстанська акція спочатку коротко називалася «Поліська Січ» [8, с. 51].

11 липня 1941 р. у Сарнах відбулося Свято проголошення української державності і розпочався процес формування місцевих органів влади. Саме у той період Т. Боровець отримує офіційну посаду керівника окружної міліції. З'являється його наказ № 2, який до нас дійшов тільки фрагментарно: «Згідно з наказом німецького військового командування в Сарнах від 17 липня 1941 р. я приймаю командування українськими повстанськими загонами

(відділами) і організую самооборону від більшовицьких регулярних і партизанських частин» [5, с. 17]. Свою посаду отаман «Тарас Бульба» використовував для роз'їздів та проведення роботи з подальшого розширення «Поліської Січі», ніж для налагодження роботи міліції. Цією справою більше займався його офіційний заступник, колишній старшина армії УНР О. Діткевич. Насправді у районі Клесів-Вири-Немовичі Т. Боровець формує невеличкий відділ силою не більше чоти і дещо згодом називає його «Поліська Січ». Допомагали йому у цьому клесівчани В. Комар, Ю. Круглій, А. Мандебура [5, с. 17-18].

Однозначно можна стверджувати, що на первісну назву цього військового формування вплинули події на території Карпатської України та героїчна бойова діяльність «Карпатської Січі» у 1938-39 рр. Ці події мали значний суспільний резонанс на території Західної України, у середовищі української еміграції. Тому Т. Боровець вирішив заснувати своє військо формування саме з подібною назвою «Поліська Січ», яка буде боротися за незалежність власної держави на теренах Полісся. Водночас її також часто називають першою УПА. Повна назва цього військового формування станом на серпень 1941 рік звучить як «Українська Повстанча Армія «Поліська Січ» та найбільш вживаною назвою був коротший варіант – «Поліська Січ» [5, с. 5-6].

Очевидно, хтось із колишніх старшин армії УНР запропонував Т. Боровцеві об'єднати обидві назви, які б продемонстрували тяглість військових традицій українців. Тарас Боровець не одразу розпочав використання повної версії назви УПА «Поліська Січ». Зокрема, у першому наказі від 28 червня 1941 р. «Голова України Тарас Бульба» звертається до бойових груп з метою організації невеликих повстанських загонів. Тобто сама назва у наказі повністю відсутня. Єдиний оригінальний документ, де вперше ми бачимо назву «Поліська Січ» – це рапорт до голови окружної управи в м. Сарни від 25 липня 1941 р. Він вже підписаний «Тарас Бульба – Отаман «Поліської Січі», а саме військо формування згадане як «повстанча група «Поліська Січ». Отже у липневі дні Т. Боровець вирішує використовувати назву «Поліська Січ» [5, с. 6].

Таким чином, створення Поліської Січі відбувалося під впливом об'єктивної реальності і відповідало намірам і планам українського державного еміграційного центру. Знакову роль у цьому відіграв її очільник Т. Бульба-Боровець. Прийняття саме такої назви цього військового формування зумовлено героїчною боротьбою Карпатської Січі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 1981. 326 с.
2. Дзьобак В. В. Бульбівці («Перша УПА»). *Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. Історичні нариси / Дзьобак*

В. В., Іллюшин І. І., Касьянов Г. В. [та ін.]. Відп. ред. Кульчицький С. В. НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 494 с.

3. Дзьобак В. В. Тарас Боровець і «Поліська Січ». *«З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ»*. №№ 1 (1) 1994. 1/2 (2/3) 1995. С.1-49.

4. Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941-1944 рр.): Монографія / НАН України. Інститут історії України. Київ., 2002. 261 с.

5. Марчук І., Марчук Н. «Поліська Січ». Рівне: О. Зень, 2016. 56 с.

6. Стельникович С. В. Діяльність Т. Бульби-Боровця по організації «Поліської Січі» в світлі історіографічних джерел. *Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2002. №8. С.1-10

7. Стельникович С. В. Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941–1944 рр.). Автореферат дисертації канд. іст. наук. 07.00.01. Київ: 2008. 20 с.

8. Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис. Житомир: Житомирська обласна друкарня, 2007. 217 с.

9. Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2011. 816 с.

10. Тарас Бульба-Боровець. URL: <http://surl.li/lkfjq> (дата звернення: 17.01.24).

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

Катерина ГРИЩУК, студентка 2 курсу
Науковий керівник – **Ірина ПІГОВИЧ**,
асистент кафедри всесвітньої історії,
завідувач навчальної лабораторії «Дидактика історії»

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ВИКОРИСТАННЯ КОМІКСІВ НА УРОЦІ З ІСТОРІЇ

З кожним роком навчальні комікси набувають все більшої популярності в сфері освіти. Тому варто детально розглянути поняття «коміксу» та методичні прийоми його використання на уроках історії. Термін походить від англійського «comic», що в перекладі означає комедійний, кумедний, комічний, смішний. В проаналізованих нами наукових статтях наводяться різні визначення цього поняття, схожі за змістом. Однак, згідно енциклопедії, комікс – це серія зображень із короткими текстами, що становлять історію [1].

Слід зауважити, що комікс допомагає швидко запам'ятати певну інформацію. Відомий експерт в області візуальної грамотності та цифрового інтерактивного навчання Джошуа Елдер вважав, що «комікс може врятувати вам життя» [2]. Дійсно, він активно використовується для візуальної передачі важливої інформації. Наприклад, Мініреінтеграція спільно з видавництвом «Ранок» опублікували дитячі комікси про правила безпеки під час війни «Мінна безпека не без ПЕКа». У доступній формі книжка пояснює базові правила поведінки та описує необхідні дії в разі виявлення мін та інших вибухонебезпечних предметів [3]. Під час пандемії Covid-19 Міністерство охорони здоров'я разом з Інститутом когнітивного моделювання розробили серію коміксів для школярів про необхідність носити маски та використовувати антисептики [4]. В освітньому процесі комікси використовують як навчальний інструмент для вивчення важливих подій за допомогою образності та динамічності, що концентрують увагу учнів на потрібних моментах.

На уроках історії даний навчальний інструмент ефективний під час викладання і засвоєння учнями складного навчального матеріалу. Підбір коміксів відповідно до теми уроку спрощує та полегшує запам'ятовування нової теми й повторення пройденого. На відміну від звичайного тексту, графічне представлення інформації дозволяє уникнути перевантаження текстом, а візуальні образи передають складні ідеї та емоції, які іноді важко описати словами [5, с. 83]. Все це робить комікси особливо корисними в освітніх цілях, коли важливо зберегти увагу на уроці та сприяти кращому засвоєнню матеріалу. Слід зауважити, що вони не тільки відображають

історичні події, але й розвивають соціально-комунікативні навички здобувачів освіти, такі як критичне мислення, аналіз та емпатію.

Дидактичний потенціал даного навчального інструменту обумовлений його наочністю. Розглянемо переваги навчальних коміксів:

- ємність інформації;
- образність і динамічність її представлення;
- можливість регулювати надходження інформації (у тому числі під час самостійного навчання);
- стислість і точність мови, драматизація оповідних сюжетів;
- ігровий жанр;
- багаторазовість повторення окремих кадрів і сюжету в цілому;
- економія психічних зусиль щодо сприйняття інформації;
- урізноманітнення завдань з відтворення, розуміння і творчого засвоєння навчального матеріалу за допомогою коміксів [2, с. 122].

Однак наявність позитивних аспектів використання коміксів на уроці історії зовсім не означає, що вони повинні бути основним або єдиним засобом навчання й використовуватися вчителем на кожному занятті. Навпаки, це призведе до втрати ефективності цього навчального інструменту та суттєво вплине на якість уроку.

Дидактична цінність коміксів полягає як у демонстрації створених вчителем наочних матеріалів, так й у можливості розробки учнями власних робіт. Вчитель може створити комікс, головними героями якого будуть видатні особистості (політики, письменники, мандрівники), що стали учасниками певних історичних подій. Дітям слід прочитати запропонований комікс та дати відповіді на завчасно підготовлені запитання педагога. Це допомагає краще опанувати нову тему та активізує пізнавальну діяльність на уроці історії [6].

Під час занять в Проблемній групі з Методики викладання суспільно-гуманітарних дисциплін розроблено комікс-біографію до 160 річниці від Дня народження Ольги Кобилянської (автор Катерина Грищук). Він складається з 20 кадрів та містить короткі біографічні дані про юні роки відомої української письменниці-модерністки, громадської діячки з Буковини. Представлену інформацію можна використовувати як на уроках історії, так і під час позакласних заходів. Також це хороша ідея для проведення інтегрованого уроку, на якому демонстрація розробленого коміксу буде доречною та результативною.

У навчально-виховному процесі комікси використовують для різних цілей, наприклад:

- комікс-автобіографія – дозволяє учням поділитися основними фактами зі свого життя, враженнями, переживаннями або інтересами. Це допоможе вчителю та психологу краще зрозуміти учня: його ментальний стан та самопочуття, відносини з батьками та однолітками.

- активізація словникового запасу – для запам'ятовування історичної термінології;

- активізація групового співробітництва – вчить учнів працювати в команді, правильно розподіляти ролі та обсяг роботи;
- удосконалення розмовних навичок – учні створюють діалоги та репліки для персонажів в певному контексті [2, с. 124–125].

Український ринок пропонує власні комікси відповідно до затверджених освітніх програм. Спеціально для підлітків в комікси адаптовано твори класичної української літератури й історії України. Наприклад, двотомна адаптація історичної повісті І. Франка «Герой поневолі» та «Історія незалежності України» (комікс про українську історію від найдавніших часів до ХХ ст.) [5, с. 95].

Отже, використання коміксів на уроках історії стає ефективним інструментом для зацікавлення учнів та сприяє кращому розумінню й запам'ятовуванню історичних подій. Цей сучасний навчальний інструмент привертає увагу до нового матеріалу, полегшує його сприйняття та розвиває в учнів «м'які» навички. Варто залучати школярів до створення власних коміксів та аналізувати їх на занятті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Савчук М.В. Комікс. *Енциклопедія сучасної України: електронна версія*. URL: <https://esu.com.ua/article-1449> (дата звернення 20.03.2024)
2. Остапенко Л.П., Соловійов О.К. Дидактичний потенціал коміксів. URL: https://elib.institutemvd.by/bitstream/MVD_NAM/1817/1/Ostapenko.pdf (дата звернення 02.04.2024)
3. Для дітей у вільному доступі розмістили комікс про мінну безпеку. *Суспільне культура*. URL: <https://suspilne.media/culture/228810-dla-ditej-u-vilnomu-dostupi-rozmistili-komiks-pro-minnu-bezpeku/> (дата звернення 15.03.2024)
4. Розроблено серію коміксів для школярів. *Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України*. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/rozrobleno-seriju-komiksiv-dlja-shkoljariv> (дата звернення 28.03.2024)
5. Белов Д. Комікс як продукт інформаційної культури. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2018. Вип. 49. С. 83–103
6. Комікси на уроках: розвага чи дієвий навчальний інструмент? *Освітній проєкт «На Урок»*. URL: <https://naurok.com.ua/post/komiksi-na-urokah-rozvaga-chi-dieviy-navchalniy-instrument> (дата звернення 30.03.2024).

Богдан ДЕМОТ, студент 1 курсу магістратури
Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ У СУЧАСНОМУ ШКІЛЬНОМУ КУРСІ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА»

В останні десятиліття питання гендерної рівності стало одним з ключових у процесі розбудови демократичного суспільства в Україні. Усвідомлення важливості подолання гендерних стереотипів та упереджень, які досі існують у різних сферах суспільного життя, призвело до активізації зусиль у напрямку гендерного виховання та гендерної освіти. Шкільна система освіти відіграє вирішальну роль у формуванні гендерної культури підростаючого покоління, закладаючи основи розуміння рівноправності статей та поваги до гендерного різноманіття.

Курс «Громадянська освіта», який викладається у середніх навчальних закладах, має потужний потенціал для гендерного виховання учнів. Він покликаний розвивати критичне мислення, формувати активну життєву позицію та виховувати повагу до демократичних цінностей, які є основою рівноправного суспільства. Тож інтеграція гендерного компонента до навчальної програми цього предмету є надзвичайно важливою.

Спочатку варто розпочати з аналізу навчальної програми «Громадянська освіта» [1] на присутність гендерного виховання, а потім перейти до аналізу підручників, оскільки навчальна програма є базовим документом, що визначає зміст, цілі, завдання і очікувані результати вивчення предмету. Вона задає загальні рамки та пріоритети для підручників та інших навчально-методичних матеріалів. Якщо гендерна проблематика не відображена або недостатньо інтегрована в навчальну програму, це означає, що автори підручників не отримують належних орієнтирів і вказівок щодо включення гендерного компонента до змісту підручників. Аналіз програми дозволяє виявити системні прогалини у висвітленні гендерних питань на концептуальному рівні, які потім проявляються у змісті підручників. Ґрунтовний аналіз навчальної програми дає загальне уявлення про наявність чи відсутність гендерної перспективи, балансу та об'єктивного представлення гендерних аспектів на рівні освітніх цілей, очікуваних результатів, змісту і практичних занять. Результати аналізу програми можуть стати основою для рекомендацій щодо її вдосконалення в гендерному аспекті перед тим, як переходити до аналізу і коригування підручників. Таким чином, розпочинаючи з ретельного аналізу навчальної програми, можна визначити загальну гендерну спрямованість предмету, виявити недоліки і сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо інтеграції гендерного виховання. Це створить належні передумови для подальшого аналізу та удосконалення підручників і навчально-методичних матеріалів у гендерному аспекті.

Проаналізувавши представлену навчальну програму з предмету «Громадянська освіта» [1], можна виділити як позитиви, так і недоліки з точки зору інтеграції гендерного виховання.

Позитиви:

➤ У розділі 1 «Особистість та її ідентичність» [1, с. 9] наголошується на повазі до ідентичності кожної особи та гідності людини незалежно від соціальних, культурних чи інших відмінностей.

➤ Розділ 3 «Людина в соціокультурному просторі» [1, с. 12] розглядає питання різноманітності суспільства, у тому числі гендерної, етнічної, конфесійної. Тут згадується важливість подолання стереотипів та упереджень, запобігання дискримінації, розвитку толерантності та інклюзії.

➤ У практичних заняттях цього розділу пропонуються теми, пов'язані з подоланням гендерних стереотипів та розумінням культурного різноманіття [1, с. 13].

Недоліки:

➤ Гендерна проблематика не виділена в окремий розділ чи тему, а лише частково інтегрована в інші змістові лінії. Це може применшити значущість гендерних питань серед інших тем.

➤ У програмі не згадується про важливість вивчення гендерних ролей, недопущення сексизму, розуміння гендерної рівності та прав ЛГБТ-спільноти.

➤ У формулюваннях очікуваних результатів недостатньо уваги приділено усвідомленню гендерних аспектів різних суспільних явищ і процесів.

➤ Серед рекомендованих практичних занять недостатньо тем, спрямованих на безпосереднє опрацювання гендерної проблематики.

Загалом, можна констатувати, що гендерне виховання присутнє в навчальній програмі, проте воно не є окремим пріоритетом, а інтегровано частково в інші змістові лінії. Для посилення гендерного компоненту програми доцільно було б виділити окрему тему чи розділ, присвячений ґрунтовному розгляду гендерної проблематики, а також більше уваги приділити відповідним практичним завданням і очікуваним результатам.

Для ґрунтовного дослідження того, наскільки належним чином питання гендеру висвітлюються у вітчизняних підручниках з громадянської освіти для 10 класу, буде здійснено аналіз трьох підручників: «Громадянська освіта» (Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелешенко Т.В.) [2], «Громадянська освіта» (Васильків Ю.В.) [3], «Громадянська освіта» (Вербицька П.В.) [4]. Аналіз буде проводитися за такими критеріями:

➤ Наявність інформації, присвяченої гендерній тематиці в підручниках.

➤ Обсяг та рівень деталізації висвітлення питань гендеру, гендерних стереотипів, дискримінації тощо.

➤ Відповідність поданого матеріалу вимогам чинної навчальної програми з громадянської освіти для 10 класу в частині розділу «Людина в соціокультурному просторі» та теми «Соціокультурна багатоманітність».

Зазначені критерії допоможуть з'ясувати, чи забезпечують проаналізовані підручники належне висвітлення гендерної тематики відповідно до навчальної програми, а також виявити прогалини та можливі шляхи покращення ситуації.

«Громадянська освіта» (Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелещенко Т.В.) містить Розділ 15 «Етнічна, конфесійна, Гендерна різноманітність. Рівність» [2, с. 70]. В цьому розділі досить ґрунтовно розкривається поняття гендеру та його відмінності від біологічної статі. Ця теоретична база є важливою для розуміння гендерної проблематики загалом. Порівнюючи з темою 1 «Соціокультурна багатоманітність» розділу 3 «Людина в соціокультурному просторі» [1, с. 12] навчальної програми з громадянської освіти для 10 класу, можна сказати, що інформація в цьому розділі відповідає гендерній тематиці. Гендер згадується серед проявів різноманітності суспільства, проте не визначається детально [2, с. 72]. У наданій інформації чітко пояснюється різниця між поняттями «стать» та «гендер», роз'яснюється, що гендер є соціальною конструкцією, а не біологічною характеристикою. Також додаткова інформація підкреслює роль соціальних інститутів (сім'ї, освіти, політики, економіки, культури) у формуванні гендерних норм і ролей чоловіків та жінок у суспільстві. Отже, ця теоретична база надає учням/ученицям ґрунтовніше розуміння гендерних аспектів та їх соціокультурного підґрунтя. Вона сприяє кращому засвоєнню тем, пов'язаних з різноманітністю та подоланням гендерних стереотипів. Тому можна сказати, що наведена інформація в цьому підручнику є доречною і необхідною для належного висвітлення питань гендеру в рамках відповідного розділу навчальної програми.

Переходячи до підручника Громадянська освіта (Васильків) 10 клас [3], варто сказати, що він теж містить розділ 14.2 «Гендерна, етнічна та конфесійна різноманітність» [3, с. 72]. Проаналізувавши текст з підручника та порівнявши його зі змістом навчальної програми з громадянської освіти для 10 класу, можна сказати, що інформація відповідає навчальній програмі з громадянської освіти для 10 класу.

Текст розкриває поняття «гендер» та його відмінність від біологічної статі, що відповідає вимогам програми щодо пояснення змісту базових понять цього розділу. Також є згадка про те, що гендерна різноманітність може призводити до соціальних конфліктів [3, с. 72]. Крім цього, далі йде додаткова інформація, яка значно ґрунтовніше розкриває тему гендеру в контексті соціокультурної різноманітності відповідно до вимог навчальної програми з громадянської освіти для 10 класу. По-перше, текст пояснює історичні передумови формування гендерних стереотипів та нерівності, вказуючи на підлегле становище жінок у минулому. По-друге, наводяться приклади гендерних стереотипів щодо соціальних ролей, поведінки,

самореалізації чоловіків і жінок, які досі зберігаються в суспільстві. Це повністю відповідає вимозі програми розглянути питання стереотипів та упереджень, пов'язаних з гендером. По-третє, текст критично підходить до питання біологічного детермінізму та нерівності, стверджуючи, що немає об'єктивних підстав для гендерної дискримінації та нерівноцінного становища жінок. Це дозволяє розкрити тему дискримінації за гендерною ознакою. По-четверте, приклади засудження «негендерної» поведінки підіймають питання толерантності та інклюзії в гендерних питаннях [3, с. 73-74].

Отже, вся ця інформація дає базові відомості та дозволяє набагато ґрунтовніше розкрити тему гендерної різноманітності, упереджень, дискримінації та необхідності толерантного ставлення відповідно до вимог навчальної програми. Разом це дасть учням цілісне уявлення про гендерну проблематику.

Підручник з громадянської освіти (Вербицька) для 10 класу [4] на жаль взагалі не містить інформацію про гендер і не розкриває цієї важливої теми. Це є серйозною прогалиною і може мати багато негативних наслідків. По-перше, відсутність матеріалу з гендерної тематики суперечить вимогам чинної навчальної програми з громадянської освіти [1, с. 12]. Це означає, що використання такого підручника не забезпечує належної реалізації програми та залишає вагому прогалину у знаннях учнів. По-друге, ігнорування теми гендеру в підручнику позбавляє учнів можливості ознайомитися з базовими поняттями на кшталт гендеру, гендерних стереотипів, дискримінації за ознакою статі тощо. Це знижує якість освіти з громадянської освіти. По-третє, оминання гендерної проблематики не дає учням змоги сформувати критичне бачення цього питання, навчитися розпізнавати гендерні стереотипи та упередження. Це може зберігати та поширювати гендерні забобони. По-четверте, ігнорування теми гендеру в підручнику призводить до того, що учні не отримують базових знань про форми гендерної дискримінації та шляхи її подолання. По-п'яте, відсутність інформації про гендер суперечить загальним принципам недискримінації та інклюзивності в освіті. Отже, ненадання належної уваги гендерній тематиці в цьому підручнику погіршує якість громадянської освіти, не дає учням необхідних знань і навичок, може сприяти закріпленню гендерних стереотипів і дискримінації. Це заважає формуванню толерантної, інклюзивної та недискримінаційної громадянської позиції учнів.

Також корисним буде здійснити порівняння досвіду гендерного виховання в США та Україні через призму різних підручників для кращого розуміння підходів до висвітлення гендерної проблематики в освіті цих країн. Розглянемо, як ця тема висвітлюється в популярному американському підручнику «Sociology: The Essentials, Seventh Edition» Маргарет Л. Андерсен та Говарда Ф. Тейлора [5].

Цей підручник з соціології містить окремий розділ «Гендер» [5, с. 250-274], в якому ґрунтовно розглядаються різні аспекти гендеру. Зокрема,

автори пояснюють відмінність між поняттями «стать» і «гендер», акцентуючи увагу на соціальній конструйованості гендерних ролей [5, с. 253]. Аналізують історичне коріння та витoki гендерних стереотипів і нерівності в суспільстві США [5, с. 256-258]. Розкривають проблему гендерної дискримінації в різних сферах – освіті, зайнятості, політиці тощо [5, с. 261-267]. Розглядають питання гендерної ідентичності, гендерно-орієнтованої соціалізації та гендерних відмінностей у поведінці [5, с. 269-273].

Такий комплексний та критичний підхід до висвітлення гендерної проблематики в американському підручнику різко контрастує з майже повною відсутністю цієї теми в українських підручниках з громадянської освіти. Це демонструє більшу увагу і чутливість до гендерних питань в освіті США порівняно з Україною. Зіставлення досвіду гендерного виховання допомагає виявити прогалини у вітчизняній системі та спонукає до переосмислення важливості гендерної освіти для формування інклюзивної громадянської культури в українському суспільстві.

Отже, у двох із трьох проаналізованих підручників з громадянської освіти порушується питання гендеру. Незважаючи на те, що обсяг інформації з цієї теми не є надто великим, вона все ж таки присутня в навчальних матеріалах. Представлені відомості цілком відповідають вимогам навчальної програми з громадянської освіти в частині висвітлення гендерних аспектів. Автори підручників приділили увагу важливості розрізнення понять «статі» та «гендеру», а також згадують про необхідність подолання гендерних стереотипів і дискримінації. Загалом, питання гендерної рівності розглядається крізь призму демократичних цінностей та прав людини, що є важливим компонентом громадянської освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти з Громадянської освіти 10 клас : наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf> (дата звернення: 23.06.2024).
2. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / Бакка Т. В., Марголіна Л. В., Мелещенко Т. В. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. 240 с.
3. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти // І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, О. А. Сливка, І. З. Танчин, Ю. В. Тимошенко, Л. М. Хлипавка. Тернопіль: «Астон», 2018. 256 с.
4. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / П. В. Вербицька, О. В. Волошенюк, Г. О. Горленко та ін. Київ : Літера ЛТД, 2018. 224 с.
5. Sociology: The Essentials, Seventh Edition Margaret L. Andersen and Howard F. Taylor. Wadsworth : Cengage Learning, 2013. 512 с.

ПРАВОНАВЧІ АСПЕКТИ

Ангеліна АВГУСТИНОВА, студентка 1 курсу
Науковий керівник – **Юрій ХОПТЯР**,
кандидат історичних наук, доцент

ФІЗИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Дана тема є дуже важливою у сучасному світі, оскільки вона включає основні принципи та правила, які регулюють взаємодію між людьми та організаціями у цивільному праві. Розуміння правового статусу фізичних та юридичних осіб дозволяє забезпечити їхні права та обов'язки у цивільних відносинах, що є надзвичайно важливим у сучасному світі, де кожна особа або організація повинна бути захищена законом. Законодавство про захист споживачів ґрунтується на принципах цивільного права, які регулюють взаємодію між фізичними та юридичними особами у сфері товарів та послуг. Знання про правовий статус фізичних та юридичних осіб допомагає ефективно вирішувати спори та конфлікти шляхом мирного врегулювання, без необхідності залучення до судових процедур.

Відповідно до ст. 24 ЦК України цивілістична наука та законодавство для позначення людини як учасника цивільних відносин, використовує поняття «фізична особа» [4, с. 48]. Таким чином, громадянство як правовий зв'язок між фізичною особою і державою в цивільних відносинах не має визначального характеру і всі фізичні особи незалежно від громадянства можуть брати участь у цивільних відносинах. Це відповідає ст. 26 Конституції України [1, с. 55].

Цивільно-правові відносини – це відносини, що виникають між майново відокремленими, юридично рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних актів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу.

Фізичні особи стають учасниками цивільних правовідносин завдяки специфічному стану, який називається правоздатністю. Цивільна правоздатність фізичної особи – це здатність мати цивільні права та обов'язки та характеризується за такими критеріями:

1) за призначенням: цивільна правоздатність є необхідною передумовою для виникнення в особи суб'єктивного цивільного права;

2) за змістом: зміст цивільної правоздатності становлять суб'єктивні цивільні права, які передбачені Розділом II Конституції та ст. 26 ЦК. Проте, в жодному законодавчому акті не може бути встановлено вичерпний перелік суб'єктивних цивільних прав, які становлять зміст цивільної правоздатності, оскільки фізична особа здатна мати будь-які інші цивільні права, що не

встановлені Конституцією України, ЦК чи іншим законом, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства. Крім того, правоздатність – це здатність мати не тільки права, але й обов'язки.

3) за ступенем конкретності: правоздатність – це абстрактна можливість володіти суб'єктивним цивільним правом, що належить кожному.

4) за моментом виникнення: правоздатність – це категорія правових можливостей, яка виникає в особі у момент її народження і припиняється у момент смерті фізичної особи. Суб'єктивне цивільне право виникає, змінюється або припиняється на підставі юридичних фактів;

5) за можливістю відчуження: цивільна правоздатність не підлягає відчуженню, а також обмеженню навіть з волі самого носія правоздатності (за винятком, коли таке обмеження передбачено Конституцією України).

Цивільна дієздатність фізичної особи – це здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Категорії «цивільна дієздатність» належить важлива роль у перетворенні цивільної правоздатності фізичної особи як абстрактної можливості правоволодіння в наявні, конкретні суб'єктивні цивільні права та обов'язки, носієм яких виступає певна персоніфікована фізична особа [4, с. 49].

Критеріями поділу цивільної дієздатності на види є: вік та стан психічного здоров'я фізичної особи [4, с. 49].

1) За віком цивільна дієздатність поділяється на: часткову цивільну дієздатність малолітньої особи віком до 14 років (ст. 31 ЦК); неповну цивільну дієздатність неповнолітньої особи віком від 14 до 18 років (ст. 32 ЦК); повну цивільну дієздатність повнолітньої особи з досягненням 18-річного віку або з моменту набуття (ст. 34 ЦК) чи моменту надання (ст. 35 ЦК) фізичній особі повної цивільної дієздатності до досягнення 18-річного віку.

2) За станом психічного здоров'я цивільна дієздатність поділяється на: обмежену цивільну дієздатність фізичної особи (ст. 36 ЦК); визнання фізичної особи недієздатною (ст. 39 ЦК).

Обсяг відповідного виду дієздатності фізичної особи складають ті види правочинів, які особа має можливість самостійно вчиняти, а також можливість та межі цивільної відповідальності.

З досягненням повноліття (18 років) фізична особа набуває повної цивільної дієздатності. Підставою для автоматичного набуття фізичною особою повної цивільної дієздатності є також реєстрація шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття. Право особи на шлюб та його реалізація регулюється нормами Сімейного кодексу [4, с. 49-51].

Учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи. Серед інших: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Цивільне

право регулює майнові і немайнові відносини, кожен з яких діляться на групи [2, с. 226].

До майнових відносин належать: 1) майнові відносини, пов'язані з приналежністю майна новим особам. До першої групи входять відносини власності, які закріплюють право володіння і користування майном, розпорядженням матеріальними благами; 2) майнові відносини, пов'язані з переходом майна від одних осіб до інших або відносини в галузі товарообігу. До цієї групи входять майнові відносини, які ще називають товарно-грошовими відносинами і пов'язані з переходом матеріальних благ від одних суб'єктів до інших на підставі договорів купівлі-продажу, поставки, оренди, найму приміщень тощо [2, с. 226].

Цивільне право також регулює особисті немайнові відносини, які бувають двох видів: 1) відносини, що мають немайновий характер (визнання авторства на твори мистецтва, музики, літератури, відкриття); 2) немайнові відносини, які виникають на підставі реалізації особистих прав громадян (право на ім'я, захист честі і гідності, на таємницю листування, телефонних розмов і іншої кореспонденції).

Цивільно-правові відносини неможливі без їх учасників (суб'єктів). Відповідно до законодавства суб'єктами цивільно-правових відносин можуть бути: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи (державні підприємства, установи, приватні компанії, громадські організації та інші), Українська держава та народ України [2, с. 227].

Більшість цивільно-правових відносин здійснюються за участю громадян, тобто, фізичних осіб. Однак, вони виступають суб'єктами цивільних відносин за умов, якщо володіють відповідними фізичними, соціальними і правовими властивостями. До фізичних властивостей відносяться вік людини, стан здоров'я, та інші. Соціальними властивостями можуть бути: соціальний досвід, здатність мислити тощо. Правовими властивостями виступають правоздатність, дієздатність, деліктоздатність. Громадяни мають право вступати у цивільні правовідносини у повному об'ємі з настанням повноліття (18 років) або з моменту одруження. Неповнолітні віком від 15 до 18 років можуть укласти угоди тільки за згодою своїх батьків або осіб, що їх замінюють.

В Конституції України у ст. 41 визначенні основні права громадян щодо володіння і користування власністю.

Поруч із громадянами (фізичними особами) у цивільно-правові відносини можуть вступати і юридичні особи. Юридичними особами визнаються організації, які мають майно, права і обов'язки, і можуть бути як позивачами так і відповідачами в суді [2, с. 227]. Юридичними особами можуть бути державні організації, фермерські сільськогосподарські господарства, приватні змішані (з іноземними фірмами) підприємства, громадські організації, політичні партії тощо. Для юридичних осіб початок дієздатності починається разом із виникненням правоздатності, а правоздатність виникає

з моменту державної реєстрації, або з моменту прийняття рішення про створення організації [2, с. 227].

Отже, цивільно-правові відносини це ті відносини, що виникають між майново відокремленими, юридично рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних актів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу. Цивільно-правові відносини неможливі без їх учасників (суб'єктів). Відповідно до законодавства суб'єктами цивільно-правових відносин можуть бути: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи (державні підприємства, установи, приватні компанії, громадські організації та інші), Українська держава та народ України. Учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи. Фізичні особи, як індивідуальні представники суспільства, мають права та обов'язки, які визначають їх статус у цивільних відносинах. З іншого боку, юридичні особи, такі як підприємства, організації та установи, також виступають учасниками цих відносин, маючи свої правові можливості та обмеження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доліненко Л. О., Сарновська С. О. Цивільне право України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2005. 384 с.
2. Основи правознавства: навч. посіб. Електронне видання / Хоптяр Ю. А., Адамовський В. І., Баженов О. Л., Глушковецький А. Л., Лубчинський А. А., Семенюк-Прибатень А. В. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с.
3. Хоптяр Ю.А. Основи права. Кам'янець-Подільський, 2002. 283 с.
4. Цивільне право України: навч. посіб. / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с.
5. Цивільний кодекс України від 12.03.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

Алла БЕЛЬСЬКА, студентка 4 курсу
Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ПОНЯТТЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ: ВИДИ ТА СУБ'ЄКТИ ЗДІЙСНЕННЯ

Парламентський контроль — це система заходів, спрямованих на забезпечення законності, доцільності та ефективності діяльності органів виконавчої влади, є важливим елементом механізму стримувань і противаг, що гарантує демократичний розвиток держави [2, с. 39]

Парламентський контроль є ключовим в процесі прийняття нових законів в Україні. Верховна Рада відповідає за контроль як над своєю роботою, так і над діями Кабінету Міністрів. Ця форма державного контролю відрізняється від інших через статус Верховної Ради як представницького органу [2, с. 39].

Метою парламентського контролю є перевірка відповідності законам та Конституції, а також оцінка доцільності політичних та економічних рішень. Він також спрямований на виявлення недоліків у діяльності та розробку шляхів їх виправлення. Верховна Рада України має право проводити парламентський контроль безпосередньо на підставі законодавства, в рамках своєї компетенції, за винятком правосудних та правоохоронних органів у провадженні кримінальних справ [1, с. 32].

Згідно Конституції України виділяють такі види парламентського контролю, а саме: внутрішній, внутрішній спеціалізований, зовнішній; загальний, спеціальний; попередній, поточний, подальший; парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади, парламентський контроль за діяльністю Президента, парламентський контроль за діяльністю органів судової влади, парламентський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування [3].

Відповідно до ст. 6-13 Конституції України види парламентського контролю здійснює:

1. Внутрішньопарламентський контроль здійснюється Верховною Радою України за Головою Верховної Ради України, Першим заступником та заступником Голови Верховної Ради України, органами і структурними підрозділами, комітетами і комісіями Верховної Ради України, народними депутатами, депутатами, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Рахункової палати, уповноваженої Верховною Радою України Радою осіб для виконання доручень з підготовки та проведення контрольних заходів.

2. Внутрішньопарламентський спеціалізований контроль за діяльністю народних депутатів здійснює Комітет з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України відповідно до чинного законодавства України.

3. Зовнішній парламентський контроль здійснюється суб'єктами контролю в межах власної чи делегованої компетенції чи повноважень, встановлених дорученням, щодо об'єктів для досягнення мети парламентського контролю [3].

4. Загальний парламентський контроль охоплює всю сферу діяльності підконтрольного об'єкта.

5. Спеціальний парламентський контроль спрямований на виключне коло питань, які визначаються в установчому акті суб'єкта контролю або в дорученні йому.

6. Попередній парламентський контроль виконує превентивну функцію і здійснюється до прийняття відповідного рішення або дій об'єкта контролю.

7. Поточний депутатський контроль здійснюється в процесі контролю за функціонуванням об'єкта контролю.

8. Подальшим парламентським контролем є перевірка фактичного виконання відповідних рішень [3].

Суб'єкти парламентського контролю в Україні:

1. Верховна Рада України:

- Затвердження Державного бюджету України та звіту про його виконання;
- Затвердження Програми економічного і соціального розвитку України;
- Формування та контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України;
- Прийняття законів та нормативно-правових актів з питань контрольної діяльності;
- Заслуховування інформації та звітів посадових осіб;
- Створення тимчасових спеціальних та слідчих комісій;
- Здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України [9].

2. Комітети Верховної Ради України:

- Здійснювати контроль у відповідній сфері управління;
- Вони проводять наради, на які запрошуються керівники органів виконавчої влади;
- Вивчають практику застосування законів;
- Вносити пропозиції щодо вдосконалення законодавства;
- Здійснює інші повноваження, передбачені законами України [5].

3. Тимчасові спеціальні та слідчі комісії:

- Вони створюються для вивчення та вирішення певних питань;
- Мають право вимагати документи, матеріали, інформацію;
- Проводити наради, на які запрошуються посадові особи;
- За результатами роботи складати звіти [6].

4. Рахункова палата:

- Здійснює контроль за використанням коштів Державного бюджету України;

- Проводить перевірки бюджетних програм та суб'єктів господарювання, які використовують державні кошти;
 - Подає звіти про результати контрольної діяльності до Верховної Ради України [7].
5. Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини:
- Здійснює контроль за дотриманням прав і свобод людини і громадянина;
 - Розслідує справи про порушення прав людини;
 - Звертається до органів влади з вимогами усунути порушення прав людини;
 - Подає щорічні доповіді Верховній Раді України про стан додержання прав і свобод людини в Україні [8].
6. Народні депутати України:
- Здійснюють контроль у межах своїх повноважень;
 - Мають право вимагати документи, матеріали, інформацію;
 - Звертатися до органів влади з депутатськими зверненнями;
 - Виступати на засіданнях Верховної Ради України та її комітетів [4].

Отже, парламентський контроль є ключовим механізмом забезпечення демократичного режиму в Україні, дозволяючи Верховній Раді та її комітетам контролювати дії владних органів та забезпечувати їх відповідність закону. Широкий спектр видів парламентського контролю, які охоплюють внутрішні та зовнішні аспекти, а також різні етапи діяльності державних органів, свідчить про його важливість та комплексність у забезпеченні правової держави. Для ефективного функціонування парламентського контролю необхідна постійна увага до його розвитку, удосконалення законодавства та забезпечення відкритості та прозорості в роботі владних структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барабаш Ю. Механізм парламентського контролю в Україні: інституціональний аспект. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Зб. наук. ст. Вип. 10. Прикарп. ун-т ім. В. Стефаника. Ред. В.В. Луцьк - Івано-Франківськ. Плай, 2002. С. 25-32. URL: <https://mydisser.com/files/88769491.doc> (дата звернення 21.03.2024 р.).
2. Барабаш Ю.Г. Контрольна функція вищого представницького органу України. *Вісник прокуратури*. 2003. № 3. С. 39-43. URL: <https://mydisser.com/files/88769491.doc> (дата звернення 21.03.2024 р.).
3. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення 21.03.2024 р.).

4. Про статус народного депутата України: Закон України від 07.09.2023 р. № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> (дата звернення 23.03.2024 р.).

5. Про комітети Верховної Ради України: Постанова Верхов. Ради України від 03.09.1996 р. № 345/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345/96-вр#Text> (дата звернення: 22.03.2024).

6. Про тимчасові слідчі комісії та тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України: Закон України від 15.01.2009 р. № 890-VI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T090890> (дата звернення 21.03.2024 р.).

7. Про Рахункову палату: Закон України від 31.03.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text> (дата звернення 23.03.2024 р.).

8. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР : станом на 31 березня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 21.03.2024).

9. Про Верховну Раду України: Закон України від 06.02.2009 р. №4039. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF34700A> (дата звернення 23.03.2024 р.).

Ангеліна БЕРЕГЕЧ, студентка 2 курсу
Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ДЕЯКІ ЗМІНИ В СІМЕЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Початок повномасштабної війни в Україні з боку держави-агресора росії вплинули на всі сфери життя в Україні, в тому числі і на законодавство. Зміни в українському сімейному законодавстві стали невід'ємною частиною цього впливу, адже потрібно було адаптувати його в умовах воєнного стану.

Правове регулювання сімейних відносин в Україні, як і в більшості інших країн світу, здійснюється в рамках самостійної галузі права – сімейного права. Сімейне право – це сукупність правових норм, що регулюються особисті немайнові і похідні від них майнові відносини між подружжям, батьками і дітьми, іншими членами сім'ї [3, с. 224].

Відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64, який стосується введення воєнного стану в Україні, Кабінет Міністрів України прийняв постанову, що регулює державну реєстрацію шлюбу в умовах воєнного стану. Давайте розглянемо деякі особливості цього процесу:

1. Державна реєстрація шлюбу в умовах воєнного стану може проводитися з урахуванням таких особливостей:

- Якщо один із наречених є військовослужбовцем Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної

служби, Управління державної охорони, Національної гвардії або іншого військового формування, то державна реєстрація шлюбу може проводитися без особистої присутності такого нареченого (нареченої). У цьому випадку заява нареченого (нареченої) подається безпосередньому командиру (керівнику), яким засвідчується справжність підпису на заяві та забезпечується її передача до відділу державної реєстрації актів цивільного стану.

- Заява нареченого (нареченої) про державну реєстрацію шлюбу має містити відомості про нього та про особу, з якою він бажає зареєструвати шлюб: прізвище, власне ім'я та по батькові (за наявності), дату народження та громадянство.

2. Факт реєстрації шлюбу також може засвідчуватися актом про укладення шлюбу, який складається безпосереднім командиром (керівником) військовослужбовця, поліцейського, особи рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби або особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро чи Бюро економічної безпеки. Цей акт скріплюється гербовою печаткою відповідного органу (військового формування).

3. Якщо особа бажає зареєструвати шлюб в межах адміністративно-територіальної одиниці, де доступ до єдиних та державних реєстрів припинено через воєнний стан, то вона може звернутися до будь-якого відділу державної реєстрації актів цивільного стану, який не включений до затвердженого Міністерством юстиції України переліку адміністративно-територіальних одиниць. Тоді потрібно подати заяву у довільній формі та надати необхідні документи, зокрема, паспорт громадянина України [6].

Зміни сталися не тільки в реєстрації шлюбу, а також, наприклад, в стягненні аліментів з батька (чи матір). На сьогодні в умовах воєнного стану виконання судових рішень про стягнення аліментів забезпечується у встановленому законодавством порядку. Виконання судових рішень про стягнення аліментів здійснюють державні та приватні виконавці у порядку встановленому Законом України «Про виконавче провадження».

Якщо з початком воєнного стану один з батьків відмовляється сплачувати аліменти, інший може подати позовну заяву або заяву про видачу судового наказу про стягнення аліментів та примусово стягнути виплати. Суд розгляне заяву та видасть відповідне рішення. Сума стягнення аліментів на підставі судового наказу має обмеження:

- Не менше мінімального гарантованого розміру, передбаченого Сімейним кодексом України.

Зауважуємо, що статтею 196 Сімейного кодексу України передбачена відповідальність за прострочення сплати аліментів, зокрема у вигляді стягнення за рішенням суду неустойки (пені) у розмірі 1% суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів

до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості [2].

Також з'явилися зміни в сімейному законодавстві, що стосуються опікунства над дітьми. А саме, під час воєнного стану в Україні існує спрощена процедура встановлення опіки або патронату над дітьми. Це особливо стосується дітей, які залишилися без батьківського піклування через невідоме місцезнаходження батьків або законних представників. Така форма опіки називається «тимчасове влаштування».

Особи, які перебувають у сімейних або родинних відносинах з дитиною (включаючи хрещених батьків), мають право тимчасово прихистити дитину, яка опинилася без батьківського піклування під час війни. Для цього потрібно звернутися до служби у справах дітей за місцем свого проживання або перебування дитини та надати такі документи:

1. Заяву.
2. Копію паспорта.
3. Документи, що підтверджують сімейні або родинні зв'язки з дитиною.
4. Довідку від нарколога та психіатра про відсутність перебування на обліку.
5. Довідку про наявність чи відсутність судимості опікуна (можна отримати онлайн через портал «Дія»).

Термін розгляду документів становить один місяць. Після позитивного рішення служба у справах дітей видає наказ про тимчасове влаштування дитини, що дає право їй тимчасово перебувати в сім'ї родичів та представляти її інтереси перед третіми особами [7].

Через введення воєнного стану та початок повномасштабної війни в Україні багатьом українцям прийшлося покинути державу. А тому з'явилися зміни щодо виїзду дітей за кордон. Згідно з Правилами перетинання державного кордону громадянами України, виїзд дитини, яка не досягла 16-річного віку, за кордон можливий без нотаріальної згоди другого з батьків. Ось деякі ключові моменти:

1. Документи, що дають право на виїзд:
 - Дитина повинна мати паспорт громадянина України або свідоцтво про народження (за відсутності паспорта).
 - Вклеювання фотокартки дитини до паспорта батьків або законних представників підтверджує родинні зв'язки.
2. Супровід дитини:
 - Дитина може перетинати кордон у супроводі одного з батьків, родичів або інших осіб, уповноважених одним з батьків.
 - Нотаріальна згода другого з батьків не потрібна.
3. Правила перетинання кордону:
 - При наявності вищезазначених документів, Держприкордонслужба дозволить перетин державного кордону [4].

Ще однією проблемою стала реєстрація народження дитини за кордоном, адже для українських громадян це є важливим кроком для

забезпечення її прав та громадянства, а тому привела до деяких змін в сімейному законодавстві. Однак, цей процес має свої складнощі:

- Необхідність легалізації документів, виданих іноземними органами, для їх визнання в Україні. Легалізація може бути замінена апостильюванням, якщо країна, де народилася дитина, є учасником Гаазької конвенції про скасування вимоги легалізації іноземних документів. Якщо країна не є учасником цієї конвенції, то легалізація проводиться через дипломатичні канали.

- Необхідність перекладу документів на українську мову та нотаріального посвідчення перекладу. Переклад може бути зроблений українським консулом, якщо він має відповідну кваліфікацію, або будь-яким іншим перекладачем, який має диплом про вищу освіту з іноземної мови.

- Необхідність дотримання строків для подання заяви про реєстрацію народження дитини до українського консула. Заява повинна бути подана не пізніше одного місяця з дня народження дитини. Якщо заява подається пізніше, то консул може відмовити в реєстрації або вимагати додаткових доказів.

- Необхідність врахування особливостей законодавства країни, де народилася дитина, щодо визначення її громадянства, прізвища, імені та по батькові. Наприклад, у деяких країнах дитина може отримати громадянство за місцем народження, або прізвище може залежати від статі дитини. У таких випадках, батьки повинні звернути увагу на можливість відмови від іноземного громадянства або вибору українського прізвища, імені та по батькові для дитини [5].

Отже, у результаті початку повномасштабної війни в Україні з боку держави-агресора росії, були внесені значні зміни в різні сфери життя в країні, включаючи сімейне законодавство. Найбільш суттєві зміни стосувалися таких аспектів, як реєстрація шлюбу, стягнення аліментів, встановлення опіки над дітьми, виїзд дітей за кордон та їх реєстрація народження закордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: чинне законодавство станом на 1 лютого 2022 р. / Офіц. текст. Кам'янець-Подільський: Вид-во Абетка, 2022. 64 с.
2. Сімейний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. На 27 березня 2023 року: Офіц. Текст. Київ: Алерта, 2023. 84 с.
3. Хоптяр Ю.А., Адамовський В.І. Основи правознавства: Навч. посіб. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 296 с.
4. Чи потрібен дозвіл на виїзд дитини з України – правила воєнного стану. URL: <https://hochu.ua/ukr/otnosheniya/deti/article-122413-razreshenie-ot-roditeley-dlya-vyiezda-za-granitsu-kakie-pravila-deystvuyut-vo-vremya-voennogo-polozheniya/> (дата звернення: 14.09.2023).

5. Народження дитини за кордоном: як зареєструвати немовля. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1369/birth-of-a-child-abroad-how-to-register-a-baby-and-rules-for-returning-to-ukraine> (дата звернення: 02.01.2023).
6. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-derzhavnoyi-reyestraciyi-shlyubu-v-umovah-voyennogo-stanu-213> (дата звернення: 07.03.2022).
7. Кабінет Міністрів України - Мінреінтеграції: Як оформити опікунство. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minreintehratsii-iaak-oformyty-opikunstvo-nad-dytynoi-pid-chas-viiny> (дата звернення: 23.01.2023).

Юлія БУТУРЛІМ, студентка 4 курсу
Науковий керівник – **Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ**,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ: УМОВИ ТА ПОРЯДОК ЗВЕРНЕННЯ

Основні права та свободи визначені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, відомою як Європейська конвенція з прав людини, і, на відміну від Загальної декларації прав людини, ці права гарантуються Європейською конвенцією з прав людини та її протоколи, що додаються. Однією з таких гарантій є право на індивідуальне звернення до Європейського суду з прав людини, яке є предметом цієї статті.

Фізичні та юридичні особи, які вважають, що їхні основні права та свободи, що випливають з Європейської конвенції з прав людини та Додаткових протоколів до неї, були порушені, мають право звернутися до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Для особи, яка подає заяву, не обов'язково бути громадянином держави, проти якої подається скарга [1, с. 123].

Достатньо, щоб відповідна держава була учасником ЄСПЛ. Умова про наявність у заявника громадянства держави-учасниці ЄСПЛ не передбачена. Крім того, неурядові організації та групи осіб, такі як релігійні громади, профспілки та політичні партії, також мають право звертатися до ЄСПЛ.

Права, захищені Європейською конвенцією з прав людини та Додатковими протоколами до неї, перелічені нижче. На права, встановлені Додатковими протоколами, можна посилатися лише проти держав, які підписали та ратифікували ці протоколи [2, с. 33].

Процедура звернення до Європейського суду з прав людини Відповідно до статті 35 ЄКПЛ, заявник зобов'язаний вичерпати національні засоби правового захисту та подати заяву до ЄСПЛ протягом 4 місяців після дати остаточного рішення. 4-місячний період починається з дати остаточного рішення у національних засобах правового захисту. Крім того, відхиляються

непідписані заяви та заяви, які стосуються тих самих фактів, що й справа, яка вже була вирішена судом чи іншим міжнародним судовим органом, без наведення нових та чітких обставин.

Заява має бути подана відповідно до процесуальних правил і загальних принципів, викладених у ЄКПЛ та Додаткових протоколах до неї. Хоча офіційними мовами ЄСПЛ є англійська та французька, кожен має право подати заяву своєю рідною мовою. Проте після подання заявки Суд веде листування однією зі своїх офіційних мов за вибором залучених сторін [3, с. 678].

Щоб подати заяву до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), необхідно заповнити та підписати форму заяви, а якщо заява подається через представника, довіреність, складену у формі, визначеній судом, , мають бути підписані заявником та представником.

Заявник (або його близький родич) повинен був стати жертвою передбачуваного порушення Європейської конвенції з прав людини і – нова умова – повинен зазнати « значної шкоди » внаслідок цього. Скарга проти загальних принципів або положень урядової політики чи законодавства не буде прийнятною, якщо не буде порушено особисті права заявника.

Стверджуване порушення Конвенції має бути пов'язане з діями чи бездіяльністю держави-учасниці Конвенції або її органів державної влади (наприклад, урядового департаменту, місцевої влади чи суду). Суд не розглядає скарги проти окремих осіб, приватних чи комерційних організацій.

Скарга повинна стосуватися передбачуваного порушення конкретного права, зазначеного в Конвенції або протоколах до неї. Розпливчате посилення на «права людини» не підійде [4, с. 16].

Перш ніж звернутися до суду, заявник повинен вичерпати всі національні засоби правового захисту . Це означає, що заявник зробив усе можливе, щоб вирішити справу у власній країні, що зазвичай означає передачу справи до відповідного національного суду, трибуналу чи органу з наступною апеляцією, якщо це можливо.

Формуляр заяви повинен містити додані документи та судові рішення в хронологічному порядку з відповідним номером кожного документа. Форму індивідуальної заяви та супровідні документи слід помістити в конверт без зшивання та перфорації та надіслати на адресу Європейського суду з прав людини рекомендованим листом з повідомленням про вручення.

Відповідно до статті 47 Регламенту Європейського суду з прав людини заява повинна містити таку інформацію:

Ім'я, дата народження, громадянство, стать, професія та адреса заявника.

Ім'я, професія та адреса представника, якщо є.

Договірні Сторона або Сторони, проти яких заявник подав заявку.

Короткий опис фактів.

Коротке пояснення стверджуваних порушень Конвенції та відповідні докази.

Коротке пояснення того, що заявник виконав умови прийнятності, викладені в статті 35(1) Конвенції.

Вимоги заявника щодо справедливої сатисфакції відповідно до статті 41 Конвенції з викладом предмета та основних моментів справи.

Усі відповідні документи, особливо судові рішення та інші відповідні приклади рішень, що стосуються справи.

Рішення, винесені Європейським судом з прав людини, не мають характеру апеляційного перегляду та не передбачають скасування або зміни рішень національних судів. Рішення, винесені ЄСПЛ, стосуються визначення того, чи мало місце порушення ЄКПЛ. У разі виявлення порушення держави-учасниці зобов'язані вжити необхідних заходів для виконання рішень суду.

У межах відповідальності держави-учасниці за міжнародним правом виникають три зобов'язання. Це зобов'язання припинити протиправну дію, зобов'язання надати компенсацію та зобов'язання запобігати подібним порушенням.

За результатами перевірки Європейський суд з прав людини може винести такі рішення:

Рішення про відсутність порушення прав,

Рішення про порушення прав,

Рішення про компенсацію.

Якщо Європейський суд з прав людини дійде висновку, що держава-член порушила основні права та свободи заявника, він винесе рішення про компенсацію, спрямоване на задоволення заявника. Визначені у рішенні ЄСПЛ компенсації будуть витребувані через петицію, надіслану до Департаменту з прав людини Міністерства юстиції, після того, як рішення стане остаточним. За запитом присуджені компенсації будуть перераховані на банківський рахунок, вказаний заявником у своїй петиції, протягом трьох місяців [5, с. 84].

Остаточні рішення, які були переглянуті та остаточно ухвалені Європейським судом з прав людини, підлягають виконанню. Можна сказати, що на цьому етапі індивідуальна заявка завершена. Стосовно рішення, отриманого в результаті розгляду індивідуальної заяви, країна, проти якої подано заяву, має виправити віктимізацію індивідуальними заходами. Мета полягає в тому, щоб індивідуальними заходами відновити становище заявника до стану до порушення. Крім того, країна, де відбулося порушення, може прийняти деякі правила, щоб усунути можливість майбутніх порушень шляхом застосування загальних заходів. Нарешті, Європейський суд з прав людини може також визначити положення про те, як виправити віктимізацію заявника

Таким чином, Європейський суд з прав людини — міжнародна інституція, заснована в 1959 році з метою захисту основних прав і свобод на міжнародному рівні. Вона має значний обсяг захисту з точки зору порушень прав людини, вчинених країнами-учасницями Європейської конвенції з прав людини та Додаткових протоколів до неї.

З огляду на важливість процедурних вимог, а також суті заяв, процедури розгляду заяв повинні здійснюватися відповідно до відповідних положень Конвенції. Навіть якщо аргументи прийнятні по суті, вони можуть бути відхилені, якщо вони не відповідають формальним вимогам і критеріям, які вимагає законодавство. Тому важливо ретельно стежити за формальними вимогами заявок і виконувати їх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблеми сучасної конституціоналістики : навчальний посібник / Н.В. Аніщук, М.В. Афанасьєва, Н.М. Бакаянова та ін. ; за заг. ред. А.Р. Крусян та А.А. Єзерова. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 523 с.
 2. Пащенко О. Європейські стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства. *Право України*. 2006. № 4. С. 32–35.
 3. Рабінович П.М. Права людини (юридична захищеність). *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. Київ: Ін Юре, 2005. 1224 с.
 4. Огородник А.П. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принципи законності в Україні. *Право України*. 2008. № 6. С. 14–18.
 5. Башкатова В.В., Світличний О.П. Роль адміністративного права України у захисті прав і законних інтересів людини і громадянина : монографія. Київ, 2016. 203 с.
- Гаращенко Л.П. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту трудових прав. *Судова апеляція*. 2015. № 2 (39). С. 79–86.

Максим ЄРЕМЕЄК, студент 2 курсу
Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

КЛЮЧОВІ ЗМІНИ В ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ У СФЕРІ ОСВІТИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне вторгнення РФ, введення воєнного стану на території України, численні повітряні тривоги, ракетні обстріли та еміграція трудових кадрів внесли значні зміни у всі сфери суспільних відносин, зокрема не оминули вони й царину трудових правовідносин. Не менш актуальним був і залишається аспект використання дистанційної роботи як форми організації трудових правовідносин, адже навіть після завершення пандемії коронавірусу, коли дистанційна робота набула вагомого значення, та двохрічної дії воєнного стану не зменшили побутування дистанційних форм організації трудових правовідносин.

Над заданою темою працювали Колеснік Т.В., Селезень С.В., які систематизували свої напрацювання в статті «Дистанційна робота

працівників освіти в умовах воєнного стану: актуальні питання», в якій описали роль дистанційної роботи та її особливе значення для збереження трудових відносин. Не менш важливими є праці наступних науковців: Косьмія Л.Р «Організація трудових правовідносин працівників закладів освіти в умовах воєнного стану», де було детально розглянуто особливості застосування норм трудового законодавства України до працівників під час дії воєнного стану, Семенюк-Прибатень А.В. та Машкова К.Є., які узагальнили свої дослідження в статті «Трудові відносини в умовах війни: нові зміни», в якій було виділено зміни правового регулювання трудових відносин, що внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці».

Зважаючи на актуальність та проблематику теми, метою дослідження є опис основних змін в трудових правовідносинах в сфері освіти під час дії військового стану. Згідно поставленої мети, доцільним вважаємо виокремити наступні завдання: визначити особливості правового регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану; описати роль та місце дистанційної роботи в трудових правовідносинах; проаналізувати законодавчу базу, яка регулює виникнення, зміну та припинення трудових правовідносин.

Через місяць опісля початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну набув чинності Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», підписаний Президентом України 15 березня 2022 року [1]. Оскільки КЗпП є досить архаїчним та не пристосованим до реалій сучасності, то можемо вважати, що вищезазначений Закон України має більший пріоритет, ніж КЗп.

Проаналізувавши закон відзначимо, що він передбачає суттєву кількість змін, серед них відзначимо головні та найсуттєвіші, які матимуть значну вагу для з'ясування особливостей трудових відносин у сфері освіти. Зокрема, було скасовано обов'язок попередження за два місяці в разі зміни умов праці. Також закон запроваджує новий інструмент – «призупинення трудових договорів», згідно з яким працівник не отримує зарплату та роботу, однак при цьому зберігаються трудові відносини [2,с.240]. Такий інструмент є неймовірно корисним для працівників, які стали до лав ЗСУ. Також вважаємо доцільним зазначити, що існують суттєві зміни щодо робочого часу та відпустки: так верхня межа робочого часу була підвищена до 60 годин на тиждень, однак таке збільшення має бути обґрунтоване необхідністю ефективної діяльності підприємства в галузі оборони та забезпечення життєдіяльності населення, тому ця норма не стосується галузі освіти. Тривалість відпусток залишається незмінною, однак у ній може бути відмовлено за умови того, що працівник виконує роботу на об'єктів критичної інфраструктури, однак не можемо вважати заклади освіти будь-яких ланок критичною інфраструктурою.

Визначивши

найважливіші зміни в трудовому законодавстві, які торкаються правовідносин у сфері освіти, варто виокремити характерні особливості застосування норм трудового законодавства до працівників закладів освіти.

Згідно частини 11 статті 60-2 КЗпП на час воєнного стану керівник закладу освіти може запровадити дистанційну форму роботи своїм наказом [3]. В умовах великої кількості повітряних тривог, забезпечення безпечних умов праці саме такий вид роботи може дати змогу як забезпечити працівників роботою, так і зберегти за ними заробітню плату. Також вищезазначена форма організації трудових відносин, безумовно, дозволить стабільно функціонувати підприємству, установі, організації за тієї умови, якщо вони мають всі організаційні можливості перевести працівника на дистанційну роботу. Також варто підкреслити, що за умови організації в закладі дистанційної роботи працівники самостійно обирають робоче місце, але тоді сам несе відповідальність за забезпечення безпечних та нешкідливих умов праці на своєму робочому місці.

Однак варто зазначити, що працівнику при переведенні на дистанційну форму роботи варто узгодити з роботодавцем способи комунікації, окреслити кола засобів електронного та/або інтернет зв'язку (конференції в Google meet, Teams, ZOOM тощо), оформити можливі шляхи звітності про обсяги виконаної роботи та варіативність ситуацій, які не залежать від працівника та можуть перешкоджати належному виконанню трудових обов'язків [4,с.35].

Слід виділити те, що із наказом про запровадження дистанційної роботи працівники мають бути ознайомлені протягом двох днів з дня його прийняття, а працівники, які перебувають за межами країни, мають ознайомитись з ним за допомогою засобів електронного зв'язку.

Працівники, які не мають можливості та технічних засобів виконувати трудові обов'язки дистанційно, можуть скористатися оплачуваними відпустками, а також відпустками без збереження заробітньої плати [5,с.228].

Для загального розуміння зазначимо, що згідно зі ст. 60-2 КЗпП дистанційна форма поширюється не тільки на працівників закладів освіти, а й інших працівників підприємств, установ, організацій різних форм власності.

Щодо оплати праці працівникам закладів освіти під час призупинення навчання, варто зазначити, що згідно з пунктами 78 та 89 Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти у випадку, коли в окремі дні заняття не проводяться з незалежних від учителя (викладача) причин, оплата його праці здійснюється з розрахунку заробітної плати, встановленої при тарифікації, за умови, що вчитель (викладач) виконує іншу організаційно-педагогічну роботу [6].

Зважаючи на те, що з початком повномасштабного досить значна кількість закладів освіти потрапили під окупацію рф, деякі з них оформили дистанційну форму роботи, інші – простій. Зазначимо, що зараз більшість закладів освіти релоковано з прифронтових зон у тил, однак проблема простою все таки залишається актуальною. Відповідно до частини статті 113 КЗпП за час простою, коли виникла ситуація, яка представляє небезпеку для

життя та здоров'я працівника або людей, які його оточують, і навколишнього природного середовища не з його вини, за ним зберігається середній заробіток або оплата з розрахунку не нижче від двох третин тарифної ставки вставленого окладу. Отже, згідно поставленої мети та завдань, вважаємо доцільним підсумувати наступне: зважаючи на відсутність норм у КЗпП, які б дозволили регулювати трудові відносини під час дії воєнного стану, основою правового регулювання став Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» та інші нормативно-правові акти. Також у висновках варто зазначити, що роботодавцю заклад освіти якого перебуває у ситуації, яка не відповідає безпековим нормам, варто надати перевагу дистанційній формі організації трудових відносин, адже вона є найкращим інструментом для підтримання безпеки освітнього процесу та забезпечення умов праці. У свою чергу, працівникам закладів освіти варто пропрацювати всі можливі нюанси в сфері виникнення, зміни та припинення трудових відносин згідно з чинним трудовим законодавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 08.03.2024).
2. Семенюк-Прибатень А.В., Машков К.Є. Трудові відносини в умовах війни: нові зміни // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. №6. с. 239-242.
3. Кодекс законів про працю України: Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 08.03.2024).
4. Колеснік Т.В., Селезень С.В.. Дистанційна робота працівників освіти в умовах воєнного стану: актуальні питання//Юридичний бюлетень.2022.№25. с.31-37.
5. Косьмій Л. Р. Організація трудових правовідносин працівників закладів освіти в умовах воєнного стану. Освітній процес в умовах воєнного стану, 2022, с.227-229.
6. Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти URL: [Про затвердження Інструкції про ... | від 15.04.1993 № 102 \(rada.gov.ua\)](#) (дата звернення: 08.03.2024).

Юлія МОРОЗ, студентка 3 курсу
Науковий керівник – **Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ**,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ

Питання домашнього насильства в сучасному українському суспільстві є досить гострим, оскільки таке явище є відверто аморальним та потребує повного викорінення. Попри те, що держава поступово вдосконалює

законодавчу базу та намагається протидіяти домашньому насильству шляхом його розголосу чи збільшення міри покарання, воно, як феномен, продовжує існувати у нашому соціумі. Відтак, вбачаємо доцільність в дослідженні питання модифікації та еволюції українського законодавства стосовно запобіганню та протидії домашньому насильству.

Питанням дослідження поняття домашнього насильства та відображення цього явища в українських нормативно-правових актах займались ряд дослідників, зокрема: О. Ю. Буняк, О. С. Дмитрашук, О. Л. Жильцов, М. М. Новіков, В. В. Пивоваров, І. В. Степаненко, О. А. Явор та ін. Науковці зосереджують увагу на аналізі різних законодавчих актів стосовно питань домашнього насильства та поступовій еволюції, модифікації законодавства України стосовно регулювання питання насильства в сім'ї.

Важливим кроком у затвердженні прав та свобод громадян, отже й заборону домашнього насильства, як явища, вважаємо, прийняття Конституції України у 1996 р [1]. У Ст. 3 КУ зазначається, що людське життя та здоров'я, честь і гідність є найбільшою цінністю держави. Отже, домашнє насильство є відвертим порушенням прав та свобод громадян, що робить подібні дії злочинними та неправомірними. Однак, досить довгий проміжок часу питання домашнього насильства та способів його запобігання не були затвердженні в інших нормативно-правових актах. Відтак, це поставало досить гострою проблемою, оскільки права громадян хоч й існували, однак більш ніде не закріплювались й, відповідно, нічим не захищались.

Переломним моментом стало 15 листопада 2001 року. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [6]. Його прийняття засвідчило на державному рівні існування такої проблеми в українському суспільстві. Окрім того, даний нормативно-правовий акт визначив правові й організаційні основи попередження домашнього насильства; окреслив коло установ та організацій, котрі відповідають за здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї. Як зазначає М. Качинська: «Цей нормативний документ визначає повноваження поліцейських щодо попередження, виявлення, припинення фактів учинення гендерно-обумовленого насильства, а також притягнення кривдників до відповідальності» [8, с. 39]. Таким чином, лише через десять років після здобуття незалежності Україна звернула увагу на проблему насильства в сім'ї та сформувала систему покарань за вчинення даного правопорушення.

Підтвердженням факту існування проблеми домашнього насильства та відповідальності за його вчинення стало доповнення КУпАП 15 травня 2003 р [2]. Законом України «Про внесення змін до КУпАП щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» [5] та, відповідно, включення ст. 173-2, котра дає загальну характеристику поняттю домашнього насильства; окреслює конкретні дії,

котрі можна кваліфікувати як насильство в сім'ї; встановлює покарання за вчинення даного адміністративного правопорушення.

Однак, такі кроки та введення поняття домашнього насильства в площину адміністративних правопорушень не дозволяли повноцінно протидіяти насильству в сім'ї. Як зазначають В. Пивоваров та А. Ілліна: «До 2018 року значним недоліком системи протидії та запобігання домашнього насильства в Україні було недостатнє впровадження концепції насильства в сім'ї в кримінальне право України, одним із наслідків чого виступала відсутність у кримінальному судочинстві офіційної статистики щодо випадків такого насильства» [10].

Отже, знаковою подією для викорінення домашнього насильства в Україні стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству 7 грудня 2017 року [7]. Даний нормативно-правовий акт розширив понятійну складову домашнього насильства та додав вчинення насильства в сім'ї в площину кримінального права. Таким чином, у Кримінальному кодексі України з'являється стаття 126-1, котра характеризує ознаки протиправності даного виду діяння та встановлює кримінальну відповідальність за вчинення такого злочину [3].

Схожу думку висловлюють О. Жильцов та М. Новіков. На думку науковців, цей закон став відображенням Стамбульської конвенції 11 травня 2011 року [8, с. 128]. Остання, в свою чергу, була ратифікована та прийнята Верховною Радою України Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання домашньому насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» [4] лише через 11 років, а саме 20 червня 2022 р. Ратифікація даного міжнародного акту дозволяє повноцінно затвердити програму боротьби із домашнім насильством на державному рівні. Це свідчить про еволюцію українського законодавства в питаннях запобігання та протидії насильства в сім'ї.

Таким чином, від затвердження Конституції України до сьогодення відбувається процес поступового вдосконалення нормативно-правової бази української держави щодо питань домашнього насильства. У початковий період незалежності Україна не мала спеціалізованих нормативно-правових актів та інструментів юридичного впливу для боротьби із насильством в сім'ї. Поступово вдосконалюючи законодавчу базу, питання насильства в сім'ї почало регулюватись адміністративним законодавством. Проте, це не дозволило повноцінно боротись із явищем домашнього насильства та справедливо карати правопорушників. Досконало новий етап у протидії з домашнім насильством продовжує відбуватись із 2011 року, коли Україною була підписана Стамбульська конвенція, затверджено Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», введено насильства в сім'ї у площину кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 8.03.2024)
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 5 червня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 8.03.2024)
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 8.03.2024)
4. Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання домашньому насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення 8.03.2024)
5. Закон України «Про внесення змін до КУпАП щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» від 15.05.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-15#Text> (дата звернення 8.03.2024)
6. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення 8.03.2024)
7. Закон України «Про протидію та запобігання домашньому насильству» від 7 грудня 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 8.03.2024)
8. Жильцов О. Л., Новіков М. М. Правове регулювання домашнього насильства в Україні на сучасному етапі: національне та міжнародне право. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 22. С. 125–130.
9. Качинська, М. О. Окремі аспекти правового регулювання попередження насильства в сім'ї. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 41. С. 37–43.
10. Пивоваров В. В., Ілліна А. В. Кримінологічний аналіз законодавства про запобігання і протидію домашньому насильству. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2018. № 1 С. 280–284.

Іван ОЛІЙНИК, студент 3 курсу
Науковий керівник – **Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ**,
кандидат юридичних наук, старший викладач

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ТА
УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ДОМАШНЬОГО
НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ**

На даний момент, можна виявити різноманітні прояви домашнього насильства, що представляє проблему не лише для України, а й для більшості міжнародних спільнот. Важливо відзначити, що найчастіше жертвами такого насильства стають жінки. З аналізу 87 тисяч випадків жіночих смертей, що були зареєстровані як умисні у 2017 році по всьому світу, виявляється, що

більше половини випадків пов'язані з убивствами, скоєними партнерами або членами сім'ї [1, с. 32].

У контексті протидії домашньому насильству в Україні, слід відзначити, що останні роки відзначаються драматичними статистичними даними. З соціальних опитувань видно, що щорічно в Україні, жертвами домашнього насильства, які гинуть від цього, стає понад 600 жінок, а близько 1-го мільйона українок — стикаються з фізичною та сексуальною агресією у сім'ї. В даний момент, ця проблема активно обговорюється в державі і спостерігається спільна діяльність державних і місцевих структур разом з громадськими організаціями. Проводяться різноманітні тренінги та вебінари з метою профілактики та протидії домашньому насильству. Проте, не зважаючи на ці заходи, існує значна різноманітність форм насильства над жінками в сім'ях, яка спостерігається як в Україні, так і в інших країнах світу [6, с. 61].

Не можна оминати того факту, що на міжнародному рівні, першим міжнародно-правовим актом, що визначає поняття “насильство щодо жінок”, є “Декларація ООН про викорінювання насильства щодо жінок” (1993). Також, не менш важливим у галузі боротьби з домашнім насильством є “Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству”, яка покликана гарантувати їхню свободу [6, с. 62].

Крім того, важливо наголосити й на “Стамбульській конвенції”, яка була прийнята в Стамбулі 11 травня 2011 року та представляє собою міжнародну угоду, спрямовану на протидію насильству проти жінок та домашньому насильству. Цей документ має юридичну силу і створює правову основу для боротьби з подібними явищами [1, с. 43].

Підкреслюючи юридичний аспект в Україні у цій сфері, важливо відзначити, що Конституція України, зокрема у статті 28, стверджує принцип, згідно з яким ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [2].

Також, важливо звернути увагу на Закон України “Про запобігання та протидію домашньому насильству”, який визначає домашнє насильство як дії фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї, в межах місця проживання або між родичами чи між колишнім, теперішнім подружжям, чи між іншими особами, які спільно проживають однією сім'єю, але не перебувають у родинних відносинах або у шлюбі між собою [4].

Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі». Цей Порядок встановлює механізм взаємодії між суб'єктами, що вживають заходів у сфері запобігання та боротьби з домашнім насильством та насильством за ознакою статі, з метою забезпечення

комплексного підходу до протидії подібним явищам та підтримки прав постраждалих осіб [5].

Усілякі вчинки домашнього насильства, що передбачають умисне систематичне застосування фізичного, психологічного або економічного насильства проти іншого члена сім'ї або особи, яка перебуває у сімейних чи близьких відносинах з винним і має наслідком фізичний чи психологічний тиск, розлади здоров'я, втрату працездатності, емоційну залежність або погіршення якості життя потерпілої особи, були визначені та включені до Кримінального кодексу України статтею 126-1 “Домашнє насильство”. Ця норма набрала чинності 11 січня 2019 року відповідно до Закону України “Про кримінальну відповідальність” [3].

Поглянувши на досвід іноземних країн у сфері протидії домашньому насильству, можна висвітлити приклади успішної боротьби в таких країнах, як Німеччина, Польща, США та Франція. Щодо Німеччини, характерною особливістю їхнього законодавства в даній сфері є спрямування на вилучення особи з родини на строк до 10 днів. Якщо завдано фізичної шкоди здоров'ю, обмежено свободу або існує загроза такого порушення, суд може вимагати, щоб кривдник покинув квартиру, незалежно від того, чи є вони партнерами у шлюбі, чи ні. Навіть власник квартири, єдиний орендар, або квартиронаймач, маючи власні права, може бути зобов'язаний звільнити приміщення. На відміну від цього, в Польщі, згідно з їхнім законодавством, особа, винна в домашньому насильстві, підлягає лише кримінальній відповідальності [1, с. 54].

У Франції встановлено ефективний механізм взаємодії між поліцією та “гарячою мобільною лінією”, що сприяє оперативному реагуванню на випадки сімейного насильства. Крім того, поліція має право негайно виводити осіб, які вчинили насильство в сім'ї, із спільного місця проживання з потерпілою, а суд — призначати заходи протидії насильству в сім'ї, такі як використання електронних ОРБ-браслетів. За допомогою цих приладів, поліція отримує сигнал про те, що особа, яка вчинила насильство в сім'ї, наближається до потерпілої і може негайно втрутитися [1, с. 56].

Отже, іноземний досвід підтверджує, що основною проблемою у боротьбі з домашнім насиллям у нашій країні є несумісність із законодавчою базою. За практикою, коли жертва подає заяву до правоохоронних органів щодо насильства, кривдника, як правило, карають штрафом, який найчастіше компенсується з родинного бюджету. Потрібно відзначити, що навіть при видачі тимчасового заборонного припису (до 10 діб), правопорушник часто повертається до жертви і продовжує насильство, зазвичай фізичне. Отже, Україні варто взяти на озброєння позитивний досвід інших держав, адже це дасть надію на зниження рівня домашнього насильства над жінками в нашій країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галай А. О. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : монографія. Київ : КНТ, 2014. 160 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 зі змінами та доповненнями від 1 січня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.02.2024).
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року зі змінами та доповненнями від 1 січня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.02.2024).
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року. № 2229 — VIII зі змінами та доповненнями від 31 грудня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 19.02.2024).
5. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Закон України від 22 серпня 2018 р. № 658 — зі змінами та доповненнями від 22 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF> (дата звернення: 19.02.2024).
6. Тучак М. О. До питання про вдосконалення правового регулювання попередження насильства в сім'ї. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. Одеса, 2003. № 4. С. 61-62.

Вероніка РАЧОК, студентка 4 курсу

Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Протягом останніх років виявлено зростання кількості кримінальних порушень у сфері домашнього насильства, що охоплює не лише Україну, але й інші країни світу. Застосування насильства в сім'ї, спрямоване на жінок, дітей та інших членів родини, порушує основні права людини. Незважаючи на збільшення уваги до цього питання, проведення різноманітних кампаній та прийняття позитивних заходів, проблема домашнього насильства залишається актуальною в усьому світі. У 2017 році в Україні був прийнятий новий Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що є важливим кроком у правильному напрямку [7]. Однак для ефективності цього закону необхідно вкласти значні зусилля всього населення країни. Від молодших до старших, всі повинні спільно діяти, щоб зменшити загрозу цього глобального явища та вплинути на зменшення його впливу.

Домашнє насильство, згідно із законодавчим визначенням, включає в себе будь-які дії (чи бездіяльність), що виявляються у формі фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства. Ці дії здійснюються в межах сім'ї, місця проживання, між родичами, колишніми чи нинішніми партнерами, чи іншими особами, які спільно проживають або проживали в одній сім'ї [7]. Важливо відзначити, що таке насильство може стосуватися не лише осіб, які перебувають в родинних стосунках чи шлюбі, але і тих, хто спільно проживає, незалежно від їхнього статусу. При цьому місце вчинення насильства може бути однаковим для особи, яка вчиняє насильство, і для постраждалої особи, а також може включати загрози скоєння подібних дій. Щодо дітей, то відповідно до Закону, якщо дитина є постраждалою особою, будь-які дії, що стосуються неї, ґрунтуються на принципах, визначених у Конвенції ООН про права дитини, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейській конвенції про здійснення прав дітей, а також законодавчими актами України в галузі захисту прав дитини [1]. Це означає, що заходи та процедури, спрямовані на захист дитини від будь-якого виду насильства, повинні відповідати міжнародним стандартам, законам України та принципам, які гарантують права та благополуччя дитини.

Основними напрямками реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є:

1. Запобігання домашньому насильству:

- реалізація програм та кампаній із підвищення обізнаності громадськості щодо проблеми домашнього насильства.
- організація тренінгів та навчань для професіоналів, які можуть виявити ознаки насильства та надати необхідну допомогу.
- сприяння створенню позитивного соціокультурного середовища, спрямованого на відмову від насильства.

2. Ефективне реагування на факти домашнього насильства:

- впровадження механізму взаємодії між різними суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.
- розвиток системи обміну інформацією та співпраці між правоохоронними органами, соціальними службами та іншими відповідальними структурами.

3. Надання допомоги й захисту постраждалим особам:

- створення мережі центрів та служб підтримки для жертв насильства.
- забезпечення доступу постраждалим до юридичної, медичної та психологічної допомоги.
- розгляд ініціатив щодо компенсації шкоди, заподіяної домашнім насильством.

4. Належне розслідування фактів домашнього насильства:

- забезпечення ефективного правосуддя шляхом ретельного розслідування кожного випадку.

• прийняття відповідальних заходів щодо кривдників відповідно до закону та спрямоване на зміну їхньої поведінки [1, с.132].

Згідно з пунктом 2 статті 6 цього Закону, спеціально уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є:

1. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

2. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

3. Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, у тому числі їх структурні підрозділи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

4. Сільські, селищні, міські, районні в містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [7].

Ці органи відповідають за впровадження політичних та практичних заходів для запобігання домашньому насильству, реагування на нього та надання захисту постраждалим особам відповідно до визначених завдань та повноважень.

Також, відповідно до п. 3 ст. 6 Закону, до інших органів та установ, на які покладаються функції щодо здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать:

- 1) служби у справах дітей;
- 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
- 3) органи управління освітою, навчальні заклади, установи й організації системи освіти;
- 4) органи охорони здоров'я, установи й заклади охорони здоров'я;
- 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- 6) суди;
- 7) прокуратура;
- 8) уповноважені органи з питань пробації [1, с. 133].

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать:

- 1) формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) нормативно-правове регулювання в сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 4) забезпечення розроблення та затвердження типових програм для постраждалих, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання;

5) забезпечення розроблення та затвердження типових програм для кривдників, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання в тому числі з урахуванням віку, стану здоров'я, статі кривдника;

6) здійснення методичного забезпечення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

7) затвердження стандартів надання соціальних послуг потерпілим особам і методики визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих;

8) здійснення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [1, с.133].

Згідно зі ст. 10 Закону, до повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

1) виявлення фактів домашнього насильства і своєчасне реагування на них; результатів оцінювання ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спільно з Національною поліцією України;

2) прийом і розгляд заяв і повідомлень про скоєння домашнього насильства, у тому числі розгляд тих заяв, надійшли в колцентр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильства за ознакою статі й насильства щодо дітей, ужиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам з урахуванням результатів оцінювання ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, разом із Національною поліцією України;

3) інформування потерпілих про їхні права, заходи й соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;

4) винесення термінових заборонних приписів щодо кривдників;

5) постановка на профілактичний облік кривдників і проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством;

6) здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом терміну їх дії;

7) анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї її власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боєприпасів у порядку, визначеному законодавством;

8) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

9) звітність центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування

державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Також уповноважені підрозділи органів Національної поліції України здійснюють повноваження у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з урахуванням міжнародних стандартів реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства й оцінювання ризиків.

Поліцейські можуть проникати в житло особи без умотивованого рішення суду в невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням учиненого акту домашнього насильства, у разі безпосередньої небезпеки для життя або здоров'я потерпілого особи. Органи національної поліції України повинні не тільки виявляти та притягати винних за вчинення домашнього насильства, а й проводити цілеспрямовані превентивні заходи щодо запобігання фактам домашнього насильства [7][1, с.134].

Під час здійснення превентивних заходів поліцейські мають виконувати такі завдання:

1) визначення стану, причин і передумов поширення домашнього насильства;

2) підвищення рівня обізнаності населення про форми, прояви, причини й наслідки домашнього насильства;

3) сприяння розумінню суспільством природи домашнього насильства, його непропорційного впливу на жінок і чоловіків, у тому числі осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку;

4) формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини;

5) викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі й обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;

6) заохочення всіх членів суспільства, передусім чоловіків і хлопців, активно сприяти запобіганню домашнього насильства [2, с. 164].

У ході виявлення фактів домашнього насильства до кривдників застосовуються спеціальні заходи з протидії домашньому насильству, до яких належать: 1) строковий заборонний припис щодо кривдника; 2) обмежувальний припис щодо кривдника; 3) терміновий заборонний припис стосовно кривдника; 3) постановка на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників [2, с.165].

Наказом МВС України від 1 серпня 2018 року № 654 визначено порядок видачі термінового заборонного припису щодо особи, яка вчинила домашнє насильство [8]. Зазначений припис може бути винесений протягом 10 днів у випадку наявності безпосередньої загрози життю або здоров'ю постраждалої особи. Це робиться з метою термінового припинення насильства вдома, перешкодження його подальшому триванню або повторному вчиненню. У

зазначеному приписі можуть бути включені різні обмежувальні заходи, такі як вимога залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, заборона входу та перебування в її місці проживання (перебування) або обмеження будь-яких контактів із постраждалою особою. Припис надає постраждалій особі можливість та час для безпримусового звернення до суду, де вона може вирішити різні питання, такі як отримання обмежувального припису, вирішення питань щодо працевлаштування, визначення подальшого місця проживання, можливого розлучення тощо [8]. Це забезпечує постраждалій особі можливість прийняти обдумане та виважене рішення, уникнути тиску з боку кривдника.

Важливо враховувати деякі недоліки можливого впровадження припису: відповідно до чинного законодавства, кривдник, якому винесено припис про залишення спільного місця проживання (перебування) з постраждалою особою, повинен надавати інформацію про своє тимчасове перебування уповноваженому підрозділу поліції за місцем вчинення домашнього насильства. Цей обов'язок може становити труднощі у практичній реалізації, так як можливі труднощі у вимаганні та контролі інформації від кривдника, особливо у випадках, коли він не відповідає вимогам припису. Також, як частина заходів захисту, постраждала особа може вимагати від кривдника відшкодування витрат на лікування, консультації або оренду житла, яке вона знімає (знімала) з метою ухилення від домашнього насильства. Також вона може вимагати компенсації періодичних витрат на своє утримання, утримання дітей або інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника, відповідно до законодавства [2, с. 165]. У випадку порушення кримінального провадження щодо домашнього насильства визначається перелік заходів, що можуть включати тимчасове обмеження прав або покладання обов'язків на особу, підозрювану або звинуваченою в учиненні кримінального правопорушення. Порядок застосування цих заходів регулюється Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України [3] [4].

З метою запобігання повторному вчиненню домашнього насильства та забезпечення виконання програми для кривдника, дитина кривдника може бути тимчасово розміщена у родичів, сім'ю патронатного вихователя або в установу для дітей, незалежно від форми власності та підпорядкування, де створені належні умови для проживання, виховання, навчання і реабілітації дитини відповідно до її потреб.

З урахуванням новітніх змін у законодавстві України та адаптації до законодавства Європейського Союзу, можна стверджувати, що це питання не залишено поза увагою. Втім, воно ще не отримало повного вирішення. Хоча велика частина відповідальності покладена на Національну поліцію України, важливо зауважити, що вирішення цієї проблеми не повинно бути виключною відповідальністю правоохоронних органів. З метою своєчасного реагування на випадки домашнього насильства, необхідно вирішувати проблеми кадрового голоду в органах національної поліції. Кадровий голод є

ключовою причиною недостатнього проведення превентивних заходів у цьому напрямі, як в обсязі, так і в якості [2 с. 166].

При зверненні до міжнародного досвіду боротьби з домашнім насильством, важливо відзначити, що в деяких країнах кримінальне законодавство передбачає покарання за акти домашнього насильства як за порушення, пов'язані зі сім'єю. Наприклад, в Польщі існують положення про «Злочини проти сім'ї й опікунства», в Литві - «Злочини проти сім'ї та дітей», в Данії - «Злочини проти сімейних відносин» [6, с. 296].

Серед прикладів можна вказати таке положення: «Кожен, хто завдає фізичної чи психологічної шкоди найближчій особі або іншій особі, яка постійно чи тимчасово перебуває у залежності від винної особи, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк від 3 місяців до 5 років. Якщо винний діяв із особливою жорстокістю, то строк покарання у вигляді позбавлення волі становить від 1 до 10 років. Якщо постраждала особа намагається вчинити самогубство внаслідок дій винуватця, то строк покарання у вигляді позбавлення волі становить від 2 до 12 років» (Польща) [9, с. 3].

Крім того, для подолання проблеми насильства в сім'ї в Польщі був прийнятий Закон «Про боротьбу з домашнім насильством». Цей закон встановлює нові заходи покарання для осіб, що вчиняють насильство, і прискорює процес захисту потерпілих від домашнього насильства [10, с. 260]. Зокрема, він надає право поліції негайно вживати заходів, таких як зобов'язання покинути спільно займану квартиру та заборону наближення до потерпілого на певну відстань. Рішення поліції залишається чинним не більше 14 днів, проте суд може продовжити цей термін за проханням потерпілих.

Важливо відзначити, що більшість законів у закордонних країнах передбачають кару за фізичне або психологічне насильство в сім'ї, особливо стосовно подружжя, неповнолітніх осіб чи осіб з інвалідністю. Наприклад, в Португалії карається жорстоке поводження з цими категоріями осіб, а в Боснії і Герцеговині передбачена відповідальність за легкі та тяжкі тілесні ушкодження [6, с. 297]. Багато з цих законів відображають загальний підхід до того, що насильство не повинно ігноруватись або виправдовуватись, особливо коли воно відбувається в сімейному контексті. Важливо, що багато країн дотримуються цього шаблону, створюючи закони, які активно протистоять будь-якому вияву домашнього насильства.

Слід зауважити, що Сполучені Штати Америки розвинули ефективну практику у сфері протидії домашньому насильству. Так, в США розроблена ефективна система надання соціальної допомоги та реабілітації для жертв домашнього насильства. Особливо широко використовуються охоронні ордери або судові накази про захист жертв насильства. Це письмові судові рішення, які мають на меті заборонити агресивну поведінку та домагання, а також забезпечити захист потерпілого та його сім'ї від кривдника. Охоронні ордери можна отримати безкоштовно і без участі адвоката, подавши петицію

в суд. Бланк заяви або петиції доступний у секретарі суду округу, де жертва проживає, і може бути заповнений без додаткових витрат часу та фінансів. Це важливий інструмент для негайного захисту жертв домашнього насильства. Одним з механізмів є й інститут спеціалізованих судів, які спеціалізуються на розгляді справ про насильство в сім'ї. Ця спеціалізація дозволяє розглядати справи про домашнє насильство швидше та ефективніше. У США існує понад 230 таких судів, що свідчить про серйозний підхід до вирішення цього питання. Поліція в США грає активну роль у боротьбі з домашнім насильством [6. С. 297-298]. На будь-яке звернення до служби порятунку «911», незалежно від характеру інформації, поліція реагує негайно. Це може включати в себе негайні заходи для захисту потерпілих, арешт кривдників і вживання інших заходів для запобігання подальшим випадкам домашнього насильства.

З викладеного зрозуміло, що поліція в США відповідає на виклики стосовно домашнього насильства дуже серйозно і приділяє велику увагу захисту потерпілих. Офіцери мають застосовувати різні заходи, включаючи фізичну силу і спеціальні засоби, якщо це необхідно для захисту жертви чи негайного припинення насильства. Після прибуття на місце події, поліцейські проводять візуальний огляд жертви та квартири з метою збору доказів. Якщо встановлюються ознаки протиправних дій, правопорушника арештовують, а справа порушується в суді. Люди, вперше помічені в акті домашнього насильства, можуть бути зобов'язані пройти терапію протягом певного часу, яка включає сесії терапії та участь у групових семінарах. Цей підхід покликаний не тільки покарати правопорушників, але й забезпечити їхню реабілітацію та запобігти повторенню випадків домашнього насильства через участь у програмах терапії та навчання.

В якості іншого позитивного прикладу в протистоянні домашньому насильству можна навести досвід аргентинської правоохоронної системи. Закон «Про комплексний захист жінок» є важливим інструментом у протистоянні домашньому насильству, спрямованим на захист жінок від протиправних дій [5, с. 138]. Визначення широкого переліку протиправних дій, за які кривдник несе відповідальність, свідчить про серйозність правового підходу до цього питання. Цей закон враховує не лише фізичне насильство, але і його вплив на психічне здоров'я жінок, що свідчить про комплексний підхід до оцінки та визнання впливу домашнього насильства на потерпілих. Такий підхід Аргентини до визначення відповідальності за гоніння та цькування жертви в законі є дуже важливим, оскільки він дозволяє враховувати широкий спектр протиправних дій, які можуть включати не лише фізичне насильство, але і психологічне та емоційне насильство, такі як «сталкінг».

Розгляд питання криміналізації протиправних дій, що включають «сталкінг», як форму психологічного насильства, є важливим кроком для захисту потерпілих і визнання різноманітності проявів насильства [5, с. 138]. Низка країн вже визнає важливість криміналізації «примусового контролю»

та інших форм психологічного насильства. Австралія є хорошим прикладом, де кримінальна відповідальність за «примусовий контроль» покликана покращити захист жертв та зменшити толерантність до таких дій у суспільстві. Захист від різних форм насильства вимагає комплексного підходу, і розширення кримінальної відповідальності може сприяти створенню безпечніших умов для потерпілих.

Примусовий контроль описує ситуацію, де одна особа виявляє владу над іншою, використовуючи різні методи для забезпечення свого контролю. Така поведінка може включати в себе нагляд і обмеження спілкування та переміщення особи, загрози нанести шкоду або її близьким, якщо вони не виконують певні вимоги, а також надмірне обмеження доступу до фінансів. Вона також може виявлятися у формі переслідування або залякування, і її можна розглядати як порушення постанови про заборону насильства або подібне до правопорушення. Варто зазначити, що норми про заборону примусового контролю також успішно застосовуються у Великобританії та Ірландії [6, с. 298].

Ураховуючи вищевикладене, стає зрозумілим, що лише в комплексі заходів, таких як розроблення ефективних механізмів судового захисту для потерпілих від домашнього насильства, впровадження відповідної нормативної бази та реалізація програм захисту, можна досягти значущих результатів у зменшенні проявів цього негативного явища в суспільстві.

У Грузії, хоча і існують законодавчі зміни, спрямовані на протидію домашньому насильству, ефективність цих заходів залишається питанням. У 2012 році були внесені зміни до Кримінального кодексу, а у 2017 році було прийнято Закон «Про припинення насильства по відношенню до жінок або (і) насильства в сім'ї, захист та надання допомоги жертвам насильства» [5, с. 139]. Також існує механізм присудження статусу жертви домашнього насильства для забезпечення доступу до державних послуг, таких як розміщення у притулку, психологічна реабілітація та юридична допомога. Додатковим інноваційним заходом є використання електронного нагляду за обвинуваченими в домашньому насильстві для забезпечення виконання обмежувальних заходів. Це дозволяє захистити жінок, що стали жертвами, інформуючи правоохоронців про наближення кривдника. Електронний нагляд може бути встановлений як при видачі обмежувального заходу, так і протягом його терміну. Оцінюючи обставини, такі як судимості за сімейні правопорушення та застосування зброї при вчиненні домашнього насильства, поліцейські можуть визначити необхідність електронного нагляду. Незважаючи на ці кроки, голова «Національної мережі проти насильства» вказує, що необхідно розробити системний підхід та посилити міжвідомчу взаємодію між поліцією, міністерством охорони здоров'я, міністерством науки і освіти, а також неурядовими організаціями [5, с.139]. Підкреслюється, що координація зусиль цих організацій є ключовою для ефективного вирішення проблеми домашнього насильства в Грузії.

Таким чином, підбиваючи підсумок викладеного, можемо зробити наступні висновки. Визнання домашнього насильства як серйозної проблеми і впровадження міцної правової основи в багатьох країнах є ключовими кроками у боротьбі з цим явищем. Обмін позитивним досвідом між країнами є важливим аспектом вирішення проблеми, оскільки домашнє насильство не обмежується національними межами, і успішні практики з однієї країни можуть бути корисними для інших. Одним із способів правового захисту є введення охоронних ордерів, які мають на меті заборонити агресивну поведінку та домагання, а також забезпечити захист потерпілій особі від кривдника. Ці заходи можуть включати в себе обмеження контактів та відстань між особами, а також заборону підходу до певних місць. Систематичний збір даних є ще одним важливим елементом вирішення проблеми домашнього насильства. Збір і аналіз інформації про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, розслідувань, судових переслідувань та винесених вироків дозволяє ефективно визначати масштаб проблеми, оцінювати ефективність прийнятих заходів і розробляти подальші стратегії протидії домашньому насильству.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар В. Шляхи протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 132–136. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1570> (дата звернення: 22.11.2023).
2. Ковальова О. Спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству: сучасні виклики та напрями їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 163–167. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/38> (дата звернення: 22.11.2023).
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 5 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.11.2023).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 6 листоп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.11.2023).
5. Погоріленко А. В. Протидія домашньому насильству в умовах сьогодення. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2019. Вип. № 3 (41), спецвип. С. 138–140.
6. Продан Т. Протидія домашньому насильству: досвід зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 296–298. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/67> (дата звернення: 23.11.2023).
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII : станом на 3 серп. 2023 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 22.11.2023).

8. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника: Наказ М-ва внутр. справ України від 01.08.2018 р. № 654 : станом на 25 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text> (дата звернення: 22.11.2023).

9. Dajnowicz-Piesiecka D. Polityka karna sądów w sprawach o przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece w latach 2008–2018. *Forum polityki kryminalnej*. 2021. No. 1. P. 1–11. URL: <https://doi.org/10.31261/fpk.2021.01.02> (date of access: 23.11.2023).

10. Wilanowska M. Zadania realizowane przez administrację publiczną w zakresie ochrony dzieci przed przemocą w rodzinie a standardy wynikające z Konwencji o Prawach Dziecka. *Miscellanea Historico-Iuridica*. 2020. Vol. 19, no. 1. P. 245–266. URL: <https://doi.org/10.15290/mhi.2020.19.01.11> (date of access: 22.11.2023).

Юлія РИНДА, Олена ВОНСОВИЧ, студентки 2 курсу
Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ БІЖЕНЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

У сучасному світі питання працевлаштування біженців та осіб без громадянства стає все більш актуальним. Забезпечення доступу до ринку праці для цієї вразливої верстви населення є важливим аспектом їхньої соціальної інтеграції та незалежності. Однак закони, процедури та практика отримання дозволу на роботу для біженців та осіб без громадянства можуть бути складними та нечіткими. У цьому контексті важливо враховувати права та обов'язки цих працівників та забезпечити їх соціальне забезпечення та захист від дискримінації. Це питання є важливим для розуміння трудових прав біженців та осіб без громадянства, а також для надання їм правової допомоги та допомоги, які вони потребують під час їхньої інтеграції у нові суспільства.

Особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, крім випадків, установлених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (стаття 14 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту») [3].

Особи, щодо яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, (надалі за текстом – шукачі захисту) мають право на тимчасове працевлаштування (частина 1 статті 13 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»).

Відповідно до частини четвертої статті 3 Закону України «Про зайнятість населення» іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, яких визнано в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, мають право на зайнятість на підставах і в порядку, встановлених для громадян України[1].

Державна міграційна служба України організовує роботу з сприяння у працевлаштуванні шукачів захисту, біженців та осіб, які потребують додаткового захисту (пункт 15 частини другої статті 27 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»).

Міністерство соціальної політики України забезпечує надання у разі можливості особам, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання їх біженцем або особою, яка потребує тимчасового захисту, яких визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, допомогу у працевлаштуванні, забезпечують призначення особам, яких визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, грошової допомоги, пенсії, інших видів соціального забезпечення та грошової допомоги особам, яким надано тимчасовий захист (частина третя статті 29 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»)[5].

Також варто відзначити, що у статті 4 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» йдеться про сприяння збереженню єдності сімей біженців та осіб, які потребують додаткового захисту або яким надано тимчасовий захист

1. Україна сприяє збереженню єдності сімей біженців та осіб, які потребують додаткового захисту або яким надано тимчасовий захист.

2. Члени сім'ї особи, яку визнано біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту або якій надано тимчасовий захист в Україні, мають право з метою возз'єднання сім'ї в'їхати на територію України і бути визнаними біженцями або особами, які потребують додаткового захисту.

3. У разі якщо біженці та особи, які потребують додаткового захисту або яким надано тимчасовий захист, не зможуть надати офіційні документальні докази сімейного зв'язку з членами своєї сім'ї, беруться до уваги інші докази, які мають бути оцінені відповідно до законодавства України. Відмова у возз'єднанні сім'ї не може ґрунтуватися виключно на підставі відсутності документів, що підтверджують факт сімейного зв'язку.

4. Біженці та особи, які потребують додаткового захисту або яким надано тимчасовий захист, можуть з метою возз'єднання сім'ї без перешкод залишити територію України[4].

Також варто згадати про проблеми у дослідженні правових аспектів працевлаштування біженців та осіб без громадянства в Україні полягає в тому, що ця категорія населення зазнає різних викликів та перешкод у процесі пошуку та збереження роботи. Ось деякі з проблем, які можуть виникнути:

1. Недостатність інформації. Біженцям та особам без громадянства може бути складно отримати доступ до достовірної інформації про правила та процедури працевлаштування в Україні.

2. Відсутність документів. Деякі біженці та особи без громадянства можуть мати проблеми з отриманням необхідних документів для працевлаштування через їх статус та складнощі у вирішенні адміністративних питань.

3. Дискримінація на робочому місці. Біженці та особи без громадянства можуть стикатися з дискримінацією на робочому місці через їх статус та походження.

4. Недостатнє забезпечення соціальними гарантіями. Деяким біженцям та особам без громадянства може бути складно отримати доступ до соціального забезпечення та медичної допомоги через їх статус.

Ці проблеми можуть ускладнювати процес працевлаштування для біженців та осіб без громадянства в Україні і потребують уваги та розв'язання з боку владних органів, громадських організацій та інших зацікавлених сторін[5].

Дозвіл не потрібен для працевлаштування:

- іноземців, які постійно проживають в Україні;
- іноземців, які набули статусу біженця відповідно до законодавства України або -одержали дозвіл на імміграцію в Україну;
- іноземців, яких визнано особами, що потребують додаткового захисту, або яким надано тимчасовий захист в Україні;
- представників іноземного морського (річкового) флоту та авіакомпаній, які обслуговують такі компанії на території України;
- працівників закордонних засобів масової інформації, акредитованих для роботи в Україні;
- спортсменів, які набули професійного статусу, артистів та працівників мистецтва для роботи в Україні за фахом;
- працівників аварійно-рятувальних служб для виконання термінових робіт;
- працівників іноземних представництв, які зареєстровані на території України в установленому законодавством порядку;
- священнослужителів, які є іноземцями і тимчасово перебувають в Україні на запрошення релігійних організацій для провадження канонічної діяльності лише у таких організаціях з офіційним погодженням з органом, який здійснив реєстрацію статуту (положення) відповідної релігійної організації;

-іноземців, які прибули в Україну для участі у реалізації проектів міжнародної технічної допомоги;

-іноземців, які прибули в Україну для провадження викладацької та/або наукової діяльності у закладах фахової передвищої та вищої освіти на їх запрошення;

-інших іноземців у випадках, передбачених законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України[6].

Роботодавець отримує також дозвіл для таких категорій осіб, якщо інше не встановлено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України:

-відряджених іноземних працівників;

-внутрішньокорпоративних цесіонаріїв;

-іноземців та осіб без громадянства, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Особливими категоріями іноземців та осіб без громадянства, які претендують на працевлаштування в Україні, є:

-іноземні високооплачувані професіонали;

-засновники та/або учасники, та/або бенефіціари (контролери) юридичної особи, створеної в Україні;

-випускники університетів, що входять до першої сотні у світових рейтингах університетів, відповідно до переліку, визначеного Кабінетом Міністрів України;

-іноземні працівники творчих професій;

-іноземні ІТ-професіонали[2].

Для отримання дозволу роботодавець подає до територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції (регіонального центру зайнятості), за місцезнаходженням підприємства чи установи такі документи:

-заяву за формою, встановленою постановою Кабінетом Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 858 «Про затвердження форм заяв для отримання роботодавцем дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства, продовження строку дії дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства, внесення змін до дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства», в якій роботодавець підтверджує, що посада, на якій застосовуватиметься праця іноземця, відповідно до законів України не пов'язана з належністю до громадянства України і не потребує надання допуску до державної таємниці;

-копії сторінок паспортного документа іноземця з особистими даними разом з перекладом на українську мову, засвідченим в установленому порядку;

-кольорову фотокартку іноземця розміром 3,5 x 4,5 сантиметра;

-копію проекту трудового договору (контракту) з іноземцем, посвідчена роботодавцем[2].

Для працевлаштування окремих категорій іноземців роботодавець додатково подає документи, визначені Законом України «Про зайнятість населення», наприклад, щодо відряджених іноземних працівників – копію договору (контракту), укладеного між українським та іноземним суб'єктами господарювання, яким передбачено застосування праці іноземців, які направлені іноземним роботодавцем в Україну для виконання певного обсягу робіт (надання послуг)[4].

Отже, на основі аналізу правових аспектів працевлаштування біженців та осіб без громадянства в Україні можна з'ясувати те, що Україна зобов'язана дотримуватися міжнародних норм та конвенцій щодо прав біженців та осіб без громадянства. Відповідно до міжнародних стандартів, ці категорії осіб мають право на працю та захист від дискримінації на ринку праці. Законодавство має забезпечити їхні права та гарантувати рівні умови праці, включаючи доступ до освіти та підготовки до працевлаштування.

Важливо звернути увагу на дискримінацію біженців та осіб без громадянства при працевлаштуванні. Необхідно вживати заходів для усунення будь-яких перешкод, що можуть перешкоджати їхньому рівноправному доступу до праці та професійного розвитку.

Потрібно створити ефективну систему підтримки та інтеграції для біженців та осіб без громадянства на ринку праці. Це включає в себе надання інформації, підготовку та програми соціально-економічної адаптації.

Розширення співпраці з роботодавцями, громадськістю та неприбутковими організаціями може сприяти покращенню розуміння та прийняттю біженців та осіб без громадянства в робочому оточенні.

Загалом, ефективна реалізація правових аспектів працевлаштування біженців та осіб без громадянства в Україні вимагає комплексного підходу, спрямованого на забезпечення їхніх прав, захист від дискримінації та активну участь у процесі інтеграції в суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (Дата звернення 12.03.2024)
3. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#n> (Дата звернення 15.03.2024).
4. Закон України « Про зайнятість населення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (Дата звернення 17.03.2024).
5. Працевлаштування біженців в Україні. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D1%86%D0>

[%B5%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%88%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_\(Дата_звернення20.03.2024\)](#)

6. Особливості працевлаштування іноземців в Україні. URL: [Особливості працевлаштування іноземців в Україні \(minjust.gov.ua\)](#) (Дата звернення 28.03.2024).

Юлія РУЧИНСЬКА, студентка 2 курсу
Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЗАВДАНИХ ВІЙНОЮ

Питання відшкодування збитків, завданих війною, є надзвичайно актуальним у сучасних умовах.

Відшкодування - це процес компенсації збитків, завданих певній особі або суб'єкту внаслідок певних подій, дій чи обставин. Це може включати відшкодування матеріальних збитків, моральної шкоди, втрати майна, втрати прибутку та інших видів збитків. Відшкодування може бути реалізоване через різні механізми, такі як страхові виплати, судові рішення, державні програми.

Військові конфлікти призводять до руйнування майна, порушення прав громадян та інших суб'єктів цивільних відносин. У зв'язку з цим, важливо розглянути механізми відшкодування збитків та забезпечити справедливість для постраждалих.

За даними Міністерства культури та інформаційної політики України, унаслідок повномасштабної російської агресії з 24 лютого 2022 року до 25 вересня 2023 року в країні зруйновано або пошкоджено 835 об'єктів культурної спадщини. З них пам'яток національного значення — 118. Фахівці й зараз фіксують пошкодження об'єктів культурної спадщини [6].

Загалом з тривалістю війни росії проти України за швидкою аналітичною оцінкою Київської школи економіки (далі - КШЕ) вартість прямих задокументованих збитків житловій та нежитловій нерухомості, іншій інфраструктурі станом на 13.06.2022 складала понад \$95.5 млрд або приблизно 2,6 трлн гривень (за вартістю заміщення).

В оцінках прямих втрат не враховано вартість непошкоджених активів на територіях, окупованих після 24.02.2022, та вартість активів, окупованих та/або пошкоджених до 24.02.2022. Загальні непрямі втрати економіки України оцінюються у \$126,8 млрд або в 3,7 трлн гривень. За оцінками команди КШЕ загальна сума потреб у відновленні України становить понад \$165.1 млрд або майже 4,8 трлн гривень. При цьому оцінка потреб у

відновленні не враховує загальних втрат економіки від війни (втрата ВВП, інвестицій, робочої сили тощо).

Загальні втрати економіки України через війну, враховуючи як прямі, так і непрямі втрати (зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо), коливаються від \$564 млрд до \$600 млрд.

Необхідно звернути увагу, що згідно з нормами національного законодавства, за кримінальні правопорушення, вчинені на території України, іноземні громадяни несуть кримінальну відповідальність в Україні.

Отже, до відповідальності за ст. 194 КК України мають бути притягнуті російські військові, які пошкодили чи зруйнували майно на території України, в разі, якщо ці їхні дії не входять до складу більш тяжких злочинів (наприклад ст. 113 КК України - Диверсія) [7].

Основною проблемою є визначення суми збитків та втрат і наявність всіх доказів для їх належного відшкодування. В результаті держава буде в змозі визначати збитки, методи й цілі оцінки, фіксувати належні докази збитків; оцінювати збитки і втрати, зберігати та використовувати докази та результати оцінок. Результатом вирішення цих питань буде:

1. розроблений та запроваджений для державних органів, органів місцевого самоврядування. зацікавлених сторін єдиний концептуальний підхід та уніфікована методологія визначення збитків, фіксації та зберігання інформації одних доказів (залежно від мети оцінки).

2. держава має інформацію щодо масштабів руйнувань, непрямих збитків у розрізі галузей і регіонів, держава визначила фінансову потребу для відновлення пошкоджених/зруйнованих активів для ефективного планування своєї діяльності.

Методологічною основою для визначення збитків є міжнародно визнані стандарти [2].

Стаття 56. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [1, с. 18].

Ця стаття гарантує право громадян на компенсацію за збитки, які можуть виникнути через незаконні дії або бездіяльність державних органів та їх посадових осіб.

До нерухомого майна документом відносяться не лише квартири, інші житлові приміщення, приватні, садові та дачні будинки, але й «об'єкти будівництва». Тобто, компенсації підлягає пошкоджена чи знищена нерухомість, будівництво якої ще не завершено. Очевидно, що компенсації підлягатиме знищене нерухоме майно, тобто таке яке неможливо відновити шляхом проведення ремонту чи навіть реконструкції. Якщо ж відновлення можливе, то це вважається пошкодженим майном і виплати по ньому також здійснюватимуться. Ймовірно, в межах сум необхідних для його відновлення.

Є два способи, як подати заявку на компенсацію зруйнованого житла. Зробити це можна онлайн через «Дію» (у застосунку або на сайті), або особисто – через центр надання адміністративних послуг (ЦНАП).

В обох випадках треба заповнити спеціальну форму. Подати заявку може лише власник квартири. Для цього треба зайти у «Дію», обрати розділ «послуги» та «пошкоджене майно». Далі заповнити форму, вказати всю необхідну інформацію, додати дані про об'єкт, фото/відео пошкоджень та контакти.

Якщо нерухомість є в Державному реєстрі нерухомих прав, дані про нього автоматично підтягнуться у застосунку «Дію» її власника [3].

Загальні засади компенсації та відшкодування шкоди потерпілим від надзвичайних ситуацій (у тому числі воєнних дій) закріплені у Кодексі цивільного захисту України . Зокрема, відповідно до ст. 86 Кодексу забезпечення житлом постраждалих, житло яких стало непридатним для проживання внаслідок надзвичайної ситуації, здійснюється шляхом надання житлових приміщень з фонду житла для тимчасового проживання, будівництва або закупівлі житлових будинків для постраждалих за рахунок державних коштів за умови добровільної передачі постраждалими зруйнованого або пошкодженого житла місцевим державним адміністраціям або органам місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання. При цьому, постраждалі, яким виплачено грошову компенсацію за зруйновану або пошкоджену квартиру (житловий будинок), житлом за рахунок держави не забезпечуються [4].

Отже, проблема відшкодування збитків, завданих війною, є актуальною та складною. Щоб забезпечити справедливість для постраждалих, необхідно розробити єдиний концептуальний підхід та уніфіковану методологію визначення збитків. Важливо враховувати як прямі, так і непрямі втрати економіки та користуватися міжнародно визнаними стандартами для визначення збитків. Законодавство, зокрема стаття 56 Кодексу цивільного захисту України, гарантує право на відшкодування за рахунок держави за матеріальну та моральну шкоду, завдану незаконними діями чи бездіяльністю влади. Компенсації повинні охоплювати різні види збитків, включаючи нерухомість та будівництво. Держава повинна надавати ефективні механізми для подання заявок на компенсацію та забезпечувати доступність інформації щодо масштабів руйнувань та фінансових потреб для відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: чинне законодавство станом на 1 лютого 2022 р. Офіц. текст. Кам'янець-Подільський: Видавництво Абетка, 2022. 64 с.
2. Матеріали робочої групи «Аудиту збитків, понесених внаслідок війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/audit-of-war-damage.pdf> (дата звернення: 07.2022)

3. Допомога від держави : як отримати компенсацію за зруйноване майно. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/24/695396/index.amp> (дата звернення: 12.2022)

4. Компенсації за пошкоджене майно через війну. URL: <https://mtwtu.org.ua/news/kompensacii-za-poskodzene-majno-cerez-vijnu> (дата звернення: 02.2023 р)

5. Кодекс цивільного захисту України. URL: <https://kodeksy.com.ua/kczu/86.htm> (дата звернення : 08.2022)

6. Міжнародний досвід: як в Україні планують відновлювати культурну спадщину після війни. URL: <https://www.rfi.fr/uk/україна/20231206-міжнародний-досвід-як-в-україні-планують-відновлювати-культурну-спадщину-після-війни> (дата звернення: 12.2023)

7. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-29.pdf> (дата звернення: 02. 2023).

Нікіта САВЄНКОВ, студент 2 курсу
Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ВПЛИВ COVID-19 НА ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Варто згадати що пандемія COVID-19 перетворила усі сфери життя, включаючи трудові відносини, в поле глибоких змін та невизначеності. Захворювання на коронавірус викликало не лише серйозні виклики, але й відкрило можливості для переосмислення і змін в законодавстві. У цій статті ми дослідимо вплив COVID-19 на трудові відносини, виявимо основні виклики, з якими зіткнулися працівники та роботодавці, і розглянемо можливості для законодавчих ініціатив у забезпеченні ефективного та справедливого функціонування ринку праці у непередбачуваній реальності постпандемічного світу.

З моменту введення карантину багато компаній перейшли на віддалену роботу, створюючи потребу у внесенні змін до законодавства, щоб регулювати такі аспекти, як робочий час, контроль за робочим процесом та права працівників на віддаленому робочому місці. Також з економічною нестабільністю та масовими звільненнями через пандемію, законодавство потребувало додаткового захисту прав працівників, включаючи гарантії щодо заробітної плати, збереження робочого місця [1].

Зміни в умовах праці через пандемію вимагали оновлення законодавства з питань безпеки та гігієни на робочому місці, щоб забезпечити захист працівників від ризику зараження COVID-19 [4].

Так на час загрози епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру, дистанційна робота може бути запроваджена роботодавцем за допомогою наказу (розпорядження) без обов'язкового укладення письмового трудового договору про дистанційну роботу. Працівник повинен бути ознайомлений з таким наказом (розпорядженням) протягом двох днів з дня його прийняття, але до запровадження дистанційної роботи згідно статті 60-2 Кодексу законів про працю України [3].

З уведенням карантинних обмежень та змінами у робочому режимі підприємств, законодавство потребувало регулювання питань оплати праці під час карантину та встановлення механізмів компенсації втрат для працівників та підприємств. Таким чином підтримка безробітних також стало важливим через велику кількість людей які втратили роботу через пандемію, що створило потребу в розробці ефективних програм підтримки безробітних та вразливих категорій населення [5].

Таким чином пандемія COVID-19 спровокувала введення різноманітних обмежень пересувань з метою зменшення ризику зараження та поширення вірусу серед населення. Український Кабінет міністрів був змушений реагувати швидко приймаючи рішення про введення карантинних заходів таких як обмеження виїзду за межі міст та регіонів, обмеження громадського транспорту, а також встановлення годин обмеженого пересування. Ці заходи мали на меті знизити кількість контактів між людьми, зменшити потенційне поширення хвороби та забезпечити більш ефективний контроль за епідемічною ситуацією. Хоча це створило проблеми для громадян, включаючи обмеження доступу до робочих місць [2].

Пандемія COVID-19 породила не лише зміни в умовах праці, але й розділила працівників на різні категорії залежно від їхньої ролі та можливостей працювати в умовах пандемії. По-перше, існують життєво необхідні для організацій працівники, які продовжують працювати на місцях навіть під час пандемії. Це можуть бути співробітники, які працюють у сферах доставки, медичних установах, продовольчих магазинах, сільськогосподарські працівники тощо. Їхній внесок в економіку та забезпечення населення основними потребами надзвичайно важливий, і вони зазвичай відносяться до категорій працівників, яким потрібно забезпечити максимальний захист та підтримку.

Друга категорія - віддалені працівники, які можуть працювати з дому або з віддаленої локації. Для цієї категорії працівників, перехід до віддаленої роботи став важливим вибором у зусиллях збереження робочих місць на ринку праці та забезпечення безпеки в умовах пандемії.

Нарешті, третя категорія - працівники, звільнені тимчасово. Це в основному працівники з секторів, що найбільше постраждали від кризи, таких як туризм, готельний бізнес, ресторани та інші. Вони зазнали тимчасового звільнення через обмеження в діяльності бізнесу або через

необхідність зниження витрат компаній у зв'язку з економічною нестабільністю. Розділення працівників на ці категорії дозволило краще розуміти їхні потреби та вживати заходів для підтримки відповідно до конкретної ситуації, що виник внаслідок пандемії COVID-19 [6, с. 44].

Хоча це ж стало причиною до прихованого безробіття коли роботодавці відправляли своїх працівників в неоплачувану довгострокову відпустку. Приховане безробіття виражається у двох формах: 1) часткова зайнятість працівника замість повної (переведення на неповний робочий день); 2) переведення працівників на довгострокову неоплачувану відпустку [7, с. 92].

Хоча пандемія стала болючим ударом для суспільства та економіки, цей непростий період також відкрив нові можливості для подальшого розвитку та удосконалення трудового законодавства. Пандемія показала, що віддалена робота може бути ефективною альтернативою традиційному офісному працівникові. Майбутнє законодавство може включати положення, що регулюють права та обов'язки працівників та роботодавців у сфері віддаленої роботи, включаючи регулювання робочого часу й оплати праці, щоб роботодавець не звільняв своїх працівників. Наприклад, роботодавець може запропонувати працівникам скористатися правом на відпустки. Дана альтернативна є також вигідною для працівника, з огляду на те, що на момент перебування працівника у відпустці за ним зберігається робоче місце і відповідно ризик звільнення є мінімальним [8, с. 183].

Законодавство може пропонувати більшу гнучкість у робочих умовах, щоб допомогти підприємствам адаптуватися до змінних умов. Це може включати положення про гнучкий графік роботи, тимчасові контракти та інші форми робочих відносин, які дозволять підприємствам більш ефективно управляти своїм персоналом. Пандемія підкреслила важливість соціального захисту працівників у випадках кризи. Майбутнє законодавство може включати реформи соціального захисту, такі як розширення прав на безробіття, підвищення мінімальної зарплати та забезпечення доступу до медичної допомоги.

Ці можливості відкривають шлях для розвитку більш адаптивного, гнучкого та соціально орієнтованого законодавства, яке відповідає на сучасні виклики та потреби ринку праці у постпандемічний період. У сучасних реаліях, коли Україна знаходиться в умовах війни, віддалена робота стала не лише вимогою часу, але й реальною можливістю для багатьох працівників та підприємств. Віддалена робота, яка стала ширше застосовуватися під час пандемії, виявила свою ефективність. Вона дозволяє працювати без прив'язки до конкретного місця, що особливо актуально в умовах війни, коли ситуація в країні може бути непередбачуваною та нестабільною.

Отже хоча пандемія COVID-19 викликала серйозні зміни у трудових відносинах та поставила перед суспільством нові виклики. Проте, вона також створила можливості для переосмислення та вдосконалення законодавства щодо праці та працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. Дата оновлення: 24.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#top> (дата звернення 10.06.2021).
2. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.2020 р. № 255. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.06.2021).
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 26.03.2024).
4. Трудові відносини під час коронавірусу. URL: <https://pravo.ua/trudovi-vidnosini-pid-chas-koronavirusu/> (дата звернення 10.06.2021).
5. Оплата праці під час карантину. URL: <https://artius.ua/novini/oplata-prasi-pid-chas-karantinu.html> (дата звернення 27.03.2020).
6. Кривенька Т.В., Павлюк Т.І. Вплив пандемії COVID-19 на стан безробіття та ринок праці. *Економічні студії*. 2021. № 4(34). С. 41-45. URL: <https://ir.vtei.edu.ua/card.php?lang=uk&id=27633> (дата звернення 26.03.2024).
7. Максименко Н. В., Троянський О. А. Вплив пандемії коронавірусу COVID-19 на правове регулювання трудових відносин в Україні. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2021. № 1. С. 90-94. URL: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2021/1/13.pdf> (дата звернення 26.03.2024).
8. Шот А.П., Мосолова Ю.О. Український ринок праці в умовах COVID-19 та облікові аспекти оплати праці. *Молодий вчений*, 2020. № 12 (88). С. 179-185. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/45/40> (дата звернення 26.03.2024).

Олег САЇК, студент 4 курсу
Науковий керівник – Володимир АДАМОВСЬКИЙ,
кандидат історичних наук, доцент

ДЕРЖАВНИЙ СЕНАТ ЯК СКЛАДОВА СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Історія Українська Держава Павла Скоропадського поправу займає вагомим місцем серед сторінок вітчизняної історії. В умовах сьогодення важливе значення набуває вивчення досвіду українського державотворення, зокрема формування і функціонування судової гілки влади. Цей аспект неодноразово привертав і привертає увагу вітчизняних істориків [1-3; 5]. Водночас проблема потребує ще більш глибокого дослідження, зокрема місця і ролі в ній Державного сенату.

Правові основи розбудови судової системи гетьманату Павла Скоропадського були закладені в двох важливих документах: «Грамота до всього українського народу» та «Закон про тимчасовий державний устрій України» [1, с. 87]. В першому гетьман наголошував, що буде стояти на сторожі порядку і законності Української держави [7, с. 38], а в другому – було окремо визначено повноваження Генерального Суду [7, с. 42]. Незабаром з'явився закон, який скасував судочинство Центральної Ради і запровадження верховенство суду Української Держави [7, с. 81].

Загальне керівництво судами покладалося на Міністерство юстиції. Міністр юстиції отримав право призначати і звільняти з посад мирових судів і голосів з'їздів мирових суддів. Судова система складалася із загальних та військових судів. Адміністративні, цивільні і кримінальні справи розглядалися окружними судами у складі постійних суддів і 12 присяжних засідателів. Апеляційною інстанцією були Київська, Харківська і Одеська судові палати, відновлені законом від 8 липня 1918 року. Вищою судовою інстанцією для всіх судів був Генеральний суд, який діяв відповідно до закону від 2 червня 1918 року. і складався з департаментів: цивільного, карного й адміністративного. На Генеральний суд покладалося оголошення всіх законів та наказів уряду. Генеральні судді призначалися Гетьманом. Водночас тут вперше згадувалася необхідність створення Державного Сенату з функціями, що належав Правительствуючому Сенату колишньої імперії Романових. До його створення функції Сенату тимчасово мав виконувати Генеральний суд [4].

8 липня 1918 року було прийнято Закон «Про Державний Сенат» [7, с. 147], який визначав порядок формування, структуру, повноваження найвищого органу судової влади Української держави, а також вимоги до Президента Сенату, сенаторів, порядок їх призначення та заміщення з посад.

У перших двох статтях закону зазначалося, що Державний Сенат мав складатися із Загальних Зборів та трьох Генеральних Судів: Адміністративного, Цивільного та Карного. Передбачалося функціонування Загальних зборів Сенату, Загальне зібрання всіх генеральних судів, Загальні збори цивільного та кримінального генеральних судів, спільна присутність всіх генеральних судів, спільна присутність адміністративного та цивільного генеральних судів, спільна присутність адміністративного та кримінального генеральних судів і вища дисциплінарна присутність. Сенатори генеральних судів не мали права на суміщення посад, окрім лекторської роботи в вищій школі [7, с. 149].

Цікаво, що члени Державного Сенату мали недоторканість і неможливість впливу на них з боку гетьманської адміністрації і самого гетьмана [7, с. 149]. Дисциплінарну відповідальність вони несли перед Загальними зборами Сенату [7, с. 148]. Це все давало змогу членам Державного Сенату неупереджено і незаангажовано розглядати суддям кримінальні, цивільні чи адміністративні справи у найвищій судовій інстанції Української Держави.

Законом «Про державний Сенат» встановлювалися посади прокурорів і товаришів (заступників) прокурорів. Участь прокурорів передбачалася у засіданнях військових судів. Обов'язки Генерального прокурора виконував міністр юстиції. При Державному Сенаті функціонував архів і друкарня.

Павло Скоропадський деякий час вагався у виборі голови Сенату між міністром юстиції М. Чубинським і міністром освіти М. Василенком. Як згадував гетьман: «Сенат в моїх очах був вищою державною установою, яка в критичний момент життя держави могла, якщо б вона була на висоті, відіграти велику роль. Я шукав у головуючі людину, яка ні при яких умовах не втратить цю висоту, хоча б прийшлося йти проти гетьмана. Я вважав, що Чубинський не така людина, і призначив М. Василенка» [6, с. 170]. На утримання Державного сенату і сенатського архіву з Державної скарбниці мали щорічно відпускатися понад 2 млн крб [3, с. 98].

З утворенням Державного сенату пов'язане й вирішення принципового питання про управління державою у випадку недієздатності або смерті гетьмана. 31 липня був ухвалений тимчасовий закон про Верховне управління державою, за яким у разі важкої хвороби або кончини гетьмана призначається Колегія Верховних правителів держави у складі трьох осіб: одного заздалегідь визначає сам глава держави, одного обирає Рада Міністрів, одного обирає Сенат. Цей закон був застосований лише один раз на час офіційного візиту Павла Скоропадського до Німеччини у вересні 1918 року. Тоді Колегію Верховних правителів склали: голова Ради Міністрів, сенатор Ф. Лизогуб (від гетьмана), сенатор Д. Носенко (від Державного сенату), міністр військових справ О. Рогоза (від уряду) [3, с. 97].

Таким чином, у гетьманській державі Павла Скоропадського серйозно підходили до державотворення, формування трьох гілок влади. В одній із них, судовій, важливе місце відводилося Державному Сенату. Йому відводилося найвище місце в судовій інстанції. На законодавчому рівні було детально регламентовано його функціонування. Для незаганжованості діяльності представники цієї структури мали статус недоторканості від будь-яких владних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусак Т. Правові основи Гетьманської Держави. *Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873-1945*. Київ: Академпрес, 1993. С. 83-93.
2. Рум'янцев В. О., Лісогорова К. М., Сіваш О. М., Гоцуляк С. Ю. Судова система Української держави гетьмана П. Скоропадського. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №5. С. 30-34.
3. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ, 2011. 335 с.
4. Повідомлення з Ради Міністрів Української Держави. *Державний Вісник*. 1918. №12.

5. Проданюк Ф. До питання про внутрішню політику держави Павла Скоропадського. *Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873-1945*. Київ: Академпрес, 1993. С. 56-65
6. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918) Київ – Філадельфія, 1995. 493 с.
7. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах /Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ: Темпора, 2015. Т.2. 412 с.

Дарина СТОЦЬКА, студентка 2 курсу
Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ПРАЦЯ ЖІНОК В УКРАЇНІ: АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Питання, пов'язані з правовим регулюванням сфери праці жінок, в сучасній спільноті звучить доволі часто. Цій темі було присвячено не одну міжнародну конвенцію, які більшість провідних держав світу ратифікували та створили відповідні механізми їх реалізації. Трудове законодавство України регламентує рівні правила охорони праці жінок, в тому числі – завдяки підписанню міжнародних договорів, котрі регулюють сфери охорони материнства, рівності жінок та заборону їх дискримінації у трудових правовідносинах. Зокрема до таких документів належать: «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» [4], «Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права» [5], «Конвенцію про основні цілі та норми соціальної політики № 117» [2], «Конвенцію про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100» [3].

Тож на думку деяких дослідників, Конституція України, Кодекс законів про працю та інші нормативні акти «загалом відповідають вимогам та стандартам міжнародних документів в даній сфері» [10, с. 2]. Проте думки щодо модернізації законодавства держави з питань праці жінок в рамках євроінтеграції, відповідно до досвіду інших країн, все ж існують. Вважається, що чинні правові норми не здатні ефективно регулювати трудові правовідносини, у зв'язку з тим, що були прийняті ще в часи УРСР, і відповідно не пристосовані до сучасних викликів та потреб.

Тут варто зауважити, що Україна радше потребує вдосконалення механізму охорони праці жінок, де можна використати досвід в цих питаннях окремих держав з урахуванням власних особливостей. Адже правове регулювання цієї сфери трудових відносин у зарубіжних країнах містить різні погляди щодо необхідності надання працюючим жінкам спеціальних пільг і особливих переваг. Так, у Скандинавських країнах ці питання не набули поширеності, Велика Британія та США дотримуються лиш окремих

принципів а в Іспанія й Німеччині вони більш чітко врегульовані та орієнтуються на захист прав працівників-жінок [10, с. 2].

Україна, в свою чергу, входить до переліку тих держав, що гарантують жінкам додаткові соціально-трудова права. Необхідно зауважити, що вони не вважаються певними привілеями, тому що обґрунтовані фізіологічними особливостями організму жінки, котрі в окремих аспектах відмінні від чоловічих. Таким чином, «надання додаткових соціально-трудова прав жінкам у зв'язку з материнством не можна вважати пільгами чи привілеями, а тому використовувати термін «дискримінація» було б недоречним» [6, с. 2]. Дана теза підтверджується і Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», де в статті 6 зазначається, що «не вважаються дискримінацією за ознакою статі спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини та особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їхнього репродуктивного здоров'я» [1].

Проте норми українського законодавства, що мали б захищати працю жінок, через застарілість механізму реалізації та певну упередженість суспільства, породжують проблеми з працевлаштуванням. До таких можна віднести: відмови у прийнятті на роботу жінкам-матерям, вказівки про бажану стать працівника в оголошеннях, питання про сімейний стан та сімейні плани під час співбесіди та багато інших [7, с. 2].

Дослідники неодноразово звертали увагу власне на вирішення проблеми порушень трудового законодавства роботодавцями, зокрема шляхом зміни мір відповідальності у чинному трудовому законодавстві. До прикладу, Мотрич А.І. говорить про «необхідність встановлення в Кодексі про адміністративні правопорушення України штрафних санкцій за допущення дискримінації у сфері праці». Також цьому питанню приділяла увагу Сахарук І.С., зазначаючи про додання до Кодексу законів про працю норми, що встановлювала б відповідальність роботодавцям «які допустили дискримінацію у сфері праці» та встановлювала б для них «матеріальну відповідальність за матеріальну та моральну шкоду» [8, с. 3].

Крім того, потребує додаткового розгляду питання гідної праці, про яку в світі завели мову з 1990-х рр., коли Міжнародна організація праці (МОП) визначила даний напрям «стратегічною метою своєї діяльності». При цьому вважається, що гідна праця передбачає не тільки «продуктивні і справедливі доходи, безпеку на робочому місці», а й враховує питання соціального захисту працівників та їхніх сімей, надання перспектив для особистісного розвитку, а також «рівності можливостей і ставлення для всіх жінок та чоловіків». Цю програму підтримала і Україна, ще в 2006 році, та під час співробітництва з МОП в рамках реалізації принципів гідної праці вдосконалювала проект протягом більш ніж 12 років [9, с. 1-2].

Однак дана концепція поки що має цілий ряд труднощів на шляху до успішного утвердження норм гідної праці в українській системі соціально-трудова відносин. Серед них можна виділити проблему рівної оплати праці.

Так, «співвідношення зарплат жінок і чоловіків у 2010 році становило 77,2%». Дослідник Шестаковський О. вважає, що причиною цього є сегрегація, як особливий вид дискримінації, що передбачає фактичне відділення однієї суспільної групи від іншої. Він виділяє вертикальну сегрегацію, коли жінки «рідше посідають керівні посади» та горизонтальну, коли жінки «займаються менш престижними видами праці». Передумовами наявності таких явищ у сучасних трудових правовідносинах дослідник називає «небажання працедавців наймати жінок репродуктивного віку через ризик виконання обов'язків щодо жінок-матерів». Крім того, звертає увагу на роль жінки у підтриманні сімейного добробуту та вихованні дітей, що певною мірою додає їй відповідальності, окрім тієї, що вона має на роботі [11, с. 1-2].

У підсумку зазначимо, що особливості правового регулювання праці жінок в Україні мають свої переваги та недоліки. Насамперед необхідно зауважити, що трудове законодавство встановлює чимало додаткових соціально-трудова прав для жінок, що поєднують роботу з материнством. Нормативно-правові акти забезпечують гідний рівень охорони праці цієї категорії жінок, особливо у порівнянні з досвідом інших країн. На противагу цьому, ми маємо проблеми із неефективними механізмами реалізації цих прав, у зв'язку із їхньою неспроможністю відповісти на сучасні проблеми в цій сфері. Ба більше, через їхню застарілість та деякі суспільні стереотипи, в тому числі – з боку роботодавців, трудове законодавство породжує додаткові перешкоди для працюючих жінок. Одними з найпоширеніших проблем вважаються питання працевлаштування та гідної оплати праці. Тому важливим є вдосконалення Кодексу законів про працю України, відповідно до потреб та викликів у правовому регулюванні праці жінок, що постали сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р., ООН, № 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення : 10.02.2024).
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р., ООН, № 995_042. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення : 10.02.2024).
3. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 від 22.06.1962 р., МОП, № 993_016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text (дата звернення : 10.02.2024).
4. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100 від 29.06.1951 р., МОП, № 993_002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text (дата звернення : 10.02.2024).

5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 2005 р., № 52, ст.561 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення : 10.02.2024).
6. Конопельцева О.О., Семенченко Т.В., Чебан Ю.В. Щодо питання правового регулювання праці жінок, пов'язаної з материнством. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 4, 2021 р., с. 332-335. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/83.pdf (дата звернення : 04.02.2024).
7. Ковалевич С.П., Хоружа І.Г. Особливості правового регулювання умов праці жінок. *Науковий журнал: «Молодий вчений»*, № 5.1 (45.1), травень, 2017 р., с. 54-57. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/14.pdf> (дата звернення : 04.02.2024).
8. Мотрич А.І. Особливості правового регулювання праці жінок в Україні. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, № 9-2 том 2, 2014 р., с. 24-26. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9-2/part_2/9.pdf (дата звернення : 11.02.2024).
9. Пожарова О.В. Гідні умови праці жінок: Міжнародні стандарти та законодавство України. *Науковий збірник: «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»*, № 3, 2018 р., с. 105-108. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2018/24.pdf (дата звернення : 11.02.2024).
10. Пожарова О. В. Охорона материнства за законодавством окремих зарубіжних країн: досвід для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, № 38, 2019 р., с. 100-102. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc38/24.pdf> (дата звернення : 11.02.2024).
11. Шестаковський О. Гендерна нерівність на ринку праці України: Структурні передумови і тривкі стереотипи. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Соціологія*. 1(4)/2013 р., с. 49-53. URL: <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/visnyk.04.49.pdf> (дата звернення : 11.02.2024).

Анастасія ФАРІОН, студентка 3 курсу
Науковий керівник – Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ,
кандидат юридичних наук, старший викладач

ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Домашнє насильство, як негативне, небезпечне та протисуспільне явище являє собою серйозну загрозу функціонуванню інституту сім'ї, погіршує сімейні стосунки та підриває недоторканність особи, її здоров'я, життя, честь і гідність, які вважаються найвищою соціальною цінністю в Україні.

Проблему насильства в сім'ї висвітлювали у працях науковці: Герасименко Г. В., Ботнарєнко І. А., Волощук А. М., Полковенко Т. В. та інші. Роботи цих вчених зосереджені на загальних аспектах виникнення та діяння домашнього насильства.

Метою даної статті є аналіз теоретичних положень концептуально-правової природи домашнього насильства, а також розробка методів покращення організаційних та правових засад протидії цьому асоціальному явищу.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про запобігання та протидію насильству в сім'ї» насильством в сім'ї є дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, вчинені в сім'ї, за місцем проживання або між родичами, або між колишнім чи нинішнім подружжям, або між особами, які живуть разом як сім'я, але не пов'язані один з одним або не одружені між собою, незалежно від того, чи перебував злочинець у тому ж місці, що й жертва, яка зазнала домашнього насильства [2].

Домашнє насильство має багато форм [3]:

Психологічне насильство – словесні кривди, ображання, цькування, залякування, намагання тримати у стані психологічної тривоги.

Фізичне насильство – удари руками й ногами, щипання, побиття, укуси, позбавлення волі без згоди особи, мордування, заподіяння різного ступеня тілесних ушкоджень і небезпеки [3].

Економічне насильство – відбирання житла, одягу, іншого майна, грошей чи документів або можливості ними користуватися.

Сексуальне насильство - примусовий секс або схиляння до неприйнятних сексуальних дій, зйомки відео та фотографій сексуального характеру.

Будь-який вид насильства небезпечний, оскільки може призвести до психічних розладів і навіть смерті [3].

Причини вчинення цього діяння діляться на «явні» і «приховані». До «явних» причин належать алкоголізм, вживання наркотиків, стрес на роботі, поганий характер, прихована агресія. «Приховані» причини такого насильства мають психологічний характер, часто пов'язані із засвоєними моделями поведінки в батьківському домі, патологічними ревнощами, самоствердженням, нездійсненими дитячими мріями, психічними розладами, хронічним алкоголізмом, вживанням наркотиків тощо [5].

Алкоголь, стрес і дратівливість часто є симптомами, а не справжніми причинами жорстокості. Однак вони можуть бути маяком, який вказує на тривогу.

Вчинення домашнього насильства є систематичним вираженням зверхності та являє собою цикл, що складається з наступних складових етапів [5]:

- Фаза підвищеної напруги – погрози жертві, спроби жертви «налагодити» ситуацію та протистояти тому, хто ображає;

- Фаза спалаху – інтенсивне насильство. У цей час поранений ще може продовжувати відбиватися. Однак пізніше він дізнається, що бути пасивним — це найкращий спосіб зупинити кривдника;

- Покаяння – на цій стадії образник просить вибачення та обіцяє, що подібне більше не повториться. Проте, цикл знову почнеться спочатку [5].

Під правовими основами боротьби з домашнім насильством розуміється система національного й міжнародного законодавства, враховуючи його деякі норми, які прямо регулюють питання боротьби з цим асоціальним явищем, зокрема ідентифікують осіб, які вчиняють домашнє насильство та призначають відповідальність за такі дії (коли один член сім'ї вчиняє фізичне, сексуальне, психологічне чи фінансове насильство проти іншого члена сім'ї) [4].

Весь культурний світ непримиренно ставиться до домашнього насильства. Відповідно до прогресу України на шляху євроінтеграції та рішучих планів нашої держави стати повноправним членом Європейського Союзу в Стратегії сталого розвитку «Україна –2020», рекомендується звернути особливу увагу на міжнародно-правову поведінку України у протидії домашньому насильству [4].

Стаття 5 Загальної декларації прав людини проголошує, що ніхто не може бути підданий тортурам, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню [1].

Конвенція Організації Об'єднаних Націй оголосила про ліквідацію будь-яких форм дискримінації щодо жінок, яка передбачає, що держави-учасниці вживають усіх належних заходів для зміни соціальних і культурних зразків поведінки як чоловіків, так і жінок з метою ліквідації звичаїв та інших форм дискримінації, заснованих на ідеях неповноцінності чи переваги однієї статі або стереотипах чоловічих і жіночих ролей [4].

На основі наукового доробку встановлено причини домашнього насильства, серед яких соціальні, економічні, психологічні, педагогічні, соціально-педагогічні, правові, політичні, соціально-медичні, фізіологічні та медичні тощо.

Що робити, якщо ви зазнали насильства? Будь ласка, зверніться до поліції за номером 102 або напишіть письмову заяву до місцевих органів влади. Розкажіть про ситуацію комусь, кому довіряєте: родичу, другу, коханій людині, сусіду. У разі небезпеки шукайте притулку. Наприклад, будинок родичів або притулок для жертв домашнього насильства. Зберігайте гроші, паспорти та інші необхідні документи у зручному та безпечному місці. Попередьте сусідів про можливі небезпеки. Якщо вони чують крики про допомогу, гуркіт, попросіть їх викликати поліцію.

Підбиваючи підсумки можна сказати, що правові засади боротьби з домашнім насильством узагальнено як систему міжнародного та національного законодавства, виокремлено його ознаки: вид поведінки, який здійснюється як активний або пасивний умисні акти; здійснюється у формі різного виду насильства та в межах сім'ї або в межах проживання в країні;

суб'єктом є родич. Встановлено, що причини домашнього насильства, включають в себе соціальні, соціально-медичні, економічні, юридичні, психологічні, фізіологічні та інші види.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Загальна декларація прав людини: рішення Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. Законодавство України: база даних. Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.11.2023)
2. Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // LIGA 360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T172229?an=2> (дата звернення 25. 11. 2023).
3. Запобігання та протидія домашньому насильству. *Безоплатна правнича допомога. Юридичні консультації.* URL: <https://legaid.gov.ua/publikatsiyi/zapobigannya-ta-protydiya-domashnomu-nasyilstvu/> (дата звернення 25. 11. 2023).
4. Личик О. В. Організаційно-правові засади протидії домашньому насильству. *Наукова робота.* С. 1 – 32. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15069/%D0%9B%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BA%20%D0%9E.%20%D0%92.%20%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B4%D1%96%D1%97%20%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D1%83.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 25. 11. 2023).
5. Причини, наслідки та відповідальність за вчинення домашнього насильства. *Безоплатна правнича допомога. Юридичні консультації.* URL: <https://tereshkivska.gromada.org.ua/news/1638282161/> (дата звернення 25. 11. 2023).

ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Владислава КОВТОНЮК, Дар'я КОСТИШИНА,

студентки 2 курсу

Науковий керівник – Леся РУДА,

кандидат політичних наук, асистент

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОГО АКТОРА В ОБРАЗІ ДМИТРА КУЛЕБИ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ

В наш час на міжнародній арені використовують таке поняття, як міжнародний актор, за Дж. Догерті актором є суспільна одиниця, яка характеризується достатнім рівнем організації та самостійністю діяльності. Дж. Розенау визначає актора як цілість, що впливає на світові процеси. Ще ширше це поняття тлумачать Ф. Брайарі та М. Р. Джалілі, які визначають актора як будь-яку особу, що відіграє важливу роль у міжнародних відносинах [1. с. 70].

Сукупність суб'єктів політичного управління включає в себе такі високо статусні актори, як політичні еліти, лідери, політичні партії, етнополітичні рухи, національно-культурні організації, органи державної влади і регіонального рівнів, органи місцевого самоврядування, транскордонні актори [3].

В системі суб'єктів політичного управління на субнаціональному рівні переважають етнополітичні еліти, тобто високостатусні групи, які мають найвищий вплив на прийняття і реалізацію стратегічних владних рішень, що володіють найбільшими ресурсами влади. У силу цих якостей еліти користуються авторитетом у своїх регіонах. Їх інтереси і ціннісні орієнтації визначають норми взаємодії сукупності внутрішньорегіональних суб'єктів політики.

Діяльність політичних акторів спрямована на побудову більш-менш стійкий патерн базових уявлень, цінностей і процедур пізнавальної, організаційної та виховної діяльності, орієнтованої на одержання бажаного соціального результату. Ефективність їхньої діяльності залежить від оптимальності взаємодії інститутів влади і структур громадянського суспільства, загального рівня політичної культури, налаштованості соціуму на самоорганізацію і соціальне партнерство, інституційних особливостей управління, персональних якостей лідерів. Основними принципами її забезпечення є раціональність, конструктивність, інноваційність, гуманність та досягнення цілей [2].

Образ Д. Кулеби, як політичного актора, першочергово ґрунтується на його посаді міністра закордонних справ, а отже він має безпосередній вплив на зовнішню політику України та її міжнародні відносини.

Д. Кулеба займає посаду міністра закордонних справ з 4 березня 2020 року, він і є наймолодшим в історії главою зовнішньополітичного відомства України. До цього пан Дмитро обіймав посаду віцепрем'єр-міністра України з питань

європейської і євроатлантичної інтеграції; займав посаду віцепрем'єра, Д. Кулеба, як міністр закордонних справ, активізував роботу з отримання Україною статусу партнера розширених можливостей НАТО. 12 червня 2020 року, привітавши надання Україні статусу партнера розширених можливостей НАТО, наголосив: «Потреба участі України у Програмі розширених можливостей НАТО давно перезріла. Це питання не політики, а виключно практики. Наші військові потребують тісної взаємодії з Альянсом і обміну інформацією. Особливо це питання актуальне у розрізі загроз у Чорноморському регіоні» [9].

Д. Кулеба активно просував отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС [5], здійснюючи задля цього візити до Німеччини та Нідерландів (держав, які досить негативно налаштовані щодо цього питання) де провів переговори з їхнім керівництвом [6]. Після того, як 23 червня 2022 року Європейська рада надала Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, міністр закордонних справ України Д. Кулеба та високий представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки Ж. Боррель виступили зі спільним відеозверненням, в якому оголосили про негайний початок підготовки до інтеграції нашої держави в європейські структури. «Ми пройдемо разом довгу подорож, яка розпочинається сьогодні. Просто зараз ми невідкладно розпочинаємо підготовку до інтеграції України в європейські структури та зрештою членства в Європейському Союзі», - повідомили дипломати [7].

Д. Кулеба відзначився також низкою інших здобутків у міжнародній політиці України:

1. Він є співзасновником Люблінського трикутника, що передбачає собою співпрацю України, Литви та Польщі. Розвиток торгівлі, інвестицій та інфраструктурних проєктів буде одним з важливих блоків взаємодії Люблінського трикутника. Країни Люблінського трикутника підтримують відновлення територіальної цілісності України у міжнародно визнаних кордонах та закликають до припинення російської агресії проти нашої держави. Вони також підтримують надання Україні статусу партнера із розширеними можливостями НАТО та заявляють, що надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО є наступним необхідним кроком у цьому напрямі [4];

2. Реформував діяльність Міністерства закордонних справи (далі МЗС) України у сфері економічної дипломатії. 21 травня провів установче засідання оновленої Ради експортерів та інвесторів при МЗС України. За словами міністра, головна мета РЕІ - дати бізнесу можливість просувати українські товари на зовнішні ринки за сприяння МЗС.

«Ми бачимо великий експортний потенціал України. Ми маємо продавати більше товарів, компанії платитимуть більше податків, будуть влаштовувати на роботу більше людей. Це механізм як створити можливості для людей працювати - навіть в умовах кризи, в якій ми живемо», - додав глава МЗС [8].

Визначив просування українського експорту та залучення інвестицій до України одним з ключових пріоритетів діяльності МЗС.

«У США, країнах Азії, державах ЄС захист вітчизняного бізнесу за кордоном, розвиток торгівлі, залучення інвестицій є одними з ключових функцій

міністерств закордонних справ. Нині ми будуюмо в Україні саме таку ефективну систему економічної дипломатії. Я запрошую провідний український бізнес об'єднати зусилля”, - наголосив глава МЗС [10].

Роль Д. Кулеби, як політичного актора є вкрай важливою для української політики, особливо під час військового конфлікту з РФ, дипломатичні навички Д. Кулеби зміцнюють відносини України з іноземними партнерами, заохочуючи їх до підтримки української нації.

Політик просуває розвиток української торгівлі, залучає закордонних інвесторів, розвиваючи таким чином економічну дипломатію.

Д. Кулеба дотримується чітко визначеного, демократичного, орієнтованого на європейські цінності, курсу, що обрала для себе українська держава.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кравченко Н. Теорія міжнародних відносин, навчально-методичний посібник. м. Київ, 03041, вул. Героїв Оборони, 15, 210с.
2. Актор політичний. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9
3. Головні актори політичного управління, їх особливості. URL: <https://studies.in.ua/polit-men-shpora/1688-17-21-golovn-aktori-poltichnogo-upravlnnya-yih-osoblivost.html>
4. Міністерство закордонних справ України: Дмитро Кулеба дав старт оновленій Раді експортерів та інвесторів: “МЗС відкриває нові ринки для українських компаній”. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-dav-start-onovlenij-radi-eksporteriv-ta-investoriv-mzs-vidkrivaye-novi-rinki-dlya-ukrayinskih-kompanij>
5. Міністерство закордонних справ України: Дмитро Кулеба здійснить візити до Німеччини, Бельгії та Нідерландів URL: <https://mfa.gov.ua/events/dmitro-kuleba-zdijsnit-viziti-do-nimechchini-belgiyi-ta-niderlandiv>
6. Міністерство закордонних справ України: Дмитро Кулеба та Жозеп Боррель у спільному відеозверненні привітали надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ta-zhozep-borrel-u-spilnomu-videozvernenni-privitali-nadannya-ukrayini-statusu-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>
7. Міністерство закордонних справ України: *Кулеба, Чапутович і Лінкявічюс започаткували Люблінський трикутник — новий формат України, Польщі та Литви.* URL: <https://web.archive.org/web/20200806124115/https://mfa.gov.ua/news/kuleba-chaputovich-i-linkyavichyus-zapochatkuvali-lyublinskij-trikutnik-novij-format-ukrayini-polshchi-ta-litvi>
8. Українські національні новини: Кулеба запросив Американську торговельну палату та ЄБА спільно розвивати торгівлю та залучати

інвестиції.

URL:

<https://web.archive.org/web/20200609160817/https://www.unn.com.ua/uk/news/1870003-kuleba-zaprosiv-amerikansku-torgovelnu-palatu-ta-yeba-spilno-rozvivati-torgivlyu-ta-zaluchati-investitsiyi>

9. УКРІНФОРМ: Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба закликав лідерів країн Європейського Союзу дати зелене світло членству України в євроспільноті. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3425027-risenna-nadati-ukraini-clenstvo-v-es-moze-stati-viznacalnou-peremogou-dla-evropi-kuleba.html>

10. Урядовий портал: Дмитро Кулеба закликав НАТО розпочати офіційний розгляд заявки України на приєднання до Програми розширених можливостей. URL:

<https://web.archive.org/web/20200813064019/https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zaklikav-nato-rozpochati-oficijnij-rozglyad-zayavki-ukrayini-na-priyednannya-do-programi-rozshirenih-mozhливостей>.

Станіслав МУРГАЄВ, студент 2 курсу
Науковий керівник – Леся РУДА,
кандидат політичних наук, асистент

ЕТИМОЛОГІЯ ЛІДЕРСТВА У ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ США В ХХІ ст.

Вивчення американської зовнішньої політики мимоволі віддзеркалює особливості стратегічної культури США, яка схильна до детермінізму, вважаючи, що кожна дія в царині зовнішньої політики є частиною прагнення поширювати цінності, до яких, на думку Сполучених Штатів, мають прагнути всі нації. Цей підхід розглядає політику Штатів як послідовне просування від пункту А до пункту Б: від формування конфедерації штатів до встановлення світової імперії, від доктрини Монро до глобальної «війни з тероризмом». Така концепція визначає постановку наукових питань і, відповідно, варіанти їх вирішення.

З моменту розпаду біполярної системи міжнародних відносин суперечки про характер ідеального «пункту Б» не вщухають. Одні науковці дотримуються думки, що цей пункт має являти собою «демократичний світ» без військових конфліктів, інші стверджують, що немає альтернативи суворому «світовому порядку», заснованому на домовленостях між провідними учасниками світової арени, а треті вважають, що все залежить від самого «прибуття» США на «кінцеву станцію». Також існує точна зору, яка ставлять під сумнів можливість такої досконалості та вказує на «непримиренну природу» цивілізаційних відмінностей.

Дослідники період в період біполярної системи, переймалися питаннями: яким чином Сполучені Штати торують шлях до цього «пункту Б»

- через «офшорне балансування»? Перетворення на справедливого «ліберального Левіафана», гру (і перемогу) на «великій шахівниці».

Закінчення Холодної війни внаслідок падіння Берлінської стіни 9 листопада 1989 року та остаточної руйнації всього Радянського простору, поставило уряд США у незручне становище, адже завдання уряду на чолі з Дж. Бушем-старшим полягало у переосмисленні всієї зовнішньополітичної доктрини, що була притаманна за часів біполярного світу. Система міжнародних відносин швидко змінювалася і в постбіполярній системі, що зароджувалася, США шукали «периметр» американських інтересів.

Я не буду витлумачувати зовнішньополітичний курс двох президентів США, які й очолювали уряд за часів постполярного світу, Дж. Буша старшого і Б. Клінтона, а одразу перейду до ХХІ століття.

11 вересня 2001 року відбулася подія, яка змінила країну і настрої американської спільноти відносно питання про зовнішньополітичний вплив США на світ.

«Ворог не зводиться до одного політичного режиму або індивідуальної особи. Ворогом є тероризм»(7), це було вступом до нової епохи в Стратегії Національних інтересів США ХХІ століття, епохи, яка до сьогоднішнього моменту не дає спокою Президентам Сполучених Штатів. За яких умов можна вирішити проблему тероризму? Влаштовуючи «нескінченні» війни на Близькому Сході, Ірак і Афганістан тому найяскравіший приклад, але уряд Дж. Буша молодшого вирішив саме в такий спосіб розв'язувати цю проблему. Лише згодом Буш молодший усвідомив усю тяжкість цієї проблеми на «століття»

Вторгнення в Афганістан у 2001 році, спрямоване на повалення режиму Талібану, який переховував О. бен Ладена, і ліквідацію Аль-Каїди, стало першою великою військовою кампанією «війни з тероризмом». Ця операція, розглядалася як справедлива відповідь виконавцям терактів 11 вересня, а тому спочатку отримала широку міжнародну підтримку. Однак рішення адміністрації Буша про вторгнення в Ірак у 2003 році, під приводом ліквідації зброї масового знищення (ЗМЗ) і зміцнення демократії, ознаменувало більш суперечливу і розбіжну фазу її антитерористичної стратегії. Війна в Іраку, розпочата без чіткого міжнародного консенсусу і без переконливих доказів наявності ЗМЗ, викликала інтенсивні дебати як на національному, так і на глобальному рівнях.

У міру того, як конфлікт в Іраку тривав, зростала критика на адресу адміністрації Буша щодо ведення війни і її ширшого підходу до боротьби з тероризмом. Адміністрація зіткнулася з пильною увагою до таких питань, як поводження з ув'язненими у в'язниці Гуантанамо, використання посиленних методів допиту та ерозія громадянських свобод через такі заходи, як Закон США «Про боротьбу з тероризмом» (USA PATRIOT Act).[8]

Втома від величезних витрат на військову сферу та фінансова пожежа, що спалахнула 2007 року, призвели до того, що на Президентських виборах обрали абсолютно протилежну особистість Дж. Буша-молодшого, Б. Обаму.

У деяких колах його нову доктрину називали «не наробити дурниць», і врешті-решт, за каденції Обама проблема тероризму перестала бути центральною в зовнішньополітичному курсі США, а стала в один ряд із іншими проблемами, такими як глобальна криза, проблема зброї масового знищення та епідеміями, що спалахували по світу. Стратегія «лідерства за спиною», коли США уникають втручання в розв'язання проблеми, якщо це не стосується життєво важливих інтересів, а також акцент на вирішенні проблем закордоном без вирішення внутрішніх питань, досягла свого піку за часів правління Б. Обама.

Наступним Президентом США, який прийшов на заміну Б. Обама, був Д. Трамп, типовий бізнесмен, який бачив політику як один великий бізнес.

Республіканець, за партійною приналежністю, вирішував зовнішньополітичні питання дуже «ортодоксально, оскільки Трамп намагався вивести взаємовідносини з КНДР на більш новий рівень, після багаторічного застою,

Китай, став головним «супротивником» в міжнародній торговельній та військовій сферах, якщо так можна висловитися, за часів Обама і залишається ним і донині. Трамп позначив Китай як пріоритет у стратегічному периметрі, рекордна кількість законних пропозицій, що так чи інакше стосуються цієї країни, - найяскравіший тому приклад.

Таку ж стратегію і вибрав наступний Президент США, Д. Байден під час його виборчої кампанії. Байден критикує Китай за його порушення в торговельній галузі та в руйнуванні демократії в Тихому океані. Однак консенсус про необхідність змін і неминучість протистояння з Китаєм формує орієнтир на довгострокову перспективу, що підвищує ймовірність більш послідовної та осмисленої зовнішньої політики Сполучених Штатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів-Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.
2. Бжезінський З. Стратегічне бачення. Львів : Літопис, 2012. 258 с.
3. Кіссінджер Г. Дипломатія. Київ : Км-Букс, 2018. 864 с.
4. Курандо О. С. ДОКТРИНА ОБАМИ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США : автореф. Одеса, 2019. 19 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/fa07576f-1a78-4636-a1ec-369b421d1c69>.
5. Лідерство США в умовах глобальних трансформацій. Політичний менеджмент. 2013. Т. 1-2. С. 5.
6. Свобода Р. Спадщина Трампа: великі політичні зміни, які часто не помічали посеред галасу й скандалів. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ssha-tramp-spadshchyna/31060777.html> (дата звернення: 10.04.2024).
7. George W. Bush: Foreign Affairs | Miller Center. Miller Center. URL: <https://millercenter.org/president/gwbush/foreign-affairs> (дата звернення: 14.04.2024).

8. McBride J. President-Elect Biden on Foreign Policy. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/election2020/candidate-tracker> (дата звернення: 10.04.2024).
9. USA PATRIOT act | [fincen.gov](https://www.fincen.gov). United States Department of the Treasury Financial Crimes Enforcement Network | [FinCEN.gov](https://www.fincen.gov). URL: <https://www.fincen.gov/resources/statutes-regulations/usa-patriot-act>.
10. V. Prevent Our Enemies from Threatening Us, Our Allies, and Our Friends with Weapons of Mass Destruction. Welcome to the White House. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/nss5.html> (дата звернення: 01.04.2024).

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВІ ПРАЦІ
СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
історичний факультет, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32301

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, історичний факультет, вул. Татарська, 14,
м. Кам'янець-Подільський, 32301